

שלמה עטינגער

אברהם בער גאָטלאָבער

אברהם גאָלדפאַדען

ב. גאָרין

(י. גוידא)

די געשיכטע פון אידישען טהעאטער

(צוויי טויזענט יאָהר טהעאטער ביי אידען)

צווייטע פארגרעסערטע אויפלאגע
אילוסטרירט

ערשטער באנד

מאַקס נ. מייזעל
אידישער פארלאג פאר ליטעראטור און וויסענשאפט
424 גרענד סטריט, נ״ו יאָרק
1923

LIBRARY
AUG
10

מיין ווייב און בעסטען חבר ליזע א מתנה.

די געשיכטע פון אידישען טהעאטער איז דאס ערשטע און איינציגע ווערק פון דעם מין אין אונזער ליטעראטור, און עס איז פערשפארט צו זאגען, אז אין אנדערע ליטעראטורען האט מען זעהר ווענינ געשריבען וועגען דער אידישער ביהנע. דער אמת איז, אז די אידישע ביהנע איז נאך זעהר ווענינ אויסגעפארשט געווארען און דאס ווענינע וואס איז אויף דעם פעלד געטהאן געווארען איז אפט גענומען אויף בארג. אין דעם דאזיגען ווערק האב איך זיך געשטעלט א כלל ניט צו פערלאזען זיך אויף ידיעות גענומען פון צווייטער האנד און ווי ווייט עס איז נאר מעגליך געווען האב איך אונטערזוכט די ערשטע קוואלען.

א היבשער טהייל פון דעם דאזיגען ווערק האט זיך אין די לעצטע זיבען יאהר געדרוקט אין דער פארם פון בעזונדערע אבהאנדלונגען און ארטיקלען אין פערשיידענע פעריאדישע אויסגאבען. די ערשטע עטליכע קאפיטלאך פון דעם ערשטען טהייל האבען זיך אין א משך פון פיער יאהר געדרוקט אין דעם מאנאטליכען זשורנאל „צוקונפט“. עטליכע קאפיטלאך פון דעם צווייטען טהייל האבען זיך געדרוקט אין דער וועכענטליכער צייטונג „אמעריקאנער“ און בעזונדערע קאפיטלאך זיינען פערעפענטליכט געווען אין פערשיידענע צייטשריפטען. די געשיכטע האט צוליעב דעם אנגענומען מעהר דעם אינטימען כאראקטער פון ארטיקלען, ווי דעם קאלטען טאן פון דעם שטרענגען היסטאריקער, און אזוי ווי מיין זשאנר און טעמפעראמענט זיינען ניט פון א שרייבער פון געשיכטע, האב איך דעם כאראקטער ניט געוואלט ענדערן.

אויך צוליעב דעם וואס א היבשער טהייל פון דעם דאזיגען ווערק איז געווען געדרוקט אין פערשיידענע צייטשריפטען, איז דאס אויסלעגען ניט ארויסגעקומען אזוי יוניפארם ווי איך האב גע־'אונשען.

הגם אמעריקא איז געווארען די היים פון די סאמע וויכטיגע שעפער פון דע'י אידישער ביהנע, צייט דער גרונדשטיין פון אידישען טהעאטער איז געלעגט געווארען אין בוקארעסט, און איך בין מיט זיי אלעמען געווען פערזענליך בעקאנט און געקומען מיט זיי אין בעריהרונג, וואלט דאך די געשיכטע זעהר פיעל גע־ליטען, ווען מען זאל מיר' ניט קומען צו הילף מיט נויטיגע ידיעות און ערפאהרונגען. די גרעסטע הילף האט מיר געגעבען אברהם זלמן פריידוס, דער קאפ פון דעם אידישען דעפארטמענט פון דער ניו יארקער פאבליק לייברערי און איך אייל זיך אויסצודריקען איהם מיין טיעפע דאנקבארקייט. אויך זעהר פיעל פערפליכטעט בין איך ל י י ז ע ר צ ו ק ע ר מ א ן און י ש ר א ל ו ו י י נ־ב ל א ט, ־יידע ו ׳נען פו, די ערשטע שוישפיעלער און ביידע האבען מיר פיעל געהאָ־פען צו אריענטירען זיך אין דער פערפלאנטעטער תקופה פון דעם אידישען טהעאטער

אין בוקארעסט און די ערשטע יאהרען אין רוסלאנד, א תקופה, וואס האט שוין אנגענר־מען א לעגענדארישען כאראקטער.

א בעזונדערען דאנק קומט מארים הײנע, יעקב קאצמאן, יצחק ליבערעסקו, מאקס ראזענטהאל, נחום ראקאוו, משה ריכטער, סעם אדלער, בן עמי, לאזאר פריעד, שלמה גאל־דינבורג, מארים מאשקאװיטש און שלמה פערלמוטער פאר די נויטיגע אויסקינפטע, וואס זײ האבען מיר געגעבען.

איך ווײס ניט צי די רשימה פון אידישען רעפערטואר איז ארויסגעקומען אזוי פאלקאם ווי איך האב געוואונשען, נאר איך האב ניט געשפארט קײן מיה און צײט צו מא־כען א סדר אין דעם תהו ובהו צעטעל פון די אידישע פיעסען. ווי שווער די דאזיגע אויפגאבע איז געווען, קען מען זיך אנשטויסען דערפון, וואס די פערפאסערס גופא ווייסען ניט וואס פאר א פיעסען זײ האבען אנגעשריבען און ווענען כראנאלאגיע איז אבגערעדט. א סך שטיקער זײנען אויפגעפיהרט געווארען אין פערשײדענע ערטער און פערשײדענע צײטען אונטער פערשײדענע נעמען. אזוי למשל, איז לאטײנער'ס אפערעטע „גבריאל" בעקאנט אין רוס־לאנד אונטער'ן נאמען „חינקע און פינקע", ריכטער'ס „הערצעלע מיוחס" איז אין אמעריקא געשפיעלט געווארען אונטער'ן נאמען „טײבעלע". אפט ווערען ניט נאר די נעמען פון די שטיקער געענדערט, נאר אויך די נעמען פון די פערפאסערס פערביטען. אזוי, למשל, איז געדרוקט אין קראקא א שטיק „שלמה גארגעל" און דער נאמען פון דעם פערפאסער איז אנגעגעבען לאטײנער. דאס שטיק איז אויפגעפיהרט געווארען אין אמעריקא און האט גע־הייסען „הדסה" און דער פערפאסער איז גאר הורוויטש.

איך בין ניט זיכער צי בײ מײן גאנצער פארזיכטיגקײט איז מיר געלונגען אויסצו־מײדען אזעלכע טעותים, דאס, דאכט זיך, וואלט אונטער אזעלכע אומשטענדען גאר געווען אונמעגליך. נאר בײ מיר איז קײן ספק ניט, אז נײנציג פראצענט אין דער רשימה איז ריין אהן גרײזען.

לכתחילה האב איך בדעה געהאט אנצוגעבען ווי ווײט מיר איז בעקאנט די קוועלען, פון וואנען א סך פיעסען זײנען גענומען געווארען, אבער גאר גיך האב איך זיך ארומגע־זעהן, אז די אויפגאבע איז א צו שווערע, און עס וועט זײן גענוג אויפמערקזאם צו מאכען, אז נײנציג פראצענט פון אידישען רעפערטואר זײנען איבערגעמאכט פון פרעמדע פיעסען.

דער מחבר.

אינהאלטס פערצייכניס.

ערשטער קאפיטעל.

טהעאטער אין ירושלים.

גאר די אלטע פארצייטיגע וועלט האט פון קיין טהעאטער ניט געוואוסט, די דראמע איז איהר געווען אין גאנצען פרעמד. די גריכען זיינען געווען דאס ערשטע פאלק וואס האט געשאפען די דראמע. אין גריכענלאנד האט זיך די דראמע אנגעהויבען צו ענט־וויקלען מיט א יאהר דריטהאלבען טויזענד צוריק און דארטען האט זי דערגרייכט צו דער העכסטער מדרגה פון פאלקאמענהייט.

פון גריכענלאנד האט זיך די קונסט פון טהעאטער גענומען פערשפרייטען סיי צווישען די פעלקער, וואס עס האט בעצוואונגען און סיי צווישען זיינע בעצווינגער. אלעקסאנדער מוקדן האט א האלבע וועלט איינגענומען און איינגעפלאנצט דארטען די גריכישע קולטור. די רוימער האבען שפעטער זייער יאך אנגעטהאן די גריכען און האבען פון זייערע בעזיעגטע איבערגענומען זייער קולטור.

ארץ ישראל האט אויך ניט געקאנט ווידערשטעהן דעם צויבער פון העלעניזם, און די אידישע אריסטאקראטיע איז געווארען דורכ־געדרונגען מיט'ן גריכישען גייסט. אין די לעצטע פאר הונדערט יאהר פאר'ן חורבן בית שני איז די אומגאנגס־שפראך צווישען די אידישע אריסטאקראטען געווארען גריכיש. יוסף, שמעון הצדיק'ס אייניקעל, האט ברייט געעפענט די טהויערען פון ירושלים פאר'ן גריכישען איינפלוס. די קינדער פון יהודה האבען זיך אבגעגעבען מיט אלערליי אלימפישע שפיעלען און די אידישע העלעניסטען האבען אפילו געפייערט דעם יום טוב לכבוד דעם גריכישען וויין־גאט דיאניסיאס, בעסער בעוואוסט אונטער דעם רוימישען נאמען באקכוס.

דערפון איז גרינג צו זעהן, אז ניט נאָר איז ניט געווען קיין שמץ עבודה זרה אין טהעאטער, נאָר אפילו די פאָרשטעלונגען זיי־נען געווען אזוי אידיש אין גייסט, אז אפילו דער גרעסטער צדיק האָט אין זיי ניט געפונען, וואָס אויסצובריזרען.

נאָר פון דער צווייטער זייט ווייסען מיר, אז דער זעלביגער אגריפּא דער גרויסער האָט אויך געבויט אנדערע טהעאטערס, צווי־שען וועלכע זיינען געווען דער טהעאטער און דער אמפי־טהעאטער אין בעריטוס, און ביים חנוכת הבית פון דעם אמפי־טהעאטער האָט ער געלאָזט ברענגען אהין ניט ווייניגער ווי פיר־צעהן הונדערט פערברעכערס און מען האָט זיי אויסגעשטעלט אין צוויי שורות, צו זיבען הונדערט אין א שורה און זיי האָבען זיך איינע מיט די אנדערע געשלאָגען אזוי לאַנג, ביז אלע זיינען געפאַ־לען טוידט אויף דער גרויסער ביהנע.

און הגם דער אמפיטהעאטער האָט גאָר ניט צו טהאָן מיט טהעאטער, איז אבער שטענדיג געווען א גייסטיגע שייכות צווישען זיי, און ווען דער עולם האָט געפאָדערט אזא אונטערהאַלטונג, וואָס אגריפּא האָט פערשאַפט ביים חנוכת הבית פון דעם אמפיטהעא־טער, האָט די דראַמע אין טהעאטער ניט געקענט שטעהן א סך הע־כער. און די פרומע אידען האָבען געקוקט מיט שרעק אויף אן אינס־טיטוציאָן, וואָס פערשאַפט אזא מין אונטערהאַלטונג.

בכלל איז אידישקייט ניט געווען מסוגל פאַר קיין דראַמע און קיין טהעאטער. א דראַמע קאָן ניט געמאָלט זיין אָהן א קאָליזיאָן. און אין דער קלאַסישער דראַמע איז די קאָליזיאָן געווען מיט'ן פאַטום, מיט די געטער, און אידען האָבען קיין פאַטום ניט געהאַט, אין מזל לישראל. די גריכישע געטער זיינען געווען שטאַרק און מעכטיג, און קעגען זייער בעשלוס האָט דער מענש ניט געקאָנט געהן: אבער די געטער האָבען ווייט ניט געהאַנדעלט מיט אמת און יושר, זיי זיינען געווען זינדיג און פאַלש און פערדאָרבען, און דער מענש דוקא איז ארו סגעטראָטען פאַר גערעכטיגקייט. דער מענש האָט פּראָטעסטירט קעגען זייער שלעכטער האַנדלונג און געקעמפט קעגען זיי, און ווייל די געטער זיינען שטאַרקער, האָט דער מענש

געמוזט פאלען. און דאס איז געווען די טראגעדיע פון דעם מענ־שען.

און דאריבער האט ניט נאר טהעאטער נאר אויך די דראמע אלס א צווייג פון ליטעראטור ניט געקאנט זיך אנגעהמען צווישען אידען. מיר האבען געזעהן, ווי די אידישע פּאעזי האט פון דעם גריכישען איינפלוס זעהר פיעל געוואונען. שיר השירים איז געשאַ־פען געווארען, ווען דער העלעניזם האט זיך גענומען פערשפּרייטען אין ירושלים. נאר די דראמע האט קיין אידישען מאנטעל בשום אופן ניט געקאנט אנטהאן און איז געבליבען פרעמד דעם אלטען אידישען גייסט. דער איד האט לחלוטין ניט געקאנט דערלאזען דעם געדאנק, אז גאט קאן האנדלען אונגערעכט און אז א בשר ודם זאל קעמפען קעגען גאט. דער אידישער גאט איז שטענדיג און אומעדום גערעכט און זיין משפט איז גערעכט. און די פרומע אידען האבען אויפ׳ן טהעאטער ניט געקענט קוקען אנדערש, ווי אויף א שקץ תשקצנו.

ווען מען רעדט וועגען דער שנאה פון די פארצייטיגע אידען צום טהעאטער דארף מען נאך האבען אין זינען, אז אין דער צייט ווען די גריכישע קולטור האט זיך אריינגעריסען אין ארץ ישראל איז שוין די גריכישע דראמע ניט געשטאנען אויף יענער הויכקייט, אויף וועלכע עס האבען איהר געשטעלט עסכילוס, סאפאקלעס און יור־ריפּידעס. באלד נאך דעם טוידט פון די דאזיגע דריי גרויסע גריכי־שע דראמאטישע דיכטער, האט די דראמע שטארק אנגעהויבען צו זינקען, און ארום דער צייט וואס טהעאטערס זיינען פערשפּרייט געווארען אין ארץ ישראל האט שוין רוים געבראכט די דראמע צו אזא מדרגה, אז די ביהנע האט אפט דערמאנט א בית זנות. דער גאנצער אידישער גייסט האט רעוואלטירט קעגען אזא אונ־טערהאלטונג און איין תנא נאך דעם צווייטען, איין אמורא נאכ׳ן אנדערן האבען געווארענט דעם עולם פון אזעלכע פערגניגענס.

דער תלמוד אין מפרשים לאזען ניט דורך קיין געלעגענהייט צו דערמאנען דעם אידען, ער זאל וויייכען פון טהעאטער און פון צירק. אמאל אין דער פארם פון אן ערקלערונג, אמאל אין דער

פאָרם פון א רוהינער בעטראכטונג און א מאָל אין דער פאָרם פון א בייזער קללה.

„פערפלוכט זאָלען זיין יענע, וואָס בעזוכען טהעאטער אדער צירקען און פעראכטען אונזערע געזעצען"*)

אין תלמוד ירושלמי**) ווערט דערצעהלט, אז רבי נחוניא בן הקנה, א תנא וואָס האָט געלעבט אין דער צייט פון דעם חורבן בית שני פלעגט ביים ארויסגעהן פון בית המדרש מאכען א קורצע תפלה:

„מודה אני לפניך, ד" אלהי ואלהי אבותי, שנתת חלקי מיושבי בית המדרש ובתי כנסיות, ולא נתת חלקי בבתי תרטיות ובבתי קרקסיות, שאני עמל והן עמלים, אני שוקד והן שוקדים — אני עמל לירש גן עדן והן עמלים לבאר שחת."

(איך דאנק דיר, גאָט מיין גאָט און גאָט פון מיינע עלטערן, פאר וואָס דו האָסט מיין חלק געגעבען צווישען די וואָס זיצען אין בית המדרש און אין די שוהלען, און דו האָסט ניט געגעבען מיין חלק צווישען די, וואָס זיצען אין טהעאטערס און צירקען. איך בעמיה זיך און זיי בעמיהען זיך, איך פאָדער זיך און זיי פאָדערן זיך — איך בעמיה זיך צו ירש'ענען דעם גן עדן, און זיי בעמיהען זיך פאר'ן גרוב פון פערדארבונג).

עס וועט אבער זיין ניט אין גאנצען ריכטיג צו זאָגען, אז דער איינציגער טעם, פאר וואָס טהעאטער איז אזוי געווען פערהאסט איז געווען צוליעב עבודה זרה און אויסגעלאסענהייט. עס איז אמת, אז די ליבעראלע פאָרשטעהער פון פאָלק האָבען נאָר געהאט קעגען טהעאטער, ווייל ער איז געווען פערמישט מיט עבודה זרה, און ווען א טהעאטער איז דערפון ריין האָבען זיי ניט געזעהן קיין שום אורזאך, פאר וואָס א איד זאָל זיך ניט טאָרען ערלויבען אזא פערגניגען. אזא, למשל, איז געווען איינער פון די גרעסטע תנאים רבי

*) עבודה זרה, י"ח, ב.

**) ברכות, כט, ב. עס איז מערקווירדיג, וואָס די זעלביגע תפלה ווערט איבערגעגעבען אין תלמוד בבלי (ברכות כ"ח) מיט אן אנדער נוסח. טהעאטער און צירק איז דאָרטען ארויסגעלאָזט.

מאיר. אבער אזעלכע ווי ער זיינען געווען ווייניג. די אנדערע האבען געהאט גאר אן אנדער מיינונג. פאר זיי איז קיין אונטער־שייד געווען, צו טהעאטער איז פערבונדען מיט געצענדיענעריי צו ניט און זיי האבען אונטער אלע אומשטענדען פערבאטען טהעאטער צווישען אידען. דאס זעהען מיר פון א פלוגתא צווישען רבי מאיר און די חכמים:

„תנו רבנן: אין הולכים לטרטיות ולקרקסיות מפני שמזבלין שם זיבול לעבודת כוכבים, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: מקום שמזבלין אסור, מפני חשד עבודת כוכבים ומקום שאין מזבלין שם אסור מפני מושב לצים.“

מען טאר ניט געהן אין טהעאטערס און צירקען, ווייל מען איז דארטען מקריב צו די געצען, אזוי זאגט רבי מאיר. און די חכמים זאגען: דארטען וואו מען איז מקריב צו די געצען טאר מען ניט צוליעב א חשד פון עבודה זרה, און דארטען וואו מען איז ניט מקריב צו די געצען טאר מען ניט צוליעב מושב לצים.

עס איז ניט דוקא דער „מושב לצים“ וואס האט געמאכט די חכמים צו דענקען, אז די אונטערהאלטונג אין א טהעאטער איז ניט פאר אידען. ווען דער דאזיגער פסוק זאל אין תהלים ניט זיין, וואלט מען געפונען אן אנדער אויסדרוק אין די אלטע שריפטען צו אסר'ן דעם טהעאטער. און טאקי אין מדרש איכה רבתי געפינען מיר:

רבי אבא בר כהנא פתח: „לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז“, אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: רבון העולמים, מימי לא נכנסתי בבתי טיאטראות ובתי קרקסאות של אומות העולם ושחקתי עמהם ואעלוז.

דאס הייסט, רבי אבא בר כהנא האט אנגעהויבען: דער נביא ירמיהו האט געזאגט: „איך בין ניט געזעסען אין דעם קרייז פון לוסטיגע און געפרעהט זיך“, רופט זיך אב די כנסת ישראל צו גאט ברוך הוא: בעשעפער פון די וועלטען, איך בין קיין מאל ניט געגאנגען אין די טהעאטערס און צירקען פון די אומות העולם און געפרעהט זיך מיט זיי.

און מען דארף כלל וכלל ניט האבען קיין פסוקים, וואס זאלען

דערמאָנען עפּעס לצנות אָדער לוסטיגקייט, אז מען זאָל אויף זיי אָנהענגען טהעאטער און צירק. אַט האָט זיך דאָך געקלינגט יונתן בן עוזיאל צו פּערטייטשען דעם פּסוק: „ארור אתה בבואך“ אין זיין תרגום אזוי: ליטין אתון במעלכון לבתי תאטרוניכון וקורקסתכון למבטלא פּתגמי אורייתא. דאָס הייסט פערפלוכט זאָלט איהר ווערען, ווען איהר געהט אין אייערע טהעאטערס און צירקען און זייט מבטל פון דער תורה.

נאָך אזעלכע ווארנונגען נעגען טהעאטער זיינען צושפּרייט איבער די אַלטע אידישע שריפטען פון דער צייט פון תלמוד און מדרש, און ווי דער מנהג איז געווען ביי די חכמים, איז דאָס שטענדיג אויסגע'דרש'ענט פון עפּעס א פּסוק, נאָר די פּסוקים האָבען גאָר ניט צו טהאָן מיט'ן טהעאטער. דאָס האָט דער אידי־שער גייסט ניט געקאָנט דולדען קיין טהעאטער, דער זעלביגער גייסט וואָס האָט זיך אויסגעדריקט דורך די ליפּען פון די חכמים, אז דער וואָס געהט אין וועג און זאָגט, „ווי שעהן איז דער בוים“, פערדיענט ער דערפאַר דעם טויט. די פאָדערונגען פון די אידען אונטער דעם שווערען יאָך פון די רוימער פאַר און נאָכ'ן חורבן זיינען געווען קעגענגעזעצט צו די פאָדערונגען פון דעם פאָלק וואָס האָט זיי בע־צוואונגען. דער רוימער האָט געפאָדערט „ברויט און ספּעקטאַקל“ און דער איד האָט געזוכט נאָר עולם הבא. דער רוימער האָט געוואָלט לעבען א גוטען טאָג, און דער איד האָט זיך אָבגעזאָגט פון יעדער הנאה פון דער וועלט.

מען פערשפּאָרט דאריבער צו זוכען אידישע דראמע אויפ'ן אידישען באָדען אין די אַלטע צייטען. דער טהעאטער איז געווען און געבליבען אין יענע צייטען א פרעמדע פלאַנץ צווישען אידען און האָט זיך ביי זיי ניט אָנגענומען.

אָבער דאָס הייסט בשום אופן ניט, אז אידען האָבען זיך לחלוטין אָבגעזאָגט פון דער דאָזיגער קונסט. די אידישע העלעניס־טען זיינען געווען פערקאָכט אין טהעאטער און עס דאַרף קיין שום צווייפעל ניט זיין, אז פיעל אידישע יונגע לייט, וועלכע זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט דער גריכישער אָדער רוימישער קולטור, האָבען אָבגעגעבען זייערע קרעפטען צום טהעאטער און צו דער

דראמע. אויפ׳ן אידישען באדען האבען זיי ניט געקאנט שאפען, די א דישע אטמאספערע האט זיי געדריקט. האבען זיי געארבייט אויף א פרעמדען באדען. א יאהר הונדערט און פופציג פאר דער נייער צייטרעכנונג האט א אידישער העלעניסט, דער דיכטער עזעק עלאס אנגעשריבען א דראמע „יציאת מצרים“ אין גריכיש נאך דעם מוס־טער פון יוריפידעס. ווארשיינליך, האבען אויך אנדערע אידישע דיכטער געשריבען אין יענע צייטען דראמען אין גריכיש אדער רוי־מיש, נאר פון זיי איז גאר ניט געבליבען. אויף אזעלכע דראמען איז ניט געוועזען קיין אפוטרופס, וואס זאל זיי אבהיטען דורך די לאנגע, פינסטערע יאהר הונדערטע פון דעם שווערען גלות. דאס אידישע פאלק האט אויף זיי געקוקט ווי אויף ממזרים און האט פון זיי ניט געוואלט וויסען. עס איז דאריבער א גרויסער חדוש, ווי אזוי צו אונז האבען יא דערגרייכט עטליכע פראגמענטען, פיצלאך פון אזעלכע ווערק. און „יציאת מצרים“ איז די איינציגע אידישע דרא־מע פון יענער צייט אין גריכיש, פון וועלכער עס זיינען געבליבען עטליכע פראגמענטען.

די פערזאנען פון יציאת מצרים זיינען:

משה
צפורה
חוס
ראגועל
גאט פון דעם סנה
שליח
קונדשאפטער.

אין דעם ערשטען פראגמענט דערצעהלט משה, ווי יעקב איז אריין אין מצרים מיט זיבעציג נפשות און ווען די פרעהס האבען דערזעהן ווי דער אידישער שטאם ווערט פערמעהרט אין א גרוי־סער צאהל, האט מען זיי געצוואונגען צו בויען גרויסע שטעדט און טהורעמס פאר די מצרים, און זייערע קינדער האט מען גע־ווארפען אין טייך. זיין מוטער האט איהם דריי חדשים בעהאלטען, נאר דאס איז ניט געבליבען קיין סוד און זי האט איהם איינגע־וויקעלט אין קליידער און אוועקגעזעצט איהם ביים ברעג טייך.

מרים איז געשטאנען פון דער ווייטענס און ווען פרעה'ס טאכטער האט דאס קינד געפונען, האט זי זיך ארויסגערופען צו ברענגען פאר איהם אן אם. ער האט זיך ערצויגעןביים קעניג אין פאלאץ און ווען ער איז איין טאג ארויס און דערזעהן, ווי א מצרי האט געשלאגען א אידען האט ער איהם דער'הרג'עט און פערשארט און צוליעב דעם האט ער געמוזט אנטלויפען אין דער מדבר.

אין א צווייטען פראגמענט דערצעהלט משה ראגועלן א חלום, וואס ער האט געזעהן.

מ ש ה*)

אויף בערגעשפיצע זאה איך איינעם האהען טהראן,
דער ביז צום המעל רייכטע; אונד עס זאס אויף איהם
איין מאן, ענטשפראסען וואהל דעם עדעלסטען געשלעכט;
איין דיאדעם אויף זיינעם הויפט אונד אין דער האנד,
דער לינקען, דער געוואלטיגער סצעפטער, ווינקענד מיר
מיט זיינער רעכטען; אונד איך שטאנד איצט פאר דעם טהראן.
דא רייכט ער מיר דען סצעפטער דאר, אונד אויף דען טהראן
בעפאל ער מיר צו שטייגען, דען ער זעלבסט פערלים,
מיר געבענד אויף זיין קעניגליכעם דיאדעם.
דארויף ערבליקטע איך דער ערדע רונדונג גאנץ,
צוגלייך דער ערדע טיעפען און דעם הימעלס העה'ן,
אונד פלעצליך פיעל דער שטערנע שאאר צו פוסען מיר.
אונד אלע צעהלט איך זיא, אונד מיך אומגאב עס דא
וויא פאן דען שטערבליכען איין קריעגעסלאגער: דא
ערוואכט איך אוים דעם שלאף, די ברוסט פאן פורכט בעוועגט.

ר א ג ו ע ל.

א. פרעמדלינג, הערליכעס האט גאט דיר אנגעצייגט:
א. מעכט איך לעבען נאך, ווען זאלכעס לאאס דיך טרעפט!
אומשטורצען נעמליך ווירסט דו איינען גראסען טהראן.
אונד בויט' אויסטהיילען, אונד דער פעלקער פיהרער זיין.

---

*) איבערזעצט אין דייטש פון ל. ט. פיליפסאן, 1830.

דאס דו געזעהן בעוואהנטער ערדע רונדונג גאנץ,
וואס אונטער געטעס הימעל ווייזט אונד איבער
איהם:
דו ווירסט, וואס איזט פאריבערגינג אונד נאהט, ערשויין.
אין א דריטען פראגמענט איז דער דיאלאג צווישען משה און גאט, ווען ער דערזעהט דעם דארן. משה זאגט זיך אב צו געהן צו פרעה אונטער דעם אויסרייד, אז ער איז א כבד פה און גאט ווייזט איהם דעם נס מיט'ן שטעקען און מיט דער האנד. גאט זאגט איהם פון דארן וועגען די עשרה מכות.
נאך א קליינער פראגמענט איז די בשורה, וואס א שליח ברענגט, אז די מצריים האבען זיך דערטרונקען אין ים.
אין די צייטען פון נירון קיסר האט אין רוים געשמ'ט אן אי־דישער אקטיאר מיט'ן נאמען אליטיראס, וועלכער איז געווען דער ליעבלינג ביים קעניג און קעניגין. דער היסטאריקער יאזעפוס דערצעהלט, אז ווען ער איז אנגעקומען א געפאנגענער אין פעטואלי, איז אליטיראס געווארען זיין מליץ יושר, דורך איהם האט ער זיין פרייהייט נעקריגען און ער האט איהם פארגעשטעלט פאר דער קע־ניגין פאפעא.
עזעקיעלאס מיט זיין דראמע אין גריכיש און אליטיראס מיט זיין שפיעלען אין ליטייניש ווייזען דייטליך גענוג, אז אידישע קרעפטען האבען זיך אבגעגעבען מיט טהעאטער און דראמע און האבען זיך אויסגעצייכענט אין דער דאזיגער קונסט, נאר אזוי ווי אויפ'ן אידישען באדען האבען זיי קיין פלאץ ניט געהאט, האבען זיי געמוזט זוכען פרעמדע פעלדער. און דערפון דארף מען אויך פערשטעהן, אז די ווארנונגען און אסורים און קללות פון די חכמים האבען ניט געווירקט אויף אלע אידען. אין טהעאטער זיי־נען געגאנגען ניט נאר די אידישע העלעניסטען נאר אויך אזעלכע וואס האבען פון דער גריכישער אדער רוימישער קולטור גאר ניט געוואוסט. מאמסען דערצעהלט, אז לכבוד די גרויסע רוימישע ימים טובים פלעגט יוליוס צעזאר לאזען איבערזעצען ליטייניש און גריכישע דראמען אין אנדערע שפראכען פאר די פעלקער, וואס זיינען געווען אונטער איהם, און עס איז מעהר ווי ווארשיינליך

אז מען האט זיי אויך איבערזעצט אין העברעאיש און געשפּיעלט פאר יענע אידען וואס האבען ניט פערשטאנען די שפּראך פון זייערע אונטערדריקער, הגם די אומגאנגס שפּראך צו יענער צייט אין ארץ ישראל איז שוין ניט געווען דער לשון פון די נביאים.

בכלל אבער וועט ניט זיין געזינדיגט געגען דעם אמת צו זאָגען, אז סיי אין דער צייט פון די נביאים און סיי אין דער צייט פון די תנאים האבען אידען קיין אייגענע דראמע ניט געהאט.

צווייטער קאפיטעל.

דער אנהויב פון פורים שפיעל.

מיט'ן חורבן ירושלים איז אונטערגעגאנגען דער טהעאטער, וואס איז אויסגעהאלטען געווארען פון די אידישע מלכים מיט העלעניסטישע נייגונגען אין ארץ ישראל. דער פרעמדער פלאנץ איז אבגעשטארבען צוזאמען מיט די דאזיגע מלכים, און דער ביטערער גלות איז געווים ניט געווען מסוגל פאר אזא אונטערהאלטונג ווי טהעאטער.

און אויב אין דער צייט וואס אידען זיינען געווען אויף זייער אייגענעם לאנד איז טהעאטער געווען פערבאטען צוליעב א חשש פון עבודה זרה אדער מושב לצים, איז ער נאכ'ן חורבן ירושלים געווארען פערהאסט ביי יעדען אידען, וואס האט געהאט נאהענט צום הארצען דעם גורל פון זיין פאלק. דער דורכשניטליכער איד האט ניט געקענט מאכען קיין אונטערשייד צווישען טהעאטער און אמפיטהעאטער. ביי איהם האבען זיי ביידע געהאט איין פנים און עס האט איהם געדארפט שוידערען פון דער עראינערונג וועגען דער גוואלדיגער גרויסער צאהל אונגליקליכע ברידער זיינע, וואס זיינען געפאלען אויף דער בלוט־פערגאסענער ביהנע פון דעם אמפיטהעאטער, וואו די בעסטע קינדער פון דעם אידישען פאלק זיינען געצוואונגען געווען פון די רוימער ארויסצוטרעטען אלס גלאדיאטארס און שניידען איינער דעם צווייטען דאס האלז.

נאר ווען אפילו דער בעגריף וועגען טהעאטער און אמפיטהעאטער האט זיך ניט אויסגעמישט, האבען די אידען איצט קיין גוט הארץ ניט געקענט האבען צום טהעאטער, וועלכער איז אין די ערשטע הונדערטער יאהרען נאכ'ן חורבן נאך טיעפער געזונקען. מען האט אויף דער ביהנע געמאכט המצאות איבער אידען און גע־

שפּאַט פֿון זיי. עטליכע ביישפּיעלס פֿון דעם דאָזיגען שפּאָט ווערען איבערגעגעבען אין דער גמרא. אזוי גיט איבער אבהו, וועלכער איז געווען וועלטליכער ווי די אנדערע אמוראים פֿון זיין צייט און האָט דאריבער געוואוסט וואָס עס טהוט זיך אויף יענער זייט פֿון די ד׳ אמות של הלכה, ווי מען מאַכט חוזק פֿון אידען און זייערע אינסטיטוציאָנען: מען פֿיהרט ארויף אויף דער ביהנע אין טהעאַטער א קעמעל אין טרויער און עס הויבט זיך אָן אזא מין דיאלאָג:

— פֿאַר וואָס איז דער קעמעל אין טרויער?

— ווייל די אידען היטען שמיטה און זיי קענען אפילו ניט קריגען קיין קרייטיכער צום עסען און זיי זיינען דאריבער געצוואונגען צו עסען שטעכעראַך. און דער קעמעל טרויערט, ווייל זיי נעהמען אוועק זיין שפּייז.

אָדער עס קומט אריין מאַמוס (דער קאָמעדיאַנט) מיט אַן אָבגעגאָלטען קאָפּ, א סימן פֿון אבלות און עס קומט פֿאַר אזא דיאלאָג:

— פֿאַר וואָס איז מאַמוס אין טרויער?

— ווייל אויל איז טייער.

— און פֿאַר וואָס איז אויל טייער?

— צוליעב די אידען. זיי פֿערברויכען שבת אלץ, וואָס זיי האָבען פֿערדיענט דורך דער וואָך. עס בלייבט זיי אפילו ניט קיין שפּענדעל אָבצוקאָכען א מאלצייט. און זיי מוזען דאריבער פֿערברענען זייערע בעטען צו האָבען מיט וואָס צו קאָכען. און אָהן בעטען שלאָפֿען זיי אויף דער ערד און וואלגערען זיך אין שמוץ. און כדי ניט צו זיין אונריין, ברויכען זיי א סך אויל, און דאריבער איז אויל אזוי טייער.

איבריגענס, ארום דער צייט האָט שוין די דראַמע ביי די אומות העולם אנגעהויבען צו גוסס׳ן, און ארום דעם פֿינפֿטען יאהרהונדערט פֿון דער קריסטליכער ציטרעכנונג איז די אלטע דראַמע, דאָס הייסט די גריכישע, וואָס איז איבערגעגאַנגען צו די רוימער, געשטאָרבען מיט א נאַטירליכען טוידט. ביי די קריסטליכע גייסטליכע איז זי געווען גראָד אזוי טרפה, ווי ביי די אידישע

חכמים, נאר איהר טוידט איז ניט געקומען פון זייערע הענד. זייע־
רע איסורים וואלטען וועניג געהאלפען, נאר די קלאסישע דראמע
אפילו אין איהר סאמע געזונקענעם צושטאנד האט ניט געקענט
אויסהאלטען די קאנקורענץ מיט'ן רוימישען אמפיטהעאטער און
היפאדראם. אין רוים איז די קלאסישע דראמע געקומען צו קבורה,
און הויך איז געוועזן דאס בערגעל, וואס מען האט אויף איהר
אויפגעשאטען. צירקען זיינען נאך פערבליבען פיעל לענגער, אבער
טהעאטער איז אין גאנצען אונטערגעגאנגען. און אין דעם לאנגען
משך פון פינף הונדערט יאהר, דאס הייסט פון דעם פינפטען
ביז'ן צעהנטען יאהרהונדערט איז אין קיין לאנד ביי קיין פאלק
ניט געבליבען ניט נאר קיין שפור פון קיין דראמע נאר פון קיין
שום סארט טהעאטראלישע פארשטעלונגען.

אן אויסנאהם אין יענער צייט האבען דוקא געמאכט די אי־
דען. ארום דעם פינפטען יאהרהונדערט און אפשר נאך פריהער
האט זיך גענומען ווייזען ביי אידען א נייע סארט דראמע, וואס
דארף בעצייכענט ווערען מיט'ן נאמען פורים שפיעל.

דער אנהויב פון דעם פורים שפיעל איז א סך עלטער, ווי מען
איז געוואוינט צו דענקען. בכלל האט מען וועגען דער אידישער
דראמע וועניג געשריבען, און דער אנהויב איז נאך לחלוטין ניט
אויסגעפארשט. די עטליכע אידישע געלעהרטע, וואס האבען גע־
שענקט אויפמערקזאמקייט דער אידישער דראמע ווייזען געוואוינ־
ליך, אז איהר געבורט איז פארגעקומען אי'ן דעם נײַנטען אדער
צעהנטען יאהרהונדערט. נאך אנדערע זעהען ניט קיין שפור פון
אידישער דראמע ביז'ן רענעסאנס. אבער דאס איז ניט אין
גאנצען ריכטיג. דער אנהויב פון א דראמע איז ניט ווען פארטיגע
שטיקער ווערען אויפגעפיהרט, נאר ווען מען הויבט זיי אן צו שאַ־
פען. דער אנהויב פון דער גריכישער דראמע איז ניט ווען עסכילוס,
דער ערשטער פון די דריי גרעסטע גריכישע דראמאטישע דיכטער
האט אנגעהויבען צו שאפען זיינע טראגעדיעס; אויך ניט ווען
טהעספיס, דער פאטער פון דער גריכישער דראמע האט אנגעהויי־
בען ארומצופאהרען איבער'ן לאנד מיט זיין וואגען, וועלכער האט
איהם געדיענט אלס א ביהנע און וואו ער האט געגעבען זיינע

האמעטנע פאַרשטעלונגען. די גריכישע דראַמע הויבט זיך אָן בון דעם כאָר, וואָס האָט געטאַנצט און געזונגען לכבוד דעם גאָט פון וויין ווען די גריכישע כהנים האָבען איהם קרבנות געבראַכט און דערצעהלט דעם עולם זיינע גרויסע שבחים, און פון די ווערט־לאַך און המצאות וואָס זיינען דערביי געמאַכט געוואָרען פון דעם פּובל קום. און ווען מיר בעטראַכטען דעם נייען סאָרט דראַמע פון דעם שטאַנדפּונקט, מוזען מיר קומען צום שלוס, אז דאָס פורים שפּיעל איז כמעט אזוי אַלט ווי דער גלות.

דאָס פורים שפּיעל, א קינד פון גלות, געבאָרען אין בית המדרש אָדער אויפ׳ן שוהל־הויף און געצערטעלט פון פרומע אי־דען, האָט שוין אין אָנהויב פון דעם פינפטען יאהרהונדערט גע־צאָהלט א שווערען פּרייז און איז דורכגעווייקט געוואָרען מ ט אי־דישען בלוט. גע׳רודפ׳ט, געשטיקט, געוואָרגען פון אַלע זייטען, האָט דער גלות איד אנגענומען די כלי זין פון דעם שוואַכען און האָט זיך אָבגערעכענט מיט זיינע שונאים דערמיט, וואָס ער האָט פון זיי חוזק געמאַכט אונטער די אויגען. די געלעגענהייט דערצו האָט ער געהאַט אין דעם איינציגען טאָג פון יאהר, ווען ער האָט געפייערט זיין גרויסען נצחון איבער זיין גרעסטען שונא — המן. עמלק׳ס אייניקעל איז געווען די פערקערפּערונג פון אַלע אידישע שונאים און אז מען האָט זיך מיט איהם גערעכענט, פון איהם חוזק געמאַכט, האָט מען געפיהלט, אז דאָס איז א נקמה אָן אַלע שונאים.

די מגלה וואָס מען האָט געלייענט אין שוהל, האָט ניט גע־געבען קיין געלעגענהייט פאַר מאַכען חוזק. די מגלה אליין איז צו ערנסט, די שוהל צו הייליג דערפאַר. האָט מען דעם טאָג פון פורים דעם שוהל־הויף פערוואַנדעלט אין א טהעאַטער און דאָרטען גע־מאַכט א גולם פון המנ׳ען און געשטעלט פאַר איהם א תל׳ה. די אידען האָבען זיך ארומגעשטעלט ארום, און ווער עס האָט גע־קאָנט, האָט געמאַכט א וויץ, געזאָגט א המצאה, ארויסגעשפּרונגען מיט א קאַטאָוועס, און ווען דער שפּאַס האָט זיך אויסגענומען, האָט מען דעם גולם פערברענט צוזאמען מיט דער תליה. צו דאָס איז געווען א צופאַל, צו אַן איינפאַל פון א וויצלינג, דער גולם

מיט דער תליה האט אנגענומען די פארם פון א צלם, און דאס האט ארויסגערופען א שארפען פראטעסט פון די קריסטליכע שכנים. זיי האבען זיך געקלאגט, אז אידען שפאטען פון זייער אמונה. אימ־פעראטאר טהעאדאסיוס דער צווייטער האט ארויסגעגעבען א בע־פעהל, אז אידען זאלען זיך ניט ערלויבען צו מאכען אזא פורים שפיעל און ערקלערט א שטראף פאר די וואס וועלען דערויף עובר זיין. אבער ניט דער בעפעהל און ניט די שטראף זיינען געוועזען בכח אבצושטעלען אזא שפיעל. די אידען האבען זיך געמאכט ניט וויסענדיג, און דער כעס פון די קריסטליכע שכנים איז געוואק־סען. אין דעם סירישען שטעדטיל אימנעסטאר, ניט וייט פון אנ־טיאך, וואו די אידען האבען זיך לוסטיג געמאכט איבער א גולם פון המן אויף דער תליה, האבען די קריסטען געמאכט א בלבול, אז די אידען האבען אויפגעהאנגען א קריסטליכען בחור אין דער פארם פון א שתי וערב און פערשמיסען איהם אויף טויט. פיעל אידען זיינען שווער בעשטראפט געווארען דערפאר, און אין אנ־טיאך האבען די קריסטען נקמה גענומען פון די אידען און פערר־טריבען זיי פון די בתי מדרשים. דאס איז געוועזען אין דעם יאהר 415.

ווי פרימיטיוו, ווי האמעטנע אזא שפיעל איז ניט געוועזען, קען מען שוין אין דעם זעהן א גאנצע האנדלונג, א גאנצע פארשטעלונג, און מען דארף ניט קיין סך חקירות צו ציהען דעם שלוס, אז דאס דאזיגע שפיעל איז פיעל נעהענטער צו קאמעדיע, ווי די ערשטע וויצען און פזמונים לכבוד דעם גריכישען גאט דיאניסאס, וועלכע רעכענען זיך פאר'ן אנהויב פון דער אלטער גריכישער דראמע.

מען קען זיך גרינג פארשטעלען, ווי אזוי דאס פורים שפיעל האט זיך גענומען ענטוויקלען. די וויצען און המצאות, וואס זיינען געמאכט געווארען ארום דער תליה, זיינען לכתחילה ארויסגעזאגט געווארען ניט געטראכטערהייד. יעדער האט געזאגט, וואס איהם איז איינגעפאלען. די געלונגענע וויצען, די בעסערע המצאות זיינען געבליבען אין זכרון און וואס א יאהר שפעטער זיינען זיי געווא־רען אלץ מעהר בעקאנט און אלץ מעהר געוואקסען, און עס האט זיך אויסגעארבייט א געוויסער נוסח. דערביי איז שוין געוועזען גרינג

איינצופיהרען אן ארדענונג, אז איינער זאל דעם צווייטען ניט אריינפאלען אין די רייד. איינער האָט געזאָגט און דער אנדערער האָט געענטפערט און דאָס איז שוין אן אמת'ער דיאלאָג, וואָס ציהט זיין זאפט פון דעם פאָלקס הומאָר.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דעם דאָזיגען שפּיעל איז צו־געגאנגען זעהר, זעהר לאנגזאם, ווייל ווען מיר בעגעגענען אין דעם נייִנטען יאהרהונדערט שוין א פארטיג פורים שפּיעל, א פאָרם געגומען פון דער געשיכטע אחשורש, זעהען מיר ווידער, אז די הויפט פּערזאָן איז א מאנעקען פון המן, וועלכען מען פערברענט אויף א שייטערהויפען, און די פערזאמעלטע טאנצען ארום איהם און זינגען און פרעהען זיך מיט המנ'ס מפּלה.

אויף אזא אופן האָט דאָס פורים שפּיעל אין א קיימא לן פון פיינע עטליכע הונדערט יאהר קיין גרויסען פּאָרטשריט ניט גע־מאכט, און עס האָט זיך נאָר אויסגעארבייט אנשטאָט צופעליגע וויצען און המצאות א בעשט־מטע פאָרם און א געוויסער נוסח. און קיין וואונדער ניט. ווי שוין אויבען דערמאָנט איז די צייט פון דעם פינפטען ביז דעם צעהנטען יאהרהונדערט ניט געוועזן מסוגל פאר דראַמע. און אידען זיינען אפשר געווען די איינציגע ביי וועמען דורך דער דאָזיגער גאנצער לאנגער צייט האָט זיך געוויזען דאָס ערשטע קערנדעל פון א נייעון סאָרט שפּיעל, נאָכדעם ווי די אלטע קלאסישע דראַמע האָט איהר רוה געפונען אין קבר. די אידען זיינען געווען די פּיאָנערען אין דער מאָדערנער דראַמע און די דראַמאַטי־זירונג פון מגלת אסתר, וואָס איז געמאכט געוואָרען אין דעם נייִנ־טען אָדער צעהנטען יאהרהונדערט איז געווען אזא גרויסע אויפ־טהו, פון וועלכען די אייראָפּעאישע פעלקער האָבען דעמאָלט נאָך אפילו ניט גע'חלומ'ט. עס איז פערשפּאָרט צו זאָגען, אז דאָס וואָרט מאָדערנע ווערט דאָ געברויכט אין דעם סאַמע ברייטסטען זין און דערמיט ווערט בעצייכענט די דראַמע וואָס האָט זיך אָנגע־הויבען צו ענטוויקלען נאָכ'ן טויִדט פון דער קלאסישער דראַמע. דער אָנהויב פון דער מאָדערנער דראַמע אין די מערב אייראָפּעאי־שע לענדער הויבט זיך אָן ערשט אין דעם צעהנטען יאהרהונדערט אין די קירכען, און דער ערשטער אויסדרוק פון א דראַמאַטישען

עלעמענט איז געווען די לצנות'דיגע עבודה, וואס מען האט געפראַ־וועט פאר דעם אלטאר אין דעם יום טוב פון די שוטים. אלע לצים וואס האבען אין דעם געשפיעלט זיינען געווען אנגעטהאן ווי קאָ־מעדיאנטען און מען האט דערביי געזונגען צ נישע ליעדלאך און געגעסען און געטרונקען און געמאכט זיך לוסטיג.

יעדער אידישער איגגעל האט געהערט, אז פאר פסח בעהאל־טען די גלחים א צלם מיט'ן געקרייציגטען יעזוס אין א טרונע און אין דער נאכט פון פסח געהען די גלחים ארום און זוכען איהם, און ווען זיי קומען צו דער טרונע געפינען זיי זי אָפען און דאָרטען ליגען נאר די קליידער, און עס ווערט א שמחה ביים עולם, אז יעזוס איז צוריק לעבעדיג געוואָרען.

אין יענע צייטען האט מען עס געפראַוועט מיט גרויס פאַ־ראַד. מען האט פאַרגעשטעלט, ווי די מוטער פון יעזוס וויינט איבער דער טרונע און ווי מלאכים זינגען און דערביי זיינען פאַרגעקומען דיאלאָגען און דער עולם האט זיך געפרעהט און געזונגען און זיך געהאלזט און געקושט.

אזעלכע זיינען געווען ביי די קריסטען די ערשטע פאָרשטע־לונגען, פון וועלכע עס האט זיך ענטוויקעלט די מאָדערנע דראמע, און ווען מען פערגלייכט זיי מיט א דראמאטיזירונג פון דער מגלה אסתר, וואס אידען האבען געשפיעלט אויפ'ן שוהל־הויף, עס מאכט ניט אויס, ווי אומגעלומפערט, ווי האמעטנע זי איז ניט גע־ווען, קען מען גרינג איינזעהן, אז דאס פורים שפּיעל האט שוין דערגרייכט א געוויסע מדרגה פון ענטוויקלונג, ווען די מאָדערנע דראמע האט זיך ביי די קריסטען ערשט גענומען אויסקאלופען פון איי.

אבער דער נייער מין דראמע, געבאָרען אין בית המדרש, ער־צויגען פון ישיבה בחורים און געצערטעלט פון פרומע אידען, איז שוין פון געבורט געווען פער'משפט אויב נ ט אויף א פריהצייטיגען טוידט איז לכל הפּחות אויף זעהר א געמאטערט לעבען. דאס פורים שפּיעל האט גלייך דערפיהלט די שטייפע פענטעס, וואס האבען איהם ניט געלאזט קיין ריהר טהאן זיך און דערצו האט עס נאך בענענענט אויפ'ן וועג גרויסע שטרויכלונגען, וואס עס האט ניט

גענקענט בייקומען. שוין ביי דער ערשטער דראמאטיזירונג פון אחשורש האָט מען זיך אָנגעשטויסען אויף אן אייזערנע וואנד. אין דער מגלה פון אסתר קומען אריין אזעלכע פּערזאָנען, ווי ושתי, אסתר און זרש, און אויב אפילו מען קען אויסקומען אהן ושתי און אהן זרש, קען מען זיך ניט בענעהן אהן אסתר. און ווער זאָל שפּיעלען די ראָל פון אסתר? א מיידעל? א ווייבעל? אפילו ביי די גריכען האָבען פרויען ניט געשפּיעלט אויף דער ביהנע און אויך מיט פיעל הונדערטע יאָהרען שפּעטער אין ענגלאנד, אין שעקספּירס צייטען, האָבען פרויען ניט געשפּיעלט, און די ראָל פון דער ווייבליכסטער דזשוליעט האָט געשפּיעלט א יונגער בחור אפשר נאָך מיט קליינע וואָנסעלאָך. עס האָט דעמאָלט גאָר ניט גענקענט זיין די פראגע פון „קול באשה ערוה", אז עס איז א שאנד צו הערען די שטים פון א פרוי, ווייל עס האָט גאָר קיין רייד ניט געקענט זיין וועגען א אידישער מיידעל אדער ווייבעל צו מישען זיך צווישען מאנסביל. עס פארשטעהט זיך, אז די ראָל פון אסתר וואָלט בעדארפט שפּיעלען א זכר, און אין אזא פאָל האָט מען זיך אָנגעשטויסען אויף א בפירוש'ען לאו פון דער תורה: „לא ילבש גבר שמלת אשה", א מאנסביל טאָר ניט אָנטהאָן קיין פרויען־קליידער. דער אלטער פערבאָט פון טהעאטער צוליעב מושב לצים איז א חוזק געגען דעם דאָזיגען לאו, און דאָס אליין האָט גע־דארפט זיין גענוג צו טוידטען דאָס פורים שפּיעל, נאָך איידער עס האָט געוויזען די ערשטע סימנים פון לעבען.

עס דארף דעריבער קיין חדוש ניט זיין, פאָר וואָס די ענט־וויקלונג פון דעם פורים שפּיעל איז צוגעגאנגען אזוי לאנגזאם. מיר דארפען זיך גיכער חדוש'ען, ווי אזוי עס איז גאָר געקומען צו א דראמאטיזירונג פון אחשורש. און טאקע ווען ניט דער ספּעציעלער כאראקטער פון דעם יום טוב פורים וואָלט קיין מאָל דאָס פורים שפּיעל ניט אויסגעהאָדעוועט זיך אויף'ן שוים פון אידישקייט.

פורים איז געווען דער אידישער קארנעוואל, א יום טוב פון הוליען און טרינקען, ווען שכרות ווערט גערעכענט פאר א מצוה. דאָס איז דער איינציגער יום טוב, ווען דער איד האָט זיך אין גאנ־צען אויסגעטהאָן פון זיין רוחניות וועלטעל און האָט זיך מיט

חשק אריינגעווארפען אין הבלי עולם הזה. דעם טאָג האָט געמאכט א מרידה דער אסקעט, דער נזיר, דער איינגעהאלטענער אין איהם און געגארט צו טהאָן עפּעס אזוינס, וואָס איז געווען געגען זיין גאנצען ארט לעבען, געגען זיין גאנצער פילאָזאָפיע. די פורים'דיגע סעודה, די עטליכע גלעזער וויין אדער גלעזלאך בראנפען ווישען ווי מיט דער האנד פון איהם אב זיין ערנסטקייט, אייביגען אומעט און ווייזען איהם די וועלט גאר אין אנדער קאָליר. אין דעם טאָג ווערט עפּעס ווי פערשוואונדען יעדע הייליגקייט, און אפילו דער פרומס־טער איד פערגינט זיך צו זאָגען אזעלכע הלצות, ביי וועלכע ווייי־בער טארען ניט זיין דערביי. אין ישיבות, וואו בחורים און יונגע לייט זיינען א גאנץ יאָהר געזעסען על התורה ועל העבודה איז גע־ווען א מנהג אויסצוקלייבען אויף דעם טאָג פון פורים א לצנות־דיגען רב און ער האָט געזאָגט אזעלכע דרשות, פון וועלכע א איד פון א גאנץ יאָהר וואָלט רויט געוואָרען פאר בושה. די דאָזיגע דרשות האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט גראָבען ציניזם, מיט מאוס'ן נבול פה, און וואָס געזאַלצענער דער נבול פה איז געווען, אַלץ מעהר האָט דער עולם אנגעקוואָלען.

יונגע חברה לייט האָבען זיך אין דעם טאָג אָנגעטהאָן אין ווייי־בערשע קליידער, זיינען ארומגעגאנגען אין די גאסען און געמאכט קאָמעדיאנטסקע שטיק, און די עלטערע מענשען, די פרומע אידען האָבען ניט נאָר גאָר ניט געהאט קעגען דעם, נאָר געקליבען פון זיי פערגניגען.

עס איז קיין שום ספק ניט, אז דער כאראקטער וואָס פורים האָט אָנגענומען האָט זיך ניט אויסגעארבייט אויפ'ן שויס פון אידישקייט און אז דער מנהג איז איבערגענומען געוואָרען פון די ארומיגע פעלקער. אין דעם מיטעלאַלטער האָט מען אין פיעל מדינות אין אייראָפּא געפייערט דעם נארענפעסט. די לצנות אין דעם יום טוב האָט מען געטריבען אזוי ווייט, אז אויף דעם טאָג פלעגט מען אויסקלייבען א פּאבסט, ארייגזעצען איהם אין א טהראָן אין איינער פון די גרעסטע קירכען און אויף זיין בעפעהל פלעגט מען פּראַווען א חוכא וטלולא'דיגע עבודה. דער דאָזיגער יום טוב איז אויך ניט געווען קיין קריסטליכער. ער איז איבערגעגאנגען

צו די קריסטען פון די רוימישע געצענדיענער און איז געווען אַן איבערבלייבסעל פון דער רוימישער סאַטורנאַליע.

דאָס איז זעהר וויכטיג צו וויסען, כדי בעסער צו פערשטעהן דעם כאַראַקטער פון פורים אין די פריהערדיגע צייטען, און דאָס וועט אונז העלפען צו בעגרייפען ניט נאָר ווי אַזוי אַ ז מעגליך געוואָרען אַ פורים שפיעל ביי אידען, ווען אַזעלכע שווערע שטיינער זיינען איהם געלעגען אין וועג, נאָר אויך פאַר וואָס עס האָט אַנגענומען אַזאַ גראָבען, צינישען און אונגעלומפערטען פנים.

דאָס פעלד פון דראַמע ביי אידען איז געווען קליין און בעשרענקט. אַ סאַטירע, אַ וויציגער דיאַלאָג, אַ קליינער פאַרס — דאָס איז געווען אַלץ וואָס מען האָט געקאָנט שאַפען אויף דעם פעלד. נאָר קיין אַנדערע פעלדער זיינען אויך ניט געווען פאַר דער דראַמע. און דער דראַמאַטישער קערנדיל, וואָס האָט זיך בעוויזען ביי אידען איז געבליבען אין אַ פערגליווערטען מצב. און ערשט ווען אַנדערע ברייטערע פעלדער האָבען זיך געעפענט, האָבען זיך אידען גענומען מיט חשק און התמדה צו דער קונסט פון דראַמע. די ערשטע אָריגינעלע דראַמע אין דער שפּאַנישער ליטעראַטור, „סעלעסטינאַ", שרייבט מען צו אַ אידען, ראָדריגאָ דאַ קאָטאַ. די ערשטע עכט אידישע שטיק אין שפּאַניש „אסתר" איז אָנגעשריבען געוואָרען אין דעם יאָהר 1567 פון סאַלאָמאָן אוסק מיט דער הילף פון לאַזאַראָ גראַציאַנאָ, ביידע אנוסים. אַנדערע שפּאַנישע אידען זיינען געגאַנגען אין זייערע טריט און הגם פערטריבען פון שפּאַניען האָבען זיי ניט אויפגעהערט צו שרייבען אין שפּאַניש און שאַפען זייערע דראַמאַטישע ווערק נאָך שפּאַנישע מאָדעלען. זייער טהעטיגקייט אויפ'ן פעלד פון דראַמע איז געווען אַזוי פּרוכטבאַר, אַז באַלד האָט זיך בעוויזען אַ „אידישער קאַלדעראָן", וועלכער האָט אָנגעשריבען איבער צוויי און צוואַנציג דראַמען. ער האָט געהייסען אַנטאָניאָ ענריקעז דע גאָמעז (1600-1660), אַ מאַראַנאָ וועלכער האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט פון דער אינקוויזיציע און איז אַנטלאָפען פון שפּאַניען. אַ צייט לאַנג זיינען פיעל פיעסען זיינע אָנגענומען געוואָרען פאַר קאַלדעראָנס. מען דענקט אויך אַז ער איז דער פערפאַסער פון דעם שפּאַנישען פורים שפיעל

„קאמעדיא פאמאזא דע אמאן אי מארדעכאי."

שמחה לוצאטא (1590־1663) האט אין זיינע יונגע יאהרען אנגעשריבען אין איטאליעניש א פאראבאלע, א מין אלעגאריע אין א דראמאטישער פארם. דער אינהאלט איז אזא: אין דעלפי האט מען געגרינדעט אן אקאדעמיע מיט דעם צוועק אבצוזונדערן די פסולת פון מענשליכען וויסען. „פערשטאנד" האט גלייך דערלאנגט א פעטיציע פון געפענגנים, וואו זי איז א צייט לאנג געוועזן איינגע־שפארט דורך „ארטהאדאקסישען אויטאריטעט", און געפאדערט מען זאל איהם גלייך בעפרייען. און הגם פיפאגאראס און אריסטאטעל, די הויפט פארשטעהער פון וויסען, זיינען געוועזן געגען דעם און האבען געווארענט, אז ווען „פערשטאנד" וועט בעפרייט ווערען, וועט ער פערשפרייטען שרעקליכע פערגרייזטע מיינונגען, דאך האט די אקאדעמיע ארויסגעלאזט איהם פריי, ווייל נאר מיט'ן פער־שטאנד קאן וויסען זיך ענטוויקלען. נאר די ערשט בעפרייעטע מוחות האבען אנגעמאכט א סך צרות, און די אקאדעמיקער האבען ניט געוואוסט, וואס צו טהאן. סאקראטעס האט זיך אויפגעהויבען און אין א לאנגער רעדע האט ער ערקלערט, אז „פערשטאנד" און „אויטאריטעט". ווען מען ערלויבט זיי צו געוועלטיגען אליין, וועלען נאר מאכען פעהלערען און צרות, נאר ווען יעדער פון זיי ווערט בעשרענקט, פערשטאנד פון אמונה און אמונה פון פערשטאנד, און ווערען אויסגעמישט אין א ריכטיגער פראפארציע, וועלען זיי שאפען א שעהנע הארמאניע, וואס גיט דעם מענשען די וועלט און יענע וועלט.

דאס קאן מען בשום אופן ניט רופען דראמע און האט קיין שייכות ניט מיט דראמאטישער קונסט. נאר די פאראבאלע ווייזט, אז די איטאליענישע אידען האבען זיך גענומען צו דער דרא־מאטישער פארם. לעא מאדענא (1571־1649), האט אין דער זעל־ביגער צייט איבערזעצט אין איטאליעניש אוסק'ס „אסתר" פון שפאניש.

אין דעם זעלביגען יאהרהונדערט איז אויך געמאכט געווארען דער ערשטער פערזוך צו שאפען די העברעאישע דראמע. דער ערש־טער אויף דעם פעלד איז געווען משה זכות (זאקוט אדער זאקוטא,

(1630-1697) געבאָרען אין אמסטערדאם און האָט געלערנט אין
איין ישיבה מיט ברוך שפּינאָזא). דאָס ווערק הייסט „יסוד עולם“
און די העלדען זיינען: נחור, מלכה, תרח, אברהם, הרן, שרה,
לוט, אליעזר, נמרוד, עוג, אמרפל, ישמעאל, הגר, קטורת, יצחק,
נמרוד׳ס קנעכט און חכמים, אברהמ׳ס פּאסטוכער און זייער אויפ־
זעהער אחיטוב, לוט׳ס פּאסטוכער און זייער אויפזעהער אחירע,
אמרפל׳ס חברים.

הגם דער „יסוד עולם“ איז געווען די ערשטע געשריבענע
דראמע אין העברעאיש איז אבער די ערשטע העברעאישע גע־
דרוקטע דראמע געווען „אסירי התקוה“ פון יוסף פּענזאַ דע לאַ
וועגאַ (1650-1703). די וויכטיגקייט פוןביידע דראמען בעשטעהט
נאָר דעריין, וואָס זיי זיינען געווען די ערשטע אין העברעאיש. דער
אינהאלט פון „אסירי התקוה“ איז אזא: א קעניג וואָס קוקט זעהר
ערנסט אויף זיין פעראנטוואָרטליכקייט אלס הערשער ווערט פער־
פיהרט, פריהער פון זיינע אייגענע אימפּולסען, וואָס ווערען פער־
סאָניפיצירט אין יצר, דערנאָך פון א קאָקעטקע אין דער געשטאלט
פון אשה און דערנאָך פון דעם שטן. דריי אנדערע קרעפטען בע־
מיהען זיך צו האלטען איהם אויף דעם ריכטיגען וועג און זיי זיי־
נען: שכל, השגחה און א מלאך. פּענזא האָט געהאט די כונה צו
ווייזען די קינדער פון די אנוסים, וועלכע זיינען געווען געוואוינט
צום פרייען און אויסגעלאסענעם לעבען פון שפּאניען, אז די וועגען
פון דעם יצר און אשה און שטן פיהרען ניט צו קיין גוטס, און אז
דאָס אמת׳ע גליק געפינט מען אין גוטע מדות.

מיט׳ן אָנקומען פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט איז די
טהעטיגקייט אויפ׳ן דראמאטישען פעלד צווישען אידען געוואָרען
א פּיעבערהאפטע. די פאדערונג אויף טהעאטער וואקסט אומעדום
און דראמאטישע ווערק ווייזען זיך אין אלע לענדער, וואו אידען
זיינען פערשפּרייט. דאָס איז געווען די צייט, ווען דער גאנצער בנין
פון אידישקייט האָט אָנגעהויבען צו קראכען, די לאסט פון חומרות,
נדרים, סיגים האָט זיך אָנגעזאמעלט א צו שווערע, און דער איד
האָט געוואָלט אויסגלייכען זיינע פּלייצעס. דאָס איז געווען באלד
נאָך דעם, ווי שבתי צבי איז ווי א שטורם דורכגעגאנגען אין אלע

תפוצות ישראל און האט הינטער זיך איבערגעלאזט א ווילדע אויפ־רעגונג, אן אונבעקאנטע בענקעניש נאך א גרינגערען, פרייערען, בעסערען לעבען. אין די גהעטאס, וואו די אויגען זיינען תמיד גע־ווען פעררינסען צום הימעל, האט מען פלוצים דערזעהן די ערד מיט אלע איהרע פערגניגענס. און הגם שבתי צבי אליין איז שוין געווען טוידט און זיינע חסידים אויסגע'שמד'ט, האט אבער נאך געלעבט דער שבתי־צבי'נישער גייסט. דער קאמף געגען דעם שווערען יאך פון תלמוד האט אנגעהאלטען, און דער מיסטישער זוהר, ווי דונקעל ער איז ניט געווען, האט פערשפראכען מיט'ן אויטאריטעט פון אמונה מקרב צו זיין דעם הימעל צו דער ערד.

אין דעם ערשטען פערטעל פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונ־דערט האט זיך אין איטאליען בעוויזען דער העבראישער דראמא־טישער דיכטער משה חיים לוצאטא (1707-1747). געבארען און ער־צויגען אין איטאליען איז ער די ערשטע צייט געווען אונטער דעם איינפלוס פון דער איטאליענישער דראמאטישער ליטעראַ־טור און זיין ערשטער פערזוך אויפ'ן פעלד פון דראמע אין דער האלב פערגעסענער שפראך פון די נביאים. „שמשון ופלשתים“ דערמאנט שטארק דאס בעוואוסטע איטאליענישע שעפער־שפיעל „פאסטאר פידא“ (דער טרייער פאסטוך). די דאזיגע דראמען האט ער אנגעשריבען אין דעם יאהר 1724, דאס הייסט ווען ער איז אלט געווען זיבעצעהן יאהר.

ער איז געווען צו יונג, צו אונערפאהרען, צו געבען א נאַ־טירליכע פארב די ליידענשאפטען, וואס ווערען געשילדערט אין „שמשון ופלשתים“. די דאזיגע ליידענשאפטען זיינען איהם געווען אין גאנצען פרעמד און ער האט זיי נאר געקענט מאלען מיט פאר־בען פון דער פאנטאזיע. קיין לעבעדיגקייט, מענשען־קענטשאפט האט מען אין דער דראמע ניט צו זוכען, נאר דערפאר איז זי דורכגעדרונגען מיט א רייכער פאעטישער פאנטאזיע.

זיין צווייטע ווערק אין א דראמאטישער פארם דער „מגדל עוז“ ווייזט א וואונדערבארע הארמאניע פון קלאנגען, וועלכע מען האט ניט געהערט צווישען אידען צייט די נביאים זיינען אנשווי־

גען געוואָרען, אָבער דאָ ווייזט זיך אויף ארויס אַן אונבעקאַנט־שאַפט מיט דער וועלט.

א קינד פון רייכע עלטערן, ערצויגען אין רחבת, דער"ווייטערט פון יעדער דאגה, האָט ער די וועלט נאָר געקענט זעהן פון זיין צימער, וואו ער האָט זיך ארומגעטראָגען מיט שבתי צבי'נישע חלומות. באלד אבער האָט ער געמוזט ערוואכען פון זיינע חלומות און קומען אין צוזאמענשטויס מיט פערשיידענע מענשליכע לייי־דענשאַפטען. דאָס רעדעל ביי זיין פאָטער האָט זיך איבערגע־דרעהט, און דער איידעלער טרוימער און מיסטיקער איז געבלי־בען אָהן מיטלען און האָט געדאַרפט אָנהויבען צו זאָרגען וועגען דער וואָכעדיגער חיונה. און איצט אז ער האָט פערלאָרען דעם שוץ פון דעם רייכען פאָטער, האָבען די איטאַליענער רבנים אָנגעהויבען צו רודפ'ען איהם פאר זיינע נייי־גונגען צו דער קבלה און האָבען איהם אין חרם אריינגעוואָרפען. זיי־נע פריינד וואָס האָבען איהם שבחים געזונגען האָבען איהם איצט פערלאָזט און אבגעקעהרט זיך פון איהם. ער האָט אַ צט דערזעהן מענשען ווי זיי זיינען. ער האָט גע‍ענט אריינקוקען טיע־פער צו זיי אין הארצען, און די ערפאהרונג וואָס איז איהם פריי־הער אבגעגאנגען, איז צו איהם יעצט געקומען אין דער פולער מאָס.

אָבער די דאָזיגע ביטערע ערפאהרונגען האָבען זיין פּאָעטישען גייסט ניט ביטער געמאכט. אין זיין לעצטער אונשטערבליכער דראמע „לישרים תהלה", ווייזט ער זיך ארויס אין זיין פולער קראַפט. דאָס איז א גרויסע ווערק סיי אין דער פאָרם, סיי אין סטיל און סיי אין געדאנקען. מיט דער דאָזיגער דראמע האָט ער זיך געשאַפען אַן אייביגען מאָנומענט אין העברעאיש.

„לישרים תהלה" איז געשריבען אין דער פאָרם פון פּאָר־שעקספּירס צייטען, אַלעגאריש. די כאראקטערען זיינען ניט קיין מענשען פון בלוט און פלייש, נאָר אבסטראקציעס, ווי שכל און נאַ־רישקייט, ערענטליכקייט און פאַלשקייט און דאָס גלייכען.

אויפ'ן ערשטען בליק קען אויסווייזען, אז די העברעאישע דראמען זיינען לכתחילה געשאַפען געוואָרען בלויז צום לייענען און

ניט צום אויפפיהרען אויף א ביהנע, ווייל זייער דראמאטישער שטאף איז צו קליין און די האנדלונג צו שוואך. בפרט ווען זיי זיינען געקומען נאך שעקספיר און נאך קאלדעראן, ווען פון א דראמע האט מען געפאדערט א שטארקע האנדלונג מיט מענשען פון בלוט און פלייש און די צייט פון אלעגאריען און מאראליטעטען איז שוין געווען פאראיבער. אבער א ן אמת'ן איז געווען א גאנץ געוועהנליכע ערשיינונג אין דעם 17טען יאהרהונדערט צו געבען דראמאטישע פארשטעלונגען פון העברעאישע שטיקער אויף חתונות ווי אויך פורים, און די מייסטע העברעאישע שטיקער זיינען געשריבען געווארען פאר דעם צוועק. דער אידישער דיכטער יצחק גאמעץ דע סאסא, וועלכער האט געלעבט אין איין צייט מיט יוסף פענזא אין אמסטערדאם האט אין ליטייניזשע פערזען בעזונגען די ערשיינונג פון „אסירי התקוה" אזוי:

„ענדליך איז עס עררייכט געווארען. די העברעאישע מוזע שפאצירט איצט אין די פעלצענע שיף מיט די הויכע אבסאצען זיכער און שטייף. מיט געמאסטענע טריט פון פאעזיע ווערט זי מיט פאראד אריינגעפיהרט דורך יוסף (פענזא). א רייכער שטראהל פון האפנונג שיינט ווידער, אז איצט וועט אויך די ביהנע זיך עפענען פאר דעם הייליגען געזאנג."

דערפון דארף מען דרינגען, אז מען האט געוואורט צו הערען די מעלאדישע קלאנגען פון די העברעאישע דראמאטישע דיכטונגען אויף א ביהנע.

אין דער זעלבער צייט וואס משה חיים לוצאטא האט רייכער געמאכט די העברעאישע שפראך מיט זיינע דראמאטישע דיכטונגען האט זיך יאזע דע סילווא (1705-1739) אויסגעצייכענט אלס דראמאטישער דיכטער אין פארטוגאל און האט בעריייכערט די פארטוגעזישע ביהנע מיט פיעל דראמען. יאזע דע סילווא איז געבליבען א קלאסיקער אויף דער פארטוגעזישער ביהנע און זיינע דראמען ווערען נאך געשפיעלט ביי היינטיגען טאג. זיין טוידט איז זעהר א טראגישער. ער איז געשטארבען א מארטירער אויפ'ן שייטערהויפען, און בשעת די פלאמען האבען ארומגעכאפט זיין קערפער, האט מען אין דעם גרויסען טהעאטער אין ליסאבאן אויפגע־

פיהרט זיינע אן אפערעטע און דאס קנאקען פון דעם פייער האט זיך אויסגעמישט מיט די מעלאדישע קלאנגען פון זיין מוזיקאלישער דראמע.

מיט איהם האט זיך געענדיגט די עפאכע פון דער שפאנישער און פארטוגעזישער השפעה אויף אידישע טאלאנטען. ער איז געווען דער לעצטער רינג אין דער גאלדענער קייט, וואס האט זיך געצויגען פון דעם בלוטיגען שפאניען אין אלע יענע לענדער, וואו אידען האבען געפונען א מקום מקלט נאכ'ן גירוש.

גאמעץ אין שפאניען און יאזע דע סילווא אין פארטוגאל זיינען ניט געווען סתם דראמאטורגען. זיי האבען פערנומען זעהר א וויכטיגען פלאץ אויף דער שפאנישער און פארטוגעזישער בהנע. עס איז זעהר פיעל געזאגט, ווען גאמעץ'ס דראמען זיינען א צייט לאנג אנגענומען געווארען פאר קאלדעראנס. קאלדעראן פערנעהמט אויף דער שפאנישער ביהנע דעמזעלביגען פלאץ, וואס שעקספיר אויף דער ענגלישער. יאזע דע סילווא'ס דראמען האבען אויסגעהאלטען די בעסטע פראבע, די פראבע פון צייט, ווען זיי האבען זייער רייץ ניט פערלארען אין א משך פון א צוויי הונדערט יאהר און דער פארטוגעזישער ביהנע. די דאזיגע פאקטען זיינען פאר אונז זעהר וויכטיג. מען האט ביי אונז און וועגען אונז א סך טהעאריען געבויט, פאר וואס אידען האבען זיך ניט אויסגעצייכענט אין דער דראמאטישער ליטעראטור. מען האט וויסענשאפטליך ערקלערט, אז די אייביגע רדיפות און די שענדליכע גהעטאס האבען די אידען ניט געמאכט מסוגל פאר דראמע. מען האט אויך ערקלערט, אז דער אידישער טעמפעראמענט איז אזא, וואס לאזט זיך פשוט ניט שפאנען צו דראמע. די אנגסטען און צרות פון די אנוסים זיינען געווים ניט געווען קלענער פון די רדיפות און ערנידרונגען, וואס די אידען אין די גהעטאס זיינען אויסגעשטאנען. דער טעמפעראמענט אז ביי זיי געווען א ריין אידישער, אויב עס איז פאראן אזא זאך ווי א ספעציעלער אידישער טעמפעראמענט, און דאך האבען די אנוסים אין שפאניען און פארטוגאל דערוויזען אויסצוצייכענען זיך אויף דעם פעלד פון דראמע.

די אידען וואס זיינען ארויסגעגאנגען פון שפאניען האבען

פון זיך ניט געקענט אבטרייסלען די נייע השגות, וואס האבען זיך ביי זיי אויסגעארבייט אונטער דער השפעה פון יענעם לאנד. און די אנוסים זיינען געוואוינט געווארען צו א פרייען לעבען. די הבלי עולם הזה האבען ביי זיי פערנומען א גרויסען פלאץ און די אנוסים האבען אפילו ניט בעגריפען פאר וואס מען דארף זיין דערוויי־טערט פון פרו ען.

עס דארף דאריבער קיין חדוש ניט זיין, פאר וואס זיי האבען געבראכט אומעדום, וואו זיי זיינען פערוואגעלט געווארען, א לעב־צונג נאך אזא אונטערהאלטונג, ווי טהעאטער, און ווען צוליעב וועל־כער עס איז אורזאך האבען זיי ניט געקענט בעזוכען דעם טהעא־טער פון דער שטאדט, וואו זיי האבען זיך בעזעצט, האבען זיי גע־גרינדעט אייגענע טהעאטערס.

און ניט נאר די שפאנישע אידען אליין האבען זיך דערמיט אויסגעצייכענט, אויך די אידען אין איטאליען האבען ארויסגע־וויזען א פאדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג און אין דעם זי־בעצעהנטען יאהרהונדערט האבען זיי געהאט זייערע אייגענע טהעאטערס, ווי מען קען עס זעהען פון די שאלות ותשובות פון דעם איטאליענישען רב שמואל אבוחב. דער דערמאנטער רב ווענדט זיך צום ווענעציער רב עזריה פיגו מיט אזא בריעף:

*) לכמהרר עזריה פיגא: מוירונה לוויניציאה.

דעם יאהר תס"ב.

תעיר קנאת ד על קביעת בתי טרטיאות ובתי קרקסיאות במחנה העברים בהתאסף שם אנשים ונשים וטף לשמוע דברי לצנות ונבלות פה. כי החלתי מיגון וכאב פירוד הנעשה ע"י פ' נר"ו וחוששני פן ח"ו תצא תקלה מתחת ידו לרבים ופערו פיהם לבלי חוק להטיל מום בקדשים, כי הזמן והמקום מופן וניצב לריב לשונות ודבר עבירה בעונ' שרבו. והאחרון הכביד הקל ארצה עטרת תפארת היהדות מעיר ההיא לבנות ולהקים להם בקרב מחנם הקדושה בתי טרתיות ובתי קרקסיות הקבועות ונאספו שמה אנשים ונשים

---

*) דבר שמואל, פון שמואל אבוחב, געדרוקט אין ווענעציע אין דעם יאהר תס"ב.

וטף בנות ישראל הצנועות עם הפרוצות עוברות על דת משה ויהודית קטון וגדול שם הוא כעם ההולך בחליל לשמוע פרשת הקהל והטף למה בא ליתן עונש למביאם, כי מה יעשה אותו הבן ולא יחטא בשבתו בסוד משחקים בשומעו קול פה דובר נבלה הנכנס בגופו כעכס של עכנאי ומעשה ידינו קונן עלינו איכה היתה לזונה קריה נאמנה.

אי לזאת יחרד לבי מורי ורבו, איך זקנים שבדור כבשו פניהם בקרקע, אין קנאים פוגעים בו לעכבו וליכא מאן דדאין דינא דגרמי להרים מכשול דין עסק ביש אבי אבות הטומאה.

אין קורצען בעדייט דער דאָזיגער אויסצוג פון דעם בריעף אַזוי :

שמואל אבאאב קלאָגט זיך פאַר׳ן ווענעציער רב פאַר וואָס די שעהנע און פרומע אידען שווייגען און קוקען זיך רוהיג צו, ווי מען בויט שטענדיגע טהעאַטערס און צירקען אין ווענעציע פאַר אידען, און מאַנסביל און ווייבער און קינדער, פרומע אידישע טעכטער צוזאַמען מיט אויסגעלאַסענע זיינען עובר אויף אידישע דינים און פערזינדיגען זייערע יאָהרען, ווייל קיין ניטס קאָן ניט אַרויסקו־מען פון זיצען אין א טהעאַטער און הערען ווי אַקטיאָרען רעדען שענדליכע ווערטער, וועלכע פערדאַרבען די צוהערער. טהעאַטער איז אבי אבות הטומאה.

שמואל אבאאב איז דער זעלביגער, וועלכער האָט אין 1734 צוזאַמען מיט נאָך פיער איטאַליענישע רבנים אַריינגעוואָר־פען משה חיים לוצאַטאָ אין חרם.

דער ספר „דבר שמואל" איז געדרוקט גאָר אין אָנהויב אַכט־צעהנטען יאָהרהונדערט, אויף דעם בריעף צו עזריה פיגו איז קיין דאַטום ניט אָנגעגעבען און אַזוי ווי ער געפינט זיך צווישען גאָר די ערשטע שאלות קען מען דערפון דרינגען אַז ער איז געשריבען געוואָרען צום סוף זיבעצעהנטען יאָהרהונדערט. אין דעם בריעף ווערט גערעדט וועגען שטענדיגע אידישע טהעאַטערס און הגם דער סטיל פון דער שאלה ווייזט, אַז שמואל אבאאב קען זיך דייטליך ניט אויסדריקען און ער ברויכט גאַנצע פראַזען, וואו איהם איז נויטיג איין וואָרט נאָר דערפאַר, וואָס דאָס וואָרט געפינט זיך אין די

געהענדע אויסדריקע, ווי מען קען עס זעהן פון זיין „בתי טרטיאות ובתי קרקסאות“, ווייל עס דארף ניט זיין קיין שום ספק, אז אין איטאליען האט מען ניט געבויט קיין אידישע צירקען, דאך לאזט זיך דרינגען אז אין די גרויסע אידישע קהלות אין איטאליען זיינען צום סוף זיבעצעהנטען יאהרהונדערט אידישע טהעאטערס קיין נאווינע ניט געווען. און עס איז זעהר מעגליך אז אזעלכע אידישע טהעאטערס זיינען געווען נאך פיעל פריהער.

מיר געפינען אויך אין דער צווייטער העלפט פון דעם אכט־צעהנטען יאהרהונדערט האבען די אידען וואס האבען זיך בע־זעצט אין פאראמאריבא, סורינאם, זיד אמעריקא, פערגרעסערט און פערשעהנערט זייער טהעאטער אין דעם יאהר 1784, און מיט אכט יאהר שפעטער דאס הייסט אין 1792 האט די דארט גע קליי־נע אידישע קהלה שוין פערמאגט צוויי אידישע טהעאטערס.

עס דארף קיין ספק ניט זיין, אז אויך אין אנדערע קהלות און אנדערע מדינות האבען אידען געהאט זייערע אייגענע טהעא־טערס. דאס הייסט שטענדיגע טהעאטערס אין איטאליען און סורינאם זייענען ניט געווען קיין אויסנאהם. אין דעם יאהר 1775 האט מען די אידען פערבאטען צו בעזוכען א געוויסען אמאטארישען טהעאטער אין פאראמאריבא און באלד נאכדעם זעהען מיר, אז דארטען זיינען געגרינדעט געווארען צוויי אידישע טהעאטערס. דערפון דארף מען זיך אנשטויסען, אז דער פערבאט צו בעזוכען דעם אמאטארישען טהעאטער האט געטריבען די אידען צו גרינ־דען אייגענע טהעאטערס, און אזעלכע אורזאכען האבען אין יענע צייטען ניט געפעהלט.

וואס איז שייך צו די פיעסען, וועלכע מען האט געשפיעלט אין אזעלכע טהעאטערס ווייסען מיר וועגען זיי לחלוטין גאר ניט. עס קומט אויס אין גאנצען צו פערלאזען זיך אויף השערות. די אי־דען האבען שוין דעמאלט געהאט א גאנץ רייכען רעפערטואר. אוסק, גאמעץ, דניאל דע באריאס האבען איבערגעלאזט היבשע עטליכע פיעסען געשריבען אויף ביבלישע טהעמאס אין שפאניש, יאזע דע סילווא — אין פארטוגעזיש. די אידען, וואס האבען געהאט א פאר־דערונג אויף טהעאטער, זיינען ניט נאר געווען בעקאנט מיט דעם

דאַזיגען רעפּערטואַר. נאָר די מייסטע האָבען פּערשטאַנען די אַרי־גענעלע שפּראַך, אין וועלכע די דראַמען זיינען געשריבען געוואָ־רען. די דאָזיגע דראַמען האָבען געהאַט די גרויסע מעלה, וואָס זיי זיינען לכתחילה געשריבען געוואָרען פאַר א ביהנע, און עס איז העכסט וואַרשיינליך, אז זיי האָט מען געשפּיעלט אין די אידישע טהעאַטערס.

עס איז גרינג צו זעהן, אז דער אבן נגף וואָס איז געשטאַנען אין וועג דער אידישער ביהנע איז ניט אָבגעראַמט געוואָרען דער־מיט, וואָס מען האָט אויפגעפיהרט אזעלכע פּיעסען. „לא ילבש איש שאלת אשה“ איז געבליבען אלץ א סטראַשידלע פאַר די פרומע אי־דען. שמואל אבאָאב איז ניט געווען דער איינציגער, וואָס האָט גע־גאָסען פּעך און שוועבעל אויפ'ן אידישען טהעאַטער. ביים סוף זיבעצעהנטען יאַהרהונדערט און אין דעם אכטצעהנטען יאַהר־הונדערט איז דער האַס צום טהעאַטער געווען דער זעלביגער ווי מיט צוויי טויזענד יאָהר צוריק אין ארץ ישראל. די אידישע טהע־אַטערס זיינען אויף אַזא אופן געשאַפען געוואָרען צו ענטפערן א פאָדערונג פון די אינטעליגענטע קרייזען, יין וועלכע עס האָט דורכגעדרונגען דער נייער גייסט פון דעם רענעסאַנס. דאָס אידי־שע טהעאַטער האָט געזוכט צופריעדען צו שטעלען א געשמאַק וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אויף דער חכמה און קונסט פון יפת, דעם העכערען קלאַס אידען, און האָט קיין זאַך ניט געהאַט צו געבען ניט דעם פרומען אידען און ניט דעם פּראָסטען אידען.

דער אידישער טהעאַטער מיט זיין רעפּערטואַר וועלטליכע דראַמען איז געשאַפען געוואָרען נאָר פאַר איין קלאַס און האָט פאַר דער אידישער נאַציאָנאַלער דראַמע קיין זאַך ניט געקאָנט טהאָן. עס דאַרף קיין צווייפעל ניט זיין, אז אין אזא טהעאַטער מיט אזא פּובליקום זיינען אויפגעפיהרט געוואָרען די בעסערע דראַמען פון דער צייט, נאָר צוליעב זיין אבגעשלאָסענקייט, אבגע־זונדערטקייט האָט ער ניט געקאָנט ציהען די זאַפט פון דעם גאַנ־צען פאָלק און האָט ניט געקאָנט האָבען קיין איינפלוס אויף דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראַמע. אזא טהעאַטער אויפ'ן אי־

דישען באדען איז דער רעזולטאט פון א קאפריז אדער אן אונרעכט. שמואל אבאאב שרייבט אין זיין בריעף, אז דער גאנצער אויפטהוער פון דעם אידישען טהעאטער אין ווענעציע איז געוועזן א געוויסער רייכער איד, און ניט אזוי ער אליין, ווי זיין רייכער איידעם. אין יענע צייטען איז געוועזן דער מנהג, אז גרויסע רייכע לייט האבען געהאט זייערע אייגענע קאמפאניעס אדער אייגענע טהעאטערס, און עס איז גרינגליך מעגליך, אז דער דערמאנטער רייכער איידעם אין ווענעציע האט אויך געוואלט דערווייזען אזא זאך און האבען אן אייגענעם טהעאטער. און ווידער האבען מיר געזעהן, אז אין פאראמאריבא האבען אידען געגרינדעט צוויי טהעאטערס, ווייל מען האט זיי ניט ארייננגעלאזט אין א געוויסען דילעטאנטישען טהעאטער. אבער די פרומע פראסטע אידען האבען קיין בעדערפניס אין אזא טהעאטער ניט געהאט. דער יסוד פון אזא טהעאטער איז אויף הינערשע פיס און אזוי גיך ווי עס ווערט אבגעשאפט די אורזאך, וואס האט איהם ארויסגערופען צום לעבען, פאלט איין דער גאנצער בנין, און דאס פובליקום געהט לייכט איבער צו די טהעאטערס פון דער מדינה.

עס איז א גרויסער ספק צו די העברעאישע דראמע איז געשאפען געווארען פאר א טהעאטער, הגם אויף גרויסע חתונות פלעגט מען אין יענער צייט שפיעלען פאר די געסט עפעס א העברעאישע שטיק און דאס איז געוועזן א געוואוינליכע אונטערהאלטונג. דערצו האט זיך קיין טהאטער ניט געפאדערט. אין דער זעלביגער זאל, וואו די געסט זיינען געוועזן פערזאמעלט אין די שבעת ימי המשתה האט אויך געקענט פערוואנדעלט ווערען אין א פלאץ פאר די פארשטעלונגען. נאר צו די העברעאישע דראמע איז לכתחילה געשאפען געווארען פאר א טהעאטער צו ניט, איז זי שוין צוליעב דער שפראך אליין געוועזן מעהר בעשרענקט און אבגעשלאסען, ווי דער אויבענדערמאנטער רעפערטואר אין די טהעאטערס פאר אידען פון יענער צייט. די העברעאישע דראמע האט נאר געקענט דערגרייכען צו אזעלכע אידען, וואס האבען זייער בילדונג געקריגען אין די ישיבות און וואס זיינען אוועק אביסעל ווייטער פון די פיער איילען פון דער הלכה. פאר די אמת פרומע

אידען איז זי ניט געווען אין גאַנצען כשר און פאַר'ן המון איז זי געווען א פער'חתמ'עט בוך.

דאָס שלעפּען אין פערשיידענע ריכטונגען און דאָס שפּאַל־טען אין פערשיידענע לשונות האָט קיין גוטס ניט געקענט טהאָן דער דראַמע ביי אידען. שוין צוליעב דעם אליין האָט זי זיך ניט געקענט ריהרען פון אָרט. די נאַציאָנאַלע קרעפטען, וואָס זיינען פעהיג געווען צו שאַפען א דראַמע און א טהעאַטער ביי אידען זיי־נען צובראָקעלט געוואָרען. אנשטאָט צו ארבייטען האַרמאָניש און ווירקען איינע אויף דער אנדערער, האָט איינע געשטערט דער צווייטער. דער טהעאַטער אלס א פאָלקס אינסט טוציאָן איז נאָך פאַר זיין געבורט פער'משפט געוואָרען צו א ביטערער, שווערער, טרויעריגער עקזיסטענץ.

די איינציגע ישועה וואָס א טהעאַטער ביי אידען האָט גע־קענט ערוואַרטען איז געווען פון דעם פורים שפּיעל. זיין געבורט אויפ'ן שוהל־הויף און די הסכמה פון דעם גאַנצען עולם האָט עס געמאַכט פאַר א פאָלקס אינסטיטוציאָן. נאָר דער זעלביגער שוהל־הויף און דער זעלביגער פרומער עולם האָבען אויפ'ן פורים שפּיעל ארויפגעלעגט אזא שטעמפּעל, וועלכען עס האָט פון זיך קיין מאָל ניט געקענט אבּרייבען. אין א קיימא לן פון איבער טויזענד יאָהר איז דאָס פורים שפּיעל געבליבען אן אונטערהאַלטונג נאָר פאַר איין טאָג. דער עלעמענט פון חוזק און לצנות וואָס האָט איהם לעבען געגעבען האָט איהם געקענט האַלטען נאָר איין טאָג אין יאָהר. אין די אנדערע טעג אויסער פורים איז דאָס פורים שפּיעל געווען אונמעגליך פאַר ניכטערע אידען.

דריטער קאפיטעל.

די עלטסטע אידישע פורים שפיעלס.

אין דער זעלבינגער צייט וואס אידען אין שפאניען האבען זיך גענומען צו דער שפאנישער דראמע, האבען די אידען אין דייטש־לאנד אונטערהאלטען זיך מיט פורים שפיעלס אין אידיש. ווען דאס ערשטע פורים שפיעל אין אידיש איז געשאפען געווארען איז אונמעגליך צו בעשטימען. נאר מיר געפינען אז שוין אין 1598 האבען די אידען אין טאנעווזען אויפגעפיהרט א שפיעל, וואס האט געהייסען: „שפיל פון טב יעקליין מיט זיין וייב קינדליין און מיט צוויי זינליך פיין" און מען האט עס נאכדעם געשפיעלט אלע פורים. אין דעם יאהר 1620 האט מען עס קאפירט און אנגע־געבען א שפעטערן דאטום.

דאס דאזיגע שפיעל האט מיט פורים גאר ניט צו טהאן און איזווארשיינליך קיין מאל ניט געדרוקט געווארען און איז גע־גאנגען פון האנד צו האנד אין מאנוסקריפט. ווי עס זעהט אויס, איז דאס א סאטירע פון א געוויסער פאמיליע, מיט וועלכער דער שרייבער האט זיך געוואלט אברעכענען. דאס וואלט געווען אונ־מעגליך צו דערווייזען, ווען פריהער זאל מען ניט שפיעלען פורים־שטיקער, וואס האבען געהאט דירעקט צו טהאן מיט דעם דאזיגען יום טוב. די פערזענליכע סאטירע האט געקאנט דיענען אלס אן אב־וועקסלונג און דאריבער דארף מען דענקען, אז דאס פורים שפיעל אין אידיש איז א סך עלטער פון דער דערמאנטער סאטירע.

פון דער סאטירע איז נאר איין בלעטיל געבליבען, דער שער, און די ערשטע שורות זיינען אזוי:

אדברה וירוח, איך וויל אייך זאגען, וואס דאס איז געשעהן בשנת שפ (1619) צו טאנהוויזען אין קהילה קדושה.

הערט צו אונ׳ לאָט אייך ניקס זיין קשה,
קשה לאָט אייך ניקס זיין,
דען עס איז אלע פורים גימיין,
דאָס מען מאכט איין שפּיל פון טב יעקליין
אונ׳ מיט זיין ווייב קענדליין
אונ׳ מיט צוויי זינלך פיין,
וויא זיי האָבען געפיהרט איין וועזען,
אונ׳ דאָס איז אויך קירצליך גישעהן,
גישעהן עהע איך מיך האָב אומגיזעהן
געזעהן הין אונ׳ הער,
איך האָב גיטראכט גאָר זעהר,
ביז איך עס האָב געבראכט אין ריים
איז מיר געוואָרען זעהר שווער.

דער אינהאַלט איז אזא: ערב סכות קומט א פּויער מיט א מאָגערע, אויסגעדאַרטע קוה צו שלענקערס (?) הויז. מסתמא איז שוין געוועזן צייט צו לויפן אין שוהל. נאָר יעקליין מיט זיינע צוויי זינליך האָבען געקויפט די קוה. דאָס ווייב קענדליין האָט קעגען דעם דעמאָנסטרירט. די קוה האָט באלד געהאַט א קאַלב און לוט דעם מנהג האָט דער אָרטיגער ריכטער געדאַרפט קריגען די צונג, אבער מען האָט איהר „קורץ און דין“ אָבגעשניטען, און דער ריכטער האָט פעראורטהיילט קענדליין ארומצוטראָגען אין גאַס די „גאַיגע“, כדי מענשען זאָלען איהר פרעגען, צו זי איז אויך דער עלטער געוואָרען א גאַיגעריין.

דאָס דאָזיגע שפּיל מיינט, אז אויף פּורים האָט זיך ניט גע־פאָדערט דוקא א פּורים שפּיעל, און עס איז געווען רעכט אבי א הומאָריסטישע זאַך, א סאַטירע, פון וואָס דער עולם זאָל קאָנען לאַכען. דאָס „שפּיל פון טב יעקליין מיט זיין ווייב קינדליין“ האָט געהאַט בלויז א לאָקאַלען כאראקטער און געקאָנט דיענען פאַר אַן אונטערהאַלטונג נאָר פאַר די אידישע תושבים אין טאַנהויזען.

וואָס פאַר א פורים שפּיעלס מען האָט אויפגעפיהרט אין די אנדערע געהעטאָס אין דייטשלאַנד איז ניט בעקאַנט. דאָס עלטסטע פורים שפּיעל אין אידיש וואָס האָט דערגרייכט צו אונז איז פון

דעם זיבעצעהנטען יאהרהונדערט און הייסט „איין שעהן נייע פורים שפּיל פאַרגעשטעלט, ווי עס איז צוגעגאנגען אין דער וועלט צו אחשורש צייטען, היבש אין ריימען געזעצט צו איינעם ראהמען." אין 1697 האָט דער משומד משה כץ (יאהאַנעס יאקאָב קריסט־יאַנוס לעבער) פון קראקוי איבערגעשריבען דאָס דאָזיגע שטיק פאַר דעם בעוואוסטען קריסטליכען העבראאיסט וואגענזייל, נאָר ער האָט דערפון קיין שום געברויך ניט געמאכט.

דאָס גאנגבארסטע און בעקאנטסטע פורים שפּיעל אין אי־דיש איז געשאפען געוואָרען אין סאמע אָנהויב פון דעם אכטצעהנ־טען יאהרהונדערט. עס איז געדרוקט געוואָרען אין דעם יאָהר 1708 און האָט געהייסען „איין שין נייא אחשורש שפּיל". די פּערזאָנען אין דעם דאָזיגען שפּיעל זיינען: מרדכי, אסתר, אחשורש, המן, התך און „שרייבער".

„שרייבער" איז עפּעס א מין שעטנז אין דעם שפּיעל. א חוץ דעם, וואָס ער איז אין דער מגלה ניטאָ, קלינגט פרעמד דער דייטשער נאָמען צווישען די פערסישע און אידישע, און דערפון דאַרף מען דרינגען, אז דער פערפאסער האָט פאַר זיינע אויגען געהאט אנדערע ווערק, אין וועלכע עס איז דראמאטיזירט געוואָרען די געשיכטע פון אסתר און אין וועלכע עס זיינען ארייגעקומען אנ־דערע פּערזאָנען, א חוץ די היסטאָרישע. ביז יענער צייט האָבען וועניג אידען נאָר א סך קריסטען דראמאטיזירט די געשיכטע פון אסתר. און עס איז פאראן שווארץ אויף ווייס, אז שעקספּיר האָט געשפּיעלט אין אזא דראמאטיזירונג. עס איז ניט אנגעגעבען דער נאָמען פון דעם שטיק און מען רעכענט, אז דאָס איז געווען די „געטליכע קעניגין אסתר" („גאדלי קווין עסטער"), וועלכע איז דעמאָלט געווען פּאָפּולאָר ניט נאָר אין ענגלאַנד נאָר אויך אין גאנץ איירָאפּע. עס איז אויך א גרויסע סברה, אז פון דאנען האָט שעקספּיר גענומען דעם נאָר, וועלכער געהט דורך אין פיעל דראַ־מען זיינע. און טאקע אין דעם שטיק די „געטליכע קעניגין אסתר" איז פאראן א פּערזאָן, וואָס הייסט אין ענגליש „סקרייב" און אין דייטש האָט מען דעם נאָמען איבערזעצט שרייבער.

דאָס „אחשורש שפּיל" איז געמאכט געוואָרען דורכאויס צום שפּיעלען און צוגעפּאסט צום אויפפיהרען אין הייזער. עס איז ניט איינגעטהיילט אין אקטען און האָט אויך ניט קיין דעקאָראציעס. די פּורים שפּיעלער דארפען זיך ניט איבערטהאָן און זיי בלייבען אין די זעלביגע קליידער די גאנצע צייט פון דעם שפּיעל. מאכט זיך א פּלאַץ, וואו מען זאָל קאָנען שפּיעלען פאר א גרעסערן עולם איז אודאי רעכט, אז ניט זיינען זיך די פּורים שפּיעלער מטריח און קו־מען אריין צום ברייטען בעל הבית אין שטוב און שפּיעלען אב פאר איהם און זיין הויז־געזינד די שטיק. אזא שטיק טאָר ניט זיין צו לאַנג, ווייל צייט צום שפּיעלען איז נאָר איין טאָג אין יאָהר און אין דעם טאָג דארף מען זיין ביי אלע בעלי־בתים.

„דאָ שטעלן מיר אויף דאש בייטליין, איין פאר דוציט דוקאטן צו שיסן דריין. איין פאר דוציט טוקאטן ווער צו פיל, איין פאר דוציט טאלר איז דער ציל."

דערמיט ענדיגען די פּורים שפּיעלער זייער שטיק ביי איין בעל הבית און איילען זיך איבערצוגעהן צום צווייטען.

און הגם דאָס דערמאָנטע פּורים שפּיעל איז דורכאויס געשאַ־פען געוואָרען צום שפּיעלען, האָט דער פּערפאסער געלאָזט עס אויך דרוקען און גערעכענט אז דאָס לייענען קאָן אויך פערשאפען פער־גניגען. דער פערפאסער האָט זיין נאָמען אויף זיין ווערק ניט אָנ־געגעבען, און עס איז עד היום אונבעוואוסט, ווער ער איז געווען, און עס איז אויך אונבעוואוסט צו ער האָט בעהאלטען זיין נאָמען צוליעב עניוות אָדער ווייל ער האָט געהאט אן אורזאך צו דענקען, אז קיין גרויסען יישר כח וועט ער דערפאר ניט קריגען. נאָר ווי דאָס זאָל ניט זיין, דער מחבר האָט וועגען דעם שטיק געהאט גאָר א גוטע מיינונג, ווי מיר קענען זעהן פון די עטליכע שורות, מיט וועלכע ער ווענדט זיך צו די פּראָספּעקטיווע קונים אויפ'ן שער:

„איין שין נייא שפּיל מיט אל דיא קונשטין איז עש ווארען דער טראכט, עס ווערט וואויל זיין ליב טאן ניט אזוי גוט ווערדן נימאכט. מיט היפשי שיני קלאַג לידערן דעם ריים נאך גישטעלט. דאש פאר האפין מיר, ווער עש קויפן ווערט, אזו ווערט אין (איהם)

ניט פער דריסען זיין געלט. ווייל הש"י ברוך הוא האט אונז אן פורים געבן לושטיג צו זיין. און האבן מיר דרויף גימאכט דאש אחשורש שפיל היפש אונ' פיין. דרום אויך איר בעל בתים אונ' בחורים אונ' יונגעז, קומט איר ביהענד (שנעל, פלינס) צו לויפן. אונ' טוט מיר דאש שיני אחשורש שפיל אב קויפן. דאש געלט ווערט אייך ניט פר דריסען, ווען איר ווערט דרינען לעזן, ווערט איר אייער געלט ווידער גניסן."

עס ווייזט אויס, אז דאס איז געווען דאס ערשטע פורים שפיעל אין אידיש וואס האט זוכה געווען צו ווערען געדרוקט. די פריהערדיגע זיינען נאר ארומגעגאנגען אין כתב יד און דערפון איז גרינג צו זעהן, ווי שטארק עס האט נושא חן געווען ביים עולם.

קיין האנדלונג איז אין דעם שטיק ניטא. דאס שפיל בע־שטעהט פון געזאלצענע און געפעפערטע דיאלאגען. די המצאות, די וויצען זיינען די גרעבסטע און האמעטנעסטע, און קיין זאך איז ניט מאוס ווען עס פיהרט צו א נבול פה. דער קאמיקער קאן טהאן וואס זיין הארץ געלוסט, קאן זאגען וואס ער וויל און דארף זיך ניט ריכטען מיט צייט און רוים און מיט קיין זאך ניט. ווען המן הייסט איהם בוקען זיך, ענטפערט ער:

„גנב, וויא זאל איך מיך טאן נייגען אונ' בוקען, דיא האסט דאך איין צ ל ם אויף דיינעם רוקען."

ווען מען פיהרט איהם אריין צום קעניג אחשורש ווענדט ער זיך צו איהם בזה הלשון:

„דו ביזט דער מלך. איך העט דיך איאר אן גיזעהן פאר איין וואמפין וואשער, פאר איין שטריק טרעגער, פאר איין מוישב פגר, פאר איין הונט שלאגר, פאר איין קאצין יאגר. מאחר דאש דיא יוא דער מלך בישט, האלט מיר דעם שטעקן..... און ציא מיר אויז דיא שיך און לעק מיך. אך מוז גידרונגן זיין, דאש דוא יוא דער מלך בישט, ווארום איין אנדר האט דיא קרוין הויך אונ' דאש בענקל אונטער דיא פיס, אונ' דוא האסט דאש בענקל אובן אונ' דיא קרון אונטעז. אדוני מלך, איך בין איין שלומפר, ווילסטו מיר ניט גלויבן, שמעק מיר צו שרכין. אדוני מלך, איך בין אין

איין וואלד גיזעסן אונ׳ האב אייער גיפליצט, האב איך גיהערט אויז שרייאן אונ׳ אויז רופן, מען זאל דיר איין שינה וואקרי יונג פרויא אויז זוכן. אונ׳ בין איך גילאפן טאג אונ׳ נאכט אונ׳ האב דיר איין שינה גימאכט, זאל איך זאגן גיאכט. שניץ איין מול איין וועלגער האלץ, איין מיילה ווי איין זיילה, איין נעזיל וויא איין טויט העזיל. איין שטערין, וויא איין תחת פון איין בערין, איין פאר שינה ארין אי וויא דיא מארן, איין פאר ציצין, אי וויא דיא שפיצין, איין נעפלי אז וויא איין נאדל קעפלי וי״א אז וויא איין גרושן לאב ברויט. וי״א אז וויא איין פר דארטי קוועטשקה. דר נאך, אדוני מלך, איין עולם הפוך איז ביי איר, איין אנדרי מייד האט רוטי באקן אונ׳ שווארצי אויגען, אונ׳ זיא האט רוטי אויגען אונ׳ שווארצי באקין. וואש אן אנדרי האט אונטען, האט זיא אובן. אונ׳ וואש אן אנדרי האט אובן האט זיא אונטען. המן, זיי היך מיקה (מוחל) אונ׳ קוש זיא אונטען. אדוני מלך, ווערשטו מיר שדכנות געבן, וועל איך דיר איין דרשה שענקען. ווארעם פרעגסטו ניט וואש דען, אלטר נאר? איך ווער דיר שענקען, אז דוא ווערסט יאר צו יאר קרענקען. דר היים האב איך דרייא אלטי גדאחיזלך, אונ׳ דריי אלטי פר לוגני חאלגיזלך אונטער דען אלטן אייזן ארום קונלין, ווער איך דיר שענקן. צו לון זאלשטו מיך בעטן אויף דער מילה פאר דער חתונה. אדוני מלך, איך וועל דיר אייך סאד איין רוימן, דיא מלכה האט זיך געטוקט אונ׳ האט זיך בטאן. דוא ווערשט ניט קענן גרייפן דראן.״

עס איז אויך ניט נויטיג אז די ווערטער זאלען זיך קלעבען איינס צום אנדערן און אפילו אויך ניט, אז א ווארט זאל האבען עפעס א בעדייטונג:

בא מרדכי און זאגט:

...פ ר י א ה. פ ר י א ה. ז ע ק ס א ו ן נ י י נ צ י ג פ ר י ע ו ת, א ו ן ט ר י א ו ת, א ו ן ש נ י א ו ת, אי־בער דען שוסטער, איבער דען שניידער, איבער דען צימערמאן. איבער דען אובן גבלר, איבער דען קאכין שמיד. ער האט מיר דאש לאך פון... צו קליין גימאכט, זאל איך זאגען פון דער טיר. וויא זאל איך אראן גאן?״

נאָר דער עיקר איז נבול פה. צו ער רעדט סתם אין דער וועלט, צו איהם פאַלט איין א פסוק פון תנך, צו ער זוכט אָב א זאַץ פון זמרות צו פון סליחות צו פון קינות, אַלץ ווערט אויסגעבּיטען אויף נבול פה. עס ווייזט אויס, אז וואָס מעהר איהם געלינגט צו פערקנ פּען א גראָבען ציניזם מיט א חרוז פון א תפלה, איז אַלץ גרעסער די המצאה. ווען מען זאָגט אָן מרדכי וועגען המנ׳ס גזרה אויף אידען, ענטפערט ער, אז ער וועט געהן אויף קבר־אבות.

קומט מרדכי אניין.

„ברוך אתה, ווען איין שין מיידעל ווער דא, וואָלט איך זיא ביטן, דז זיא מיך זאָל לאָזן ליגן אין דער מיטן, אונ׳ ווען זיא נים וויל, אזו וויל איך שווייגן שטיל. אשר קדשנה, ווען עס גלייך ווער איין יונגי אלמנה, וויל איך מאכען דריבר שהעכה יאנה... כשנכנות לייב רים (שכנכנת לברית) גיא לשם זאכטיגה שדים. אל ערך עפיים אתה. אז המן זאָל ווערן פראטה, פראטה זאָל ער ווערן, אויף עשין זאָלען אים דיא ווערים, דיא ווערים זאָלען איהם אוף עשין, דז גאָט זאָל אן אים פר געשין, פר געשין זאָל אן אים גאָט, פריא אונ׳ שפאט, שפאט אונ׳ פריא, אז המן זאָל ברעכן זייני קנ א, דיא קניא זאָל ער צו ברעכען, דאש הערץ זאָל אים צוקרעכען... הוי מעקל היושב (אל מלך יושב). אז המן זיין קאָפּף זאָל קומען אין מושב, ויקרא, אז המן זאָל אויף פארן איין מקרא, איין מקרא אובן, איין מקרא אונטען, איין מקרא אין דער מיטן, אז המן זאָל באלד דערשטיקן... סלחנא, קאשפר וואדא וויסאקא, יעדזא חארמא, דרוהא צלעפּא אטשעטי פּראשיוואַ*)... א פידל מלך, איז דאש ניט א לושט, ווען מען איין שין מיידעל גרייפט אין דער ברוסט, וי״א דאש איז אלש נאך ניקש, ווען מען מיך ניט בייא איר אים בעט דר ווישט. . . . .
בין איך אויף לייפּציג א מאָל גיפאהרען, איז מיר אויף. . . . .
אבגיפראָרען בין איך ווידר היים קומן, איז מיר מיינע קוא

*) א פּוילישער זאַץ. די לעצטע זעקס ווערטער בעדייטען איינע איז בלינד, די צווייטע הינקעדיג און די דריטע איז פּארשיווו.

אנטקיגן קומן אונ׳ האט מיר שלום לעקאך (שלום עליכם) געבן מיט דען הינטערשטן פוס, אונ׳ מ ט דען פעדרשטן פוס האט זיא אשאנה גיקלאפט, אונ׳ מ׳ט דען עק האט זיא לולב גשיטלט אונ׳ מיט דען הינטען האט זיא שופר גיבלא׳ן און האט אך הושענא גי־מאכט. אונ׳ דר נאך האט מן מיר סודות פורים מיט מילכיגה פלייש קראפין גימאכט אונ׳ איין פליישגה פוטער מ לך זופ, און האב דרויף גיברייט דעם טאלין פון אורשפיץ אונ גראסיל פון פושלוויץ.״

מען דארף זיך דערמאנען, וואס עס איז שוין אויבען געווען געזאגט וועגען דעם כאראקטער פון פורים און פון וואנען דער דאזיגער כאראקטער האט זיך גענומען כדי צו פערשטעהן, ווי אזוי האט זיך אזא פארם געקאנט גאר ווייזען ביי אידען. דער פער־פאסער פון דעם אחשורש שפּיעל פערשטעהט ניט קיין אנדער המצאה ווי נאר א גראבען ציניזם, קיין אנדער חכמה ווי איבער־קעהרן די ווערטער מיט׳ן קאפּ אראב. מרדכי קומט ארויס א מנוול, א פערדארבענער מענש, א גראבער יונג, און, פערקעהרט, דער צורר היהודים. המן איז דער איינציגער אין דעם שטיק, וועלכער האט אין זיך עפּעם מענשליכעס, טראגישעס. א פּאר סצענען אין וועלכע המן פיגורירט קומען ארויס גאנץ דראמאטיש. אזוי למשל נאכדעם ווי המן איז געפאלען צו אסתר המלכה אין בעט און דער קעניג האט ארויסגעגעבען דעם דעקרעט איהם אויפצוהענגען, איז ער זיך מתודה אויף זיינע זינד און ווארענט די גראפען און פירס־טען פון פרס ומדי זיי זאלען זיך מיט אידען ניט פערטשעפּען.

אומר המן

„... אלמעכטיגער גאט! טוא מיר דאך מייני זינד פר צייהן אונ׳ פר געבן, אונ׳ שענק מיר נאך דאש מאל מיין לעבן. איך וועל דיר שווערן איין אייד, אלז איך וויל דיא יודין מער אן טון קיין לייד. אלמעכטיגער גאט, העלף מיר דאך נאך איין מאל פון דעם קיניג אחשורש זיינר האנד, אונ׳ בישירם מ ך דאך אלז וויא דוא האשט בישירמט דען קיניג יחזקי׳ פון דען הייש בראנד, אונ׳ האשט אים הוך דר הובן (דערהויבען) אונ׳ האשט אים גיהאלפן אויז דעם קאלך אובן. אלמעכטינער גאט, טוא מיר מייני זינד פרצייהן אונ׳

פר געבן טאָן, אונ׳ בהיט מיך פר דען יודן מרדכי דען פרומן מאן און לאָז מיך דאָך קיין לייד גישעהן, דז דער יוד מרדכי זאָל אן מיר קיין ראַכניש זעהן.“

זיין זעגענען זיך מיט זיין ווייב איז ריהרענד:

„אך, ווייבה, ליבש ווייבה מיין, אל מיין בּיט איז גיוועזן דז דוא זאָלשט צו מיר קומען אריין, אונ׳ זאָלשט שויאן מייני שמערצין אונ׳ פּיין, איז ניט איין שאד אלש דיין מאן, פרינץ המן, זאָל גיהאנגן זיין? דרום אויך ווייבה, ליבש ווייבה מיין, דיא קינדערלאך זאָלן דיר ביפאָלן זיין, וואש דוא אן דייני שניא וויזי (שניי ווייסע) ברוסט האָשט ג׳זויגט, אונ׳ האלט זיא אז איין שווארץ אפּיל אויז דיינעם אויג. אך ווייבה, ליבש ווייבה, נאָך איינש וויל איך דיר בּיפעלן טאָן, דז דוא זאָלשט גידענקן אן פרינץ המן, דעם פרומן מאן. איין ראט הער איז ער גיוועזן, אבר פון דען טוט האָט ער לידר ניט גיקאָנט ווערן גינעזן. אך, ווייבה ליבש, ווייבה, נאָך איינש טוא איך דיר בּ׳פעלן. ווען דער טייבל קומט און ווערט הולן מייני זולן, אונ׳ פון דעם נאלגאן זאָלשט דוא מיך לאָזן נעמן ווידר אראָב, אונ׳ ווערשט מיך לאָזן ליגן אויף מיין פאטערש גראב. אך, דוא ליבש ווייבה, ווי ווערשט דוא שרייאן אונ׳ וויינען אונ׳ קלאָגן, ווען דוא מיך הער המן ווערשט ניט מין (מעהר) האָבן. אך די ליבש ווייבה, דיא האָשט איבר קיינעם מ׳ן צו שרייאן אונ׳ צו ברומן, אלז איבר דען יודן מרדכי דעם פרומען. אונ׳ ווען אין דער טייבל (טייוועל) העט פר צוועלף אונ׳ צוואנציג יאָר איין וועק גינומן, אלז ווער איך פרינץ המן איצונד ניט אום מיין לעבן קומן. אך ווייבה ליבש, דוא ביזט דאָך דאָש הערץ אויז מיינעם לייבן. איבר דיר צושפּר׳נגט מיין יונגש הערץ. דער מיט איין גוטי נאכט, דוא טויזענט שאַץ.

אזאַ מין פערקעהרטע שילדערונג פון מרדכי אונ׳ המן הארמאָנירט מיט׳ן עולם־הפוך־גייסט פון פּורים. אלץ וואָס איז געוועזן אנגענומען א גאנץ יאָהר פאר נוט און כשר האָט אין דעם טאָג פון פּורים געדארפט קריגען א היפך׳דיגען קאָליר. דאָס פּורים שפּ׳על איז נעשאפען פאר א פּובליקום, וואָס זעהט קונסט דורך פערגלעזערטע אויגען. די אטמאָספערע איז אנגעזאפּט מיט משקה, און א

מעהר ערנסטע שטיק וואלט געהאט א פּנים פון חוזק.
אבער צו דער צייט ווען דאס פורים שפּיעל האט זיך דער־הויבען צו דער מדרגה פון א געדרוקטען ווארט, איז שוין דער אמת'ער קארנעוואל גייסט פערשוואונדען פון אייראפּא, דער מיטעל־אלטער מיט זיינע גראבע מנהגים איז שוין לאנג געוועזן בעגראבען, און דער אידישער פורים האט אויך פערלארען זיין געפּעפּערטען טעם. די אונגעלומפּערטע המי״ת און גראבער ניבול פּה האט שוין ניט געקאנט אזוי געפעלען ווערען די חשוב'ערע אידען, בפרט ווען מען האט זיי געקאנט לייענען מיט אויגען, וואס זיינען ניט געוועזן פערצויגען מיט א טומאן פון שכרות. דאס דערמאנטע „אחשורש שפּיל" אלס א געדרוקט ווארט האט געריסען די אויגען. און די אידישע פּני אין פראנקפורט אן מיין האבען פער'משפּט דאס דאזיגע פורים שפּיעל צו שרפה, און מען האט צוזאמענגע־קליבען אלע עקזעמפּליארען און פערברענט זיי.
דאס פערברענען האט אבער ניט געהייסען, אז די חשוב'ע אידען האבען עפּעס אויסצוברעכען געגען שפּיעלען א שטיק אויף פורים. מיר זעהען, אז אין דער זעלבינער שטאדט, מיט עטליכע יאהר שפּעטער אין 1710, האט א געוויסער בערמאן פון לימבערג אנגעשריבען א פורים שפּיעל מיט'ן נאמען „מכירת יוסף" און מען האט עס אויפגעפיהרט מיט דעקאראציעס און קאסטיומען און מיט אלע כלי מכשירים וואס האבען זיך געפאדערט דערצו. מען האט צו דער דאזיגער אויפפיהרונג געמאכט גרויסע הכנות. די שפּיע־לער זיינען געוועזן בחורים פון דער פראנקפורטער ישיבה און צו זיי זיינען צוגעקומען נאך אנדערע פון האמבורג און פּראג. ניט נאר האט מען עס אויפגעפיהרט מיט דעקאראציעס און קאסטיו־מען, נאר מען האט דערביי אויך געמאכט אלערליי עפעקטען. מען האט ביי דער פארשטעלונג געזעהן פייער און געהערט דונערן און געזעהן דעם הימעל און נאך אנדערע וואונדערליכע זאכען. דאס שטיק האט געמאכט א גרויסען רושם אויף די פראנקפורטער אידען און זיי האבען זיך ניט געקאנט געגוג אנ'חדוש'ען.
דער ערפאלג פון דעם שטיק איז געוועזן אזוי גרויס, אז מען האט עס געשפּיעלט ניט נאר פורים נאר דעם גאנצען חודש אדר.

פיער וואכען צייט. מען האט אבער ניט נעגעבען אויף אלע פאר־שטעלונגען דאס זעלביגע שטיק. אין דער צייט איז שוין געשאפען געווארען א פורים שפיעל „דוד און גלית" און מען האט די צוויי שטיקער געביטען. דער געלאף אין טהעאטער איז געווען אזוי גרויס, אז ביי דער טהיר האט מען געמוזט אוועקשטעלען צוויי סאלדאטען זיי זאלען אנהאלטען ארדנונג. נאר אזוי ווי אין טהע־אטער האבען זיך געשטופט ניט נאר אידען נאר אויך קריסטען, האבען די פראנקפורטער „בוימייסטער" פערבאטען די שטיקער צו שפיעלען אונטער א שטראף פון צוואנציג טאלער.

דער פערפאסער פון „מכירת יוסף" האט זיך געהאלטען טריי ביים חומש און די מדרשים און האט וועניג דיכטעריש׳ע פאנטאזיע געברויכט. די העלדען זיינען די זעלביגע, וואס אין חומש, און נאר דער קאמיקער, א מצרי, א דיענער ביי פוטיפר טראגט דעם נא־מען פיקעלהערינג. אויפ׳ן ערשטען בליק זעהט אויס קשה, אז א מצרי זאל הייסען פיקעלהערינג, נאר דאס איז א בעקאנטע פיגור אין די פאלקס שטיקער אין אלע אויראפעאישע לענדער. געוואוינ־ליך טראגט דער קאמיקער אין אזעלכע שטיקער א נאמען וואס דערמאנט אכילה: אין האלאנד הייסט דער קאמיקער פיקעלהע־רינג, אין פראנקרייך — זשין פאטאזש (זופ), אין איטאליען — סיניאר מאקאראני (לאקשען), אין ענגלאנד — דזשעק פודינג (קו־געל) און אין דייטשלאנד — האנז ווארסט. דער פערפאסער פון „מכירת יוסף" האט, ווי מיר זעהען, פאר זיין קאמיקער געבארגט דעם האלענדישען נאמען און האט איהם אויך אנגעטהאן די קא־לירטע קליידער פון דעם פאטענטירטען לץ פון דער ביהנע.

אין „מכירת יוסף" איז שוין ניטא קיין זאך, וואס זאל קענען בעליידיגען דעם נפש היפה. דער פערפאסער האלט זיך זעהר ערנסט און אפילו זיין פיקעלהערינג ערלויבט זיך ניט צו רעדען נבול פה. מעשה לץ כאפט זיך פיקעלהערינג ארויס מיט א גראבען ווארט, נאר ער מאכט גיכער דעם איינדרוק פון איינעם וואס ווייסט ניט ווי גראב צו זיין און וואס בריה׳ט זיך צו ווייזען א גראבקייט. אויב דאס „אחשורש שפיל" איז געווען געמיינט פאר

דעם המון האָט דער פערפאַסער פון „מכירת יוסף“ שוין געהאַט אין זינען אַ בעסערען עולם.

דער געדרוקטער „מכירת יוסף“ איז ניט איינגעטהיילט אין אַקטען און ניט אין סצענען, נאָר אַזוי ווי דאָס שטיק איז אויפ־געפיהרט געוואָרען מיט דעקאָראַציעס און מיט אַלערליי עפעק־טען דאַרף מען זיך אַנשטויסען, אַז אויף דער ביהנע האָט עס זיך ניט אָבגעשפּיעלט אָהן הפסקות און אָהן פערוואַנדלונגען.

דער סטיל פון „מכירת יוסף“ איז אַ שווערער און די שפּראַך איז שוין דורכאויס אַ דייטשע און אפילו פּיקעלהערינג ערלויבט זיך ניט אַריינצוהאַקען אַ ספּעציעל אידיש וואָרט. ווען יוסף דער־צעהלט דעם טאַטען און די ברידער זיין חלום, אַז די זון און די לבנה און עלף שטערען האָבען זיך פאַר איהם געבוקט, ענטפערט יעקב:

„יוסף, האַלט דיין מונד. עש איזט איין גרושר (גרויסער) אַפּרונד, אַלז דוא אויך זאָלכן פאַנטאַסי זאָלשט שטעלן דאַטום. עס איזט דאָך אַן קיינע טרוים קיין בראַפּאַטום. און שפּעציע, דוא זאָגשט זון אונ׳ מאָנט אונ׳ איילף שטערין, זיך קיגן דיר בוקן ווערין. דאַש קאַן יאַ און מ גליך ווערדן וואַר. אין דעם דיין מוטער רחל איזט טאָט פיל יאַר, דען דיזר טרוים ווער אויז צו לעגן, אַלז איך זאַמט דיין מוטר אונ׳ ברידער מוזטן ביוועגן און צו בוקן קיגן דיר. אַבר עש איזט גישלאָסען ביי מיר פאַר איין פאַנטאַסי אונ נאַרעשקייט.“

שמעון צו לוי:

„לוי, איך מוז דיר איין צייטונג קונפירמירן, מיר ווערן אונזערן ברודער יוסף באַלד אַטראַפּירן.“

ווען יוסף בעט זיך ביי די ברידער זיי זאָלען איהם קיין שלעכטס ניט טהאָן, ענטפערט לוי:

„עש העלפט ניקש דער פערדעפענדירען, מיר זיין שון בי־וואוּשט אַלז דוא קאַנשט פּלאַטירן, וויא פיל אַרלייאַ זעלשט דוא שפּאַרגירן, ווען מיר דיך ווידרום צו אונזערם פאַטר זאָלטן פיהרן. דרום אויך, שמעון, וואַרף אים אין דער גרוב אַניין, דער מיט מיר זיינר לאָס זיין.“

אלס ביישפיעל פון דעם הומאר אין מכירת יוסף קען דיענען דער ענטפער, וואס פיקעלהערינג גיט פוטיפר׳ן, ווען יענער הייסט איהם געהן צום קאסירער צו בעצאהלען די ישמעאלים:

הער, נון איר יא האבט איין גייאן דינר אויף גיטריבן, ביפעלט אים אויך אלז ער דאש סעקרעט האלט זויבר גירייבן. זא ער בלים בלום בלאראם פולפר האט איין גינומן. זאל ער דיא קוראשי ניט האבען דרויף צו קומן, וואן מיר אים זונשט נאך געהן קענט מיר מאל אים... בישטעהן.

די פינטעלאך שטעהען פאר אן אונדרוקבארען ווארט.

אין עטליכע יאהר ארום, אין 1718 איז ערשיענען א נייע אחשורש שפיעל, געדרוקט, ווי מען דיינקט, אין אמסטערדאם אונ־טער׳ן נאמען: אחשורש שפיל אויף איינעם נייען אופן גלייך איי־נער אפערא און איז אויסגעצויגען אויס תרגום שני.״ און מיט צוויי יאהר שפעטער האט זיך אין פראג געדרוקט אן אנדערע פורים שפיעל דראמאטיזירט פון מגלת אסתר אין ריימען און האט געהייסען „אקטא אסתר עט אחשורש״ און די תלמידים פון דוד אפענהיימס ישיבה האבען דאס שטיק אויפגעפיהרט אין פראג אויף א ריכטיגער ביהנע אין אן עפענטליכען טהעאטער „מיט פויקען און אנדערע כלי זמר.״

די דאזיגע שטיקער זיינען געשאפען געווארען ביי די אידען אין דייטשלאנד אין דעם קורצען משך פון א יאהר צעהן און דאס זיינען אזעלכע שטיקער וואס האבען צו אונז דערגרייכט אין זייער אריגינעלער געדרוקטער פארם אדער מיר האבען וועגען זיי א פולשטענדיגען בעריכט. און פיעל שטיקער זיינען געשאפען גע־ווארען וועלכע האבען ניט זוכה געווען צו זיין געדרוקט און קיין שפור פון זיי איז ניט פערבליבען? דאס פורים שפיעל דארף שוין מעהר ניט זיין דורכאויס קאמיש און אנדערע צווייגען הויבען זיך אן צו ווייזען אויף זיין שטאם. דער „מכירת יוסף״ עפענט א וועג פאר דער טראגעדיע און דאס נייע אחשורש שפיעל איז דער אבי אבות פון דער אידישער היסטארישער אפערעטע. אין דעם דא־זיגען קורצען משך האט זיך דאס שפיעל אויף איבערגעצויגען פון שוהל־הויף און פון דעם ברייטען בעל הבית׳ס הויז אין א טהע־

אטער אויף א ריכטיגער ביהנע. די פאָרשטעלונגען האָבען שוין געהאט דעקאָראציעס, גע‌זאנג, מוזיק „גלייך איינער אָפּערע," און ווערען געגעבען ניט נאָר אין דעם טאָג פון פורים, נאָר א גאנצען חודש. די פורים שפּיעלס ווערען געשריבען פון מענשען, וואָס לער־נען דעם תלמוד און גרויטען זיך צו זיין רבנים, און די פורים שפּיעלער זיינען בחורים פון די גרעסטע ישיבות.

אין גרונד האָט זיך דער אָנהויב פון אידישען טהעאטער — דאָס הייסט א טהעאטער וואָס איז ארויסגעשפּרונגען פון שוהל־הויף און געשאפען פאר'ן גאנצען פאָלק מיט דער הסכמה פון די כשר'סטע און פרימסטע אידען — געדאַרפט רעכענען פון דער דאָזיגער צייט, דאָס הייסט פון דעם אָנהויב פון דעם אכטצעהנטען יאהר־הונדערט. מיר האָבען שוין אין דער צייט די שטיקער, די שפּיעלער, דאָס פּובליקום און אפילו די „פּויקען און אנדערע אינסטרומענטען". דער פאָרשריט אין קורצע עטליכע יאהר איז א גוואלדיגער און ווען דאָס טהעאטער וואָלט זיך אזוי ענטוויקעלט ווייטער וואָלט עס געקאָנט דערגרויכען ווער ווייסט צו וועלכער מדרגה. נאָר דער זעלביגער שוהל־הויף, דער זעלביגער בית המדרש וואָס האָט דעם פורים שפּיעל געגעבען לעבען, האָט אויך געמוזט פענטען און ארומצאַמען עס מיט אלע גדרים וסיגים, מיט וועלכע ער אליין איז געווען געפּענטעט און ארומגעצאַמט. דעם פורים שפּיעל איז געווען אָנגע'חתמ'עט ארומצודרעהען זיך אייביג אין דעם פערשאָלטענעם קרייז און האָט זיך פון איהם ניט געקאָנט ארויסרייסען.

דאָס פורים שפּיעל סיי אין דער קאָמישער פאָרם פון אחשורש אוי סיי אין דער פאטהעטישער פאָרם פון מכירת יוסף האָט זיך געקאָנט האַלטען נאָר מיט'ן זכות פון שכרות. מען האָט אזעלכע שטיקער געקאָנט שפּיעלען אפילו צוויי וואכען פאר פורים און צוויי וואָכען נאָך פורים, אבער פורים האָט געמוזט זיין דער צענטער. דער גאנצער היתר אויף שפּיעלען טהעאטער האָט זיך גענומען דערפון, וואָס אין דער צייט פון פורים איז א מצוה צו משמח זיין זיך און וואָס מיט דעם דאָזיגען יום טוב איז פערבונ־דען געווען פון לאנגע הונדערטע יאהרען א מין אונטערהאַלטונג.

וואס האט גע׳כשר׳ט שפיעלען. דער בית המדרש האט אין „מכירת יוסף“, „אקציאהן פון קעניג דוד און גלית“, „אקטא אסתר עם אחשורש“ דערגרייכט די שטופע פון נאָן פלוס אולטרא, און דא האט די בית המדרש קונסט געמוזט בלייבען שטעהן.

מיר האבען דערמאנט אז דאס שפיעל „אקטא אסתר עם אחשורש“ איז אויפגעפיהרט געווארען אויף א ריכטיגער ביהנע מיט „פויקען און אנדערע אינסטרומענטען“ פון די תלמידים פון דוד אפענהיים, דאס הייסט מיט דעם הסכם פון א רב, מיר ווייסען אויך, אז א צייט לאנג זיינען ארומגעפאהרען וואנדערענדע טרופעס פון ישיבה בחורים און האבען געשפיעלט זייער רעפערטואר פאר פרומע שוהל אידען, אבער דערפון טאר מען בשום אופן ניט שליסען, אז אידען האבען אנגעהויבען צו קוקען דורך די פינגער אויף טהעאטער פארשטעלונגען, און אז די רבנים האבען דערצו געגעבען זייער הסכמה. דורך די אלע לאנגע, לאנגע הונדערטע יאהרען פון דעם גלות האט זיך דער אידישער קוק אויף טהעאטער אויף קיין האר ניט געענדערט. דער זעלביגער פערבאט צוליעב מושב לצים פון דער צייט פון די תנאים ביז די לעצטע רבנים איז געבליבען אין זיין פולער קראפט. טהעאטער איז געבליבען פאר דעם בית-המדרש אידען א פרעמדע אינסטיטוציאן, פון וועלכער אידען דארפען וויי‏כען. אויבען איז ציטירט געווען אן אויסצוג פון שמואל אבּאאב׳ס א בריעף, אין וועלכען ער רופט אן טהעאטער א נעסט פון זינד. ער איז ניט געווען דער איינציגער, וואס האט מיט אזא שרעק געקוקט אויף טהעאטער. רבי יונתן אייבעשיץ, בעסער בעוואוסט אונטער׳ן נאמען רבי יונתן פּראגער, א בעריהמטער רב פון דעם אכטצעהנטען יאהר הונדערט, דריקט זיך אוים אין איינער פון זיינע דרשות אין „יערות דבש“: „ווי קאן מען טראגען אין הארצען דעם טרויער וועגען ירושלים, ווען מען זיצט אין א טהעאטער און מען קוקט זיך צו ווי קאמעדיאנטען שפיעלען.“

אויפ׳ן ערשטען בליק קאן אויסווייזען, אז דער מאטיוו פון דעם אידישען ווידערווילען געגען טהעאטער האט זיך אין גאנצען געענדערט אין דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט. און פון די דאזיגע ווערטער קען מען שליסען, אז דער מאטיוו איז שוין ניט קיין

רעליגיעזער, נאר א נאציאנאלער, און דער אידישער געלעהרטער לעאפאלד לעוו קומט טאקע צו אזא שלום אין זיין ווערק „די לע־בענס אלטער אין דער אידישער ליטעראטור.“ דאס איז אבער ניט אזוי. אין דעם זעלביגען „יערות דבש“ אין אן אנדער דרשה דריקט זיך רבי יונתן אייבעשיץ אויס פיעל דייטליכער און זאגט אזוי:

„והנה כבר כתבנו, כי ושתי הי' כחזיר כשר ברגלה ומ"כש שנאות כן לבני ישראל לשמור רגלם ללכת למקום נשים או מקום מורגל ומוכשר לדבר עבירה ומ"כש למקום שקורין שויאשפיל, קאמעדיע, אפרייא, המשחקים שם על טעאטרום, שזה אמרו חז"ל: במושב לצים לא ישב — אלו בתי טעאט־רום והיינו מקומות הנ"ל ששוחקים הקאמעדיאנטען על טע־אטרום. אוי לנו, איך מלאו לבבכם לאמר תהלים „אשרי האיש אשר הלך וכו“ ואתם הולכים ותשבו במקום מושב לצים ה'נל."

דאס הייסט, מיר האבען שוין לאנג געשריבען, אז ושתי איז געווען ווי א חזיר וואס האט כשר'ע פיס און א פשיטא שוין ־אר־פען זיך אידישע קינדער היטען ניט צו געהן אין א פלאץ פון ווייבער אדער אין פלאץ וואס איז בעשטימט פאר זינד, און א פשיטא שוין אין א פלאץ, וואס מען רופט „שווישפיעל“, „קאמע־דיע“, „אפערא“, וואו מען שפיעלט אויף א ביהנע. און דערויף הא־בען די חכמים געזאגט: דער מושב לצים פון תהלים איז געמיינט אויף טהעאטער און אזעלכע פלעצער, וואו קאמעידאנטען שפיעלען אן ף א ביהנע. ווייה צו אונז, ווי אזוי וואגט איהר צו זאגען אין תהלים „במושב לצים לא ישב“ און איהר זיצט צווישען לצים אין א טהעאטער!

פון הורדוס'ס צייטען ביז דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט איז קיין ענדערונג ניט געווארען אין דעם אידישען בלק אויף טהע־אטער. נאר פון דעם אויסגערעכנטען צעטעל „שווישפיעל“, „קא־מעדיע“, „אפערא“ איז צו זעהן, אז דאס פורים שפיעל איז דערפון ניט געטראפען.

און טאקע דאס פורים שפיעל, אויב עס האט זיך ווייטער ניט ענטוויקעלט, איז נאך לאנג, לאנג, כמעט ביז'ן לעצטען פיערטעל

פון דעם ניינצעהנטען יאהרהונדערט געבליבען די איינציגע דראַ־מאטישע אונטערהאלטונג ביים פרומען אידען.

אין העברעאיש האט דאס פורים שפיעל אנגענומען די העכערע דראמאטישע פארם נאך דעם מוסטער פון דעם בעריהמטען פראנצויזישען דראמאטישען דיכטער ראסין. ווען „אסתר" האט ארויסגערופען עטליכע איבערזעצונגען און נאכאהמונגען צווישען די העברעאישע שרייבער. אזוי האט יוסף האלטערן איבערזעצט ראַ־סינ'ס „אסתר" אונטער דעם זעלביגען נאמען אין 1795, קלמן קאַ־העין ביסטריץ האט זיין נאכאהמונג נאך אסתר א נאמען געגע־בען „גורל הצדקים" און איז געדרוקט געווארען אין וויען אין דעם יאהר 1821, און ש. י. ראפאפארט האט אין 1827 ארויסגע־געבען „שארית יהודה", וואס איז א בעארבייטונג פון ראסינס „אסתר." מ. לעטערים האט א ן 1843 אויך איבערזעצט די זעלביגע „אסתר" אונטערן נאמען „שלום אסתר."

נאר אין א דיש האט דאס פורים שפיעל קיין מאל ניט אנ־גענומען אזא קלאסישע פארם, הגם זי איז די גאנצע צייט געגאנ־גען אין די צוויי פערשיידענע ריכטונגען, וואס זיינען אנגעציי־כענט געווארען פון איין זייט פון דעם אחשורש שפיעל, וואס מען האט פערברענט אין פראנקפורט און וואס ש. י. ראפאפארט רופט אין דער הקדמה צום „שארית יהודה" נבלה גדולה, דאס הייסט גרויסע שאנד און פון דער צווייטער זייט פון בערמאנס „מכירת יוסף". דאס פורים שפיעל וואס איז געגאנגען צו שען פאלק און וואס מען האט געשפיעלט פורים איז די הייזער איז געווען נאך דעם שניט פון דעם דערמאנטען אחשורש שפ על, און דער צוויי־טער מין פורים שפיעל סיי וואס איז געווען געדרוקט און סיי וואס איז געגאנגען אין כתב יד איז געווען מעהר ערנסט און איז נ ט אלע מאל געשפיעלט געווארען און ווען א פארשטעלונג פון אזא שפיעל איז געגעבען געווארען, איז דאס געווען פאר א גרעסערע עדה אידען.

פון דעם צווייטען מין, וואס זיינען אין פערשיידענע צייטען געדרוקט געווארען, זיינען די מעהר בעוואוסטע: „די שטאלצע

ושתי,״ איין קאמישעס שוישפיעל אין ריימען פון ג—ר (פריעדריך ווילהעלם גאטער), ברעסלוי, 1797 (?).

„עררעטונג דער יודען דורך מרדכי און אסתר,״ איין טרויער־שפיעל פון יאקאב אויס פאזען, אמשטערדאם, 1800.

„אסתר״ אדער „די בעלאהנטע טוגענד,״ איינע פאזזע אין פיער אבשניטען אין יידיש דייטשער מונדארט פון יוסף הערץ, פיורדא, שנת תקפח.

דעם העכסטען אויסדרוק פון דעם דאזיגען מין פורים שפיעל טרעפען מיר אין דעם „מכירת יוסף״ פון אליקום צונזער, וועלכער האט אין זינען געהאט דורכאוים דאס לעזענדע פובליקום און איז געדרוקט געווען אין 1874.

אבער צווישען פאלק איז דוקא אנגענומען געווארען דאס אחשורש שפיעל, וואס איז פער׳משפט געווארען צו שרפה אין פראנקפורט, דאס הייסט דער גייסט פון יענעם פורים שפיעל. אלע וואריאציעס וואס זיינען דערגאנגען ביז צו סאמע אונזער צייט האבען זייער יניקה געצויגען פון איהם. יעדע געגענד האט געשאפען אן אייגענעם נוסח, האט אריינגעגעבען אייגענעם וויץ, אייגענע המצאות, נאר דער עיקר איז געבליבען דער זעלביגער און זיי זיינען אלע געמאכט נאך דעם מוסטער פון דעם אלטען אחשורש שפיעל. דער הומאר איז אומעדום א גראבער, די המצאות אטהעמען אויב ניט מיט אזא נבול פה איז מיט מעהר קללות, די אויפפאסונג איז די זעלביגע האמעטנע, מרדכי איז א נידריגע בריאה, א מנוול און אסתר איז א מאוסע אונריינע בעשעפענים. אפט זיינען גאנצע פראזען איבערגעגעבען אויב ניט ווארט פאר ווארט, איז מיט קליינע שינוים.

אין א וואריאציע וואס שטאמט פון מאהילעווער גובערניע אין רוסלאנד און וואס מען האט געשפיעלט ביז דער לעצטער צייט ווערט געשילדערט די בעגעגענים צווישען דעם שדכן און אחשורש אזוי:

שדכן

וואו איז דא בא אייך דער קעניג, וואס טראגט די לאפּצעס אויפ׳ן קאפ און די קרוין אויף די פיס?

דער שדכן שילדערט אסתר׳ן פאר׳ן קעניג אזוי:

„א קורצע, א גראבע, א גרינע ווי א גראז;
זאל ביי אייך גישוואלען ווערן בייביידען דער נאז.

. . . .

. . . .

זיא איז אן אמת׳ע עקרת הבית אין שטוב,
מיט דעם ארבעל שוימט זיא אראפ דעם טעפיל,
און מיט דעם פארטוך קעהרט זיא דיא שטוב,
און אז זיא דארף איינהייצען דיא אייווען און פערבעטען דיא בעט.

פערבעט זיא דיא אייווען און הייצט איין דיא בעט.

. . . .

דער טאטע איז א גנב אז פון דאנען ביז סיביר,
און דיא מאמע געפינט זיך אין דעם פיינעם ארט אין איינעם מיט איהר.

איז אייך געפעלען?
וועט מען אייךביידען באנקעס שטעלען.“

ווען אחשורש איז מקדש אסתר׳ן, מישט זיך דער קאמיקער אריין אזוי:

חתן

הרי —

קאמיקער

זאל אייך זיין ביידען, קינדערלאך, ווינד און ווייה.

חתן

את —

קאמיקער

זאלט איהר ווערען ביידע דין וויא א בלאט.

חתן

מקודשת —

קאמיקער

קאק סאבאקא ברעשעם (דו בילסט ווי א הונד).

און אַט זיינען עטליכע שטעלען פון אַ וואַריאַציע, וואָס מען שפּיעלט נאָך ביז היינט גען טאָג אין נאַוואָגרודאָק.

המן (צום קעניג)

פאטער־קעניג! עס איז דאָ אַ אידישער שדכן.

המן (צו מרדכי)

מרדכי, דאַ פּאַנאַ! (צום פּריץ).

מרדכי

טשאַסו ניעמאַ (איך האָב קיין צייט).

המן

צאַ ראַביש? (וואָס טהוסטו?)

מרדכי

לאַקשען קאַטשאַיו (איך וואַלגער לאַקשען).

מרדכי ווערט געשילדערט אַזוי:

„...פוס־איך מאַנדרעכאַי,
אַ שלעפּער, אַ בעטלער, וואו אַ חתונה, וואו אַ ברית
דאָרטען האָט ער ניט געפעהלט
און אַ טעלער געשטעלט;
אַ פאַרטרעט אויף איהם צו קוקען
אַ האָרב אויפ׳ן רוקען,
אין דר׳ערד טוט ער קוקען.
נאָך אַ סימן וועל איך אייך זאָגען:
מ׳האָט ניט לאַנג איהם באַנקעם געשטעלט צום רוקען.“

מרדכי פערהאַלט זיך צום קעניג נאָך דעם אָנגענומענעם כלל פון דעם אַלטען פורים שפּיעל און שילדערט אסתר׳ן אַזוי:

„איך וועל דיר געבען אַ מיידעלע
אין ערטער גרין, אין ערטער געל,
דערצו אַ פאַרטרעט,
כאָטש מיט די פּיס צוטרעט,
אַ קולאַק אַנטקעגען אַ קולאַק
(אַ געשוויר אייךביידען אין באַק!)
היינט האָט זיא אילע בגדים של חול —
זאָל איך, מיינע קינדערלאך, ארוים דיא זייל.

היינט האט זיא יום טוב'דיגע בגדים —
קדחת מיט כשר'ע פאדים,
שטרויענע הויזען
מיט דראט בעצויגען,
א פלאץ אויפ'ן וואסער,
אן ארט אויפ'ן בית חיים
ק'טשערטיאם וואשים אבאאים (געהט ביידע צו אלדע רוחות)"
המנ'ס אלף בית:
127 לענדער
האב איך עהרליך געהאלטען
היינט מוז מען מיר מיין קאפ
אויף צווייען צושפאלטען.
כ א ר
טרא—רא—רא!
ה מ ן
וואו וועט מען הענגען, הענגען
מיינעם שעהנעם ראק?
כ א ר
אויפן גאלגאן שטעקט א טשוואק
דארט וועלען מיר הענגען
דיינעם ראק.
המן רעכענט אוים אלע זיינע שעהנע קליידער, זיינע צעהן קינדער, דערנאך קומט ער צו זיך אליין:
ה מ ן
וואו וועט מען הענגען, הענגען
המנ'ען אליין?
זאגט זשע, איהר אלע.
כ א ר
אויפן גאלגאן שטעהט א בוים
דארט ט'מען הענגען
המנ'ען אליין.
נעה זשע, שעהנסטער.

געה זשע, בעסטער
געה אויף איהם ארויף.
דאס שפיעל ענדיגט זיך מיט א סאלא און כאר געזאנג:
ס א ל א
אין אונזער אבות צייטען
דעם בורא איז מען געווען געטריי.
מיר לויבען דעם בורא
גאר אויף דאס ניי.
זינגען מיר:
שושנת יעקב, תכלת מרדכי.
כ א ר
פערפלוכט זאל ווערען המן,
דער רשע דער גרעסטער.
געבענשט זאל ווערען מרדכי,
דער צדיק דער גרעסטער.
. . . .
אונזערע ווערטער איז מן השמים,
איהר'ט אונז געבען עטליכע גילדען מיט א שנאפס,
וועלען מיר מאכען לחיים.

עס איז גרינג צו זעהן, פון וואנען האט זיך אזא לעבעדיגקייט גענומען דוקא צום פראנקפורטער אחשורש שפיעל. ניט נאר איז דער הומאר געווען פערשטענדליך און נאהענט צום הארצען פון דעם פאלקס מענשען, נאר אויך האט די לצנות'דיגע אויפפאסונג מעהר הארמאנירט מיט'ן לוסטיגען גייסט פון פורים, ווען אפילו עס זיינען פון דעם דאזיגען יום טוב פערשוואונדען די שפורען פון קארנעוואל. דערצו האט אויך פיעל געהאלפען, וואס א וואריאציע פון דעם אלטען אחשורש שפיעל האט מען געקענט שפיעלען אר־מעדום, אהן שום הכנות. אהן דעקאראציעס, אהן פויקען און אנ־דערע אינסטרומענטען און עס איז אפילו ניט געווען נויטיג צו גע־בען א פארשטעלונג פון דעם גאנצען שפיעל. ביי די גאר ארימע איז געווען געגוג א פאר דיאלאגען און נעהמען ביי איהם עטליכע ארימע גראשענס און ביי דעם מיטעלען בעל הבית האט מען זיך

שוין געקענט פערגינען צו שפּיעלען אביסעל לענגער און קריגען א גאנצען גילדען. מען האָט עס געקענט צופּאסען צו יעדען איינעם, נאָך דעם פערמעגען, זיין שטאנד און זיין געשמאַק. און עס איז איבערגעגאנגען פון דור צו דור און מען האָט עס געשפּיעלט יאָהר איין יאָהר אויס ביז סאמע דער לעצטער צייט. בשעת די אנדערע פּורים שפּיעלס, וואָס זיינען געווען ערנסטער אָדער וואָס זיינען גלייך געווען איינער אָפּערא און האָבען געפאָדערט אן אמת'ע ביהנע זיינען אויפגעפיהרט געוואָרען זעהר זעלטען.

אין א קליינעם מאסשטאב זעהט זיך שוין אין דעם פּורים־שפּיעל די שפּאלטונג אין דעם כאראקטער פון דער שפּעטערדיגע דראמע. איין סאָרט פּורים שפּיעל פון וועלכע דער המון לעקט די פינגער ווערט פער'משפט צו שרפה פון די שעהנערע אידען אין פראנקפורט און ווערט בעצייכענט פון א אידישען פאָרשטעהער אלס „נבלה גדולה" און דער צווייטער סאָרט זוכט צו געפינען חן ביים שעהנערען אידען. איין סאָרט קען בעטראכט ווערען אלס א פאָלקס שטיק און דער צווייטער אלס די בעסערע דראמע. איין סאָרט ווערט שטארק אנגענומען ביי דער מאסע און דער צווייטער דארף ווארטען אויף א געלעגענהייט, אז מען זאָל איהם קענען שפּיעלען פאר אן עולם.

צוליעב דעם גרויסען אונטערשייד אין דער גאנצער אויפפאַ־סונג און כאראקטער פון די ביידע סאָרטען שפּיעלס, וואָס זיינען געבאָרען געוואָרען אויף דער אידישער גאס, איז אויך געוואָרען א שאַרפע מחיצה צווישען די שפּיעלער. אין אנהויב זיינען די פּורים שפּיעלער געווען לערנער, בני תורה, ישיבה בחורים, וועלכע האָ־בען ניט נאָר געשפּיעלט ביי זיך אין שטאָדט נאָר זיי זיינען אויך ארומגעפאָהרען איבער אנדערע שטעדט און געגעבען פאָרשטעלונ־גען, נאָר צייט עס האָט זיך אנגעהויבען א רדיפה אויף דעם פראנק־פורטער אחשורוש שפּיעל, זיינען אלערליי וואריאציעס זיינע איבער־געגאנגען צום סאמע נידריגען סאָרט מענשען אין יעדען שטעדטיל, און די ישיבה בחורים זיינען געבליבען ביים סאָרט פון „מכירת יוסף."

פיערטער קאפיטעל.

די ערשטע מאָדערנע קאָמעדיע.

אין דער צווייטער העלפט פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונ־דערט האָט זיך אָנגעהויבען אין דייטשלאנד די השכלה בעוועגונג. קיינער וועט ניט חושד זיין די משכילים פון מענדעלסזאָהנ׳ס חדר, אז זיי האָבען געשטרעבט צו שאפען א אידישע נאציאָנאלע דראמע אָדער, וואָס איז נאָך ווייטלויפיגער, א איד׳שען טהעאטער פאר׳ן פאָלק. די משכילים האָבען געהאט א פעראכטונג און האס צו איד־דיש, דאָס הייסט מאמע־לשון. דאָס זיינען געווען די משכילים וואָס האָבען א נאָמען געגעבען אונזער מאמע־לשון זשארגאָן, און דער דאזיגער נאָמען איז אזוי אריין צווישען דער מעהר אָדער וועניגער אידישער אינטעליגענץ, אז אפילו פערקאָכטע אידישיס־טען, וואָס האָבען נאָך קיין נאָמען ניט געהאט פאר דעם נייעם איזם, האָבען איהם געברויכט צו בעצייכענען אידיש, פערשטעהט זיך, ניט מיינענדיג דערביי קיין בעליידיגונג פאר׳ן מאמע־לשון. און דאָך זיינען דאָס געווען די משכילים וואָס האָבען געמאכט דעם וועג פאר׳ן אידישען טהעאטער אויף דער אידישער גאס.

גלייך ביים אָנהויב פון דער השכלה האָט זיך בעוויזען א גאנצע פלעיאדע שרייבער, וואָס האָבען זיך גענומען מיט חשק צו דער דראמע. זיי, ווי די פריהערדיגע העברעאישע דיכטער, האָבען אין דער דראמע נאָר געזעהן א נייע פאָרם פון ליטעראטור, און עס איז שווער צו בעמערקען, וואָס איז געווען דער הויפט־מאָטיוו, די הויפט כונה ביים נעהמען זיך צו דער דראמע; צי זיי האָבען גע־שטרעבט רייכער צו מאכען די העברעאישע ליטעראטור, צי זיי האָבען געוואָלט בעקאנען די העברעאישע לעזער מיט א מין קונסט, וואָס איז זיי כמעט פרעמד געווען. נאָר וואָס די כונה איז ניט גע־ווען, דערווייל האָבען זיך געוויזען מאָדערנע דראמען אין א שפראך

וואס איז געוועז נאהענט צום בית המדרש'ניק, און דער משכיל און אלע וואס האבען פערשטאנען העברעאיש האבען געקריגען א געלעגענהייט צו בעקענען זיך מיט זיי.

דער ערשטער פון דער דאזיגער עפאכע איז געוועז דוד פראנקא מענדעס (געבארען 1713—געשטארבען 1792). ער האט געשאפען צוויי דראמעס. „גמול עתליה" און „תשועת ישראל בידי יהודית". דיביידע ווערק זיינען ניט קיין אריגינעלע, נאר אויך ניט קיין פשוט'ע איבערזעצונגען. פון עתליה האט דער בעריהמ־טער כ־אנצויזישער דראמאטורג ראסין געמאכט א טראגעדיע, און מענדעס האט די דאזיגע דראמע געהאט פאר די אויגען, ווי אויך א דראמע געשריעבען פון דעם בעוואוסטען איטאליענישען דיכ־טער פיעטרא אנטאניא דאמעניקא באנאווענטורא טראפאסי, וועל־כער איז בעקאנט אונטער'ן פסעוודאנים מעטאסטאסיא. „תשועת ישראל בידי יהודית" איז אויך א בעארבייטונג נאך מעטאסטא־סיא און איז א דראמאטישע געדיכט אין צוויי אבטיילונגען. אין 1786 האט מענדעל ברעסלא ארויסגעגעבען דאס אלעגארישע דרא־מאטישע ווערק „ילדות ובחרות"; אין 1791 האט שמואל חומא־נעלי אנגעשריעבען די מעלאדראמע „הקולות יחדלון", און אין די קומענדע פיער יאהר זיינען געשאפען געווארען „מלוכת שאול" — ביבלישע דראמע אין 6 בילדער פון יוסף טרעפלאוויטש, „מלחמה בשלום" פון חיים אברהם בן אריה, „אסתר" (נאך ראסינ'ס) פון יוסף האלטערן.

פון דער צייט אן זיינען דראמען אין העברעאיש, סיי אי־בערזעצטע, סיי אדאפטירטע און סיי אריגינעלע, געווארען א גאנץ געוועהנליכע ערשיינונג. עס איז כמעט דער יאהר ניט אריבער, אז עפעס א דראמע זאל ניט געשאפען ווערען אין דער העברע־אישער ליטעראטור, און א צייט לאנג איז דער דאזיגער צווייג גע־ווען א סך רייכער און וויכטיגער ווי דער בעלעטריסטישער.

די העברעאישע דראמע האט זיך ניט גערארפט רעכענען מיט קיין טהעאטער און ניט גערארפט האבען אין זינען קיין גאליאר־קע, און זי האט זיך דאריבער געקאנט פערגינען צו זיין מעהר לי־טעראריש.

מיר האָבען שוין געזעהן, אז גאָר די ערשטע דראמען אונטער דער ווירקונג פון דער השכלה זיינען געווען געשאפען נאָך דעם בעסטען מוסטער פון דער וועלט ביהנע. ראסין פערנעהמט אין פראנקרייך דעם אויבען אָן אין טראגעדיע, ער איז דער פראנ־צויזישער קלאסיקער אויף דער ביהנע און זיינע ביבלישע טראגע־דיעס וואָס זיינען איבערזעצט אָדער אדאָפּטירט געוואָרען אין העב־רעאיש זיינען אמת'ע פּערלען.

אויב די ערשטע צייט זיינען איבערזעצט אָדער אדאָפּטירט געוואָרען נאָר אזעלכע דראמען, וואָס האָבען געהאט א דירעקטען שייכות מיט אידען, האָט מען שפּעטער אויפגעהערט מקפּיד צו זיין דערויף, און מען האָט איבערזעצט פיעלע פון די בעסטע וועלט־דראמען אין דער שפּראך פון די נביאים. אזוי זיינען איבערזעצט געוואָרען עטליכע דראמען פון שעקספּיר, געטהע'ס פאוסט און דאָס גלייכען.

אזוי זעהען מיר, אז אונטער דער ווירקונג פון דער השכלה איז געשאפען געוואָרען א גאנצע דראמאטישע ליטעראטור אין העברעאיש אין דעם משך פון דריי דורות, און אויב דאָס האָט אַלץ קיין טהעאטער ניט געשאפען, איז אַלץ מעהר און מעהר אויס־געטראָטען געוואָרען א וועג פאַר דראמאטישער קונסט.

אָבער די השכלה בעוועגונג האָט געטהאָן א סך מעהר. זי האָט געשאפען די סביבה, די בעדינגונגען, אין וועלכע א טהעאטער זאָל קאָנען עקזיסטירען, די פאָדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג, וואָס מען קאָן געפינען אין א טהעאטער, און אליין געליפערט דעם מאַ־טעריאַל, אָהן וועלכען א אידישע ביהנע האָט ניט געקאָנט געמאָלט זיין.

דאָס איז איינער פון די מעהרערע פּאראדאָקסען פון השכלה.

א טהעאטער קאָן געשאפען ווערען און עקזיסטירען נאָר דאַן, ווען ער האָט אלע דריי נויטיגע יסודות, און די דאָזיגע יסודות זיינען: א פּובליקום, דראמאטורגען און אקטיאָרען. ווען עס פעהלט איין יסוד פון די צוויי, קאָן קיין טהעאטער ניט געמאָלט זיין.

ביז דער השכלה האָבען מיר אזא פּובליקום ניט געהאט. די אידען, וואָס האָבען געלעקט די פינגער פון א פּורים שפּיעל זיי־נען פאַר קיין טהעאטער ניט געשאפען געוואָרען. ווייטער פון דעם

פורים־שפיעל האבען זיי ניט געקאנט געהן. עס האט זיך געפאָ־דערט א גאנצע ענדערונג אין דעם אידישען בליק אויפ׳ן לעבען, אז אידען זאלען קאנען ווערען טהעאטער־געהער. עס האבען פריי־הער געדארפט געשאפען ווערען פאָדערונגען אויף עולם־הזה׳דיגע פערגניגענס און עס האט זיך פריהער געדארפט דערוועקען א דורשט צו געניסען פון לעבען, איידער א טהעאטער זאל זיך קאנען ווייזען צווישען אידען.

מיט דעם אלטען בליק, מיט דער אלטער פילאזאפיע, אז די וועלט איז נאר א פרוזדור, און דער אמת׳ער גליק איז גאר אויף יענער וועלט, האבען עולם־הזה׳דיגע פערגניגענס געקאָנט האבען א פנים פון הבל הבלים. די השכלה האט געמאכט אן אי־ערקעהרעניס אין דער דאזיגער פילאזאפיע. זי האט אבגערוקט צום הינטערגרונד י ע נ ע וועלט מיט איהרע גליקען און מעהר ארויסגערוקט צום פראנט ד י וועלט מיט איהרע מענשליכע פערגניגענס און גע־נוסען. דער לאזונג פון השכלה איז ניט נאר געווען: „זיי א מענש אין דרויסען,“ נאר — „לעב ווי א מענש סיי אין שטוב און סיי אין דרויסען.“ אלע היתרים וואס די משכילים האבען אבגעזוכט, האבען געשטרעבט צו מאכען בעסער, שעהנער, אנגענעהמער און פערגניגענדער דאס לעבען. די השכלה האט געוועקט פרויען ליעבע אין דעם אידענ׳ס אבגעשטארבענעם הארצען, האט געעפענט זיינע האלב־אויסגעלאשענע אויגען צו שעהנקייט און געטורקעט איהם אין אויער: „מה נאה אילן זה“. די השכלה איז ארויסגעקומען מיט א פילאזאפישע שיטה, וואס איז געווען פונקט דער היפך פון יע־נע, וועלכע האט גייסטיג געשפייזט אידען אין א משך פון איבער צוויי טויזענד יאהר, ניט נאר דורך דעם גאנצען לאנגען וועג פון גלות, נאר אויך צייט זיי האבען פערלארען זייער אונאבהענגיגקייט.

דערפון דארף מען בשום אופן ניט דרינגען, אז אידען זיינען שטענדיג ארומגעגאנגען מיט פערגלאצטע אויגען, אדער זיי האבען מיט זייערע אויגען אויסגעקוקט אויפ׳ן מלאך המות. ווען אידען האָ־בען זיך דערפיהלט רוהיגער פון זייערע רדיפות און זייער מאטעריעלע לאגע איז פערבעסערט געווארען, האבען זיי, ווי אלע אנדערע מענ־שען, געזוכט פערגניגענס.

מיט'ן דראַנג פון השכלה זיינען געקומען די פאָדערונגען אויף עולם־הזה'דיגע פערגניגענס און דער דורשט צו געניסען פון לעבען האָט זיך ארויסגעוויזען אויף פערשידענע דרכים, אויף אלערליי אופנים, און אזוי ווי דער דאָזיגער טריעב איז געשאפען געוואָרען ניט דורך אידישע מיטלען, האָט מען אלץ ווייניגער און ווייניגער אָנגעהויבען מקפיד צו זיין, צו די פערגניגענס זיינען אין דעם אי־דישען גייסט צו ניט.

אויפ'ן שוים פון השכלה האָט זיך ערצויגען א נייער דור, וואָס מען האָט אין די גהעטאָ'ס פריהער ניט געזעהן. די פנים חדשות זיינען ניט נאָר געווען משכילים, וואָס האָבען דערזעהען דאָס ליכט פון מערב איירָאפּא, ניט נאָר ישיבה בחורים וואָס האָבען ערשט פערמאכט די גמרא און אָהן א היטעל א ברכה געמאכט אויף א חלב'ענע ליכטעל, נאָר אויך קיילעכדיגע עם הארצים, וועלכע האָ־בען קיין שום היתרים ניט געזוכט און האָבען זיך מיט פערגניגען געלאָזט געהן מיט'ן נייען שטראָם.

און דאָס איז ווידער איינער פון די פּאראָדאָקסען פון השכלה, וואָס מיט איהר דראנג האָט זיך פערשפּרייט עם הארצ'עס אין גע־וויסע קרייזען צווישען אידען. הגם דאָס קלינגט המצאה'דיג, איז דאָך ניט שווער צו פערשטעהן, ווי אזוי אזא ערשיינונג איז געוואָ־רען מעגליך. פריהער איז יעדער אידישער אינגעל געגאנגען אין חדר, און אויב ניט קיין תורה האָט ער לכל הפּחות עברי זיך אויס־געלערענט. איז ער אויסגעוואקסען א בחור, איז ער אין קלויז גע־גאנגען אָדער אין בית המדרש און האָט געדאווענט, תהלים גע־זאָגט, און דאָס ביסעלע וואָס ער האָט אין חדר געכאַפּט האָט ער ניט נאָר ניט פערגעסען, נאָר פערקעהרט, ער איז דערין געוואָרען מעהר בעהאַווענט. יעדער האָט אזוי געטהאָן. מיט דער פערשפּריי־טונג פון השכלה האָט זיך אין די גרויסע שטעדט בעוויזען א מין הפקרות. דער פריהערדיגער אויטאָריטעט, וואָס האָט אלעמען גע־האַלטען אין שפּאַן, האָט געפּלאַצט. קהל [illegible] שוין מעהר קיין דעה ניט געהאַט איבער'ן יחיד, און אז אינגלעך, בחורים, יונגעלייט האָ־בען זיך פערקוקט אויף די געבילדעטע און ניט געוואָלט געהן אין קלויז, אין בית המדרש, אין שוהל, האָט דער ייִנגער גאָרניט געקאָנט

זאגען. און דאס ביסעלע, וואס זיי האבען קוים מיט צרות אויסגע־לערענט, האבען זיי אין גיכען פערגעסען און איז אין גאנצען פון קאפ ארויסגעגאנגען.

אט דער דאזיגער עלעמענט, וואס איז געווען ניט צו גאט און ניט צו לייט, האט מיט זיין אויפהערען צו געהן אין קלויז, פערלארען א בעפריעדיגונג פאר דער נשמה יתירה. דער טאטע, דער זיידע האבען געהאט אזא גייסטיגע בעפריעדיגונג. אויב זיי האבען אליין לערנען ניט געקאנט, איז דער תהלים מיט זיין גאנ־צער השתפכות הנפש געווען אפען פאר זיי. שבת ביי טאג און בין מנחה למעריב אין דער וואכען האבען זיי עין יעקב געהערט, נאכ'ן דאווענען האבען זיי געקאנט אריינמישען זיך אין א שמועס וועגען הויכע און וואכעדיגע ענינים און פערגעסען אויף א ווייליע די וויסטע ארבייט ביים ווארסטאט אדער די זארגען פון פרנסה. אבער דער נייער עלעמענט האט די דאזיגע בעפריעדיגונג פערלא־רען, און ער האט געמוזט זוכען אנדערע תענוגים אין זיין לעדיגע צייט.

פאר אזעלכע מענשען איז די אונטערהאלטונג פון א טהעאטער ווי געוואונשען, אבער דערצו פאדערט זיך, אז זיי זאלען גוט פער־דיענען און זייער צאהל זאל זיין א גרויסע. פאר א קלייזעל איז גע־ווען גענוג א פאאר מנינים אידען, תהילים זאגען און עין יעקב הערען האט כמעט גאר ניט געקאסט, אבער טהעאטער איז פער־בונדען מיט א הוצאה און א גרויסע הוצאה, און אויסהאלטען א טהעאטער איז א גרויסע הכבדה, און דאס קאן נאר דערוויזען ווע־רען, ווען דער גרעסטער טייל פון דער אידישער בעפעלקערונג אין א גרויסער שטאדט ווייזט ארויס דערצו א פאדערונג און די פא־דערונג איז זעהר א גרויסע.

דאס האט ניט געקאנט געטהאן ווערען אין א קורצען משך. עס האבען זיך געפאדערט צעהנדליגע און צעהנדליגע יאהרען, איי־דער אזא פובליקום האט געקאנט געשאפען ווערען.

און נאך איידער די השכלה האט געשאפען דאס נויטיגע פוב־ליקום פאר א אידישען טהעאטער, האט זי געגען איהר ווילען גענו־מען ארויסרוקען שאפענדע קרעפטען פאר דער אידישער ביהנע.

עס איז כמעט א המצאה, אז די ערשטע אידישע מאָדערנע קאָמע־דיע, אין וועלכער עס איז געמאכט געוואָרען א פערזוך צו שילדע־רען דאָס מאָדערנע אידישע לעבען, איז געשריעבען געוואָרען פון איינעם פון די גרעסטע זיילען פון דער השכלה.

דער פערפאסער פון דער דאָזיגער קאָמעדיע איז איינער פון די בעריהמטעסטע מחברים פון ביאור און רעדאקטאָר פון דעם ניט וועניגער בעריהמטען זשורנאל „מאסף", אהרן האללע, אָדער, ווי ער איז בעסער בעוואוסט אונטער'ן נאָמען, וואָלפסזאָן.

פון אלע קעמפפער פאר השכלה איז וואָלפסזאָן געוועזן דער ביטערסטער, דער פערביסענסטער. ער איז געוועזן דורכגעדרונגען מיט'ן געדאנק, אז די השכלה איז די איינציגע, וואָס האָט בכח אבצואווישען פון דער ערד די אומזיסטע שנאה צו אידען, און ער האָט אין דער השכלה געזעהן די איינציגע רעטונג פאר'ן אידען. און גלויבענדיג, אז ער האָט די אמת'ע רפואה צו דעם אידענ'ס מכה האָט ער מיט זיין גאנצען ווילען און קראפט גענומען זיך איינצוגעבען דעם אידישען פאָלק זיין רפואה און ער האָט ניט געקוקט, צי ער פערשאפט דערמיט וועהטאָג, יסורים. יעדע אָפּע־ראציע טהוט וועה, און וואָס גיכער מען מאכט איהר, אלץ נעהענ־טער איז די האָפנונג געזונד צו ווערען.

וואָלפסזאָן איז געוועזן פון די ערשטע נאָך משה מענדעלסזאהן, וואָס האָט זיך גענומען צום איבערזעצען די הייליגע שריפטען אין ריינעם דייטש. ער איז געוועזן צווישען די, וואָס האָבען איבער־זעצט און געשריבען דעם ביאור צו די מגלות: רות, איכה, אסתר, און ער האָט אויך געהאָלפען אין דעם ביאור אויף שיר השירים. נאָכדעם האָט ער איבערזעצט מלכים א' און מלכים ב', איוב און נאָך אנדערע ספרים. ער האָט אויך אָנגעשריעבען „אבטליון", וואָס בע־שטעהט פון קורצע ערצעהלונגען פון חומש אין א לייכט־העברע־אישער שפראך, ווי אויך משלים, וואָס האָבען געדארפט דיענען אלס העברעאישע כרעסטאָמאטיע פאר קינדער. ער האָט אויך אָנ־געשריעבען אין דייטש דאָס ווערק „ישרון" אָדער „אונפארטייאישע בעלייכטונג דער דעם יודענטומע נייערדינגס געמאכטען פאָר־ווירפע."

וואלפסזאן איז געווען אבער־לעהרער און אינספעקטאר אין דער קעניגליכער ווילהעלם שולע אין ברעסלוי און זיין גאנצע טהעטיגקייט אטהעמט מיט השכלה און עס ווילט זיך כמעט ניט גלויבען, אז אזא וויכטיגער זייל פון מענדעלסזאהנ'ס קרייז זאל זיין דער ערשטער אויפ'ן פעלד פון אידישער קאמעדיע.

נאר דאס איז א פאקט, און די איינציגע ערקלערונג וואס מיר קענען דערצו געבען איז, אז זיין קאמפס־לוסט איז געווען אזוי גרויס, אז ער האט זיך אנגעכאפט אן יעדער וואפע, און די שפראך פון פאלק האט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו צוקומען צום סאמע פאלק, אריינטראגען דעם קאמפף פאר השכלה אין די ברייטע מאסען.

די דאזיגע קאמעדיע האט געדארפט זיין דער גרונד־שטיין פון דער אידישער מאדערנער דראמע און געדארפט מאכען א נייע עפאכע. די פורים־שפיעלס האבען געהאט א היסטארישען כאראקטער און האבען מיט'ן מאדערנעם לעבען קיין שייכות ניט געהאט. דערצו זיינען זיי ניט געווען געבויט דראמענסמעסיג. וואלפסזאן האט דער ערשטער געוויזען, ווי צו נעהמען שטאף פון דעם מאדערנעם לעבען און ווי צו בויען א דראמע אויף א מעהר אדער ווייניגער מאדערנעם אופן. זיין גרויסער נאמען, זיין אויטאריטעט איז געווען גענוג ארויסצורופען א טהעטיגקייט אויף דעם דראמאט־שען פעלד אין אידיש. וואלפסזאנ'ס נאמען איז געווען א גענוגענדער היתר פאר יעדען משכיל, אז מען מעג שרייבען אין מאמע־לשון א טהעאטער שטיק און ער וועט דערמיט ניט פערשוועכען דעם כבוד פון דער דייטשער שפראך. נאר די צייט איז ניט געווען מסוגל דערצו, און די דאזיגע קאמעדיע איז כמעט געבליבען אונבעקאנט, הגם זי האט אויסגעהאלטען צוויי אויסגאבען.

די קאמעדיע הייסט „לייכטזין אונד פרעממעלייא“ און מען קען ניט קלאר ווערען, ווען זי איז צום ערשטען מאל געדרוקט געווארען. אין דער פאררעדע גיט וואלפסזאן אן, אז דאס שטיק איז אנגעשריבען צו געענדיגט בחודש אדר אין דעם יאהר תק"נח, און אויפ'ן געדרוקטען שער ווערט קיין דאטום ניט דערמאנט, הגם עס ווערט ניט נאר אנגעגעבען אז עס איז געדרוקט אין אמסטערדאם

ביי יוחנן לוי רופא ובנו בנימין נאָך צום סאַמע סוף אויף דער נאָמען פון דעם זעצער: „על ידי הזעציר מאנים בר שלמה ז"ל באמשטערדאם". דערפון האָט מען געקענט שליסען, אַז די קאָמע־דיע האָט זיך געדרוקט אין אמשטערדאם אין דעם יאָהר 1798; נאָך בן יעקב בעהויפּטעט אַז לייכטזין אונד פרעממעלייא איז גע־דרוקט געוואָרען אין דעם יאָהר תק'נו אין דער שטאָדט ברעסלוי. דאָס הייסט מיט צוויי יאָהר פריהער, ווי דער דאַטום איז אָנגעגע־בען אין דער הקדמה. און דער בעוואוסטער ביבליאָגראַף שטיינ־שניידער דערצעהלט, אַז ער האָט געזעהן אַן עקזעמפּליאַר מיט'ן דאטום 1797 און דער טיטעל פון דער קאָמעדיע איז געוועזן „רבי הענאָך" אדער „וואָס טהוט מען דערמיט."

וואָס איז שייך צו שטיינשניידער, איז גרינג צו זעהן, אַז ער האָט דאָ געמאַכט אַ טעות און ער האָט צומישט צוויי בעזונדערע שטיקער פון צוויי בעזונדערע מחברים. רבי הענאָך אָדער „וואָס טהוט מע דערמיט" איז געוועזן ניט מעהר און ניט וועניגער ווי אַ סאַטירע אויף אידיש און איז געוועזן געשריבען פון יצחק אייכעל. אין דער ענציקלאָפּעדיע פון ערש און גרובער דערמאָנט יאָסט די דאָזיגע שטיק און אויך לעטערים אין זיין „זכרון בספר" שרייבט אזוי וועגען אייכעל:

„גם מעשה שעשועים לוסטשפּיעל בלשון יהודית דייטש יצא אחר מותו ועיני לא ראוהו."

דאָס הייסט אַז יצחק אייכעל האָט אָנגעשריבען אַ קאָמעדיע אין אידיש און זי איז געדרוקט געוואָרען נאָך זיין טויטט, נאָר לע־טערים האָט אַליין דאָס דאָזיגע שטיק ניט געזעהן.

עס איז ניט שווער אָנצושטויסען זיך, ווי אזוי שטיינשניידער האָט געמאַכט דעם דערמאָנטען טעות. יצחק אייכעל און אהרן וואָלפסזאָן האָבען געאַרבייט און געווירקט כמעט אין איין צייט אויף דעמזעלביגען פעלד. אייכעל איז געוועזן דער ערשטער רעדאַקטאָר פון מאסף און נאָך איהם האָט אהרן וואָלפסזאָן צוזאַמען מיט לעווע איבערגענומען די רעדאַקציע. דערצו נאָך איז דער נאָמען פון דער ערשטער פּערזאָן אין „לייכטזין אונד פרעממעלייא" חנוך און עס איז דאריבער געוועזן זעהר לייכט צו פערמישעןביידע שטיקער.

ניט אזוי גרינג איז אבער צו ערקלערן בן יעקב׳ס בעהויפטונג, ווייל דער אונטערשייד איז ניט נאר אין דעם דאטום נאר אויך אין דעם פלאץ, וואו די דערמאנטע קאמעדיע האט זיך געדרוקט. אויב בן יעקב האט קיין טעות ניט געמאכט, בלייבט נאר די איינציגע השערה, אז די ערשטע אויסגאבע איז געווען אין תק״נו און איז געדרוקט געווען אין ברעסלוי אהן א שום פאררעדע, נאר צו דער צווייטער אויסגאבע, וואס איז געדרוקט געווען אין תק״נח אין אמשטערדאם האט וואלפסזאן צוגעשריבען די הקדמה און אנגע־געבען דעם נייען דאטום.

די זעלביגע קאמעדיע איז אויך ארויסגעגעבען געווארען מיט דייטשע בוכשטאבען, מסתמא פאר יענע וואס האבען קיין אידיש ניט געקענט לייענען און האט געהייסען „רב חנוך דער בעטראגענע בינאט“ אדער „דער עטלארפטע שיינהייליגע“. קיין דאטום איז אויף דער אויסגאבע ניט אנגעגעבען.

וואלפסזאן האט זיין פיעסע געשריעבען מיט דער פולער כונה. אז מען זאל איהר שפיעלען. קיין אידישער טהעאטער איז דעמאלט ניט געווען, נאר ער האט גערעכענט, אז מען זאל די דאזיגע קאמע־דיע אויפפיהרען אויף דעמזעלביגען אופן, ווי מען האט דעמאלט אויפגעפיהרט די פורים־שפיעלס, און שפיעלען איהר אין דעם יום־טוב פורים, ווען אידען ווילען זיך אונטערהאלטען מיט אזעלכע זא־כען. „לייכטזין און פרעממעלייא“ האט געדארפט דיענען אלס דער איבערגאנג פון די פורים־שפיעלס צו מאדערנער אידישער דראמע. זיין צוועק איז געווען א דאפעלטער אדער, ר׳ כטינגער געזאגט, א דריי־פאכיגער: ערשטענס, צו פערטרייבען די פורים־שפיעלס און אויפ־פיהרען מאדערנע דראמען, וואס זאלען אין לעבעדיגע פארבען שיל־דערן דאס אידישע פאלק, צווייטענס, צו קעמפפען געגען דעם פא־נאטיזמוס און, דריטענס, צו קעמפען געגען דער מאדערנער יו־גענד, וואס איז אוועקגעגאנגען אויף א שלעכטען וועג.

דאס אלץ ערקלערט וואלפסזאן אין דער קורצער הקדמה, וואס איז געשריעבען אלס א מין פערענטפערונג, אלס א מין התנצלות:

„געגענווערטיגער פערזוך איינס לוסטשפיעלס, וועלכעס מעה־רערע פאלגען ווערדן, ווען דיזער דען בייפאל פערגניגפטיגען ער־

העלט, און וועלכער צו בעלוסטיגונג אן אונזערם פורים פעסטע, אן דער שטעלע דער זאָנסט געוועהנליכן זינגלאָזן אונד צוועקוויד־ריגען הארלעקינאַדען (פורים־שפּיעלם), דיהנען זאָלל, וויִרד האָפּ־פענטליך פאָן קיינעם וואהרהייטסליעבענדען מאננע געטאדעלט ווערדן, דען איך ניכטס אנדערס דאמ׳ט בעאבזיכטיגען ווילל, אלס בלאָס דער נאציאָן מיט לעבאהפטען פארבען אנשוייליך פארשטעללן, וועלכע איבלע פאָלגען, דער שטרעננגע פאנאטיזמוס אונד דיא הייכ־לייא אונטער דעם דעקמאנטעל דער רעליגיאָן איינרזייטס, אונד דיא פאלשע אָדער אונעכטע אויפקלערונג אונזרר יעציגען מאָדישען יוגענד, נעבסט דער פעהלערהאפטען ערציהונג דער קינדער אנדרער זייטס הערפאָרברייגנגען קעננען.

„זאָללטע איין לעזער אָדער איינע לעזערין דורך דאס גע־מעהלדע ז ך געטראָפּען פיהלען, אונד דאהער דען ליבליכען ענט־שלוס פאססען זיך צו בעסערן, זאָ העטטע איך מיינען צוועק ער־רייכט. וועלכער וואר: דאס פערגניגען מיט דעם נוצען צו פער־איינען.

„פינדט אָבער דיזער ערקלערונג אונגעאכטעט דעננאך יע־מאנד, דעם די הערויסגאבע דיזס שטיקס מיספעללט, אונד דער דאס אָנאטהעמא דאריבער שפּריכט, זאָ דיהנע דיזס פאָלגענדר בקאנטר שפּרוך צור אנטוואָרט:

דער קראַצע זיך דעם עס יוקקט (בייסט).
וויר אלע האבען איינע ריינע הויט.“

פון דעם נאָמען פון דער שטיק, פון דעם שער, און פון דער הקדמה קאָן מען מיינען, אז די קאָמעדיע איז געשריעבען אין דייטש, אבער דאָס איז ניט אזוי. די קאָמעדיע איז געשריעבען ניט נאָר אין אידיש, נאָר אין דעם כאראקטעריסטישען לאָקאלען אי־דיש פון דער נאָרדערליכער געגענד א׳ן דייטשלאנד ביים סוף פון דעם אכטצעהנטען יאָהרהונדערט. „לייכטזין און פרעממעליִיאָ“ ג׳יז אפשר אויך די איינציגע אידישע פּיעסע, אין וועלכער עס ווערט אָבגעהיט די כאראקטעריסטישע אויס־שפּראך פון א בעשטימטער געגענד.

עס קאָן זיין, אז פּאר פּיעלע לעזער וועט דער לעצטער זאַץ

ניט זיין גאנץ פערשטענדליך און דאריבער געפין איך פאר נויטיג צו מאכען א קורצע ערקלערונג, הגם צוליעב דעם וועל איך מוזען פערלויפען א שטיק וועג.

עפעס א לץ האט אמאל זיך אויסגעדריקט, אז ער רעדט אלע זיבען לשונות פון אידיש. ער האט דערמיט געוואלט זאגען, אז דער אונטערשייד אין דעם אידיש אין פערשיעדענע געגענדען איז אזוי גרויס, אז אין יעדער געגענד קלינגט אידיש ווי א בעזונדער לשון. דער אידיש וואס מען רעדט אין דער ליטע איז ניט דערזעלבער וואס מען רעדט אין זיד־רוסלאנד, און אין פוילען רעדט מען גאר אן אנדער אידיש. דער אמת אבער איז, אז דער אונטערשייד אין דעם לשון איז ניט קיין גרויסער אין די פערשיעדענע געגענדען. דאס איז דערזעלביגער אידיש וואס מען רעדט אין ליטע און זיד־רוסלאנד און אין פוילען. דער גרויסער אונטערשייד איז נאר אין דער אויסשפראך. געווים, האט יעדע געגענד איהרע כאראקטערים־טישע לאקאלע ווערטער און ווערטלאך און אויסדריקע, נאר די שפראך איז דיזעלביגע אומעדום. אין לייענען פיהלט זיך זעהר שוואך דער אונטערשייד אין דעם לשון, אבער דערפאר איז דער אונטערשייד זעהר א גרויסער אין רעדען.

אין די אלע דראמען, וואס זיינען שפעטער געשריעבען געוואַ־רען, האבען די שרייבער ניט גענומען קיין שום מיה צו בעצייכ־נען די כאראקטעריסטישע אויסשפראך פון א בעשטימטער גע־גענד. אמאל טרעפט מען יא, ווי א קאמישע פערזאן זאגט ארויס מיט א שווערען טראפ „דאש“ און „וואש“ און דאס דארף בע־צייכנען א ליטווישע אויסשפראך, אבער עס איז פערשפארט צו זאגען, אז דאס איז ניט מעהר ווי חוזק געמאכט. אויף דער ביהנע רעדט דוד משה'לעס אין דעם „אידישען קעניג ליר“ מיט דער עכ־טער אדעסער אויסשפראך, הגם די האנדלונג קומט פאר אין ווילנא און דוד משה'לעס איז אן איינגעפונדעוועטער ווילנער בעל הבית. אין „מירעלע אפרת“ זיינען אלע ליטווישע העלדען. מירעלע איז א ברייטע ליטווישע קצינה, איהרע זיהן זייי־נען ליטווישע בחורים; נחום'צע און זיין ווייב און שיינדעל זיינען סאמאראדנע סלוצקער, נאר זייער אלעמענס אויסשפראך

איז די עכט זיד־רוסישע: איהר קענט הערען אויך פון דער ביהנע די אויסשפּראַך פון זשיטאָמיר, בעסאראביא, אָבער קיין עהנליכ־קייט נים פון דער ליטע.

„לייכטזין און פרעממעלייא" איז „איין פאמיליען געמעהלדע אין דריי אויפצוגען." די פּערזאָנען פון דער פּיעסע זיינען:

רב חנוך, איין רייכער הויזפאטער; טעלצע, זיינע פרוי; יעטט־כען, זיינע טאָכטער; מארקוס, זיין שוואָגער, און ברודער דער טעלצע; רב יוספכה, הויז רבי; שאינדל, קעכין ביי רב חנוך; איין פריזהער; פרוי לעמגין, איינע קופלערין (פאקטערקע).

די האנדלונג „געהט אין איינר גראָסען שטאָדט פאָר אין דער נערדליכען געגענד פון דייטשלאנד; און דיא געשיכטע פעלט אין דאָס לעצטע יאהרצענד דעס 18טען יאהרהונדערט."

דער אינהאלט איז אזא:

רב חנוך, א איד א פרומער און א למדן, האָט א טאָכטער, וואָס האָט א נאַש געטהאָן פון בילדונג אויפ'ן שפּיץ מעסער. זי קליידט זיך נאָך דער לעצטער מאָדע, פריזירט זיך, שפּאַצירט אי־בער'ן בולוואר און פיהרט א בעקאנטשאפט מיט קריסטליכע יונגע לייט. זיי געפעלען איהר, ווייל זיי זיינען מעהר גאלאנט ווי די אי־דישע בחורים, זיי קאָנען מאכען קאָמפּלימענטען, און איהר קליין קעפּעל פערדרעהט זיך דערפון, הגם זי בעמערקט, אז די העפליכע קאַוואַליערען דערקאָנען איהר ניט, ווען זיי זיינען מיט קריסט־ליכע דאמען. רב חנוך איז ניט צופריעדען מיט איהר אויפפיה־רונג, נאָר ער קען דערצו גאָר ניט טהאָן, אבער ער איז ענטשלאָ־סען חתונה צו מאכען איהר דוקא פאר א פרומען בחור, א בן תורה.

פאר זיין אינגעל האלט ער אין הויז א רבי'ן, רב יוספכה, א בטלן, וועלכער מאכט א פרומען פּנים אבער וועלכער איז אין אמת'ען אן אויסוואורף. אָט דעם דאָזיגען מלמד האָט ער בעשלאָסען צו נעהמען פאר אן איידעם. דער מלמד איז זעהר צופריעדען אריינ־צופאלען אין אזא שמאלץ־גרוב, און ביי דער טאָכטער דארף מען ניט פרעגען.

אין יעטטכען איז פערליעבט א געבילדעטער יונגערמאן מיט'ן נאָמען מארקוס. ער איז רב חנוך'ס א שוואָגער, נאָר זיין בילדונג

איז א חסרון צום שידוך. רב חנוך בעשולדיגט איהם, אז צוליעב איהם געהט יעטטכען אין גוי׳אישע דרכים און וויל איהם פאר קיין איידעם ניט האבען. צי יעטטכען האט איהם ליעב, ווייסט מען ניט. עס קאן זיין, אז ביי איהר איז דער קאפ אזוי פיעל פערדרעהט פון איהרע קריסטליכע בעקאנטע, אז אפילו איהר געבילדעטער אנקעל געפעלט איהר ניט. און טאקע ווען רב חנוך ערקלערט איהר, אז דער מלמד יוספכה איז איהר חתן, אנטלויפט זי צו איהר קריסטליכען פריינד, א גראף. דעם גראף לוינט ניט, אז זי זאל זיין ביי איהם און ער ערקלעהרט איהר, אז דערווייל וועט ער איהר בעהאלטען ביי זיינער א בעקאנטער און פיהרט איהר אוועק צו פרוי לעמגין, א קופלערין, א פאקטארקע, ווי אויך א „מאדאם“ פון א קליינעם הייזעל, און עס הייסט, אז ביי איהר וועט זיך יעטטכען אויפהאלטען ביז ער וועט געפינען א זיכערען ארט. ביי חנוך׳ן אין הויז איז א מהומה, און מארקום לויפט ארום איבער דער שטאדט זוכען זיין פלימעניצע, און ענדליך געפינט ער אויס דורך בעקאנ־טע, אז זי איז ביי דער קופלערין. ער קומט אהין אריין אלס בע־זוכער און בעט מען זאל צו איהם אריינפיהרען די נייע מיידעל. ווען ער איבערצייגט זיך, אז זיין פלימעניצע איז דא, ערקלערט ער דער קופלערין, אז ער האט פערגעסען זיין געלד אין דער היים און וועט זיך אויף איין פום אריבערכאפען און קומען גלייך צו־ריק. אין אמת׳ן אבער געהט ער נאך זיין שוואגער.

דערווייל קומט צו דער קופלערין יוספכה, און עס ווייזט זיך ארויס, אז ער איז דארטען אן אפטער בעזוכער און איז שוין דער מאדאם שולדיג אביסעל געלד. ער דערצעהלט איהר אליז, אז ער דארף באלד חתונה האבען מיט א רייכער כלה און ער וועט האבען געלד איבער גענוג. אבער אזוי ווי ער דערצעהלט איהר די דאזיגע געשיכטע א לאנגע צייט, האט זי איהם אויפגעהערט צו גלויבען און אבגעשניטען זיין קאנטע. היינטיגעס מאל איז ער געקומען ווי־דער אהן געלד, נאר ער האט געבראכט א משכון, זיינע תפילין און נאך א סך דינגענים פועלט ער קוים ביי דער מאדאם, אז זי זאל דעם משכון אננעהמען. רב חנוך און מארקום קומען דאן א און טרעפען דארטען דעם וואוילען חתן.

ווי עס איז גרינג צו זעהן, איז די ראַזיגע שטיק מיט איהר שאַרפער טענדענץ דער פּראָטאָטיפּ פון אַלע שפּעטערדיגע השכלה־דראַמען, וואָס זיינען געשריעבען געוואָרען מיט דעם צוועק צו קעמפּפען מיט'ן פאַנאַטיזמוס. די טענדענץ שפּאַרט דאָ אַרויס פון יעדען זאַץ, פון יעדען וואָרט. איהר זעהט, ווי דער שרייבער האָט צו טהאָן מיט אַ שטאַרקען פערביסענעם שונא און קלייבט ניט קיין מיטלען, ווי צו בעקעמפּפען איהם. דער עיקר איז — אבצו־ראַמען דעם שונא פון וועג.

אָבער אין דער זעלביגער צייט האָט ער אויך ניט פערגעסען אויפצוהייבען אַ קאַמפּף געגען דער זאַגענאַנט'ער פאַלשער השכלה, און האָט זיך ניט אָנגעשראָקען צו ווייזען, אַז ניט אַלץ איז גאָלד אין דעם צווייטען לאַגער, און דאָס איז עפּעס אַזוינס, וואָס די שפּע־טערדיגע אידישע דראַמאַטורגען דורך דער גאַנצער צייט פון דער השכלה עפּאָכע מיט זעהר ווייניגע אויסנאַהמען, האָ־בען ניט געוואָגט צו טהאָן. דערצו דאַרף מען נאָך האָבען אין זינען, אַז צו יענער צייט איז די השכלה געווען נאָך גאָר יונג, נאָך ערשט פון די וויקעלאַך אַרויס. דער געוואוינליכער שאַב־לאָן פון די שפּעטערדיגע אידישע דראַמען־שרייבער איז געווען צו שילדערן יעדען פון דעם השכלה לאַגער אין די שעהנסטע, ליב־טיגסטע פאַרבען.

די פראַגע פון אידישע מיידלעך, וואָס וואַרפען זיך אין די אַרעמס פון קריסטליכע יונגע לייט, איז דעמאָלט געווען זעהר אַן אָנגעוועהטאָגטע אין דייטשלאַנד. דאָס איז געווען די סאַמע צייט, ווען אידישע מיידלעך און ווייבלעך, ווי אידישע היסטאָריקער דריי־קען זיך אויס, האָבען אונטער די ערשטע שטראַהלען פון השכלה אוועקגעוואָרפען זייער טויזענד יאָהריגע צניעות און געלאָזט זיך פערפיהרען פון קריסטליכע יונגע לייט. דאָס איז געווען די צייט, ווען די גהעטאָס אין דייטשלאַנד האָבען געקאָכט מיט סקאַנדאַלען פון העגריעטא הערץ, מענדעלסזאָנ'ס טעכטער און נאָך פיעלע פּראָ־מינענטע אידישע מיידלעך און ווייבלעך, וואָס האָבען בעזוכט העג־ריעטא'ס סאַלאָן. עס קאָן גרייליך זיין, אַז וואָלפסאָן האָט פאַר די אויגען געהאַט אַ געוויסען מאָדעל, פון וועמען ער האָט געשילדערט יעטטכען. אפילו די בעריהמטע ראַחעל האָט פונקט אין יענער צייט

געהאט אן אונגליקליכע ליעבע מיט א יונגען גראף. עס איז אמת, אז די נארישע יעטטכען איז אזוי וועניג געווען א בילד פון יענע הויף־געבילדעטע, קלוגע, וויציגע פרויען, ווי יוספכה איז געווען א בילד פון א פרומען אידען, אבער מען דארף ניט פערגעסען, אז דאס איז געווען דער ערשטער פערזוך צו שילדערן לעבעדיגע מענשען פון דער סאמע מאדערנע צייט, און ניט נאר דעמאלט, נאר אפילו מיט צעהנדליגע יאהרען שפעטער האט מען ניט געוואוסט, אז אין קאמף־ליטעראטור און אין קאמף־דראמען דארף מען זוכען וואהר־הייטליכקייט.

א פאר קליינע אויסציגע וועלען געבען א בעגריף וועגען דעם כאראקטער פון דער שפראך.

די ערשטע סצענע עפענט זיך ביי רב חנוך אין הויז.

רב חנוך (זיצט אן איינעם טישע, ווארויף איניגע אויפגע־שלאגענע (אפענע) ספרים ליגען). נו וואיטער... פרעגט דער מקשן: במאי קא מפלגי? ווארדאן קריגען זיי זיך? רבי אליעזר סבר... (נאכדענקענד) דאהס פערשטאיך ניט, דא מוז בלתי ספק עי גראיז זאין. אפשר מאכט'ער מהרשא עפפיז דרוף (זיהט נאך) פשיטא, וואהס חדוש? האב א'כ'ס ניט גלאיך גזאגט?

ער כאפט זיך, אז זיין קליינער קדיש איז אין שטוב ניטא און ער ווערט אויפגעבראכט דערפון. זיין ווייב טעלצע זוכט איהם צו בערוהיגען.

טעלצע. „זאג מיר נאר, וואהס דו פער ע מאן ביזט. וויא קענסטו דיך דריבבר גלאיך זויא מרגז זיין? מוז דען דאס קינד נעבאך דען גאנצען טאג אנגעשפאנט זאין? 'ס זעהט זויא מאגער און זויא גריהן אויס, דאז איך מיך, זאלל'ך אללס גוטס האבען, בלב מצער בין, ווען איכס אנזעה. ווארום זאלל דאס קינד ניט אהך ע מאל ע נחת האבען?"

מארקוס, אלס יונגער משכיל, דער פאזיטיווער טיפ אין דער שטיק, רעדט שוין גאר אן אנדער לשון. ווען ער קומט אריין צו דער קופלערין און יענע געהט פֿריינפיהרען יעטטכען, האלט ער אזא מאנאלאג:

מארקוס. (אים אויף אונד אבגעהן). „אין דיזם פערוואָרפנן הויזע דעם אויפענטהאלט אללר וואללוסט (תאוות) אונד שוועלגרייא (אויסגעלאסענהייט), די טאָכטער מיינר שוועסטער! אין דיזם גראַבע דער אונשולד פיללייכט שאָן זעלבסט איינע געמאָרדעטע! א, דאס זינד דיינע פריכטע בלינדער רעליגיאָנס אייפר! אונערביטט־ליך וויא דער טאָד, אונערזעטטליך וויא ד׳א גרופט (קבר), הייפסט (וואָרפסט אָן) דוא שלאַכטאָפּפער אויף שלאַכטאָפּפער אונד טריטסט אין דיינם וואהן, דעם מייסטער צו עהרען, זיינע מייסטערווערקע מיט פיסען. אבער איזט זיא דען גאנץ שולדלאָז? מוס זיא, אום איינעם איבל צו ענטגעהן, גראָדע אין דאס אללר ערגסט איבל שטירצען? ווארן עס ניכט לייכטזין, אונבעזאָננהייט אונד אנדרער מאָדעלאסטער אונזרר יעציגען יוגענד, דיא איהר דען וועג צו דיזעם אונגליק באהנטען? אונד דעננאָך פעללט אויך היר, ווען איך עס רעכט איבערדענקע, דיא שולד אויף עלטערן צוריק!“

עס פערשטעהט זיך, אז ביי חנוך׳ן עפענען זיך די אויגען, און ער דערזעהט דאָס אמת׳ע ליכט.

ווי מיר זעהען, רעדט דער העלד (מארקוס) ווי אויך די העלדין אויף ריינעם דייטש, בשעת אַלע אנדערע פּערזאָנען ריידען אידיש. און דאָס פערדיענט אונזער ספּעציעלע אויפמערקזאמקייט, ווייל דאָ האָבען מיר דעם שליסעל צום שפּעטערדיגען דייטשמעריש אין אי־דישען טהעאטער.

אהרן וואָלפסזאָן ווייזט, ווי שוין אָנגעדייטעט פריהער, א שטרעבונג אין דער קאָמעדיע „לייכטזין און פרעממעלייא“ איבער־צוגעבען דעם כאראקטעריסטישען דבור פון יעדער פּערזאָן אזוי אידיאָמאַטיש ווי נאָר מעגליך. דער יונגער דור, ערצויגען אויף דער השכלה אין דייטשלאַנד, האָט זיך געסטארעט אין גאנצען אויסצו־קאָס׳רען דעם מאמע־לשון און ריידען אויף ריינעם דייטש, און די שפּראַך, וואָס מארקוס ברויכט אין דער דערמאָנטער קאָמעדיע, איז כאראקטעריסטיש פאַר איהם. א חוץ דעם האָבען די משכילים אין דייטשלאַנד געקוקט אויף אידיש, ווי אויף א מיאוס׳ען, פער־גרעבטען דייטש, אין וועלכען מען האָט ארייגגעהאַקט העברעאישע און אנדערע ווערטער, און עס איז געווען נאַטירליך, אז בשעת די

אידען פון א גאנץ יאהר רעדען דעם גראבען לשון, רעדט דער גע־בילדעטער די ריינע שפראך.

עס איז אמת, אז שוין אין די פורים־שפיעלס איז דער לשון נים געווען דער זעלביגער ביי אלע פערזאנען, און בשעת אייניגע האַ־בען גערעדט מעהר אידיש, האבען די אנדערע גערעדט דייטש. אזוי למשל, אין דעם אלטען פורים־שפיעל, וואס איז געווען פרי־הער ציטירט איז מרדכי׳ס לשון מעהר עהנליך צו אונזער איצטי־גען אידיש בשעת המן רעדט דעם דעמאלסדיגען דייטש. נאר דאר־טען איז די אורזאך פון דעם אונטערשייד אין דער שפראך גאר אן אנדערע. דארטען ווערט אידיש געברויכט נאר פון די קאמיקער, און דאס איז א מיטעל צו פערגרעסערען דעם קאמיזם.

אבער אין וואלפסזאנ׳ס קאמעדיע רעדען אלע, א חוץ די גע־בילדעטע, אידיש. און עס איז נויטיג צו בעמערקען, אז אין וואלפס־זאנ׳ס צייט, זיינען אידיש און דייטש אוועק ווייט איינער פון דעם אנדערן און זייער קרובה׳שאפט האט אויפגעהערט צו זיין א נאהענטע. אין וואלפסזאנ׳ס צייט זיינען שוין אידיש און דייטש, הגם די משכילים האבען עס נים געוואלט אנערקענען, געווען צוויי בעזונדערע שפראכען, און ווען דער העלד האט גערעדט אויף ריי־נעם דייטש, האט זיך זיין שפראך שארף געענדערט פון דעם לשון פון די ארומיגע. די שפעטערדיגע דראמאטורגען האבען נים פער־שטאנען די שייכות פון אידיש און דייטש, און פערקוקענדיג זיך אויף וואלפסזאנ׳ען האבען זיי אנגענומען פאר א כלל, אז א גע־בילדעטער מענש דארף אין דראמע רעדען דייטש.

אז די ערשטע שפעטערע אידישע דראמענשרייבער זיינען געווען בעקאנט מיט דער דאזיגער קאמעדיע קענען מיר זעהן דער־פון, וואס משה הורוויטש האט שוין אין אנהויב פון זיין קאריער אויסגענוצט איהר פאר א נארישען פארם, וואס ער האט א נאמען געגעבען „שבתי צבי.“

די ערשטע אידישע קאמעדיע „לייכטזין אונד פרעממעליייא“ האט צוליעב איהר, פאר יענער צייט, שארפען אינהאלט גיט געקאנט דערגרייכען דעם געווינשטען צוועק. דער מוסטער פון א מאָדער־נער קאמעדיע, וואס זאל פערבייטען די פורים־שפיעלס, איז ניט

געוועז אזא, וואָס זאָל געווינען די הסכמה פון יענע, וואָס האָבן זיך אונטערהאלטען מיט אזעלכע שפּיעלס. די פרומע אידען, פאר וועמען די פורים־שפּיעלס זיינען געשאפען געוואָרען, האָבן זיך געמוזט אָבטרייסלען מיט הענד און פיס פון אזא קאָמעדיע, אין וועלכער א בחור א למדן ווערט ארויסגעשטעלט אלס א טיפּ פון א עושה מעשה זמרי ומבקש שכר כפנחס, דאָס הייסט א גרויסער צבוע׳ק.

א חוץ דעם איז די שפּאלטונג אין דער גהעטא געוועזן א צו שארפע. די השכלה איז געגאנגען מיט צו האסטיגע טריט. די שמד מגפה האָט גלייך אויסגעבראכען. מענדעלסזאָן האָט קוים פערמאכט די אויגען און זיינע טעכטער „האָבען געקושט דעם פאנטאָפעל ביים פּאבסט.“ אויף די פרומע האָט די השכלה אָנגעווארפען א טויט־שרעק און זיי האָבען נאָך ענגער פערשפּארט די טויערען פון דער גהעטא.

אויף אזא אופן האָט די ערשטע קאָמעדיע ניט געקענט דער־גרייכען דעם ערשטען און וויכטיגסטען צוועק. „לייכטזין און פרעממעלייא“ האָט ניט געקאָנט בעטראכטעט ווערען אלס א וויכ־טיגע ערשיינונג פאר א ביהנע, נאָר מען האָט אויף איהר געקוקט ווי אויף א ליטערארישע ערשיינונג.

אהרן וואָלפסזאָן איז אלט געוועזן א יאָהר צוויי און פערציג, ווען ער האָט אָנגעשריעבען „לייכטזין אונד פרעממעלייא“ און הגם ער האָט דערלעבט ביז א טיעפען עלטער, האָט ער מעהר קיין אי־דישע פּיעסען ניט געשריעבען. וואָלפסזאָן איז געשטאָרבען אין פיורדא אין דעם יאָהר 1835 און איז אלט געוועזן ניין און זיבעציג יאָהר.

פינפטער קאפיטעל.

אידען אויף פרעמדע דראמאטישע פעלדער.

עס איז געווען א צופאל אדער קאפריז, אז א דייטשער משכיל זאל ווערען דער פאטער פון דער מאדערנער אידישער דראמע. ווייל, ווי עס איז שוין געווען אויבען ערקלערט, איז ניט געווען די אויפגאבע פון מענדעלסזאן און זיינע תלמידים צו שאפען א דראמע אין אידיש. די שרייבער וואס האבען געשאפען אונטער זייער השפעה האבען זיך אבגעגעבען מיט העברעאיש און אין א קורצען משך איז אויסגעוואקסען א גאנצע דראמאטישע ליטעראטור אין דער שפראך פון די נביאים. עס איז כמעט ניט אריבער א יאהר, אז עפעס א נייע דראמע זאל ניט געשאפען ווערען אין העברעאיש אדער געשריבען אריגינעל אין דער דאזיגער שפראך אדער איבערזעצט פון א פרעמדער שפראך. די מייסטע אריגינעלע זיינען געווען אויף ביבלישע טהעמאס אדער היסטארישע און געוואוינליך די איבערזעצטע זיינען געווען די בעסטע קלאסישע ווערק. א חוץ דעם האט זיך פאר די משכילים, וואס זיינען געבארען און ערצויגען געווארען אין דייטשלאנד, געעפענט א פארטיגע ברייטע פעלד אין דער דייטשער שפראך.

דער ערשטער דייטשער איד אויפ'ן פעלד פון דער דייטשער דראמע איז געווען בענעדיקט דוד ארנשטיין (געבארען 1705). ביז איהם האבען זיך מיט דער מאדערנער דראמע אין פרעמדע שפראכען בעשעפטיגט נאר אנוסים, און ארנשטיין איז געווען דער ערשטער איד פון דער גהעטא אין דייטשלאנד וואס האט זיך גענומען צו דער דאזיגער קונסט. צווישען זיינע דראמאטישע ווערק געפינען זיך: „דער אודיענץ טאג אם האפע יופיטערס“ און אלעגארישע שטיק; „די מאסקע“ א לוסטשפיעל אין איין אקט; „די פפלעגעטאכטער,“ א שוישפיעל אין דריי אקטען; „דאס בילעט,“ לוסט־

שפיעל אין איין אויפצוג און „דאס געשענק". א שוישפיעל אין איין אויפצוג.

נאך איהם זיינען געקומען מכאל בעער, מאזענטהאל, לודוויג פיליפסאן, לעאפאלד שטיין און אנדערע.

די כוואליע פון השכלה האט ביים סוף אכטצעהנטען יאהר־הונדערט אויך אנגעריהרט רוסלאנד און פון די ערשטע אידען וואס האבען זיך גענומען לערנען רוסיש איז געווען יהודה לייב בן נח אדער ווי ער האט זיך שפעטער גערופען לייב נעוואכאוויטש. און ער איז אין רוסלאנד געווען דער ערשטער איד, וואס האט זיך גע־נומען צו דער רוסישער דראמע.

אין זיין הקדמה צום „יסוד עולם" שרייבט בערלין, אז נעווא־כאוויטש איז דער פערפאסער פון א העברעאישער דראמע „קול שועת בת עמי", וואס איז געדרוקט געווארען אין די נייגציגער יאהרען פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט, און אז באלד נאכ־דעם האט ער אנגעשריבען א צווייטען טהייל אין רוסיש.

אזוי ווי נעוואכאוויטש איז דער פערפאסער פון דער בראשור אין רוסיש „וואפל דסטשערי יודעיסקאי", וואס האט די זעלביגע בעדייטונג, ווי „קול שועת בת עמי," דאס הייסט דער וויהגעשריי פון דער טאכטער פון יהודה, און אזוי ווי „וואפל דסטשערי יודיעסקאי" איז ניט מעהר ווי א קרעכץ פון אידישער רעכטלאזיג־קייט און א בקשה מען זאל בעטראכטען אידען מיט מעהר לייטזע־ליגקייט, געשריבען אין דער דירעקטער פארם פון א „פראשעניע", שטארק צוגעפארבט מיט מליצה, איז גרינג צו זעהן, אז בערלין איז אריינגעפאלען אין א טעות, ווען ער האט דאס דאזיגע ווערקעל אריינגערעכענט אין דעם צעטיל פון דראמען.

אבער יהודה לייב נעוואכאוויטש האט געשריבען פיעסען און געשריבען ניט צוליעב דער פארם, נאר טאקע צוב שפיעלען. זיין ערשטע דראמע אין רוסיש „סוליאטי" אדער די ספארטאנצעס פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט" איז אויפגעפיהרט געווארען אין דעם יאהר 1809 אין דעם גרויסען טהעאטער אין פעטערבורג. מען ווייסט אויך וועגען זיינע א צווייטע דראמע, וואס האט געהייסען „מעטש פראוואסודיא", דער שווערד פון גערעכטיגקייט. די צייט

איז געווען, ווען אין רוסלאנד האט א שיין געטהאן דער ערשטער שמראהל פון האפנונג פאר אידען. דאס איז געווען אין דער ערש־טער העלפט פון אלעקסאנדער דעם ערשטענס מלוכה, ווען ער האט זיך נאך ארומגעטראגען מיט פלענער פון גרויסע רעפארמען פאר זיין מדינה און ער האט זיך אויך אינטערעסירט מיט'ן אידישען מצב און געגארט צו זעהן א צווייטען מענדעלסזאן, וואס זאל ארויסקומען פון דעם אידישען תחום אין רוסלאנד.

יהודה לייב איז ארויסגעטראטען אלס קעמפער פאר זיין פאלק, ווי מען קען עס זעהן פון זיין „וואפל דסטשערי יודעיסקאי". נאר שפעטער האט ער זיך גע'שמד'ט. ער האט געקריגען א שטעל אלס מוכס און האט דערפון אנגעקליבען גרויסע עשירות. נאר אין 1831, אין דער צייט פון דעם ערשטען פוילישען מיאטעזש, איז ער געצוואונגען געווען צו אנטלויפען און ער איז באלד נאכדעם געשטארבען. זיינע א טאכטער האט חתונה געהאט פאר א געווי־סען מעטשניקאוו און פון זיי איז דאס ארויסגעקומען דער בעריהמ־טער דר. איליא מעטשניקאוו.

סיי די ערשטע אידען אין דייטשלאנד און סיי נעוואכאוויטש אין רוסלאנד, וואס האבען זיך גענומען צו דער פרעמדער דראמע, האבען ניט געשאפען קיין גרויסע ווערק, וואס זאל צו זיך ציהען די אויפמערקזאמקייט פון דער וועלט. זייערע דראמען זיינען געווען בעסערע אדער ערגערע, נאר קיין רעש האבען זיי ניט געמאכט. דער פאר אבער האט באלד געמאכט א גרויסען פוראר א יונגע אידישע מיידעל אין דער טהעאטער וועלט אין פראנקרייך און אין גיכען האט זי געוואונען די בעוואונדערונג פון דער גאנצער ציוויליזירטער וועלט, וואו מען שפיעלט טהעאטער.

די אידישע מיידעל האט ניט געשריבען קיין דראמען און זי האט זיך בעשעפטיגט מיט אן אנדער צווייג פון דער טהעאטער קונסט. איהר גרויסען נאמען האט זי געוואונען אלס טראגיסטין.

דאס איז געווען עליזע ראשעל פעליקס. נאר זי איז בעסער בעוואוסט אלס ראשעל (רחל).

איהר פאטער איז געווען אן ארימער פראסטער איד, וועלכער האט געשטאמט פון דייטשלאנד און האט זיך ארומגעשלעפט איבער

דער וועלט. זיין ארימע חיונה האט ער געצויגען דערפון, וואס ער איז ארומגעגאנגען מיט א פאק און פערקויפט קליין גקייטען. פריי־הער האט ער זיך ארומגעשלעפט איבער פראנצויזישע שטעדט ביז ער האט אנגעשפארט אין פאריז.

אין דער צייט איז שוין זיין טאכטער ראשעל אביסעל אונ־טערגעוואקסען און אזוי ווי זי האט געהאט א פיינע שטים, איז דעם ארימען טאטען איינגעפאלען איינצושפאנען איהר אויך אין דעם יאך פון פרנסה, און ער האט איהר מיט זיך גענומען אין די פאריזער גאסען, וואו זי האט געזונגען און די פערבייגעהער האבען געווארּ־פען מטבעות פאר דער קליינער זינגערקע. און ווען זי האט אזוי געזונגען אין די גאסען, האט איהר איינמאל דערהערט עטיען שא־ראן, און ער האט זיך ארויסגערופען צו געבען איהר פרייען אונטער־ריכט און נאכדעם האט ער איהר אוועקגעפיהרט צו א לעהרער פון דער ביהנע און יענער האט איהר געלערנט דעקלאמירען.

צו זעכצעהן יאהר (אין 1837) האט זי געמאכט איהר דע־ביוט, נאר דער ערפאלג איז ניט געווען קיין גרויסער און זי האט שטודירט נאך א יאהר. אין 1838 איז זי אריינגעטראטען אין דער קאמפאניע, וואס האט געשפיעלט אין דעם בעריהמטען פראנצויזי־שען טהעאטער „קאמעדי פראנסיי“ און דא האט זי געמאכט א גוואלדיגען פוראר.

דער דערמאנטער טהעאטער איז געווידמעט דער גוטער פראנ־צויזישער דראמע און ווען ראשעל איז אהין אנגעקומען זיינען די געשעפטען פון דעם טהעאטער געווען אזוי שלעכט, אז ער האט געהאלטען ביים פלאצען. ראשעל האט זיך אבגעגעבען מיט די פראנצויזישע קלאסיקער ראסין און קארנעל, נאר מיט איהר אריינקומען אין טהעאטער, האט די קאסע געהאט מעהר ערפאלג מיט די קלאסיקער ווי מיט נייע שטיקער און דער טהעאטער וואס האט געהאלטען ביי א באנקראט האט פלוצים דערזעהן א גרויסע שפע.

ראשעל׳ס פאטער האט געזעהן וואס פאר א פוראר זי האט גע־מאכט מיט איהר שפיעלען און ער האט אויך געזעהן, אז מיט איהר איז אריין א מזל ברכה אין טהעאטער. און ער האט געשטעלט זיינע

פאדערונגען. ער האט פון דער דירעקציע געפאדערט א פרייז, וואס מען האט ביז דעמאלט נאך ניט געהערט אין טהעאטער. ער האט געפאדערט צוואנציג טויזענד פראנק א יאהר און פאר יענער צייט איז דאס געווען א גוואלדיגע סומע. עס איז נאך אויך מעגליך אז ער האט די פאדערונגען געשטעלט ניט זעהר אויף אן איידעלען אופן. עס איז פערשפארט צו זאגען, אז ראשעל האט דערמיט גאר ניט געהאט צו טהאן און נאר זי אליין האט געקענט וויסען, פיעל יסורים און עגמת נפש דאס האט איהר פערשאפט. נאר עטליכע דראמאטישע קריטיקער און אנדערע וואס זיינען פערבונדען געווען מיט׳ן טהעאטער זיינען שטארק אויפגעבראכט געווארען, וואס א פראסטער אידעל מאכט סקאנדאלען, אז אויף דעם זכות פון זיין טאכטער האלט זיך דער בעריהמטער טהעאטער, און זיי האבען בעשלאסען צו לערנען בלק מיט ראשעל. זי איז ערשיענען דעם 23טען נאוועמבער, 1838, אין ראסינס א טראגעדיע, האט מען איהר אויפגענומען זעהר קאלט. קיין האנד האט זיך ניט אויפגע־הויבען צו אפלאדירען איהר, אזוי ווי דער עולם וואלט פלוצים אויס־געפונען, אז זי איז א געוואוינליכע אקטריסע און עס איז ניטא וואס צו נתפעל ווערען פון איהר. אבער דאס גרויסע פובליקום איז דערפון באלד געוואר געווארען און אויף מארגען ווען זי איז ארויס־געטראטען אויף דער ביהנע האט מען איהר בעגעגענט מיט אזעלכע גרויסע אוואציעס, אז עס איז קלאר געווארען, אז עס ליגט ניט אין די הענד פון עטליכע מענשען, ארונטערצואווארפען איהר פון איהר גדולה, און פון דעמאלט אן האט זיך שוין ביי קיינעם מעהר ניט געעפענט קיין מויל צו דיספוטירען איהר גרויסקייט און זי איז געבליבען די אנערקענטע גרעסטע שוישפיעלערין פון איהר צייט.

איהר גרויסען שם האט זי געוואונען ניט נאר אין פראנקרייך, נאר אויך אין ענגלאנד, דייטשלאנד, בעלגיען, רוסלאנד און אמע־ריקא, וואו זי האט גאסטראלירט, הגם אין אמעריקא האט איהר ניט אבגעגליקט און איהרע פארשטעלונגען אין ניו יארק האבען ניט געהאט קיין מאטעריעלען ערפאלג. א חוץ דעם איז זי אין אמעריקא קראנק געווארען און איהר לעצטע פארשטעלונג האט זי געגעבען

אין טשארלזטאן, דאס איז געווען אין 1855 און פון דעמאלט אן האט זי שוין מעהר ניט געשפּיעלט. זי האט אבגעקרענקט דריי יאהר און איז געשטארבען אין 1858, קוים זיבען און דרייסיג יאהר אלט.

הגם זי האט געשפיעלט די קלאסיקער האט זי איהר גרויסען נאמען ערווארבען ניט נאר צווישען מבינים נאר אויך ביים פּראסטען פאלק. און טאקע איהר גרעסטען טריומף האט זי געהאט אין דער צייט פון דער רעוואלוציע, אין 1848, ווען זי האט יעדען אבענד געזונגען די מארסאליעזע און די ארבייטער צווישען די צושויער האבען איהר יעדע נאכט געקויפט בלומען. ראשעל האט דאס גערעכענט פאר איהר גרעסטען טריומף.

ראשעל'ס קבר איז געווען נאך גאר פריש, ווען אויף דער פראנצויזישער ביהנע האט געמאכט איהר דעביוט א יונגע שוישפּיעלערין, וואס איז ארויסגעקומען פון אידישע עלטערן, הגם ערצויגען אין א קאטוילישען אינסטיטוט. דאס איז געווען סאראה בערנארד, וועלכע האט ביז היינטיגען טאג פערנומען דעם אויבען אן אויף דער פראנצויזישער ביהנע און איהר נאמען איז גרויס איבער דער גאנצער וועלט.

ערשטע אידישע דראַמאַטורגען אין רוסלאַנד.

די ערשטע משכילים אין רוסלאַנד און פּוילען האָבען איבערגענומען די השכלה מיט דער פאַרטיגער פיינדשאַפט צו אידיש. נאָר אין רוסלאַנד האָט די פיינדשאַפט געקאָנט זיין נאָר אַן אַקאַדעמישע. די ערשטע משכילים גופא האָבען גערעדט מאַמע לשון, זייער קענטנים אין אנדערע שפּראַכען איז געווען אַ טהעאָרעטישע און הגם זיי האָבען געקענט רעדען אין אנדערע שפּראַכען גראַמאַטיקאַליש און ליטעראַריש, איז אָבער זייער אויסשפּראַך דאָס רוב געווען אַ שלעכטע און זיי האָבען דאַריבער מיט מעהר חשק גערעדט אידיש. נאָר דער עיקר איז, אַז זיי האָבען ניט געקאָנט זעהן אין אידיש דעם געפעהרליכען ממזר פון דייטש און האָבען ניט געקאָנט פיהלען דעם מום אין דער משפחה. דער אידישער משכיל אין רוסלאַנד און פּוילען האָט בשום אופן ניט געקאָנט זעהן קיין חלול הקודש פון דייטש אין אידיש, ווען אפילו ער האָט זיך געפלייסט צו קוקען דורך דייטשע ברילען און געבייזערט זיך אויפ'ן „זשאַרגאָן." טוביה גוטמאַן פעדער (געבאָרען 1760 אין פּעטראָקאָוו אָדער פּשעדבאָזש, קראָקאָווער פּשעדמעסטיע, געשטאָרבען 1817) איז גיכער געווען אַן אויסנאַהם מיט זיין שנאה צו אידיש און מען קאָן פון איהם קיין כלל ניט אַראָבנעהמען. טוביה פעדער איז דער פערפאַסער פון דעם בעוואוסטען העברעאישען פּאַמפלעט „קול מחצצים", געשריבען אין 1813 אין דער פאָרם פון דיאַלאָגען געגען מענדיל לעווין, מענדעלזאָהנ'ס אַ פריינד (געבאָרען 1741 — געשטאָרבען 1818) דערפאַר, וואָס יענער האָט געמאַכט דעם ערשטען פערזוך איבערצוזעצען משלי אין מאָדערנעם אידיש. און אין איין פּלאַץ דריקט ער זיך אויס אַזוי:

„דו האַסט מחלל געוועזן די שעהנ־

קייט פון דער דייטשער שפראך, אויף וועמעס שוים דו ביזט געבארען געווארען און האסט אויסגעקליבען א זשארגאן, פון וועלכען ניט דיינע עלטערן און ניט דיינע לעהרער האבען געוואוסט. דו ביזט פערוואנדעלט געווארען פון א מענשען אין א חיה, פון א געבילדעטען אין אן עם הארץ."

די משכילים אין רוסלאנד האבען זיך בשום אופן ניט געקאנט נעהמען שטארק צום הארצען, פאר וואס עס ווערט פערשוועכט די שעהנקייט פון דער דייטשער שפראך. און ווען דער רוסישער משכיל האלט זיך פיינדליך צום „זשארגאן" שטעקט ניט אין זיין שנאה קיין שום שארפקייט און קיין שום פערביסענקייט. י. ב. לעווענזאן שרייבט אין „תעודה בישראל" וועגען אידיש אזוי:

„די שפראך וואס מיר האבען איבערגענומען פון די דייטשען איז אין גאנצען קארומפירט דורך דער צומישונג פון צובראכענע ווערטער, גענומען פון העברעאיש, רוסיש, פראנצויזיש און פויליש. א חוץ דעם, איז די שפראך נאך צוגעפאסט אויסצודריקען א געוואוינליכען שמועס און האט קיין ווערטער פאר העכערע בעגריפען."

און עס דארף קיין שום חדוש ניט זיין, וואס דער זעלבינגער פיאנער פון השכלה אין רוסלאנד האט אליין אנגעשריבען א קליינעם פארס אין אידיש אונטערן נאמען „די הפקר וועלט."

און טאקע באלד נאכדעם, ווי די השכלה האט זיך אנגעהויבען אין רוסלאנד, האבען זיך דארטען בעוויזען צוויי שרייבער, וואס האבען זיך מיט גרויס ליעבע גענומען צו דער אידישער דראמע, און געקנאטען די ערשטע ציגעל פאר'ן בנין פון דעם אידישען טהעאטער.

די צוויי שרייבער זיינען דר. שלמה עטינגער און ישראל אקסענפעלד.

עס דארף ניט זיין דער מינדעסטער ספק, אז פון אלע דראמענשרייבער, וואס האבען געשריעבען אין אידיש ביז גאלדפאדען, האט דר. עטינגער אויסגעאיבט דעם גרעסטען איינפלוס אויף דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע און פון איהם הויבט זיך אן די אמת'ע געשיכטע פון אידישען טהעאטער אין רוסלאנד.

שלמה עטינגער איז געבארען געווארען אין ווארשא אין דעם יאהר 1800. אין די קינדערשע יאהרען האט ער זיך ערצויגען ביי זיינעם א קרוב, רבי מענדעלע עטינגער, דעם לענטשיצער רב, ווייל נאך קינדווייז איז ער געבליבען א יתום. ער האט געשטאמט פון א לומד׳ישער און רייכער פאמיליע.

צו דרייצעהן יאהר האט שלמה עטינגער שוין געהאט א נאמען פון אן עלוי און אין דער זעלביגער צייט איז ער אויך געווען בעקאנט מיט דער דייטשער ליטעראטור. צוליעב די געשעפטען, וואס די פאמיליע האט געפיהרט אין אויסלאנד, האבען די עטינגערס ניט גערעכענט פאר קיין חטא צו לערנען דייטש און אריינקוקען אין א דייטשען ביכעל, אפילו דער לענטשיצער רב איז געווען בעהאוועגט אין דייטש.

שלמה עטינגער האט יונג חתונה געהאט אין זאמאשץ. ער איז אריין אין א רייכע הויז, אבער די רייכקייט איז באלד פערשוואונדען געווארען און ער האט געדארפט אנהויבען צו דאגה׳ן וועגען פרנסה. און ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער צייט, ווען דער מאן איז געזעסען אין בית המדרש און איז ניט ארויס פון די ד׳ אמות של הלכה, איז די ווייב געווארען די פרנסה געבערקע. זי האט געעפענט א קראם, און ער איז אוועקגעפאהרען אין אדעס זוכען עפעס א געשעפט. זיין ווייב האט דארטען געהאט רייכע קרובים, און ווי עס זעהט אויס האבען זיי איינגעזעהן, אז פון איהם וועט קיין געשעפטס־מאן ניט ווערען און זיי האבען איהם אוועקגעשיקט קיין לעמבערג שטודירען, וואו ער האט זיך ווידער געפונען ווי א פיש אין וואסער. ער האט דארטען שטודירט מעדיצין און ווען ער האט געענדיגט אויף דאקטאר האט ער זיך צוריקגעקעהרט צו זיין ווייב אין זאמאשץ.

די השכלה האט אויף איהם ניט געהאט יענע ווירקונג, וואס אויף די אנדערע בחורים און יונגע לייט, וועלכע זיינען ארויס פון בית המדרש. ער האט ניט ארויסגעוויזען קיין שום חשק צו עסען א חלב׳ענע ליבטעל, די זאמאשצער פרומע אידען זיינען ניט געווארען קיין „פלעדער מייז“ און „ווידערשפעניגער פון ליכט“ („עטלפים“ „ומורדי אור“). ער האט זיך געפיהלט גאנץ היימיש

צווישען זיינע אלטע בעקאנטע און פריינד, ווען ער האט זיך צו־ריקגעקעהרט אלס דאקטאר פון לעמבערג. ער האט זיך געמישט אין קהל׳שע ענינים און האט פון זיך ניט געבלאזען. אין שטעדטעל האט ער זיך בעשעפטיגט מיט דאקטאריי, נאר ווי עס ווייזט אויס איז איהם ניט געגאנגען, ווי מען קען זעהן פון דעם קליינעם שיר, וואס ער האט אנגעשריבען צו זיין פופציגסטען געבורטסטאג:

היינט בין איך געווארען פופציג יאהר,
און האב נאך ניט איין גראהע האר;
עס זאל אייך ניט זיין קשה קיינעם,
זיי ווערען פערשווארצט מיט מיר אין איינעם.

גלויבענדיג ווי אלע משכילים פון יענער צייט, אז אידען ווערען פערפאלגט דערפאר וואס זיי זיינען שאכער־מאכער און די איינציגע רפואה דערצו איז ערד־ארבייט, האט ער זיך ניט בע־נוגענט מיט פראפאגאנדירען דעם אידעאל פון „צוריק צו דער נא־טור,“ נאר ער האט אליין געגרינדעט א קאלאניע לעבען זאמאשץ און ער האט זיך דארטען בעזעצט מיט זיין פאמיליע.

שלמה עטינגער האט אנגעשריבען א מעלאדראמע מיט׳ן נא־מען „סערקעלע“ ווי אויך משלים, ליעדער און קאטאווע סלאך. ער האט זעהר געגארט צו זעהן זיינע ווערק געדרוקט, נאר ער האט ניט געהאט די מיטלען דערצו, און זיי זיינען ערשט געדרוקט געווארען נאך זיין טויט.

דאס וויכטיגסטע פון זיינע ווערק איז די מעלאדראמע „סער־קעלע“. ער האט די פיעסע אנגעשריבען אין דעם יאהר 1825 אדער 1826, און זעקס און דרייסיג יאהר איז די שטיק ארומגעגאנגען אין כתב יד פון איין האנד צו דער צווייטער, ביז עמיצער האט איהר אין 1861 אבגעדרוקט אין יאהאניסבורג און אין 1875 האט מען איהר איבערגעדרוקט אין ווארשא אהן דעם נאמען פון דעם מחבר.

די יאהאניסבורגער אויסגאבע האב איך ניט געזעהן, נאר איך האב געהאט די מעגליכקייט צו פערגלייכען די ווארשעווער אויס־גאבע מיט א געשריבענער קאפיע פון דעם אריגינאל. עס איז זעהר

מעגליך, אז די קאפיע איז פון א הונדערטע קאפיע, און ווען א זאך געהט דורך א סך הענד, רייבט זיך א סך אב פון דעם אריגינאל. דאך איז צווישען דער קאפיע און דער געדרוקטער „סערקעלע" פארהאן א ה בשער אונטערשייד. מאנכע דיאלאגען אין דער גע־דרוקטער זיינען גאר ניטא אין דעם מאנוסקריפט. פיעלע בעמער־קונגען אין מאנוסקריפט זיינען ארויסגעווארפען פון דער געדרוק־טער. די שפראך איז בעדייטענד געענדערט, ווערטלאך זיינען אריינגעשטופעט אדער ארויסגעווארפען.

ווי מען קאן זעהן פון דער קאפיע, אפילו ווי פערגרייזט זי זאל ניט זיין, האט שלמה עטינגער געשטרעבט אויסצומיידען דייט־שע ווערטער און געזוכט צו געבען זיי א אידישע פארם. אזוי למשל, בעצייכענט ער דאס שטיק אלס א קוקשפיעל אנשטאט דעם דייטשען שוישפיעל; ער האט בעשאפען דעם ווארט „אריינקום" אנשטאט דעם דייטשען „אויפטריט" וכדומה. אין דער געדרוקטער „סערקעלע", איז דערפון קיין זכר ניט געבליבען.

אזוי געפינען מיר אויך גלייך אין אנהויב פון דעם ערשטען אקט, וואו עס ערשיינט די דיענסט־מיידעל חוה, א דיאלאג צווישען איהר און דעם משרת. דער דאזיגער דיאלאג איז אין דעם כתב יד גאר ניטא.

אמאל איז דער דיאלאג אזוי איבערגעמאכט, אז עס קלעבט זיך ניט א ווארט צו א ווארט. ווי מען קאן זעהן דערפון:

„דאס טעכטעריל, ד א ס מ ש ו ל ח ת, האט פלוצלינג פון דער העלער הויט אלע מעלות געקריגען. נאר פון מיינעט ווע־גען לאז זי זיין גרין. איך האב שוין אמאל אויף דער מלכה גרין אויך א גרויסין קאהן אוים גינומען."

דער וויץ מיט דער גרינער מלכה קלעבט זיך ניט צו דער טעכטעריל — דער משולחת און קומט ארוים זעהר האמעטנע, און דאס נעהמט זיך דערפון, וואס מען האט דא אריינגעהאקט א ווארט משולחת, וואס אין כתב יד איז ניטא. אין מאנוסקריפט קלינגט עס זיך אנדערס:

„די ג ר י נ ע צ ר ה האט פלוצלונג פון העלער הויט אלע מעלות נעקריגען. נאר וואס געהט עס מעך אן? לאז זי זיין גרין.

איך האָב שוין אמאָל אויף דער מלכה נרין אויך אַ גרויסען קאַהן אויסגענומען."

און דער וויץ האָט דאָ אַ טעם.

אָדער ביים סוף ניינטען אויפטריט ווערט אין דער געדרוק־טער „סערקעלע" בעמערקט, אַז „זי (הינדעלע) פאַלט אין אַהנ־מאַכט." און אין דער זעלביגער סעקונדע קומט אריין חוה און רעדט מיט איהר און יענע ענטפערט איהר און מען זעהט נים קיין חלשות, און דאָס קומט אויס זעהר אומגעלומפּערט. אין כתב יד לייענט זיך די בעמערקונג וועגען הינדעלע גאָר אנדערש: „פאַלט גאַנץ פערשלאַפּט אנידער אויף קאַנאַפּע" און קיין „אַהנמאַכט" ווערט דאָ ניט דערמאַנט.

די שטיק האָט צוויי נעמען: „סערקעלע" אָדער „די פאַלשע צוואה" און איז בעצייכענט אַלס אַ קוקשפּיעל אין פינף אויפציהען.

די פּאַרשוינען זיינען:

ר' משה דאַנציקער, איין אויפגעקומענער עושר.

סערקעלע, זיין ווייב.

פריידע אַלטעלע, זיין איינציגע טאָכטער. זי רופט זיך אַז אויף דייטש פרידריקע.

הינדעלע, אַ יתומה, סערקעלעס ברודערס טאָכטער ביי איהר אין הויז.

גבריאל האַנדלער איין שפּיקעלאַנד.

ירחמיאל זיין משרת, ער זאַהיקעט זיך אין רעדען.

מאַרקוס רעדליך, איין סטודענט וואָס לערנט זיך דאָקטעריי.

ר' יוחנן, אַ שדכן.

אַ פרעמדער.

אַ דאָקטאָר.

חיים, משרת ביי ר' משה דאַנציקער.

שמעלקע טראַניקעס, אַ ליטוואַק.

בעל הבית פון דער גאַספּידע.

בעריל, אַ משרת.

שמשים, יונגען, לאַמפּערטים.

די מעשה איז אין לעמבערג.

די צייט איז ניט אנגעגעבען, נאר פון דער מעשה זעהט מען, אז דאס איז שוין די נייע עפאכע אין דעם אידישען לעבען, ווען א דישע יונגע לייט האבען שוין שטודירט אין די אוניווערסיטעטען.

און אין אמת'ן ניט קוקענדיג אויף די נייציג יאהר, וואס די פיעסע איז שוין אלט, איז זי ניט עבר זמן געווארען. זי ווייזט ניט קיין סימן, אז זי איז געשריבען געווארען כמעט מ ט צוויי דורות פריהער, איידער גאלדפאדען האט געלעגט דעם ווינקעל־שטיין פון אידישען טהעאטער. אויף דער אידישער ביהנע שפיעלט מען עד היום הונדערטע אזעלכע פיעסען, זיי זיינען געגאסען אין דעם פורעם פון „סערקעלע“. מעהר ניט, אין סערקעלע איז די שפראך א פרישערע, א לעבעדיגערע, א אידישערע. „סערקעלע“ איז געשריבען אין א מאדערנעם ריינעם אידיש.

סערקעלע איז געווען דער מוסטער פאר די שפעטערדיגע אי־דישע דראמאטורגען, און צו זאגען דעם אמת האבען זיי שלעכט נאכגעמאכט. זיי האבען נאר גענומען דאס מעלאדראמאטישע, די עפעקטען און האבען ניט געקאנט אנטאפען דעם לעבעדיגען פולס אין דער פיעסע.

סערקעלע דארף זיין א בילד פון דער אשת חיל, וואס האט זיך ענטוויקעלט אין א צייט, ווען דער מאן האט פון זיך אין גאנצען אראבגעווארפען דעם יאך פון פרנסה און די ווייב האט ניט נאר געדארפט זיין די עקרת הבית, נאר אויך די ברויט־געבערקע. זי איז געזעסען אין קראם, געפיהרט געשעפטען, ערצויגען די קינדער, און דער מאן איז געזעסען אין בית המדרש און האט געלערנט אדער איז געפאהרען צום רבי'ן.

אונטער אזעלכע אומשטענדען ווערט די ווייב א אידענע קאזאק, זי טראגט די הויזען, און דער מאן איז א זכר אין א ספאד־ניצע, א פאנטאפעל.

די פערריסענע זעלבסטשטענדיגקייט פון דעם ווייב דעם קא־זאק און די שטילע רעבעלירענדע הכנעה פון דעם מאן דעם פאנ־טאפעל איז ארויסגעבראכט דייטליך, און ניט זעלטען בעגעגענען זיך איידעלע שטריכען אין דער שילדערונג. עטינגער האט געהאט דעם פיינעם געשמאק אויסצומיידען דעם גראבען בורלעסק, וואס

מען בעגעגענט געוואוינליך ביים שילדערן א פאנטאפעל מאן. ער
האט זיך מעהר אבגעשטעלט אויף דער טראגישער זייט ווי אויף
דער קאמישער פון דעם מאן אין דער ספאדניצע. אין משה ראנ־
ציקער זעהט מען א קראנקע נשמה. די גאנצע סימפאטהיע פון דעם
שרייבער איז אויף דער זייט פון דעם ארימען לא יוצלח, און דאס
איז געווען די אורזאך, פאר וואס „סערקעלע" איז ארויסגעקומען גע־
שילדערט אין נעדריכטע פארבען, און אנשטאט א קאמעדיע, וואס
דער פערפאסער האט בדעה געהאט צו שרייבען, איז ארויסגעקומען
א מעלאדראמע.

די מעשה פון „סערקעלע" איז אזא:

סערקעלעס א ברודער איז ערגעץ אוועקגעפאהרען און א בע־
ריכט איז אנגעקומען, אז מיט איהם האט פאסירט אן אונגליק, האט
זי געפעלשט זיין צוואה און זיין גאנצער פערמעגען איז איבער־
געגאנגען צו איהר. דעם ברודער'ס איינציגע טאכטער ערציהט זיך
ביי איהר, נאר זי ווערט שלעכט בעהאנדעלט פון איהר. סערקעלע
האט אן איינציגע טאכטער און פער'קנס'ט איהר מיט א סוחר,
וועלכער ווייזט זיך ארויס צו זיין א גנב און א שווינדלער. דער
ברודער קעהרט זיך בשלום צוריק אהיים, און זי מוז נעבאך צוריק
קעהרען איהם דעם גאנצען פערמעגען.

עס איז גרינג צו זעהן, אז סערקעלע איז בשום אופן ניט דאס
בילד פון דער אידישער אשת חיל, וואס האט זיך געפלאגט, גע־
מאטערט, געשלעפט דעם יאך, כדי איהר מאן זאל קאנען זיצען
און לערנען. נאר עס וואלט פון אונזער זייט געווען א גרויס אונ־
רעכט צוצוטרעטען מיט אזא קריטיק צו א פיעסע, וואס איז גע־
שריבען געווארען אין א סענטימענטאלער ראמאנטישער צייט,
ווען דער עיקר אין א ראמאן און אין א דראמע איז געווען א
שטארקע פאבול. און ווען מען בעטראכט „סערקעלע" פון דעם
שטאנדפונקט דארפען מיר בעוואונדערן די לעבעדיגע שטריכען,
וועלכע זיינען צוזאווארפען איבער דער גאנצער פיעסע. אין דער
זעלבינער צייט, וואס דער שרייבער איז פערכאפט פון דער שפאנ־
נענדער פאבול, פערגעסט ער ניט די מענשליכע זייט פון זיינע
פארשוינען. און דאס הויבט אויף די שטיק אויף א העכערע מדרגה.

לויט איהר קאנסטרוקציאן שטעהט „סערקעלע" א סך העכער פון הונדערטע, הונדערטע פיעסען פון אונזער צייט אויף דער אידישער ביהנע. די פיעסע איז געבויט נאך אלע רעגעלען פון דער דראמאטישער קונסט און סערקעלע איז זיכער געווען דער גלענצענדסטער אנהויב פון דער מאדערנער אידישער דראמע אין רוסלאנד.

און הגם שלמה עטינגער האט ניט נאר ניט זוכה געווען צו זעהן „סערקעלע„ אויפגעפיהרט פאר זיין לעבען, נאר אפילו ניט געדרוקט, האט די דאזיגע פיעסע געהאט די שטארקסטע ווירקונג אויף דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. די פיעסע איז אין מאנוסקריפט געגאנגען פון האנד צו האנד און האט בעגייסטערט אידישע שרייבער פאר דער אידישער דראמע.

אין דער אידישער פאלקס־ביבליאטהעק, וואס שלום עליכם האט ארויסגעגעבען, האט דער בעקאנטער העברעאישער משורר א. ב. גאטלאבער דערצעהלט זיינע זכרונות וועגען ש. עטינגער:

„אין 1837 ווען איך האב ארויסגעגעבען מיין ערשטע ווערק „פרחי האביב" בין איך עטליכע מאל געווען אין זאמאשץ, וואו דר. עטינגער האט געוואוינט. איינמאל, ווען איך האב געמיינט, אז איך האב כאלעריע, וועלכע איז דענסטמאל ארומגעגאנגען אין פוילען, האב איך געשיקט רופען דעם דאקטאר. ער איז געקומען, האט מיך בעטראכט און זאגט צו מיר:

„—וואס טויג אייך כאלעריע? איך וועל אייך בעסער פארלעזען מיין „סערקעלע".*)

„ער האט מיר פארגעלעזען און איך בין געזונד געווארען.

„דער דאקטאר עטינגער האט מיר צוגעגעבען חשק און איך האב אנגעהויבען שרייבען אין זשארגאן. אין 1838 האב איך אנגעשריבען א קאמעדיע אין דריי אקטען: „דאס דעקטוך" אדער

---

*) צינבערג גיט אן אין „וואסכאד", אז „סערקעלע" איז פערפאסט געווארען אין 1837. ער האט ווארשיינליך דעם דאטום גענומען פון גאטלאבערס עראינערונגען. דא אבער ווערט אזא דאטום ניט אנגעגעבען.

„צוויי חופות אין איין נאכט.“ שפּעטער האָט עס עמיצער אָבגע־דרוקט א ז ווארשא און פערגעסען אַנצוגעבען מיין נאָמען.“

אין זיינע עראינערונגען וועגען א. גאָלדפאדען, אין דעם פנקס תרע״ג, וואס איז ערשיענען אין ווילנא, דערצעהלט אברהם יעקב פּאפּירנא, אז גאָלדפאדען איז געווען גאטלאבערס א תלמיד און ער האָט זיך ביי איהם ניט נאר אויסגעלערענט העברעאיש, נאר ביי איהם אין שטוב האָט ער זיך בעקאנט מיט'ן אידישען ליעד. גאָלדפאדען איז געווען מוזיקאליש און האָט געהאט א שעהנע שטים. אין דער ראבינער־שולע אין דער צייט פון רעקרעאציע פלעגט גאָלדפאדען אָפּט אָנציהען א גאטלאבערישע ליעדעל און די איברי־גע שילער פלעגען אונטערהאלטען.

אין יאהר 1862 איז געשטאָרבען דער אינספּעקטאָר פון דער זשיטאָמירער ראבינער שולע יעקב אייכענבוים, און אויף זיין שטעל איז אָנגעקומען דער בעריהמטער אידישער געלעהרטער חיים זעליג סלאָנימסקי. מאדאם סלאָנימסקי, די טאָכטער פון דעם בע־וואוסטען מאטעמאטיקער אברהם שטערן פון ווארשא, איז געווען זעהר א הויך־געבילדעטע פרוי. בטבע און אסימילא־טאָרין, האָט זי אָבער מיטגעבראכט פון ווארשא, ווי א קוריאָז, די אידישע דראמע „שרה'קעלע“ (סערקעלע) פון דאָק־טאָר עטינגער פון זאמאָשץ. די דראמע איז איהר זעהר געפעלען געווען, פלעגט זי ליעב האָבען זי פארצולע־זען פאר בעקאנטע. דעמזעלבען ווינטער איז איהר איינגעפאלען צו מאכען א ספּעקטאקעל, וואו די דראמע זאָל גע־שפּיעלט ווערען דורך די שילער פון דער ראבינער שולע. זי האָט פערנאנדערגעטהיילט די ראָלען, אָרגאניזירט, רעפּעטירט, געזאָרגט פאר פּאסענדע דעקאָראציעס, און דער ספּעקטאקעל איז צושטאנד געקומען אין געגענווארט פון די לעהרער פון דער ראבינער־שולע און פון דער איבריגער זשיטאָמירער אינטעליגענץ. דער ספּעקטא־קעל האָט געמאכט א פּוראָר. די שילער האָבען זייערע ראָלען גוט געשפּיעלט, נאר מעהר פאר אַלעמען האָט

זיך אויסגעצייכענט גאלדפאדען, וואס האט געשפיעלט די שווערסטע ראלע — סערקעלע.

דערפון איז גרינג צו זעהן די געוואלדיגע ווירקונג, וואס „סער־קעלע" האט געהאט אויף דער אידישער אינטעליגענץ צעהנדליגע יאהרען נאכאנאנד, און די שייכות פון „סערקעלע" מיט דער ענט־וויקלונג פון דער אידישער דראמע און מיט דער גרינדונג פון דעם אידישען טהעאטער.

עס איז צו בעוואונדערען, ווי דר. עטינגער האט ניט נאר גוט געוואוסט די קאנסטרוקציע פון א דראמע, נאר ער האט אויך אינסטינקטיוו זיך אנגעשטויסען אויף ריין טעכנישע זאכען, וואס מען קאן ניט וויסען סיידען מען שרייבט א לאנגע צייט פאר א טהעאטער. אזוי, למשל, עפענען די ערשטע סצענע אין דעם ערשטען אקט דער משרת און די דיענסט־מיידעל. שפעטער איז דאס געווארען א שאבלאן און כמעט אין דריי פיערטעל פיעסען פון אי־דישען טהעאטער עפענט זיך אזוי די ערשטע סצענע. קיין שטערן וויל ניט עפענען קיין פארהאנג אויף דער אידישער ביהנע. ער האט אויך אינסטינקטיוו פערשטאנען צו ענדיגען אן עקזיט מיט אן עפעקט.

כמעט אלע פארשוינען אין „סערקעלע" האבען ווערטלאך. סער־קעלע אליין זאגט, „אוי מיינע כחות!" דער שדכן ר' יוחנן ברויכט א ווערטיל: „קומט מיין שמיעה אפער." און דאס איז אויך נאכ־דעם געווארען א שאבלאן פאר אלע דראמאטורגען אהן אויסנאהם.

איך האב שוין אויפמערקזאם געמאכט, אז „סערקעלע" איז גע־שריבען ניט נאר אין דעם ריינסטען אידיש, נאר דר. עטינגער האט אויך געזוכט צו בעשאפען ריינע אידישע טערמינען פאר א קונסט, וואס איז געוועזן נאך גאר פרעמד דער שפראך. אזוי ווי די מעשה קומט פאר אין לעמבערג, האט די שפראך א לאקאלען שטעמפעל, ווי, למשל, „עך", „מעך" און דאס גלייכען. דער ליטווישער איד וואס קומט אריין אין דער פיעסע רעדט מיט'ן סמך. נאר טריי צום רעצעפט, וואס וואלפסזאן האט געגעבען, רעדען די געבילדעטע

דייטש, ווי אין „לייכטזין און פרעמעליי.“ דאס איז געווארען א חוק ולא יעבור, אז די געבילדעטע זאלען רעדען דייטש.

נאך דר. ש. עטינגער פערנעהמט דעם וויכטיגסטען פלאץ אין דער אידישער דראמע אין דער פאר־גאלדפאדען עפאכע ישראל אקסענפעלד.

ישראל אקסענפעלד איז געווען עטוואס עלטער פון דר. עטינ־גער און האט זיין ערשטע דראמע אנגעשריעבען כמעט אין דער זעלביגער צייט, ווען עטינגער האט געשריבען זיין „סערקעלע“.

ישראל אקסענפעלד איז געבארען געווארען סוף אכטצעהנטען יאהרהונדערט אין נעמעראוו און האט געשטאמט פון דער תבואת שור׳ס משפחה. אין די יונגע יאהרען האט ער געלערנט גמרא מיט פוסקים, און איז געווען א פערברענטער בראסלייווער חסיד, א גרויסער מקורב פון דעם רבי׳ן, נחמן בראסלייווער.

צו שוין דעמאלט ווען ער איז געזעסען איבער דער גמרא אדער געכאפט שיריים פון דעם רבי׳ס טיש האט ער שוין פער־שטאנען פרעמדע שפראכען, אדער די השכלה איז צו איהם אריינ־געדרונגען שפעטער, נאר ווען ער איז געווארען א יונגערמאן און געקומען זיך צו געשעפט, האט ער שוין פערשטאנען רוסיש, פויליש און דייטש און צו יענער צייט איז דאס געווען א זעלטענהייט. דאס האט איהם געהאלפען אין זיין געשעפט. אזוי ווי דעמאלט זיינען געווען גרויסע מלחמות, האט ער זיך צוגעשלאגען צו גרוי־סע פאדריאדען, איז געווארען א חשוב ביי קאמאנדירס און איז גע־גאנגען מיט דער ארמעע קיין פוילען און דייטשלאנד.

דורך זיינע רייזען אין פערשיעדענע געגענדען האט ער זיך אנגעהערט און אנגעזעהן זעהר פיעל, און צוליעב זיין געשעפט איז ער געקומען אין פערבינדונג און בעריהרונג מיט א סך מענשען און ער האט געהאט די געלעגענהייט צו שטודירען די מענשליכע נאטור פון דער ערשטער האנד. דערצו האט ער געהאט א מערק־וו[illegible]יזן און ער האט ניט נאר געדענקט אלץ וואס ער האט געזעהן און געהערט נאר אויך אלע איינצעלהייטען, און ער האט זיין גאנץ לעבען געהאט געגוג שטאף צו אונטערהאלטען גע־זעלשאפטען מיט אינטערעסאנטע מעשיות.

שפעטער ווען די פאדריאדען האבען זיך געענדיגט האט ער זיך בעזעצט אין אדעס און איז דארטען געווארען נאטאר, אדוואַ־קאט און טראנסלאטאר און דערפון האט ער געהאט זיין חיונה בכבוד.

אין אדעס איז זיין הויז געווארען א צענטער פאר אלערליי קלאסען לייטישע מענשען. מיט זיין איבערגאנג צו דער השכלה האט ער די בריקען הינטער זיך ניט פערברענט. אין זיין הויז פלע־גען זיך צוזאמענקומען לומדים, געלעהרטע, פרומע, געבילדעטע, רייכע און ארימע אוז מען האט זיך דארטען גוט אונטערהאלטען.

הגם ער האט געקאנט גוט לשון קודש און דייטש, רוסיש און פויליש האט ער ניט געזוכט בעריהמט צו מאכען זיך אין אנדערע שפראכען און האט געשריעבען נאר אין אידיש. ער האט געוואוסט, אז ער האט געזעהן פיעל און געהערט פיעל און פערשטעהט פיעל און קאן דאריבער א סך לערנען דאס פאלק, וואס האט קיין זאך ניט געזעהן און קיין זאך ניט פערשטאנען, און אזוי ווי דאס פאלק פערשטעהט ניט קיין אנדער זאך, איז דער לאגישער שלוס, אז רע־דען דארף מען מיט איהם אויף אידיש.

ישראל אקסענפעלד האט געשריעבען א סך, ער האט געשריע־בען דראמען, ערצעהלונגען, ראמאנען, ארטיקלען, און נאך זיין טוידט (ער איז געשטארבען אין פאריז אין 1866) זיינען געבליבען מאנוסקריפטען, וואס האבען געדארפט פערנעהמען אן ערך פון דריי הונדערט דרוק בויגען. עס איז געווען די איראניע פון שיקזאל, אז ער וועלכער האט נאר געשריעבען צו זיין נוצליך זיין פאלק און האט געגארט צו לערנען איהם, האט ניט זוכה געווען צו זעהן זיינע ווערק אין דרוק, און נאר ביי זיין סוף לעבען, אין 1862, הא־בען זיך אבגעדרוקט זיינע דריי זאכען.

אזוי ווי ער האט געשריעבען אין דעם משך פון עטליכע צעהנדליג יאהר און געשילדערט דאס לעבען פון זיין צייט, האבען זיינע ווערק בשום אופן ניט געקאנט דערגרייכען זייער געווינשטען צוועק, ווען זיי זיינען געדרוקט געווארען, נאכדעם ווי יענער ארט לעבען האט זיך שוין אין גאנצען געענדערט. אלעקסאנדער צע־דערבוים, רעדאקטאר פון „המליץ“ און „קול מבשר“, ווען זיי זיי־

נען נאָך ארויסגעגאנגען אין אדעס, איז געוועזן א פּערזענליכער פריינד פון ישראל אקסענפעלד און אין זיין נעקראָלאָג אין „קול מבשר" איבער אקסענפעלד, שרייבט ער, אז „אלע זיינע ראָמאַ־נען און טהעאטער (דאָס הייסט דראמען) זיינען אמת'ע מעשיות און די קאראקטערע דרינען געשילדערט פון מענשען, וואָס מען האָט זיי געקענט, נאָר נאַטירליך אזוי אויסגעשטעלט, עס זאָל פּאַ־סען, אז יעדער זאָל דרינען געפינען א מוסר און דערקענען די פעה־לער פון גאנצע קלאסען עהנליכע מענשען."

די דאָזיגע מעשיות און די דאָזיגע כאראקטערע זיינען איז עטליכע צעהנדליגע יאָהרען ארום געוואָרען ארכאאיש, און אויב זיי האָבען א ווערטה פון דעם שטאַנדפּונקט פון קונסט, האָט שוין זייער מוסר השכל קיין שום ווערטה ניט געהאט, ווען יענער סאָרט לעבען האָט זיך אין גאנצען געענדערט. זייער הויפּט צוועק אויפ־צוקלערען די פאָלקסמאסען איז אין גאנצען פערלאָרען געגאנגען.

די אידישע אדעסער אינטעליגענץ, וואָס האָט געהאט די נעלעגענהייט צו לייענען די מאנוסקריפּטען האָט פון זיי געהאט גרויס פערגעניגען און אין 1864, דאָס הייסט צוויי יאָהר פאר י. אַקסענפעלד'ס טויט, האָבען זיך פאַרשטעהער פון דעם געביל־דעטען קלאס געוועגדט צו דער חברה מפיצי השכלה, אז זי זאָל ביסלעכווייז ארויסגעבען די דאָזיגע ווערק. און אזוי ווי פון דער דאָזיגער אונטערהאנדלונג ווערען מיר פערבייגעהענדיג געוואָר וועגען די שטרעבונגען פון די משכילים אין יענער צייט און וועגען דעם צושטאנד פון דער דאמאָלסדיגער אידישער ליטעראטור, גיב איך דאָ איבער צוליעב דעם היסטארישען ווערטה די בקשה פון די פאַרשטעהער פון דער אדעסער אינטעלעגענץ און דעם ענט־פער פון דער חברה מפיצי השכלה.

די פאַרשטעהער פון דער אדעסער אינטעלעגענץ זיינען געווען דר. שוואבאכער, יוסף ראבינאָוויטש, דר. לעווענזאָהן און דר. פינסקער. זיי האָבען זיך געווענדט מיט א בריעף צום ועד פון דער חברה מפיצי השכלה אין פּעטערבורג, און דער בעריכט וועגען דעם בריעף לויטעט אזוי:

„ה שוואבאכער, ראבינאוויץ, פינסקער מאדעסא מציעים לפני הועד לקנות מאת ה' אקסענפעלד שני מאמרים וספורים מחיי היהודים בארץ פולין ורוסיא. כי לדעתם יוכלו החבורים האלו להיות לתועלת רבה לפקוח את עיני המון העם על חסרונותיהם ומצבם הרוחני. ובהיות כי אקסענפעלד כבר בא בימים ואין ביכולתו להתעסק בהדפסתם, ע"כ נרצה הוא למכרם במחיר ארבע מאות רוב' כמו שהם כתובים מעט תחת הערכת אחד מחבריו."

דאס הייסט, אז די דערמאנטע פארשטעהער פון דער אדעסער אינטעליגענץ האבען פארגעשלאגען דעם ועד אבצוקויפען ביי ה' אקסענפעלד צוויי ארטיקלען און ערצעהלונגען פון דעם אידישען לעבען אין פוילען און רוסלאנד, ווייל נאך זייער מיינונג קאנען די דאזיגע ווערק א סך וורקען צו עפענען די אויגען פון דעם פאלק אויף זיינע פעהלערען און זיין גייסטיגען צושטאנד. און אזוי ווי אקסענפעלד איז שוין אן אלטער מאן און קאן זיך ניט בעשעפטיגען מיט'ן דרוקען זיינע ווערק, איז ער צופריעדען צו פערקויפען זיי פאר דער סומע פון פיער הונדערט רובעל, ווי זיי שטעהען און געהען און דער ועד זאל זיי לאזען דרוקען ביסלעכווייז אונטער דער רעדאקציע פון זיינעם א מיטגליעד.

דערויף האט דער ועד געענטפערט אזוי:

22טען אפריל, 1864.

„על מכתב חברי החברה באדעסא, הרב דר. שוואבאכער, דר. לעווענזאהן, יוסף ראבינאוויטש ודר. פינסקער, המציעים לקנות מידי ה' אקסענפעלד את חבוריו בשפת יהודית המדוברת, מצא הועד כי עפ"י סעיף 1 של התקנות הזה ניתן הרשות להחברה להדפים ספרים רק בשפת עבר ולשון רוסיא ולא בלשון יהודית המדוברת (זשארגאן) וע"כ

יחשוב הועד כי אין לו רשות לצאת מחוג פעולותיו הנגבל
ע"י התקנות ולהסכים על הצעת החברים באלה."*)

בקיצור איז דער ענטפער, אז לויט דער קאָנסטיטוציע פון דער חברה האָט זי נאָר א רעכט צו דרוקען ביכער אין העברעאש אָדער רוסיש אָבער ניט אין אידיש, און דאריבער קאָן דער ועד ניט אָננעהמען דעם פאָרשלאַג.

אויב עס איז טרויריג צו זעהן, אז פאר וואָרק וואָס האָט גע־נומען א גאנץ לעבען צו שרייבען און וועלכע די אידישע אינטעלע־גענץ האָט געפונען וויכטיג אין אלערליי הינזיכטען, האָט זיך ניט געפונען קיין בעלן צו בעצאָהלען אזא לעבערליכע סומע, ווי פיער הונדערט רובעל און דרוקען זיי, רעדט עס פון דער צווייטער זייט זעהר פיעל פאר אקסענפעלד'ס טריישאפט און איבערגעבענקייט צו דער אידישער ליטעראַטור און צום פאָלק, פאר וועלכען ער האָט געשריעבען.

ישראל אקסענפעלד שטעהט אין זיינע דראמען גאַנץ אליין. ער האָט זיי געשריעבען, ווי ער וואָלט געווען דער ערשטער אויף דעם פעלד, און האָט קיין מאָל קיין דראמע ניט געזעהן. די געזעצע פון דראמאטישער קונסט זיינען ניט פאר א הם געשריעבען גע־וואָרען. עס איז אונמעגליך, אז אזא וועלטליכער מענש ווי ער איז געווען, האָט קיין טהעאטער ניט בעזוכט אָדער אז ער איז ניט גע־ווען בעקאנט מיט דער דראמאטישער ליטעראטור. ער האָט אבער דערמיט זיך ניט בענוצט און זיינע דראמען זיינען ארויסגעקומען היימיש געשאפענע. ער האָט זיך אליין ניט קלאָר געמאכט דעם אונטערשייד פון א דראמע און א נאָוועלע, פון האנדלונג און ער־צעהלונג. עס קאָן זיין, אז דאָס האָט זך גענומען דערפון, וואָס איהם האָט זיך אפילו ניט גע'חלומ'ט, אז אידישע שטיקער וועט מען שפיעלען אויף א ביהנע. אין א הקדמה געשריעבען אין גראַ־מען צו זיין מעלאָדראמע „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" שרייבט ער אזוי:

---

*) תולדות חברת מרבי השכלה בישראל בארץ רוסיא, חלק ראשון, 1885.

די אמת'ע מעשה קאן מען דאך ניט דערצעהלען איטליכען באזונדער,
דעריבער האב איך עס דא באשריבען, לאזען עס לייענען
אידישע קינדער.
דערצו האב איך עס נאך ווי א טהעאטער געמאכט,
אף צו לייענען אין א קאמפאניע אין א ווינטער נאכט.

ער האט געשריעבען זיינע דראמען ניט צום שפיעלען, נאר צום לייענען, און האט געברויכט די פארמע פון דראמע, כדי מען זאל עס קאנען לייענען אין א קאמפאניע. פאר וואס די פארמע פון דראמע איז מעהר צוגעפאסט צו לייענען אין א קאמפאניע, ווי די פארמע פון א ראמאן, איז ניט פערשטענדליך. נאר עס איז קלאר, אז ער האט אפילו ניט געזעהן דעם שאטען פון האפנונג, אז מען זאל די דראמען שפיעלען אויף א ביהנע, און ער האט זיך דאריבער ניט געקימערט וועגען דער פארמע. דער עיקר איז גע־ווען צו אונטערהאלטען דעם לעזער און אויפקלערען איהם, ווייזען איהם אזעלכע זייטען פון לעבען, וואס ער ווייס ניט און פער־שטעהט ניט.

דערפאר אויב די קאנסטרוקציאן הינקט אין זיינע דראמען, בעזיצט ער אין א העכערער מאס ווי אלע אנדערע פון זיין צייט די קראפט צו צייכענען בילדער אין עטליכע שטריכען. זיינע כא־ראקטערע זיינען ניט אויסגעגאסען פון איין שטיק וואס מען רופט מענש, נאר יעדער בעזונדער אונטערשיידט זיך פון דעם צווייטען און מען זעהט פאר זיך ניט סתם א מענשען, נאר א בעשטימטען מענשען מיט א בעשטימטען פנים, מיט א בעשטימטען דבור, מיט א בעשטימטען הלוך.

דאס קאן מען זעהן אפילו פון אזא קלייניגקייט, ווי פון דעם צעטיל פערזאנען אין דער שטיק „דער ערשטער אידישער רעקרוט“. אט איז דער צעטיל:

ר' אהרן קליגער, בעל מחשבות, געלערנטער אין אלערליי חכמות און לשונות.

שלמה פסייאַכא, פרנס אין שטאָדט, א קרעמער א גראָבער יונג.

ברכה זיין ווייב, א טויבע, רעדט שיפּיליאַווע און איז זעהר א בייזע. זי איז א בריה אין קלייט.

הערש לייב, זייער בן יחיד, א גרויסער שטאָדט־נאַר.

ציביה'לע, דעם שטאָדטנאַרס ווייב, א שען ווייבעלע און איז ניט פרום.

וועלוועל גיליוואַטע, אויך פרנס חודש, האנדעלט מיט פעל, אויך אן עם הארץ.

חאַנצי, זיין ווייב, זייער (זעהר) קליג, א שדכנ'טע אין שטאָדט.

גביאל שד, א גרויסער שכור, א לאַוווטשי (כאַפּער) צו די רעק־רוטען.

ליפּשה די מויד, א שענקערין, אן אלטע יודינע.

ישראל אקריינער, ער טויג צום אַקסען משא ומתן, א קלוגער איד און אהרנ'ס שותף.

מחלי, זיין ווייב, א בלינדע אָהן ביידע אויגען, זי איז א גרויסע מיוחסת.

נחמן דער גרויסער, מחלי'ס א זוהן פון ערשטען מאַן, ער איז א מה־יעשה'ניק, א צרה, א שעהנער קלינגער יונג, אפילו מיט מעלות, נאָר ניט קיין לייט.

פנחס דער רויטער, קלוגער איד, האלט שטאָדט ארענדע.

ציפּרה, זיין ווייב, זעהר שען און קלוג און זעהר גוט.

פרימה אָדער פרימעלע — פנחס מיט ציפּרה'ס איינציג קינד, זעהר א שען קלוג מיידעל פון 16 אָדער 17 יאָהר.

די אַלע פּארשוינען קומען שוין פון דעם צעטיל אליין ארויס לעבעדיגע מענשען. יעדער מיט זיין אינדיווידועלען פנים, און די גאַנצע צייט וואָס דער שרייבער שילדערט זיי, האָט ער זיי פאַר די אויגען.

אויב די אלגעמיינע האנדלונג פון דער דראַמע ריהרט זיך אָפּט זעהר לאַנגזאַם, בעוועגען זיך לעבעדיג די פּערזאָנען גופא. אין דעם „ערשטען אידישען רעקרוט" ווערען אין ערשטען אַקט

געשילדערט די סצענען, ווי אזוי אידען האבען צום ערשטען מאל בעגעגענט און אויפגענומען די גזרה וועגען רעקרוטען. די שילדערונג איז א מייסטערהאפטע. הגם דא טרעטען ארויס א סך פארשוינען, קומען אלע ארויס בולט. די ערשטע סצענע עפענט זיך אויף אין אונגעוואוינליכער אסיפה ביי פסאיאכע אין שטוב. מען רעדט ארום דעם אוקאז וואס צוויי סאלדאטען האבען געבראכט צום אונטערשרייבען. דער אוקאז איז וועגען דער צאהל רעקרוטען, וואס דאס שטעדטיל דארף געבען. עטליכע שטאדט חכמים דערוויי‏זען מיט אלערליי ראיות, אז מען דארף דעם אוקאז נים אונטערשרייבען, און אז מען וועט ניט אונטערשרייבען וועט מען ממילא פטור זיין פון געבען רעקרוטען. פסאיאכעס ווייב ברכה איז די אידישע בריה, וואס פערשטעהט א געשעפט. זי איז טויב, נאר ווען זי כאפט, וועגען וואס עס האנדעלט זיך, ווענדט זי אן איהר גאנצען מענה לשון געגען איהר מאן, אז ער זאל נים וואגען אונטערשרייבען. איהר זעהט פאר זיך די אשת חיל, די פרנסה געבערקע, די דעה זאגערקע, און אלץ וואס זי טהוט איז מיט שטורם, מיט ברען, מיט רוגזה. אבער ווען די געשרייען און דער ליארעם ווערען אביסעל שטילער און פנחס דער רויטער ערקלערט, אז דאס איז טאקע א גרויסע צרה, נאר מען קען זיך נים העלפען, און אז מען וועט זיך שטעלען אנטקעגען וועט נאך זיין א שטראף און די פרנסים גופא וועט מען אבגעבען פאר סאלדאטען, בעמערקט ברכה, אז עפעס אן ענדערונג איז געשעהן אין דער שטימונג, און ווען זי געפינט אויס, וואס די ערקלערונג איז געווען פאלט זי אן אויף איהר מאן מיט'ן זעלביגען שטורם, מיט'ן זעלביגען ברען, מיט דער זעלביגער רוגזה, אז ער זאל אונטערשרייבען.

איצט פאלט אן א שרעק אויף די פערזאמעלטע, טאמער וועלען די סאלדאטען זיך ניט דערווארטען און וועלען אוועקגעהן. מען שיקט נאך זיי, און אזוי ווי דאס פאלט אויס שבת און מען קאן ניט אונטערשרייבען ביז נאך הבדלה בעט מען זיי, אז זיי זאלען ווארטען ביז'ן אבענד. דערביי אבער שענקט מען זיי אזוי פיעל אויפמערקזאמקייט, אז אפילו די פראסטע ערלים שטויסען זיך אן,

אז זיי זיינען צוליעב עפּעס אן אורזאך א גאנצע מציאה און מ׳וויל זיי דא נויטיג האבען, און אז מען וויל זיי אזוי נויטיג האבען, ווילען זיי דוקא אוועקגעהן. די אשת חיל ברכה, די אידענע וואס געהט אין ספּאדעק, ברויכט איצט אן אמת׳ן וויבערשען מיטעל און הויבט זיך אן צו שלאגען קאפּ אן וואנד. דער מיטעל איז אפשר גוט פאר׳ן מאן און פאר׳ן זוהן, אבער ניט פאר צוויי גראבע ערלים.

די טרויריגע סצענע איז דורכגעדרונגען מיט א לייכטען הו־מאר, אבער דער הומאר איז ניט קיין אריינגעשטוקעוועטער. די סיטואציעס גופא זיינען אזעלכע, אין וועלכע דאס טרויעריגע איז אויסגעמישט מיט׳ן קאמישען.

דער גרעסטער פערדיענסט זיינער איז, וואס ער האט גענו־מען לעבעדיגע מענשען פאר זיינע דראמען. דאס האט איהם גע־געבען די מעגליכקייט אויפצוהויבען זיך העכער פון אנגעבלאזע־נער געקינצעלקייט. די פּערזאנען זיינע ניט נאר ריידען מיט א מענשליכען לשון, נאר יעדער רעדט אזוי, ווי זיין כאראקטער פאר־דערט. דאס האט איהם אויך אויסגעהיט פון געשטרויכעלט ווע־רען אין השכלה׳שע טענדענצען. דער גאנצער צוועק פון דעם „ערשטען אידישען רעקרוט“ איז צו ערקלערען די אידען, אז די גזירה צו נעהמען אידישע רעקרוטען איז גאר א טובה פאר אידען. דאס זעהט מען פון דעם דיאלאג אין צווייטען בילד צווישען אהרן קליגער און זיין ווייב, פּערעלע.

פּערעלע. און דאס וואס מע זאל נעמין יודין נעקריטין אדער פאר סאלדאטין, וויא דוא ריפּסטס, איז דאך אויך ניט קיין גזירה? דאס איז דעך אוודאי א ביטערע גזירה.

אהרן. ניין, פּערילע, דיא זאך מוז מען אנדערש פערשטעהן. אונזער קייזער יר״ה, וויא איך מיין, וויל אין זיין מדינה, אלע אומות, וואס וואוינען אין זיין אימפּעריע, גלייך מאכין, אונ איט־ליכער זאל גלייך א רעכט האבען צו וואוינען אדער צו האנדלין אימידים, ניט אזוי וויא ביז אהער איז גיוועזין, אז אין 15 גובער־ניעס נאר האבין יודין גמעגט וואוינין און האנדלין. פארשטעהט זיך, אז דער וואס וויל א גלייכען רעכט האבען ווי יענער, מוז נושא

בעול המדינה זיין, גלייך ווי יענער, היינט גיבין אבער יודין נישט קיין רעקרוטין. דעריבער הייסט דער קייזער, אז יודין זאלען אויך געבין רעקרוטין, וועט שוין א רעכט זיין, אז זיי זאלין מעגען גלייך מיט יענע אימידים וואוינען און אימידים האנדלין. אז דיא קויפסט א שטאט אין שול, צאהלסט דיא פריהער געלט. דענצמאהל האסט דיא א רעכט צו זיצין אונ צו שטעהן אף דיין שטאט. מיר דארפין אונ מיזין גלייבין אונזער קייזער יר"ה, אז דורך דעם וואס יודין וועלען גיבין רעק־ריטין, וועט ער זיי גלייך מיט אלע גיבין א פראווע צו האנדלין אונ צו וואוינין אימידים. דאס דארף א מענש פארשטעהן אליין.

עס פערשטעהט זיך, אז אהרן דריקט אויס די מיינונג און האפנונג פון דעם פערפאסער. אהרן איז ביי דער אסיפה אין פסאיאכעס הויז ניטא. און דאס ווייזט וואס פאר א שעהנעם געפיהל פאר קונסט־ווארהייט אקסענפעלד איז בעזעסען. די זעל־ביגע ווערטער וואס אהרן ערקלערט זיין ווייב וואלטען געהאט א פנים פון חוזק ביי יענער אסיפה און וואלטען געקלונגען אנגעבלא־זען, פאלש. זיין אויג פאר ווארהייטליכקייט ווייזט ער ארוים דערמיט, וואס אויף דער אסיפה זיצט פנחס דער רויטער, סתם א קלוגער איד, און יענער ערקלערט אויף א פראקטישען אופן, אז דאס איז טאקע א צרה, נאר דינא דמלכותא דינא און מען קאן זיך ניט העלפען. א שרייבער מיט א ווענינערען געפיהל פאר קונסט ווארהייט וואלט קיין מאל ניט געקאנט דערלאזען פנחס דעם רויטען צו זאגען אזעלכע ווערטער, ווייל דאס שטימט ניט מיט דעם שרייבערס טענדענץ.

צוליעב דעם זעלביגען געפיהל פאר קונסט ווארהייט האט ער ווי ווייט עס איז געווען מעגליך אין זיין צייט ניט געלאזט זיינע פארשוינען צו ווערען דורכאויס מלאכים אדער דורכאויס מחבלים. די מייסטע זיינען אונטער אלע אומשטענדען מענשען, מיט מענש־ליכע מעלות און מיט מענשליכע חסרונות. אין דעם „ערשטע אידישען רעקרוט" איז דער העלד נחמן דער גרויסער. אזא פער זאן האט געדארפט ארויסקומען אדער א מלאך אדער א טייוועל. נאר דא קומט ער ארוים, ווי אקסענפעלד אליין כאראקטעריזירט

איהם אין קורצען, „א מה יעשה'ניק, א צרה, א שעהנער קלוגער יונג אפילו מיט מעלות, נאר נים קיין לייט."

די האנדלונג פון דעם ערשטען אידישען רעקרוט ווערט געדיכט נאר צום סוף. דער מה־יעשה'ניק נחמן דער גרויסער איז פערליעבט אין פרימעלען, נאר חנצי שמועסט איהם איין, אז פרימעלע פערלאנגט, ער זאל געהן פאר א סאלדאט און ער טהוט, ווי ער דענקט, איהר רצון. ווען פרימעלע ווערט געוואהר דערפון איז דער קלאפ פאר איהר א צו שטארקער און זי שטארבט. נחמנ'ס בלינדע מוטער קומט און מאכט א שרעקליכע יללה, וואס מען האט ביי איהר אוועקגערויבט איהר איינציג קינד.

ווי עס איז לייכט צו זעהן, שטימט נים די האנדלונג מיט דער טענדענץ. אהרן דער קלוגער מעג דערצעהלען זיין ווייב, אז די גזירה פון רעקרוטען איז גאר א טובה פאר אידען, נאר שוין דער ערשטער רעקרוט מאכט אזא חורבן אין צוויי הייזער און פאדערט עטליכע קרבנות.

אקסענפעלד האט געשריעבען אויף פראסטען מאמע לשון. נאר זיין שפראך איז נים קיין פאלירטע, ווי מען קאן עס זעהן פון דעם אויסצוג, וואס איך האב אויבען געבראכט. די שפראך איז אויך שטארק לאקאל, מיט א גרויסען צומיש פון רוסישע ווערטער, ווי מען רעדט אין זיד־רוסלאנד. און זיין אויסלעגען איז אזוי, ווי מען רעדט.

אין זיין צווייטער דראמע „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" ווייזט זיך נאך שטארקער, נאך בולטער ארויס דער אויסמיש פון אן ערצעהלער און דראמען־שרייבער. דא זיינען די שילדערונגען א סך, א סך שוואכער, און די גאנצע קראפט ליגט אויף א פערפלאנטעטער שטוינענדער מעשה. פון דעם שער ווערען מיר געוואר. אז „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" איז „אן אמת'ע מעשה בעארבייט אין א טהעאטערשטיק א'ן צוויי אקטען." אן אמת'ע מעשה אבער מאכט נאך נים קיין דראמע.

דער סיוזשעט איז אזוי:

א מאן איז אנטלאפען פון א ווייב א פגע רע און האט איבערגעלאזט איהר מיט צוויי קינדער, אן אינגעל און א מיידעל. די

מיידעל איז פערפאלען געווארען נאך אלס קינד, די מוטער האט איהר איבערגעלאזט אין וואלד, און דער א נגעל איז געבליבען אין זיין געבורטס־שטאדט און נאך דער מוטערס טויט האט ער זיך ערצויגען ביי אן ארימער שמש'טע, אן אלמנה. דער אנטלאפענער מאן האט דערווייל אנגעשפארט אין ענגלאנד און איז דארטען גע־ווארען זעהר רייך. אין צוואנציג יאהר ארום האט ער זיך פערביינקט נאך די קינדער וואס ער האט איבערגעלאזט אין דער היים און ער האט זיך צוריקגעקעהרט זוכען זיי.

זיין אינגעל איז דערוויי‌ל געווארען א גרויסער בחור, ער האט זיך אויסגעלערנט די מלאכה פון שניידעריי, אבער פון זיין אר־בייט האט ער קוים וואסער אויף קאשע. אזוי ווי פאר איהם איז שוין צייט חתונה צו האבען און ער האט ניט מיט וואס, זארגט די שטאדט פאר איהם און זוכט איהם אב א כלה. זי איז א פרעמדע און מען רופט איהר די נכפה'ניצע און האלט זיך און אין אן אכסניא. ווען מען געהט צונויפקלייבען הוצאות אויף דער חתונה, בעשליסט מען אז מען זאל מיטנעהמען דעם חתן און געהן נאך א נדבה צום רייכען ענגלענדער. עס געדויערט ניט לאנג און דער לעצטער דערקאנט זיין זוהן אין דעם ארימען שניידער־בחור. ער לאזט זיך אבער ניט דערקאנען, ווייל ער האט מורא, אז די פלעצ־ליכע עשירות וועט פון איהם מאכען א טויגעניכטס און א הולטאי. ער גיט זיין נדבה און לאזט אנגעהן מיט די הכנות צו דער חתונה. ער זאגט צו, אז ער וועט קומען צו דער חופה און וועט זיך משמח זיין מיט חתן־כלה. נאך דער חופה דערקענט ער אין דער כלה זיין טאכטער, און אויף אזא אופן האט דאס חתונה געהאט א ברודער מיט א שוועסטער. עס פערשטעהט זיך, אז וויי‌טער קאן ער עס ניט לאזען געהן און ער הויבט אן צו מאכען ספראוו־קעס. דערפון קומען ארויס נאך אנדערע דערקענונגען און איין איבערראשונג קומט נאך דער צווייטער.

כאראקטעריסטיש איז, וואס דער רב און רב'ציז, וואס קו־מען אריין אין „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער", ווערען געשילדערט זעהר סימפאטיש. דער קאמפף פון השכלה, ווי ער האט זיך ארויסגעוויזען אין דער ערשטער אידישער קאמעדיע פון

וואָלפסזאָהן און שפּעטער אין גאָלדפאַדענס צייטען, איז אַקסענ־פעלד'ן געווען גאַנץ פרעמד. ווערליג מען זעהט פון זיינע דראמאַטישע ווערק, איז אַקסענפעלד ניט ארויסגעטראָטען אלס קעמפּפער, נאָר אלס לעהרער, אָדער נאָך ריכטיגער אלס עלטערער ברודער, וועלכער ווייסט מעהר און פערשטעהט מעהר. ער צייכענט זיך אויך אויס פון די אנדערע דראמען־שרייבער דערמיט, וואָס זיינע העלדען ריידען ניט קיין דייטש, נאָר פּראָסט אידיש.

די שטוינענדע מעשה פון „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער," האָט אויך איהר טענדענץ, דער שרייבער וויל איינפּרעסען אויפ'ן לעזער'ס געדאנקען, אז די גזירה פון מעטר קעס, איז ניט קיין גזירה נאָר א טובה פאר אידען. דאָס דריקט ער אויס אין גראמען אלס א הקדמה צו דעם טהעאטער־שפּיעל:

דאָס האָט זיך געטראָפען ביי יודישע קינדער
אין דער שטאָדט ווימיסלע: דאָס קען זיך אבער ניט
טרעפען אצינדער.
דערפאר אליין דארפען מיר בעטען פאר אונזער
קייסער'ס לעבען
וואָס ער האָט אונז דעם אוקאז געגעבען
אז פאטער און מוטער מוזען זעהן איטליכס מאָל,
אז א קינד ווערט גיבאָרען זאָל מען עס פערשרייבען
ביי קהל,
אונ אז ביי א חתונה טאָר מען ניט שטעלען דיא
חופה אָהן קהלס א קוויטעל
זיי דארפען דרוף אכטונג געבען, אויף זיי איז דאָס מוטל.

אַקסענפעלד'ס פּיעסען האָבען ליעדלאָך און אזוי ווי אין די דראמען האָבען זיי ניט קיין פּלאַץ, ציהט פּראָפעסאר וויענער אין זיין „אידיש ליטעראטשור אָוו דהי ניינטינטה סענטשורי" דערפון א שלוס, אז זיי זיינען געמיינט געוואָרען פאר א ביהנע. — אויבען איז שוין געווען ציטירט — וואָס אַקסענפעלד גופא האָט געזאָגט וועגען זיינע טהעאטער־שטיק, אז זיי זיינען געשריעבען אין א דראָמאטישע פאָרם, כדי מען זאָל זיי קאָנען לייענען אין א קאָמ־

פּאניע, און דאס ווייזט, אז ער האט אפילו ניט געהאפט, אז מען וועט די דראמען שפּיעלען אויף א אידישער ביהנע.

א חוץ די צוויי דערמאנטע שטיקער האבען זיך געדרוקט נאך צוויי: „דער אוצר אדער די גענארטע וועלט", און „קבצן עושר־שפּיעל". דער ערשטער אידישער רעקרוט האט זיך געדרוקט פאר'ן אויטאר'ס לעבען אין 1862 אין לייפּציג, דרוק פון ק. א. פאללראט, די אנדערע צוויי זיינען ערשיענען נאך זיין טויט. אק־סענפעלד האט זיינע כתבים איבערגעלאזט ל. מארענעס און דער לעצטער צוזאמען מיט מ. ביילים האבען אין 1867 אבגעדרוקט „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" און די איבריגע צוויי אין עטליכע יאהר ארום.

עס איז מערקווירדיג, ישראל אקסענפעלד איז געווען ארומגע־רינגעלט מיט דער העכסטער אינטעליגענץ אין אדעס און זיינע פריינד האבען זיך שטארק משתדל געווען, אז זיינע ווערק זאלען זיך דרוקען, און ווי ווייט מיר איז בעקאנט, האט זיך צווישען זיי ניט געפונען קיין איינציגער, וואס זאל געבען די כראנאלאגיע פון זיינע ווערק.

עס איז אונבעוואוסט, ווען יעדע ווערק איז געשריעבען גע־ווארען. אויפ'ן שער פון „ערשטען אידישען רעקרוט" איז אנגע־שריעבען אזוי:

דער ערשטער אידישער רעקרוט
בשנת התקפז, דענצמאל איז דער אוקאז אנגענומען
אדער א מעשה פון
קלאמערשט חתן־כלה.

דאס יאהר תקפז איז 1827 און איך נעהם דערפון, אז דעמאלט איז די פּיעסע געשריעבען געווארען, הגם עס איז אויך מעגליך, אז דער דאטום תקפז געהט אויפ'ן ערשטען אידישען רעקרוט. מיין שלום, אז די פּיעסע איז געשריעבען געווארען אין 1827, שטיצט זיך אויך אויף דעם דיאלאג צווישען אהרן קלוגער און זיין ווייב. עס וואלט געווען אונמעגליך אין 1862 צו שרייבען אין אזא טאן וועגען אידישע רעקרוטען. מען וואלט אויך געקאנט רעכטען וועגען דער צייט, ווען דאס ווערק איז געשריעבען געווא־

דען. פון דער שפראך און פון אויסלעגען. דאס אויסלעגען אין דעם „ערשטען אידישען רעקרוט" שיידט זיך ראדיקאל אונטער פון דעם אויסלעגען אין „מאן און ווייב," עס איז אבער זעהר מעגליך, אז דער זעצער פון לייפציג, וואו עס האט זיך געדרוקט דער „ערש־טער אידישער רעקרוט" האט זיך ניט געהאלטען ביים אריגינאל. און ווידער איז מעגליך, אז די ארויסגעבער פון די אנדערע דרא־מען האבען מאדיפיצירט דאס אויסלעגען. עס דארף אבער קיין שום פראגע ניט זיין, אז אקסענפעלד'ס פיעסען זיינען געשריעבען געווארען א סך פריהער ווי זיי זיינען געדרוקט געווארען.

אקסענפעלד פערנעהמט גאר א בעזונדער פלאץ צווישען די אידישע דראמען־שרייבער.

נאך עטינגער און אקסענפעלד פערדיענט די גרעסטע אויפ־מערקזאמקייט אברהם בער גאטלאבער.

א. ב. גאטלאבער איז גוט בעקאנט דעם אידישען לעזער פון דער השכלה צייט אלס העברעאישער משורר און רעדאקטאר פון „הבוקר אור". זיין וויכטיגסטע טהעטיגקייט איז געווען אויף דעם העברעאישען פעלד, נאר ווי די מייסטע משכילים אין רוס־לאנד האט ער אויך ליעב געהאט דעם מאמע לשון, און ווען ער האט נאר געהאט א געלעגענהייט האט ער געשריעבען אידיש.

אין זיינע „זכרונות" דערצעהלט גאטלאבער, אז אונטער דעם איינפלוס פון „סערקעלע„ וואס דר. עטינגער האט איהם פערזענ־ליך איבערגעלייענט, האט ער אנגעשריבען א קאמעדיע אונטער'ן נאמען „דער דעקטוך" אדער „צוויי חופות אין איין נאכט." דער־פון דארף מען בשום אופן ניט דרינגען, אז „דער דעקטוך" האט אויף וועלכען עס איז אופן עפעס א שייכות מיט „סערקעלע". ער האט קיין זאך פון עטינגער ניט גענומען, און דער „דעקטוך" איז געשריבען גאר אויף אן אנדער אופן, האט גאר אן אנדער קאנס־טרוקציע און גאר אנדערע מאטיווען. דער איינפלוס פון עטינגער איז נאר בעשטאנען דעריין, וואס ער האט ביי איהם ארויסגערו־פען א חשק צו נעהמען זיך צו דראמע.

דער „דעקטוך" איז זעהר א וויכטיגער רינג אין דער קייט פון דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. די וויכטיגקייט

נעהמט זיך ניט פון א ליטעראַרישען אָדער דראַמאַטישען ווערטה נאָר דערפון, וואָס די דאָזיגע קאָמעדיע האָט געוויזען גאָלדפאַדענען דעם וועג, מיט וועלכען ער זאָל צוטרעטען צו א פּראַקטישען אי־דישען טהעאַטער.

גאָטלאָבער האָט דעם „דעקטוף‟ אָנגעשריבען אין דעם יאָהר 1838, און זיין מזל איז ניט געווען בעסער, ווי פון די אַנדערע אידישע דראַמענשרייבער אין רוסלאַנד און די קאָמעדיע איז ערשט געדרוקט געוואָרען אין ווארשא אין 1876, דאָס הייסט כמעט מיט פיערציג יאָהר שפּעטער. ער איז אַלט געווען דריי און צוואַנציג יאָהר, ווען ער האָט דאָס שטיק געשאַפען און זיין איינציגער נחת איז געווען, וואָס עס איז אַרומגעגאַנגען אין כתב יד פון האַנד צו האַנד, און עס איז זעהר מעגליך, אז ווען דער אַרויסגעבער ווערב־לינסקי האָט די קאָמעדיע אָבגעדרוקט, האָט ער אפילו ניט גע־וואוסט ווער איז איהר טאַטע און זי איז ערשיענען אָהן דעם נאָ־מען פון דעם שרייבער.

גאָטלאָבער איז געווען דער היפך פון עטינגער און אקסענ־פעלד. די לעצטע צוויי האָבען ניט געהאַט צו שאַרפען קיין מעסערס געגען וועלכער עס איז פּאַרטיע און האָבען געלעבט בשלום מיט פרומע און מיט די געבילדעטע. זיי האָבען זיך גע׳חבר׳ט מיט אַלעמען און זיינען געווען אויסגעמישט מיט אַלעמען. זיי האָבען ניט געהאַט מ ט קיינעם קיין שום חשבונות און ניט געהאַט קיין שום פערביטערטקייט געגען קיינעם, און אויב זיי האָבען אַרום זיך פערשפּרייט השכלה, איז דאָס געטהאָן געוואָרען אויף א רוהיגען אופן.

אַנדערס איז אָבער געווען דער פאַל מיט א. ב. גאָטלאָבער. ער איז קוים אַלט געווען דריי און צוואַנציג יאָהר, ווען ער האָט אָנגעשריבען דעם „דעקטוף‟ און ער איז ערשט אַרויס פון דעם חסיד׳ישען קרייז און איז געווען נאָך גאָר פריש אין דער השכלה.

דער שאַרפער איבערגאַנג פון חבד׳ער שטיבעל צו די בער־לינטשיקעס האָט איהם מעהר געטריבען ווי די אַנדערע צום קאַמפּף מיט די אַלטע מנהגים און דערצו האָט ער נאָך געהאַט פּערזענליכע חשבונות מיט די פאָרשטעהער פון חסידיזמוס. דער זשיטאָמירער

צדיק האט זיך אריינגעמישט אין זיין פאמיליען־לעבען און האט מיט גוואלד אבגעריסען פון איהם זיין יונגע ווייבעל און זיין קינד, וועלכע ער האט ליעב געהאט. דער צדיק האט זיך דערוואוסט, אז דער יונגער גאטלאבער בעשעפטיגט זיך מיט טרייף פסול'ען און אז ער איז אראב פון דעם גלייכען דרך, און ער האט גוזר געווען אויף גאטלאבער'ס שווער, אז ער זאל איהם פערטרייבען פון שטוב, און אויף גאטלאבער'ן, אז ער זאל זיין ווייב געבען א גט. דער ווילען פון דעם צדיק איז אויסגעפיהרט געווארען און דאס האט אנגעפילט דאס הארץ פון דעם יונגען משכיל מיט א גרויסער שנאה צו די חסידים און צו די רביים, און ער האט זיך אריינגע־ווארפען אין קאמפ מיט א גרעסערען ברען, מיט א גרעסערען פייער ווי ער וואלט עס געטהאן אונטער אנדערע אומשטענדען.

מיר האבען שוין געזעהן, ווי אין דער ערשטער מאדערנער אידישער דראמע איז וואלפסזאהן ארויסגעטראטען אלס פערביסע־נער געגנער געגען די פרומע, נאר ער האט זיין גאנצע פערביסענ־קייט אויסגעגאסען אויף א צבוע'אק, ווי ער וואלט דערמיט וועלען וויזען אז די השכלה קעמפט נאר מיט אזעלכע אידען, געגען וועל־כע ינאי המלך האט געווארענט אבער זי האט גאר ניט געגען אמת'ע פרומע.

גאטלאבער איז אין זיין „דעקטוך" אוועק א סך ווייטער. ער האט אין זיין קאמעדיע אריינגעשלעפט א רב און א גוטען אידען און געוויזען, אז דער רב איז אן עהרליכער איד נאר א שוטה, און דער גוטער איד איז פשוט א שווינדלער. די גאנצע קאמעדיע איז געבויט אויף דעם נארעשען גלויבען אין לצנים. טייוואלים און גוטע אידען.

פאר גאטלאבער'ן איז געווען ווייניג צו קעמפען מיט א צבוע'אק. ער האט געזוכט צו אטאקירען דעם גאנצען בנין פון חסידיזמוס און ער האט דערפאר אנגענומען די הויפט זיילען און אנגעווענדט זיין גאנצע גבורה איינצוווארפען זיי. ער האט דער־צו געברויכט אלע מיטלען אפילו שאנסאנעטקעס, וועלכע האבען אין יענער צייט קיין שום זין ניט געהאט, ווייל שאנסאנעטקעס זיינען געמיינט צום זינגען, און אין יענער צייט האט א אידישער

דראמאטורג אפילו ניט גע׳חלומ׳ט צו זעהן זיינע א שטיק גע־שפיעלט. דאס העכסטע וואס א אידישער דראמענשרייבער האט געקאנט האפען איז געווען צו זעהן זיין ווערק געדרוקט.

דער העלד פון דער קאמעדיע איז ניט קיין קעמפער פאר השכלה, פרעדיגט ניט און פראפאגאנדירט ניט, ווי וואלפסזאהן׳ס העלד. ער איז א פרעהליכער בחור׳ל, א לץ און קלייבט נחת, ווען ער קאן אבטהאן עפעס א שפיצעל. ער האט אין זיך קיין זאך ניט פון דעם קעמפער, די ערשטע שטראהלען פון דער השכלה האבען ביי איהם נאר ארויסגערופען א פרייד צום לעבען. ער קלייבט אליין נחת פון זייער שיין און ווארעמקייט און ער הויבט זיך ניט אן צו קימערן, וואס זיינע מיטמענשען זיינען פערשטיקט אין פינסטערע לעבער און קאנען דערפון קיין הנאה ניט האבען. און אפילו ווען זיינע מיטמענשען זוכען צוצושטערען זיין גליק צוליעב זייער פינסטערקייט, פאלט איהם אויך ניט איין אריינצוברענגען א שטראהל פון ליכט צו זיי, נאר ער זוכט שפאס אין זייערע פינסטערע לעבער.

דער אינהאלט פון דעם „דעקטוך“ אדער צוויי חופות אין איין נאכט איז אזא:

יאסעלע רב חזקל דעם נאמנ׳ס זוהן איז פערליעבט אין דער זעכצעהניעהריגער פריידעלען, צלאל דעם רענדארס טאכטער. נאר חזקל האט פאר זיין זוהן אבגעזוכט אן אנדער כלה, און צלאל האט פאר זיין טאכטער געפונען אן אנדער חתן. יאסעלע׳ס כלה איז א בלינדע מיידעל, נאר זי איז א רב׳ס א טאכטער, און פריידעלעס חתן איז א בעזנאסע, נאר דערפאר איז ער א מורה הוראה׳ס א זוהן. זייערע חתונות זיינען בעשטימט אויף איינער און דער זעל־בינער נאכט.

יאסעלע וועהרט זיך ניט נעגען זיינע עלטערן און קעמפט אויך ניט מיט פריידעלעס עלטערן, און ער נעהמט זיך אויך ניט צום הארצען, וואס מען שטערט איהם חתונה צו האבען מיט זיין געליעבטער פריידעלען. אין דעם טאג, ווען די חתונות דארפען זיין, איז ער גאנץ לצנות׳דיג אויפגעראמט און פערברענגט גאנץ פרעהלאך מיט זיינע מחותנים. צווישען וועלכע עס איז אויך פאר־

האָז אַ גוטער איד און וועלכער דערצעהלט נסים ונפלאות, וואָס ער האָט אליין דערוויזען. פארנאכט, ווען די מחותנים שטעלען זיך דאווענען מנחה, גנב'עט יאָסעלע צו דעם גוטען אידענס קאפעליוש און ליולקע ציביק און דער מחותנת'טעס אַ רויטע דאמאַשקענע יופע און כאפּט זיך ארויס פון שטוב אַנגעטהאָן אין קיטעל און שטריימעל.

פריידעלעס חתן דארף אַנקומען מיט די מחותנים פון אַן אנ־דער שטעדטיל. אזוי ווי ער איז אַ בעזנאָסע, איז בעשלאָסען גע־וואָרען פריהער, אז ער זאָל טראָגען אַ דעקטוך אויפ'ן פּנים, כדי די כלה זאָל נ׳ט זעהן ביי דער חופּה זיין מום. יאָסעלע האָט שוין פריהער אבגעמאכט מיט עזריאל דעם רענדארס משרת, אז ווען ער וועט ארויספאָהרען בעגעגענען דעם חתן, זאָל ער זיי ארומפיהרען אין וועלדעל פאר'ן שטעדטיל ביז עס וועט טונקעל ווערען.

יאָסעלע טהוט אָן די רויטע יופע און דעם קאפעליוש און לאָזט זיך אוועק די מחותנים אנטקעגען. אין וועלדיל ווארט ער אב אַ ווײַלע, ביז ער זעהט, ווי דער חתן איז ארונטער פון וואָגען צו דאווענען מנחה. איידער די מחותנים דערווייזען ארויסצושטייגען פון וואָגען, בעווייזט זיך יאָסעלע מיט דער לאַנגער ליולקע ציביק. ער טהוט אַ פּליעסק מיט די הענד, גיט אַ פייף און שרייט מיט אַ משונה'דיג קול:

„אהאָ! מיינע לייט זיינען דאָ! מיין מחותנ'דיל!"

און גיט ווידער אַ פּליעסק און ווי־דער אַ פייף.

דער משרת עזריאל דערשרעקט זיך צום טוידט און שרייט אוים:

„געוואלד, אַ טשאָרט! אַ שליכמאַץ אין זאַקען! שמע ישראל."

און מיט די ווערטער אנטלויפט ער רייטענדיג.

דער אָרימער בעל העגלה וואָס האָט געפיהרט די מחותנים דערהערט דעם געשריי און לאָזט זיך לויפען מיט די פּאַכאַזשי־רען, און דער חתן בלייבט אליין.

יאָסעלע פיהרט אוועק דעם חתן צו דער בלינדער כלה און לאָזט איהם איבער פאר'ן שטוב, און אליין מיט'ן [illegible]

בער׳ן פנים איילט ער זיך צו זיין פריידעלען, מיט וועלכער ער געהט צו דער חופה, און דאס זעלבע קומט פאר מיט דעם צווייטען חתן־כלה. דארטען ווערט די חופה מעגליך דורך די נסים פון דעם גוטען אידען.

דער פערפאסער האט זיך געדארפט אימהאן א גרויסען כח צו מאכען די צוויי חופות מעגליך אין איין ־אכט. דערצו האבען זיך געפאדערט אזוי פיעל נסים, וואס קאנען זעהר זעלטען פאסי־רען. עס האט זיך געפאדערט, אז איין חתן זאל זיין א בעזנאסע און זאל ניט אנדערס טראגען א דעקטוך איבער׳ן פנים; עס האט זיך אויך געפאדערט, אז ווען דער שליכמאץ ווייזט זיך, זאלען די מחותנים אנטלויפען און איבערלאזען דעם חתן אליין; עס האט זיך אויך געפאדערט, אז דער חתן זאל יאסעלען נאכגעהן ווי א קוה נאך א קאלב און טהאן פונקט וואס ער הייסט א הם, און נאך און נאך דאס גלייכען. נאר אין יענע צייטען האט מען זיך וועגען אזעלכע זאכען ניט געקימערט און מען האט קיין גרויסע פאדערונ־גען פון קיין קאמעדיע ניט געקאנט האבען.

די פערזאנען פון דער קאמעדיע זיינען געשילדערט מעהר אדער וועניגער מיט בעזונדערע פנים׳ער. זיי זיינען ניט סתם מענשען, נאר יעדער האט לייכטער אדער בולט׳ער זיין אינדיווידואליטעט. עזריאל דעם רענדארס משרת רעדט מיט א גראבען דארפישען לשון, דער מורה הוראה רעדט ווי א תלמודיסט. פריידעלע איז צייטענווייז א סענטימענטאלע מיידעל און צייטענווייז שפרינגט אין איהר ארוים די דארפס מיידעל. יאסעלע איז א פרעהליכער לעבעדיגער בחור׳ל.

אין דער קאמעדיע האט גאטלאבער געוויזען, אז ער האט דאס אויג צו בעמערקען וואס ארום איהם טהוט זיך און דעם אויער צו הערען וואס ארום ווערט גערעדט. כמעט אלע זיינע פארשוינען רעדען ניט נאר מיט א מענשליכען לשון, נאר זיי ברויכען די ריכ־טיגע ווערטער, וואס זיי דארפען זאגען. נאר אין דער זעלבינער צייט איז ער שטארק געווען אונטער דעם איינפלוס פון דער דע־מאלסדיגער סענטימענטאלער ליטעראטור, און דאס רופט זיך אב אויף דער שילדערונג פון זיינע פאזיטיווע פערזאנען.

אזוי זעהען מיר, למשל, אז דעם רענדאר׳ס טאכטער, פריידעלע, זינגט גאר אין אנהויב פון דעם ערשטען אקט א נאכאהמונג נאך שילער׳ס „אן דער קוועלע זאס דער קנאבע."

ביי דער קוואל זיצט א אינגעל
פלעכט פון צאצקעס זיך א קרענציל.
ער זעהט זיא שווימען אויפן וואסער
די כוואליעס טאנצען זייער טענצעל.

גאטלאבער פערשטעהט, אז פריידעלע איז צו ווייט פון שי־לער׳ן און ער איילט זיך באלד צו בעווארענען אין א מאנאלאג, וואס ער גיט איהר אריין אין מויל, אז דאס איז א ליעד וואס יאסעלע האט איהר געזונגען.

פריידעלע. מיט וועלכען חן, מיט וואס פאר איין געפיהל האט ער מיר דאס שיינע לידעל געזונגען, אקעגין אים ווערדיל באם טייכעל. טרערען זיינען א׳הם אין דיא אויגען געשטאנען, און מיר זיינען דיא טרערען ניט געשטאנען אין דיא אויגען, ניין, זיי האבען זיך ריקעס וויים געגאסען, און מ טען וואס־סער האט עס זיי ווייט אוועקגעטראגען, און איך האב גע־טראכט ביי מיר: אזוי וויא דיא טרערען וועלין זיך שוין ניט אום קעהרען, אזוי קעהרען זיך אויך דיא יאהרען ניט אום. ביי דעם געדאנקען האב איך אנגעהויבען צו ציטערען. א דראסטש איז מיך בעפאלען, און יאסעלע האט מיך ביי דער האנד געכאפט און האט מיר דעם ערשטען קוש גע־טהאן. גאט, ווי האט מיך דער קוש דורך און דורך גינומען! ניין, גאט אין הימעל, דוא קענסט אויף אזא קוש ניט בייז זיין. אזוי קושען זיך דיא מלאכים אין הימעל. אזוי קושט דיא זון דיא רויזען און דיא בלומען אין א שיינעם זומער מאר־גען, אז דיא ראסע ציטערט אויף דיא בלעטלאך, אזוי וויא דיא טרערען האבען אויף מיינע באקען געציטערט, אזוי האט אדם הראשון חוה׳ן דעם ערשטען קוש געגעבען, אז גאט אליין,

ניט דער רב, האט זיי מסדר קידושין געווען. מיין הארץ האט געפּיהלט און פּיהלט נאך, נאר דאס מויל מוז שווייגען וויא א שעפעלע, אז מען שעכט עס.

די דאזיגע סענטימענטאלע מיידעל, וואס רעדט מיט אזא שעהנער מליצה, געפינט גאר אן אנדער דבור, ווען יאסעלע קומט אריין און זאגט איהר, אז זיי ווילען מן הסתם ביידע חתונה האבען, און פריידעלע מיינט, אז ער וועט חתונה האבען מיט דער בלינדער כלה.

פריידעלע. וואס, מיט דער בלינדער קוה, מיט דער יאסטשערקע, מיט דער מומעס טעכטערל, מיט דעם רב'ס זאכערע, נו, און דוא וועסט געהן צו דער פאכערע?

פריידעלע וואס שילדערט דעם ערשטען קוש און פריידעלע פון דער „זאכערע מיט דער פאכערע" זיינען צוויי גאנץ בעזונדערע מיידלאך, דיא ערשטע איז פון די סענטימענטאלע ראמאנען און די צווייטע איז די, וואס ער האט געקאנט אין לעבען.

עס איז שוין פריהער געווען דערמאנט, אז גאטלאבער האט בשום אופן ניט געקאנט האבען קיין שום האפנונג אין יענער צייט צו זעהן זיין קאמעדיע געשפיעלט אויף א בהנע, און דאך האט ער אריינגעשטעלט אין דעם „דעקטוך" ליעדלאך און קופלעטען, וואס האבען קיין שום שייכות ניט מיט דעם שטיק און וואס מען האקט אריין אין די היינטיגע פיעסען מיט דעם איינציגען צוועק צו געפעלען ווערען דער גאלארקע.

אויבען איז שוין געווען ערקלערט, אז אין דעם גרויסען קאמפּלוסט האט ער זיך אנגעכאפּט אן יעדען מיטעל, וואס האט נאר געקאנט העלפען איהם בייצוקומען די חסידישע רביים און גוטע אידען. עס איז דאריבער גאנץ פערשטענדליך דאס ליעדעל, אין וועלכער ער מאכט חוזק פון רבנים, רביים, מיוחסים. נאר ניט אזוי ערקלערבאר איז דער פאלגענדער קופלעט:

דארט פליעסקעט איינער מיט דיא הענט
און שאקעלט זיך אהין און אהער;
רייסט זיך אויף דיא גלייכע ווענט
און ריטשעט וויא א בער.

ער בויגט זיך מודים ביז צו דער ערד,
שפרינגט קדוש ביז צום הימעל,
שלאפט ביז חצות אויף דער הוילער ערד
און טיט שוין נאך חצות ניט א דרעמעל.

ער קומט אהיים נאר פרייטאג צו נאכט
און היינטיגס יאהר צוויי ברית'ן געמאכט.
ער האט מקיים געווען זעהר שיין
אף לאמתך תעשה בן.

און אויב אפילו מען זאל זיך וועלען אנשטרענגען און אויס־פשט'לען, אז דאס האט אויך א שייכות מיט דעם בנין, וואס ער האט געוואלט אומווארפען, קאנען מיר ניט געפינען קיין שום ער־קלערונג אויף אזא מין קופלעט:

און יענץ ווייבעל דארט
שווערט זיך אויף איהר ווארט
אז זיא האט ניט אין זינען קיינעם
נאר איהם אליין, נאר איינעם.

דער וויץ און דער הומאר אין דער קאמעדיע איז א גראבלי־בער. דער בעל העגלה ווען ער דערזעהט דעם שליכמאץ שרייט אויס: „שמאס ישראל.“ דער „שמאס“ דארף כאראקטעריזירען דעם אנשמייסער, דעם בעל העגלה. ווען דער בדחן בעזעצט דעם חתן און בלייבט שטעהן אויף א רגע ביים ווארט שמארצען, ווייל ער קאן אזוי גרינג ניט געפינען קיין גראם, זאגט איהם יאסעלע אונטער אזעלכען. וואס לאזט זיך ניט דרוקען. דער חתן לעמעל איז

א פּאַנפּאטש, דער רב איז א זאהיקע. דאָס איז אלץ א ביליגער קאמיזם, נאָר דערפאר איז ער זעהר נאָהענט און פערשטענדליך דעם פּראָסטען פאָלק, און דאָס ווייזט, אז גאָטלאָבער האָט מעהר ווי די אנדערע דראמאטורגען פאר איהם געהאט א חוש פאר דער פּראקטישער זייט פון א טהעאטער, א חוש וואָס איז מעהר ווי אלץ נויטיג געווען צו דערגרייכען יענעם פּראָסטען פּובליקום, פון וועל־כען א סטאַבילער אידישער טהעאטער האָט געדארפט זיין אב־הענגיג. עס איז קיין שום צווייפעל ניט, אז אונטער אנדערע אומ־שטענדען וואָלט גאָטלאָבער געקענט ווערען דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער. ער האָט געהאט יענע מעלות, וואָס האָבען זיך מיט עטליכע יאהר שפּעטער אזוי בריליאנט ארויסגעוויזען אין אברהם גאָלדפאדען.

די שפּראך אין דעם „דעקטוף" איז א ריינער אידיש און די פּאָזיטיווע פּערזאָנען, ווען אפילו זיי לאָזען זיך אוועק אין מליצה, רעדען אויך דעם זעלביגען ריינעם אידיש.

אברהם בער גאָטלאָבער איז געבאָרען געוואָרען אין תקע"ת, אין אַלט קאָנסטאנטין. זיין פאָטער איז דאָרטען געווען חזן און האָט זיך ניט אויסגעצייכענט מיט קיין איבריגער פרומקייט. אברהם בער האָט זיך אין די יונגע יאָהרען אָנגעהערט, ווי דער פאטער האָט חוזק געמאכט פון גאָטס סטראפּציעס און פון צבוע'קעס און באלד האָט ער זיך בעקאנט מיט א שטאָדטישען משכיל, וועלכער האָט איהם געבאָרגט עטליכע השכלה ביכער און אויך דערצעהלט די גאנצע גרו סקייט פון משה מענדעלסזאָהן און פון זיין פריינד לעסינג. ער האָט איהם אויך איבערגעגעבען דעם אינהאלט פון „נאַ־טהאַן דער ווייזע" און ערקלערט איהם, וואָס איז דראמא און וואָס איז טהעאטער.

ווען עס איז ארויס די גזרה צו נעהמען אידישע רעקרוטען, איז דער יונגער גאטלאבער אוועק קיין אויסלאנד, און אין גאליציען האָט ער זיך בעקאנט מיט די בעוואוסטע משכילים פון יענער צייט און זיי האָבען אין איהם ערוועקט א נייען גייסט.

עס איז שוין געווען דערמאָנט, ווי דער בע־וואוסטער העברעאישער דיכטער אברהם גאָטלאָבער, צו יער־

נער צייט נאָך גאָר אַן אנפאנגער, איז אזוי שטארק בעאיינפלוסט געוואָרען פון „סערקעלע“, וואָס דר. עטינגער האָט פאר איהם געלייענט, אז ער האָט אויך בעשלאָסען צו פּרובען זיינע כחות אויפ'ן אידישען דראמאַטישען פעלד און האָט אָנגעשריבען אין 1838 א קאָמעדיע אין דריי אקטען אונטער'ן נאָמען: "דאָס דעקטוך אָדער צוויי חופּות אין איין נאכט." אלע אזעלכע פּיעסען פון בעקאנטע משכילים זיינען ארומגעגאנגען אין כתב יד פון האנד צו האנד. מענשען וואָס האָבען זיך ניט געפּוילט האָבען פון זיי געמאכט קאָפּיעס און מיט די יאָהרען זיינען פון די קאָפּיעס געמאכט געוואָרען אנדערע קאָפּיעס און ביים איבערשרייבען האָט מען אָפט פערגעסען אָנצוגעבען דעם נאָמען פון דעם פערפאסער. און ווען אין אָנהויב פון די זעכציגער יאָהרען האָט זיך אָנגעהויבען צו ווייזען א פאָדערונג אויף געדרוקטע דראמען, האָט א דרוקער געכאפּט וועלכע קאָפּיע ער האָט געקראָגען און „דאָס דעקטוך אָדער צוויי חופּות אין איין נאכט“ האָט זיך אָבגעדרוקט אָהן גאָטלאָבער'ס נאָמען.

אויפ'ן אידישען דראמאטישען פעלד איז דאָס געווען גאָטלאָבער'ס איינציגער פערזוך, מעהר קיין אידישע דראמען האָט ער ניט געשריבען. שפּעטער אין די זעכציגער יאָהרען האָט ער געשאַפען אין העברעאיש זיין אלעגאָרישע דראמע „תפארת לבני בינה.“

א חוץ עטינגער, אקסענפעלד, גאָטלאָבער האָבען נאָך אנדערע געשריבען טהעאטער שטיקער, איידער גאָלדפאדען האָט געלעגט דעם ווינקעל־שטיין צום בנין פון דעם אידישען טהעאטער. אין די זעכציגער און אין אָנהויב זיבעציגער יאָהרען פון דעם לעצטען יאָהרהונדערט האָבען זיך געדרוקט נאָך אנדערע אידישע שטיקער. עס ווייזט אויס אז אין יענער צייט האָט זיך אויף זיי בעוויזען א פאָדערונג. מיר האָבען געזעהן אין א פריהערדיגען ארטיקעל ווי שווער עס איז געווען פאר די ערשטע אידישע דראמאטורגען אין רוסלאנד צו דערווייזען, אז זייערע דראמען זאָלען געדרוקט ווערען, און צעהנדליגע יאָהרען האָבען זיי זיך אָבגעהאַלטען מיט זייערע פּיעסען און עס האָט זיך ניט געפונען קיין בעלן ארויסצוגעבען זיי. און ווען „סערקעלע“ און דער „ערשטער אידישער רעק־

רוט" זיינען ענדליך ארויסגעגעבען געווארען אין סאמע אנהויב פון די זעכציגער יאהרען, האבען זיי זיך אלץ ניט געדרוקט אין רוסלאנד. „סערקעלע" איז ארויסגעגעבען געווארען אין 1861 אין וואלמאנען, אז ער זאל איהר לאזען דרוקען, און יענער האט שוין דרוקט אין 1862 אין לייפציג. נור ווי עס ווייזט אויס האט זיך דאמאלס געוויזען א גרויסע פאדערונג אויף א געדרוקטע דראמאטישע ליטעראטור, ווייל באלד הויבען זיך אן צו ווייזען ניט נאר ארגינעלע נאר אויך בעארבייטע. אזוי האט זיך אין 1866 אבגעדרוקט „ר' חיימל דער קצין", איין טהעאטער אין 4 אקטען, בעארבייטעט נאך ק... און אין 1868 „רחל'ע די זינגערין" איין טהעאטער אין 4 אקטען, בעארבייטעט נאך ס. און ר. ק.

ביידע שטיקער זיינען איבערגעמאכט פון גוי'אישע נארישע פיעסען און האבען קיין שום ווערטה ניט, קיין דראמאטישען און ניט קיין ליטעראריש. דער בעארבייטער איז געווען י. ב. פאלקאוויטש, און וואס האט איהם געטריבען צו אזא ארבייט, ווען עס איז ניט געווען קיין האפנונג צו שטעלען זיי אויף א ביהנע, איז אונפערשטענדליך.

אין 1874 האט זיך אין ווילנא אבגעדרוקט א שטיק מיט'ן נאמען „די וייבערשע קניפלאך", איין טהעאטער שפיעל אין 5 אקטען. דער נאמען פון דעם שרייבער איז אנגעגעבען י. מ. וואלמאן, נאר ווי עס ווייזט זיך ארויס איז דער פערפאסער פון דער דאזיגען שטיק לודוויג לעווינזאן, וועלכער האט איהר געגעבען וואלמאנען, אז ער זאל איהר געבען צום דרוק, און יענער האט שוין פאר איין גאנג ארויפגעשטעלט אויף איהר זיין אייגענעם נאמען.

די „וייבערשע קניפלאך„ איז א קאמעדיע, וואס רופט ארויס א געזונטען געלעכטער. דער סיוזשעט צייכענט זיך אויס מיט א זעלטענער פשטות און די האנדלונג ענטוויקעלט זיך פון זיך אליין. אלץ וואס דא קומט פאר איז אזוי נאטירליך, לעבעדיג, אהן א שום אנשטרענגונג, אהן נסים. די פאנטאזיע פערשלעפט ניט דער שרייבער אן א זייט, הגם דער גאנצער יסוד פון דער קאמעדיע איז אן שעהנער פייערווערק.

יעקיל איז א חסיד און ער האט מעהר הנאה צו פערברענגען

דעם אבענד מיט אנדערע חסידים אין שטיבעל, ווי אין דער היים מיט'ן ווייב, וועלכע האָט א מויל אויף רעדער און א צונג או ף שרויפען. עס איז שוין שפּעט ביינאכט און ער איז נאָך ניטאָ. די ווייב ליגט אין בעט, נאָר עס הויבט איהר אזוי, אז זי קען זיך ניט איינהאלטען צו לייענען איהם א תוכחה, הגם ער א ז דערביי ניטאָ. זי רופט איהם מיט די ערגסטע נעמען, און אז די דיענסט דערמאָהנט איהר, אז יעקעל איז אין דער היים ניטאָ, כאַפּט זי א גוטע פּאָרציע.

איהר תוכחה ווערט נאָך שטארקער ווען יעקיל קומט אריין, נאָר ער ענטפערט קיין וואָרט ניט. ער זיצט ווי א בעגראָבענער און האלט אין איין זיפצען. ער עפענט ניט דאָס מויל, ווען אפילו די ווייב הייסט דער דיענסט זי זאָל איהם געבען זיין וועטשערע. אהא! מסתמא האָט ער זיך שוין דער קארטעוויניק אנגעפרעסען ביי די קאָרטען. נאָר אז זי זעהט, ווי ער זיצט נאָך אלץ מיט אן אראָבגע־לאָזטען קאָפּ און האלט אין איין זיפצען, פרעגט זי איהם שוין מיט א נעענדערטען קול, וואָס מיט איהם איז דערמעהר? און ער פער־טרויט איהר א סוד און זאָגט א הר אן, אז למ"הש און למ"הש זי זאָל זיך פאר קיינעם מיט קיין וואָרט ניט ארויסכאַפּען. און דער סוד איז, אז קהל איז אין א גרויסער צרה. מען האָט שוין א צייט לאנג ניט געצאָהלט קיין צינזען דעם אלטען פּריץ און איצט איז נעקומען דער יונגער פּריץ און פאָדערט די גאנצע סומע פאר די אלע יאָהרען. און אזוי ווי די שטאָדט האָט קיין געלד ניט און אלע תושבים זיינען אין א סכנה, איז בעשלאָסען געוואָרען, אז מען זאָל אָבשאפען דעם חרם פון רבנו גרשם און יעדער תושב זאָל נעהמען צו עטליכע ווייבער. אזוי ווי יעדע נייע ווייב וועט געבען א נדן, וועט מען פון דעם געלד אָבצאָהלען דעם יונגען פּריץ.

די ווייב א ז אן אָנגעצונדענע געוואָרען דערפון און האָט איהם אוועקגעגעבען א גאָב, און די דיענסט האָט בשעת מעשה געמאכט א חשבון פון דעם ביסעל געלד, וואָס זי האָט אנגעקליבען און אויסגערעכענט, אז זי וועט גאָר אין גיכען ווערען דאָ א בעל הבית'טע אין שטוב.

פאר טאג איז די ווייב אוועקגעלאָפען אין בית המדרש אין

עזרת נשים און האט מגלה געווען דעם סוד דער רבי׳צין און באלד האט שוין יעדע ווייבעל און יעדע אידענע אין שטעדטעל געוואוסט פון דער צרה, וואס עס קלייבט זיך אויף זיי. מען האט זיך גענומען עצה׳ן און מאכען פלענער, ווי אבציאווערען דעם גרו סען אונגליק און צום סוף איז בעשלאסען געווארען, אז אלע ווייבער זאלען ארויסשלעפען זייערע קניפלאך און שאפען די נויטיגע סומע צו בע־צאהלען דעם יונגען פריץ, אויף אזא אופן נים צו דערלאזען, אז די מאנסב ל זאלען אבשאפען דעם חרם פון רבנו גרשם.

— און וואס זאל א שטייגער טהאן אזא איינע ווי איך? האט געפרעגט וויינענדיג א יונגע ווייבעל, וואס האט ערשט נים לאנג חתונה געהאט. — איך האב נאך קיין צייט נים געהאט אנצוקלייבען א קניפעל!

— אזעלכע ווי איהר דארפען פילעווען דעם מאן, מאכען פאר איהם אזעלכע פאטראוועס, אז ער זאל פון זיי לעקען די פינגער, נאכגעבען איהם אלץ און נים מרגז זיין איהם. דעמאלט וועט ער נים וועלען נעהמען קיין אנדער ווייב.

און כל זמן די קניפלאך האבען געדויערט, האבען די חסידים געלעבט א גוטען טאג.

מיט איהר איינפאכקייט, מיט איהר נאטירליכען דיאלאג, מיט איהר נאהענטקייט צום לעבען, איז די קאמעדיע „ווייבערשע קניפלאך“ איינע פון די בעסטע פון דעם אידישען רעפערטואר.

די קאמעדיע „ווייבערשע קניפלאך“ האט אין א קורצער צייט אויסגעהאלטען עטליכע אויסגאבען און אין דער געדרוקטער פארם איז זי זעהר ווארעם אויפגענומען געווארען פון דעם לעזענדען פובליקום.

פון די אלע וואס האבען געשריעבען דראמען אין די זעכציגער יאהרען, פערדיענט ספעציעל דערמאנט צו ווערען אונזער זיידע ש. י. אבראמאוויטש. אין 1869 איז ערשיענען זיין „טאקסע“. זי איז איינגעטהיילט אין פינף אקטען, און יעדער אקט אין סצענען, נאר דאס איז נים קיין דראמע. דא איז נאר גענומען די דראמאטישע פארם, אבער דער אינהאלט איז נים קיין דראמאטישער. דא זיינען פארהאנען מאנאלאגען און דיאלאגען און ווייטער גאר נים. די

שארפע סאטירע וואס שפריצט פון אבראמאָוויטשעס פעדער האָט זיך געפּאסט פאר א קאָמעדיע. דער ענין פון דער „טאקסע" איז גע־ווען אזא וואס האָט זיך ממש געבעטען פאר סאטירע אָדער הומאָר. דערפון האָט געקאָנט ארויסקומען א אידישער „רעוויזאָר". אבער ש. י. אבראמאָוויטש האָט אויפגעפּאסט דעם ענין פון זעהר א טראַ־גישען שטאנדפונקט, און דער ענין איז צו וואַכעדיג פאר טראגעדיע.

דער אינהאלט פון דער „טאקסע" איז, ווי אזוי בעל־טובות פיהרען א שטאָדט פאר דער נאָז, שינדען די הויט פון די אָרימע מיט דער טאקסע אויף פלייש און ליכט און לעגען דאָס געלד צו זיך אין קעשענע. און די פאָר שרייער וואס קאָנען ניט צוזעהן די גרויסע עולות מוזען אנשווינגען ווערען. איינעם זעצט מען אריין אין תפיסה, און דער צווייטער גיט א מאַך מיט דער האנד און פער־לאָזט די שטאָדט.

די געשטאלטען פון די פּארשוינען זיינען ניט ארויסגעבראכט בולט. אלע בעלי־טובות, אויסער איינעם, האָבען איין פּנים, און אלע קבצנים האָבען איין פּנים. די ערשטע זיינען וועלף, שינדער, און די צווייטע זיינען שאָף.

דער גרויסער טאלאנט פון אבראמאָוויטשען זעהט זיך לחלוטין ניט אָן אין דער „טאקסע", נאָר זעלטען, זעלטען גיט א בליץ א פונק, אבער די פונקען זיינען אזוי ווענינ — אז זיי ווייזען זיך כמעט ניט ארויס.

אינטערעסאנטע טיפּען האָבען געקאָנט ארויסקומען ר' אהרן קנעכטבארג און רבי אייזיק זאַאיקע. דער ערשטער איז א ניט־גע־ראָטענער קאָכלעפעל, און דער צווייטער איז אָן עהרליכער איד, וואס קאָן קיין עולה ניט פערשווייגען. אבער זייערע געשטאלטען זיינען נאָר אָנגעוואָרפען און ניט אויסגעארבייט.

די פּאָזיטיווע פּארשוינען פון דער „טאקסע" זיינען שלמה וועקער און גדליה פּיקהאָלץ. זיי זיינען די פּארשוינען וואס די השכלה האָט ארויסגעשטעלט צו בעקעמפּפען די אלטע אָרדנונג אין דעם אידישען תחום און אוועקשטעלען דאָס אידישע לעבען אויף נייע געזונטע יסודות. שלמה וועקער איז א דיכטער וועלכער נעהמט זיך אזוי צום הארצען דעם טרויערינען אידישען גורל, אז

ער צורייסט זיינע שירים, ווייל ווען די אידען זיינען אין א צרה דארף מען קיין שירים ניט זינגען. גדליה פיקהאלץ איז א רב, דאס הייסט א קאזיאנער רב. זיי ביידע טרעטען ארויס אין קאמפף מיט די אלע וועלף און שינדער, נאר איידער דער קאמפף דערוואַרעמט זיך, אנטלויפט פיקהאלץ קיין פעטערבורג און שטודירט אויס דאקטאר און מאכט זיך א פיינע קאריערע. שלמה וועקער ענדיגט אויף דערמיט, וואס ער פערלאזט די שטאדט, וואו ער האט געקעמפפט מיט די בעלי־טובות.

לויט שלמה וועקער ווערט געשילדערט אין דער „טאקסע", איז ער דער העלד, און הגם ער איז א העלד וואס אנטלויפט פון שלאכטפעלד, דארף דאס איהם צו קיין גנאי ניט גערעכענט ווערען. ער אנטלויפט ניט דערפאר, וואס ער האט מורא, נאר דערפאר וואס ער זעהט איין, אז זיין קאמפף איז אן אומזיסטער. אלע יענע פאר וועמען ער אפפערט זיינע כחות, זיין ענערגיע, זיינע בעסטע יאהרען, זיינען גרייט די ערשטע אויף איהם צו ווארפען מיט שטיינער.

דאס איז דער גרימצארן פון דעם משכיל, וועלכער איז געקומען מיט א ברייטען הארצען, מיט גוטע מחשבות, מיט א ווארעמען וואונש צו העלפען זיינע פינסטערע ארימע ברידער און יענע, אנשטאט א דאנק, האבען זיך געשטעלט קוממיות. שפעטער אין דער „קליאטשע" האט זיך ביי אבראמאוויטש'ען גע‏עפענט א סך א ווייטערער בליק און ער האט פיעל טיעפער אריינגעדרונגען אין דער פסיכאלאגיע פון דער אידישער מאסע.

די העלדישקייט פון שלמה וועקער איז געווען דער אמת'ער אויסדרוק פון דער השכלה אין יענער צייט, נאר אבראמאוויטש האט זיך אפילו דאמאלט אויפגעהויבען א סך העכער פון זיינע חברים די משכילים, ווייל אויב עמיצער איז דארטען העלדיש, איז דאס זיכער קיין אנדערער, ווי דער פרומער איד, ר' אייזיק זאאיקע. עס איז אמת, אז זיין קאמפף איז א גראשענער, ער פיהרט א מלחמה מיט די שטאדט בעלי־טובות, וואס האבען די טאקסע און מיט'ן רב, וואס פסק'עט דינים לויט דעם וואונש פון די דאזיגע בעלי טובות, און דער קאמפף איז פאר גאלנאנסקע היהנער. די בעלי־טובות

זיינען געגען גאלגאנסקע היהנער, און דער רב האט זיך געמאטערט ארויסצו־פּלפּול'ען, אז גאלגאנסקע עופות זיינען פון דעם מין אד־לער און דעריבער טרפה, און אייזיק זאאיקע האט פערזעצט זיין שבת'דיגען בגד און איז אביסעל געפאהרען און אביסעל געגאנגען צופוס, ביז ער האט דערקראכען נאך לעמבערג און געקראגען דעם „מפרשי הים" און דארטען שווארץ אויף ווייס געפונען, אז גאל־גאנסקע היהנער זיינען כשר'ע עופות. און ווען די בעלי טובות קאָ־נען לעננער פון איהם ניט אויסהאלטען און מען פאקט איהם אריין אין תפיסה און מען באט איהם אן געלד, ער זאל האלטען זיין מויל פערמאכט, שיקט ער דורך זיין ווייב זאגען זיי:

„אייזיק גערישט אייך פון אסטראג! אייזיק דאנקט אייך פאר אייער ברויט און זאלץ! אייזיק וויל זיך ניט פערקויפען! אייזיק וויל שטארבען מיט דעם אמת! אייזיק וויל זיין די כפרה פאר די אונגליקליכע נעבאך און קומען אויף יענער וועלט ריין! אייזיק וועט דארטען זוכען א סוד, א ספראווע, אויב עס וועט איהם ניט געראטען צו געפינען עס אויף דער וועלט"...

אייזיק האט שטארקע איבערצייגונגען און ער איז גרייט מקריב צו זיין זיין לעבען פאר זיי, און דערין בעשטעהט די אמת'ע העלדישקייט.

וועגען אבראמאוויטש'עס שפראך פערשפּארט מען צו רעדען: אין דער „טאקסע" ווערט געברויכט די זעלביגע שפראך ווי אין זיינע אנדערע ווערק. שלמה וועקער און גדליה פּיסקאָלץ רעדען דעם אמת'ן אידישען אידיש.

עס איז אויך כדאי צו בעמערקען, אז אבראמאוויטש רופט ניט די „טאקסע" דראמע, אדער שוישפּיעל, אדער טהעאטער שפּיעל. ער רעדט וועגען דער „טאקסע" — ווי וועגען אן אמת'ע „מעשה", וואס איז פערלאפען אין גלופּסק.

שפּעטער האט אבראמאוויטש געשאפען אן אנדער דראמע, נאר וועגען דעם וועלען מיר רעדען ווען מיר וועלען קומען צו גאלד־פאדען'ס עפּאכע.

מיר זעהען אויף אזא אופן, אז א דראמאטישע ליטעראטור איז שוין געווען, איידער גאָלדפאדען האָט געעפענט א טהעאטער, און ווען גאָלדפאדען האָט זיך בעוויזען, איז שוין געווען פארטיג א גאנצער אידישער רעפּערטואַר.

זיבעטער קאַפּיטעל.

די ערשטע טהעאַטער פאַרשטעלונגען.

מען דאַרף אבער ניט מיינען, אז ביי אלע משכילים אין רוס־לאנד זיינען טהעאַטער פאַרשטעלונגען אין אידיש געווען כשר וישר. די גע'ירש'עטע שנאה צו אידיש איז געבליעבען ביי א גע־וויסען טהייל משכילים, איבערהויפט אזעלכע, וואָס האָבען געהאַט קאַזיאַנע שטעלען, און ווי ווייט עס איז געווען אין זייער קראַפט האָבען זיי געשטערט די אויפפיהרונג פון אידישע פּ׳עסען.

אין די דרייסיגסטע יאָהרען האָט מען זיך שטאַרק משתדל געווען אין וואַרשא צו קריגען אן ערלויבנ׳ס אויף געבען אידישע פאַרשטעלונגען. עס ווערט ניט דערמאַנט, וואָס פאַר א מין פּ׳ע־סען מען האָט געוואָלט אויפפיהרען, און מיר ווייסען ניט צו דאָס האָט געזאָלט זיין א פאָרטזעצונג פון די אלטע פורים שפּיעלס אָדער דער ערשטער פערזוך צו שפּיעלען די מאָדערנע אידישע פּיעסען. וואָס זיינען דעמאָלט ארומגעגאַנגען פון האַנד אין האַנד. אלץ וואָס מיר ווייסען וועגען דעם איז, אז אין 1837 איז די שתדלנות געווען צו געבען א סצעניש שוישפּיעל אין דער אידיש־דייטשער שפּראַך אויף פורים, און אין דריי יאָהר ארום האָט זיך א געוויסער דוד העלין משתדל געווען צו געבען פופצעהן פאַרשטעלונגען אין אי־דיש. נאָר ביידע מאָל איז דערפון גאָר ניט געוואָרען צוליעב א מסירה פון דעם וואַרשעווער דאָזאָר בוזשניטשי. ווען ניט די דאָזי־גע מסירות וואָלט מען דערפון גאָר ניט געוואוסט, נאָר זיי זיינען געבליבען אין ארכיוו און ווייזען מיט וואָס פאַר אן עקשנות ביידע צדדים האָבען געקעמפּפט. צוליעב זייער היסטאָרישען ווערטה גי־בען מיר דאָ איבער די מס׳רה און דעם ענטפער.

דער דאָזאָר צום וואַרשעווער פּאָליציימייסטער, 8טען מערץ, 1837.

„צום דאָזאָר איז צוגעגאַנגען אַ ידיעה, אַז עטליכע אידען זייענען זיך משתדל, מען זאָל זיי ערלויבען דעם קומעדיגען פּורים פאַרצושטעלען אַ סצעניש שווישפּיעל אין דער איד-ש-דייטשער שפּראַך. דער אַנגעזעהענער רב און אַ סך אַנדערע מיטגליעדער פון דער היזיגער קהלה האָבען זיך געווענדעט מכח דעם צום דאָזאָר בוזשניטשי, און דער לעצטער האָט די עהרע צו בעטען דעם געשעצטען גענעראַל, ער זאָל זיך רעכענען דערמיט, דאָס אַזאַ פאַרשטעלונג ניט נור וואָס זי האָט ניט קיין שום מאָראַלישען איינפלוס אויף די נעמיטער פון די צושויער, נאָר, פערקעהרט, זי איז אַן אונאַנשטענדיגע אבשפעטעניס, וואָס פיהרט צו דעמאָראַליזאַציע, און דאָס איז לויט די רעליגיעזע דינים שטרענג פערבאָטען — און זאָל בעווילינען ניט צו דערלאָזען אַזעלכע פאַרשטעלונגען זאָלען פאָרקומען, ווי אויך אַזוי גוט זיין, אויב עס וועט נויטיג זיין פאַרצושטעלען וואו מען דאַרף, אַז אויך אַן אַנדער מאַכט זאָל ניט אַרויסגעבען דערויף קיין ערלויבניס.

מיטגליעדער פון דאָזאָר,

א. פּאַפּראַצקי."

אין דער מסירה ווערט אַנגעגעבען, אַז עטליכע אידען האָבען געזוכט צו קריגען די ערלויבניס צו געבען אַ אידישע פאַרשטעלונג און צי זי האָט געווירקט ווערט ניט דערצעהלט.

אין 1839 האָט דער וואַרשעווער דאָזאָר אַריינגעגעבען אַ צווייטע מסירה צום וויצע-פּרעזידענט. און זי פאַלט ווידער אויס אין חודש מערץ, דאָס הייסט פאַר פּורים.

נאָר די שתדלנות צו געבען אידישע פאַרשטעלונגען הערט ניט אויף, ווייל אַ יאָהר אַרום הערט מען ווידער וועגען דעם, און דאָס מאָל פון דעם אָבערפּאָליצמייסטער.

עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז די רעגיערונג זעהט ניט קיין שום טרפות אין אידיש, און ווען דער דאָזאָר זאָל ניט אויסבערעכען געגען אַזעלכע פאַרשטעלונגען, איז פון איהר זייט קיין שום מניעה ניטאָ.

ענטפער פון אבערפאָליצמייסטער.

וואַרשאווער אָבערפּאָליצמייסטער צום דאַזאַר בוזשניטשי. 12טען אַפּריל, 1840.

„אַלס ענטפער אויף דער פאָרלעגונג פון דאַזאַר בוזשניטשי פון 10טען (22) פון דיעזען מאָנאַט, לויט נומער 155, גיט צו וויסען: היות די מיינונג פון דעם דאַזיגען דאַזאַר, וואָס ער האָט אויפגע־שריעבען אויף דער ביטע פון איד דוד העלין, וועלכע יענער האָט דערלאַנגט דעם 13טען (25טען) פעברואַר פון דיעזען יאָהר וועגען אַן ערלויבניס צו געבען 15 דראַמאַטישע פאָרשטעלונגען אין דער אידישער שפּראַך, איז געוועזען ניט גינסטיג, ווייל דער דאַזיגער דאַ־זאַר האָט אָנגעשריעבען, אַז די שפּיעל, וואָס ווערט געגעבען אין דער א ו מ ר י י נ ע ר שפּראַך, מאַכט ניט קיין מאָראַלישען איינדרוק אויפ'ן געמיט פון די צוהערער, נאָר, פערקעהרט, ווערט אַן אונאַנשטענדיג געשפּאָט וואָס פיהרט צו דעמאָראַליזאַציע. דאַרי־בער האָט דער הויכגעבאָרענער ה' גענעראַל אַדיוטאַנט שיפּאָוו, וואָס דערפילט די פליכטען פון מיליטערישען גובערנאַטאָר פון דער שטאָדט וואַרשע, פאָרשטעלענדיג דעם דאַזיגען אומשטאַנד זיין דורכלויכט, דעם פירסט פעלדמאַרשאַל, אין נאָמען פון זיין פירסטליכער מאַכט בעפוילען צו וויסען צו געבען דעם איד דוד העלין, דורך דער קאַנצעלאַריע פון דער וואַרשעווער פּאָליציי, אַז אויב אַזעלכע פאָרשטעלונגען קאָנען, ווירקליך, אַרויסרופען עפּעס אַן אונצופרידענהייט ביים דאַזאַר בוזשניטשי, אָדער זיינען געגען דער אידישער רעליגיע, איז בעסער אָבצוזאָגען העלינ'ס ביטע, ביז ער וועט ניט אויס'פועל'ן אַן ערלויבניס ביי דעם דאַזיגען דאַזאַר."

די דאָזיגע צוויי דאָקומענטען זיינען ערשיענען אין דעם פּוי־לישען פיערטעל־יעהריגען זשורנאַל „קוואַרטאַלניק", וואָס ווערט אַרויסגעגעבען פון אידען אין וואַרשאַ. דער רעדאַקטאָר פון דעם דאָזיגען זשורנאַל מאַכט דערצו אַזאַ פּירוש:

„פון דער דאָזיגער קאָרעספּאָנדענץ וואָלט מען געקענט דרינ־גען, אַז דאָ איז געגאַנגען אויסשליסליך וועגען דער טראַדיציע און וועגען דער אידישער רעליגיע. פון אַנדערע קוועלען איז אָבער בעוואוסט, אַז אין וואַרשאַ, אין עטליכע פּריוואַטע הייזער, וואָס האָבען בעלאַנגט צו דער אידישער אינטעליגענץ, זיינען דעמאָלט

פארגעקומען פארשטעלונגען אויף ריין לשון קודש און צווישען די צושויער זיינען אויך געווען מיטגליעדער פון דאזאר.

עס איז זיך אויך צו חדוש'ען, אז מיט'ן פראטעסט איז ארויס־געטראטען דער מיטגליעד פון דאזאר, אברהם פאפראצקי, א לעה־רער פון דער ראבינער שול*), א מענש א ליכטיגער, א געבילדע־טער. זיין שוועך איז געווען אנטאן אייזענבוים, דער דירעקטאר פון דער זעלביגער שול. דא האבען געמוזט זיין אנדערע טיע־פערע מאטיווען אויסער ריין רעליגיעזע.״

קיין טיעפע סודות שטעקען דערין געוויס ניט, און עס דארף ניט זיין דער מינדעסטער צווייפעל, אז פאפראצקי האט זיך ניט גע־רעכענט מיט'ן אלטען איסר פון די חכמים אויפ'ן טהעאטער, און אין זיין מסירה האט ער עס אפילו ניט דערמאנט. דער שם פון דער װארשעווער ראבינער שול צו יענער צייט איז ניט געווען אזא, אז א לעהרער פון דארטען זאל אנגעבען אזא מאטיוו. ער האט גאר ניט געהאט געגען פארשטעלונגען אין העברעאיש און ער האט גע־קעמפפט געגען אידישע פארשטעלונגען, ווייל ער פערזענליך האט געקאנט האבען א שנאה צו אידיש א־לא־דייטשער משכיל. אויב ער האט אנגעגעבען אין זיין מסירה א רעליגיעזען מאטיוו, איז דאס נאר געווען דערפאר כדי ארויסצוקריגען דעם פערבאט פון נאטשאלסטווא.

אבער ניט קוקענדיג וואס געוויסע משכילים מיט קאזיאנע שטעלען האבען זיך מיט אזא שנאה פערטראגען צו אידישע פאר־שטעלונגען, איז די גאנצע זריעה פון אידישען טהעאטער דוקא

*) די ראבינער שול, וואס ווערט דא דערמאהנט, איז ניט די בע־קאנטע זשיטאמירער און ווילנער. די דאזיגע ראבינער שול איז גע־גרינדעט געווארען מיט פיעלע יאהרען פריהער, ווי די אנדערע צוויי, אין װארשוי און האט ארויסגעגעבען א היבשע צאהל משומדים. אויי־נער פון די לעהרער אין דער דאזיגער שול איז געווען א. בוכנער, דער פערפאסער פון דעם ווערק „די ניכטיגקייט דעם טאלמודס.״ א צווייטער לעהרער איז געווען יעקב צעננטנערשווער, א בעוואוסטער פרוידענקער אין רעליגיעזע פראגען.

אויסגעוואקסען און צייטיג געוואָרען אין דעם סאמע אנשטאלט, וואו די דאָזיגע משכילים האָבען געהאט די דעה. איך מיין דערמיט די ראבינער שול.

דער צוועק פון דער ראבינער שול איז געווען צו ערציהען א נייעם דור רבנים, וואָס זאָלען ניט נאָר קענען פסק'ענען שאלות, נאָר אויך האָבען א וועלטליכע בילדונג. זיי האָבען ניט נאָר גע־דארפט זיין בעהאווענט אין תלמוד, נאָר אויך האָבען א סיסטעמאַ־טישע אונטערריכטונג אין וועלטליכע חכמות. פון דער ראבינער שול האָבען זיי זיך געדארפט צוריקקעהרען אין אלע תפוצות ישראל אין אן איצטלא דרבנן מיט א סמיכה אין איין האנד און מיט א דיפּלאָם פון א מיטעל־שול און מיט א פּאקעל פון בילדונג איז דער צווייטער און זעהן פערשפּרייטען ליכט אין דער גהעטא. אלס רבנים, אלס גייסטיגע פּאסטוכער האָבען זיי געדארפט האָבען אויפ'ן פאָלק די גוטע ווירקונג, וואָס מען האָט פון זיי ערווארט.

עס פערשטעהט זיך, אז אלס אזעלכע האָבען זיי קיין שייכות ניט געקאָנט האָבען מיט טהעאטראלע פאָרשטעלונגען. אפילו גע־בילדעטע רבנים האָבען ניט געקאָנט זיין די פּיאָנערען אויף א פעלד פון קונסט, וואָס איז שטארק פערבאָטען פון דער אידישער אמונה. נאָר אויב דער צוועק פון דער ראבינער שול איז געווען צו שאפען א נייען דור רבנים, איז אבער דער צוועק פון די מייסטע צוקינפטיגע רבנים ניט געווען צוריקצוקעהרען זיך אין דער גהע־טאָ און סקראַבען דעם שימעל, וואָס איז אנגעוואקסען אויף די אל־טע אידישע ספרים, נאָר צו אנטלויפען פון דער גהעטאָ אזוי ווייט ווי מעגליך און ניט אַנצוריהרען אן אלטען אידישען ספר אפילו מיט א הענדשקע.

די ראבינער שול האָט געדיענט אלס א זאמעל פּלאץ, וואו אלץ וואָס האָט געטרוימט, געשווערמט, פאנטאזירט, געהאָפט, געזוכט, געפארשט איז זיך צוזאמענגעקומען. פון אלע ווינקעלאך פון דער גהעטאָ, וואו נאָר א פונק פון דער השכלה איזי אריינגעפאלען, איז מען געלאָפען אהין. פערשיידען זיינען געווען די טרוימען, די פּלענער פון די השכלה־זוכער, נאָר די גאנצע אטמאָספער פון דער ראבינער שול איז געווען מסוגל פאר דער ענטוויקלונג פון טהעאטער

קונסט. א גרויסער טהייל פון די צוקינפטיגע רבנים, וועלכע האבען אפילו אין זינען ניט געהאט צו סקראבען דעם שימעל פון די אלטע אידישע ספרים, זיינען געווען קאמפפס־לוסטיג, און טהאטער פאר־שטעלונגען זיינען געווען דער בעסטער מיטעל פאר דעם השכלה־קאמפף. און נאך א גרעסערען רייץ האט דראמע געהאט שוין דערפאר אליין, וואס די אלטע אידישקייט האט איהר ניט געדול־דעט. און דער עיקר איז, וואס די שאפונג פון א אידישע דראמע איז געווען א פאזיטיווע ארבייט. די קרעפטען וואס האבען גע־זוכט אויפצוטהאן עפעס פאר'ן אידישען פאלק, האבען אין דער פראגע געפונען א גרויסע דאנקבארע פעלד.

אין א פריהערדיגען קאפיטעל איז דערמאנט געווען די בע־שרייבונג פון דעם בעוואוסטען העברעאישען שרייבער און קריטי־קער פאפערנא, אז די תלמידים פון ראבינער שול האבען אין 1862 געגעבען א פארשטעלונג פון „סערקעלע", און גאלדפאדען האט דארטען געשפיעלט די הויפט ראלע. פאפערנא רופט עס דער ערש־טער אידישער ספעקטאקעל און מאכט אויפמערקזאם, אז דאס האט גאלדפאדען געגעבען דעם ערשטען שטויס צום אידישען טהעאטער.

עס איז ניט אין גאנצען ריכטיג, אז די פארשטעלונג פון „סער־קעלע" אין זשיטאמיר אין 1862 איז געווען דער ערשטער אידישער ספעקטאקעל. פאפערנא איז אין ראבינער שול אנגעקומען אין 1862 און אין יענעם יאהר האבען די תלמידים פון ראבינער שול אויפגעפיהרט „סערקעלע". ווי עס ווייזט אויס, איז איהם ניט בעקאנט, וואס עס האט זיך פריהער געטהאן אין דער ראבינער שול. די שייכות פון דער דאזיגער שול מיט'ן גרינדונג פון א אידישען טהעאטער האט זיך אנגעהויבען א סך פריהער.

אין די פופציגער יאהרען האבען צוויי תלמידים פון דער רא־בינער שול צונעצויגען צו זיך די אויפמערקזאמקייט פון זייערע חברים. אין די למודים פון שול האבען זיי זיך ביידע וועניג אויס־געצייכענט, נאר ביידע האבען זיך אבגעגעבען מיט איין צווייג פון ליטעראַרישער טהעטיגקייט, וואס איז גאר ניט געגאנגען צו זייער בערוף אלס לעהרער און רבנים.

איינער פון די צוויי, א—, איז געווען א הויכער מיט א פער־

וואקסענעם שטערען, אויסגעבויגענער נאָז, וואָס איז געווען געדיכט בעוואקסען מיט האָהר, וועלכע האָבען געמאכט זעהר אַן אונאַנגענעהמען איינדרוק. זיינע הענד זיינען געווען ברייטע און די קלענערע תלמידים האָבען אָפט פון זיי געליטען. זיינע אויגען נעבעלדיגע, בלאָנדזשענדע, ווי זיי וואָלטען אייביג עפּעס געזוכט. די תלמידים פון שול האָבען וועגען איהם געזאָגט, אַז ער געהט ארום אין עולם התהו. ער איז שטענדיג געווען פערטראכט און ווען עמיצער האָט מיט איהם געוואָלט ריידען, האָט ער איהם אָנגעכאפּט פאר ביידע הענד און גענומען טרייסלען. ערשט דאן איז ער געקומען צו זיך און האָט אויסגעשריען: „הא! הא!“ נאָך דעם אויסגעשריי האָט מען שוין מיט איהם געקאָנט אָנהויבען צו רעדען. אין שול האָט מען איהם גערופען דולקאָפּ. אויסגעצייכענט האָט ער זיך מיט א האס צו ליטוואקעס. א ליטוואק האָט ביי איהם געהייסען דאָס זעלבע וואָס זשוליק.

און או ב אויפ׳ן וואָהר איז שווער געווען צו ברענגען איהם צו זיך, איז נאָך שווערער געווען אויפצואוועקען איהם פון שלאָף. איינמאָל האָבען די חברים געמאכט מיט איהם אזא מין ספּעקטאקעל. ווען ער איז איינגעשלאָפען, האָבען די חברים אָנגעקלעבט וועקסענע ליכט ארום זיין בעט און איהם אליין איינגעדעקט מיט א ווייסען ליילאָך, און איינער פון די חברים האָט אָנגעטהאָן א קיטעל, גענומען אין האנד א ליכט, די איבריגע האָבען אויך גענומען ליכט אין די הענד און עס האָט זיך אָנגעהויבען די לויה. דער ערשטער האָט געזונגען אל מלא רחמים און דער כאָר האָט איהם נעהאָלפען. דאָס בעטעל האָט מען ארויסגעטראָגען פון דעם שלאָףצימער אין גרויסען זאַל. די פּראָצעסיאָן און דער גאנצער גערויש האָבען אויפ׳ן שלאָפענדען קיין ווירקונג נ ט געמאכט און ער האָט :עכראָפּעט די גאנצע צייט. דאן האָט איינער געבראכט א גלאָז קאלטע וואסער און האָט אויף איהם אויסגעגאָסען. פון דעם קאלטען וואסער האָט ער זיך אויפגעכאפּט. ער האָט זיך אויפגע:עצט אין בעט און מיט מוטנע אויגען גענומען קוקען ארום זיך. ער האָט דערזעהן, אז דאָס איז א לויה און האָט גענומען שרייען: „הא! הא!“ אָנפאנגס איז ער געווען צומישט, נאָר ווען ער האָט דערזעהן,

ווי מען לעשט אוים די ליכט און דערהערט א געלעכטער, האט ער פערשטאנען, וואס דא איז פארגעקומען און האט זיך גענומען שטארק זידלען.

ער האט געהאט א חבר ב. און יענער איז געווען א נידריגער, מיט א שפיציגען קאפ. דער חבר האט זיך אויסגעצייכענט מיט אן אונבעוועגליכקייט. ער האט געהאט א לאנגע און דיקע נאז, וואס האט ערטערווייז געבליהט. זיינע קליינע אויגען זיינען געווען אזוי אונבעוועגליך, ווי ער אליין. איהם האט ניט אנגעהויבען צו האר־רען, ווי די אנדערע תלמידים קוקען אויף איהם. אין קענטניס איז ער געשטאנען אויף איין שטופע, ווי זיין חבר, נאר ער איז ניט געווען אזוי אריגינעל, ווי יענער. ער האט זיך ווייניג געק׳מערט וועגען דעם, וואס עס טהוט זיך ארום איהם. די איינציגע זאך וואס איהם האט אינטערעסירט און וואס ער האט הויך געשעצט איז געווען דראמע, און דאס האט איהם ענג פערבונדען מיט א. ער האט אין שול געהאט א ברודער, נאר מיט א׳הם האט ער ווייניגער פערקעהרט, ווי מיט א. די אבילה האט ביי איהם פערנומען זעהר א גרויסען פלאץ און צוליעב דעם איז ער געווען פריינדליך מיט׳ן בופעטשיק, מיט׳ן עקאנאמס טאכטער, מיט דער אידענע וואס האט צוגעשטעלט מילך אין שול און מיט די קליינע תלמידים, וואס פלעג־גען קריגען פון דער היים צוגעשיקט גוטע זאכען. אין שול האט ער זיך ניט געקאנט אויסצייכענען און ער האט דאריבער געזוכט אן אנדער פעלד פאר רוהם.

ביידענס ספעציאליטעט איז געווען די ביהנע. מען האט זיי דאריבער גערופען דראמאטורגען. ווען אלע תלמידים פלעגען שוין לאנג שלאפען, האבען זיי נאך געארבייט. צייטענווייז פלעגט מען הערען, ווי זיי האבען געזונגען מעלאדיען פון פערשיידענע אפערעס, דאס רוב פון „נארמא“. איינער פלעגט פאר׳ן צווייטען לייענען עפעס פון א מאנוסקריפט, נאר דאס איז אלין געטהאן געווארען בסוד סודות. די אנדערע תלמידים האבען זיך בשום אופן ניט געקאנט אנשטויסען וואס זיי לייענען און וואס זיי טהוען. מען האט זיך נאר אנגעשטויסען, אז זיי קלייבען זיך צו טהאן עפעס אן אונגעוואוינליכע זאך, עפעס אן אונגעהערטע אונטערנעהמונג.

אַלע האָבען פערשטאַנען, אז דאָס וועט ניט זיין קיין חקירה אין תלמוד און אויך ניט קיין פאָרשונג אין דער אידישער געשיכטע. נאָר עפּעס אַ וועלטליכע זאַך. די נייגיערדע ביי די אנדערע תלמידים איז געוואקסען און אז מען האָט ניט געקאָנט אויסגע־פינען אויף אַ גלייכען וועג האָט מען זיך גענומען אויף אַ קרומען. מען האָט זיך פערקליבען צו זייער שאַפע, האָט מען דאָרטען אויפ'ן ערשטען פּלאַץ געפונען ווירגיל'ס ענעאידא, איבערזעצט אין מאַ־לאַראַסיש, שילערס דראמאטישע ווערק און געטהעס און דאָס גליי־כען, ווי אויך מאנוסקריפּטען אין א י ד יש און מאַלאַראַסיש, פערשיידענע ליעדער און דאָס גלייכען. עס איז געוואָרען קלאָר פאר אַלעמען, אז מען גרייט זיך אויפפיהרען עפּעס פאר דער ביהנע. די פראַגע איז נאָר געווען, ווי אזוי וועלען דאָס צוקינפטיגע רבנים און מוסר זאָגער ארויפטרעטען אויף אַ ביהנע. מען האָט פון די דאָזיגע צוויי אנטרעפּעניאָרען געלאַכט, מען האָט זיי גע־רופען שמעון און לוי, ברידער פון איין פּראָפעסיאָן. עס האָט זיך אויך פערענטפערט די פראַגע, צו וואָס האָט אזא דרעה־קאָפּ, ווי ב—צוזאמענגעבונדען זיך מיט אזאַ פערשלאָפענע נשמה ווי א—. דער לעצטער איז געווען אַ מוזיקער און האָט געקאָנט מאַלאַראַסיש.

לאַנג האָבען דאָך די צוויי ניט בעהאַלטען זייער סוד. איינמאָל אין קאַניקעל צייט האָבען זיך ביידע אוועקגעלאָזט קיין בערדי־טשעוו, וואו עס זיינען געווען א סך תלמידים פון ראַבינער שול, גרויסע און קליינע. דאָרטען האָבען זיי אין דער גיך צוזאמענגעשטעלט א טרופּע פון חברים. עס פערשטעהט זיך, אז קיין פּרויען האָבען זיך דערין ניט בעטהייליגט. די שעהנערע תלמידים האָבען זיך אונטערגענומען צו שפּיעלען פּרויען ראָלען. כדי עס זאָל ניט זיין קיין מניעה צו קריגען אַן ערלויבנים אויף די פאָרשטעלונגען, האָט מען בעשלאָסען צו געבען א גאַנצע רייהע ספּעקטאַקלען און די הכנסה זאָל געהן אויף די פערוואונדעטע סאָלדאטען אין סעוואַס־טאָפּאָל. די סעוואַסטאָפּאָלער מלחמה האָט זיך ערשט דעמאָלט צופלאַקערט. אין בערדיטשעוו זיינען דעמאָלט געווען א סך חיל, און די גענעראַלען האָבען זיך אָנגעכאַפּט אַן דער אידעע, זיי האָ־בען גענומען דעם שטאָדטישען טהעאטער און איבערגעגעבען איהם

די צוקינפטיגע רבנים. אין יענער צייט האָט מען אין דעם זיד וועסטערנעם ראיאָן, וואו נאָר עס איז געווען א טהעאטער, גע־שפּיעלט אויסשליסליך פּוילישע פּיעסען, וועלכע די רוסישע האָבען ניט בעזוכט. די אונטערנעהמונג פון די צוקינפטיגע רבנים האָט דאריבער געמאכט א גרויסען רושם, ווען מודעות זיינען ארויסגע־לאָזט געוואָרען, אז מען וועט שטעלען רוסישע, מאלאָראָסישע און אידישע פּיעסען. די ערשטע פּיעסע איז געווען א אידישע, אויפ־געפיהרט אין אידיש. די טעמא איז געווען פון אידישען קהל, נאָר וואָס די האנדלונג איז געווען ווערט ניט אָנגעגעבען. די פּיעסע ווערט נאָר פערצייכענט אלס א מעלאָדראמע מיט ליעדער. אלס פערפאסער זיינען אָנגעגעבען געוואָרען די נעמען פוןביידע דרא־מאטורגען, א. און ב. די ראָלע פון ראש הקהל האָט געשפּיעלט ב. און ער האָט דערביי ארויסגעוויזען טאלאנט פאר דער ביהנע. דער ראבינער וואָס האָט געשפּיעלט די פרויען ראָלע האָט פשוט אויסגע־לעגט דאָס טהעאטער. דאָס פּובליקום איז בעשטאנען פון אָפיציע־רען, סאָלדאטען און אידען.

די אָפיציערען האָבען שטארק געלויבט די בראווע צוקינפ־טיגע ראבינער פאר דעם מוטה ארויסצושטעלען אָפען די מעשים תעתועים פון קהל. נאָר די אידען האָבען דערפון ווייניג נחת גע־האט.

אין יענער צייט האָט נאָך דער בעוואוסטער בערדיטשעווער האלפּערין געהאט א גרויסע מאכט. ער האָט אָנגעווענדעט אלע זיינע קרעפטען ניט צו דערלאָזען די דאָזיגע פארשטעלונגען. ער איז ארויס פון דעם רעליגיעזען שטאנדפּונקט, אז די צוקינפטיגע רבנים, וואָס וועלען דארפען דאָס פאָלק לערנען אידישע דינים, טרעטען איבער בפרהסיא א בפירוש׳ען איסר פון דער תורה, וואו עס ווערט פערבאָטען א מאנסביל צו טראָגען ווייבערשע קליידער.

די שטאָדט איז געגאנגען כאדראם. אומעדום האָט מען נאָר גערעדט וועגען די דאָזיגע פאָרשטעלונגען.

ניט קוקענדיג, וואָס האלפּערין האָט פּראָטעסטירט, האָבען די אָפיצערען געפאָדערט, מען זאָל ווידער אויפפיהרען די זעלביגע אידישע פּיעסע, וועלכע איז זיי שטארק געפעלען געוואָרען. הגם

זיי האָבען קיין אידיש ניט פערשטאַנען האָבען זיי אָבער גוט פער־שטאַנען די האַנדלונג. דערביי האָבען די תלמידים גוט פאַרגע־שטעלט בעקאַנטע לאָקאַלע טיפּען, וועלכע זיינען געווען ניט פרעמד די אַפּיצערען אין לעבען.

דאַס האָט נאָך מעהר אויפגערייצט די אידען. זיי האָבען דע־רין געזעהן א חוזק־מאַכעריי פון אידען. און ווער טרייבט דעם שפּאַס? זייערע אייגענע ברידער! און מיט מעהר אייפער האָ־בען זיי געזוכט צו שטערען די דאָזיגע פאָרשטעלונגען.

דער קאַמפּף איז אָנגעפיהרט געוואָרען ביים גאַראַדניטשי, וועלכער האָט דאָס געדאַרפט געבען די ערלויבנים. ביידע צדדים האָבען געקעמפּפט מיט אַלע כחות, די אידישע פאָרשטע־הער — אַז מען זאָל קיין אידישע פאָרשטעלונגען ניט געבען, און רוסישע אָפיצערען — אַז מען זאָל שטעלען אידישע פּיעסען. און דער סוף איז געווען, אַז געזיעגט האָבען די אָפיצע־רען: דער פּאַטריאָטישער מאָטיוו פון די פאָרשטעלונגען האָט פערשלאָגען אַלץ.

די פּיעסען זיינען ניט געווען צענזורירט, ווייל זיי זיינען גאָר ניט לאַנג צוריק פערפאַסט געוואָרען, נאָר די אידען האָבען ווע־גען דעם ניט געוואוסט.

די אידישע פּיעסע איז געשטעלט געוואָרען עטליכע מאָל און יעדעס מאָל איז זי אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס בעגייסטערונג. נאָכדעם האָט מען געשטעלט א מאַלאָראָסישע פּיעסע און נאָכדעם א רוסישע. אין דער לעצטער האָט געמאַכט א פּוראָר א יונגער ראַ־ווינִיסט, וואָס האָט געשפּיעלט די ראָלע פון א יונגע מיידעל. דער פּוראָר איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט איהם געשלעפּט פון איין לאָזשע אין דער צווייטער און מען האָט פון איהם נחת גע־קליבען.

ווען די קאַניקולען האָבען זיך געענדיגט איז געוואָרען אויס טרופּע, אויס טהעאַטער און אַלע האָבען זיך צוריקגעקעהרט אין שול. שפּעטער איז אָנגעקומען אַן אַלערהעכסטער דאַנק פאַר די נדבה, וואָס די פאָרשטעלונגען האָבען איינגעבראַכט פאַר די פער־

וואונדערטע. בעדאנקט זיינען געוואָרען אלע, וואָס האָבען אנטהייל גענומען אין די דאָזיגע פארשטעלונגען.

ווי לאנג א. און ב. זיינען נאָך געבליעבען אין זשיטאָמירער ראבינער־שול איז ניט בעוואוסט און עס איז אויך ניט נויטיג צו וויסען. נאָר זייערע אידישע פאָרשטעלונגען אין בערדיטשעוו מיט'ן אנטהייל פון פיעלע ראוויניסטען, פארשטעלונגען וואָס האָבען פון איין זייט ארויסגערופען אזא ביטערען קאמפף פון די פרומע אידען און פון דער צווייטער זייט פערדיענט אן אלערהעכסטען דאנק, האָבען לאנג־לאנג געדארפט לעבען אין די מוחות פון די תלמידים און שטענדיג האלטען פאר זייערע אויגען די מעגליכקייט פון א אידישען טהעאטער.

אויף אזא אופן זיינען די תלמידים פון דער ראבינער שול געוואָרען פאר דער מאָדערנער אידישער דראמע דאָס, וואָס מיט אנדערהאלבען הונדערט יאָהר פריהער זיינען די תלמידים פון די ישיבות געוועזען פאר'ן פורים־שפיעל.

עס איז געוועזען ניט קיין בלינדער צופאל, וואָס דער פעסטער גרונדשטיין פון דעם אידישען טהעאטער איז שפּעטער געלעגט געוואָרען דורך א תלמיד פון דער ראבינער שול.

אין די פופציגער יאָהרען האָט זיך בעוויזען א נייער מין אונ־טערהאלטונג צווישען אידען, אן אונטערהאלטונג וואָס האָט נאָר געקאָנט געמאָלט זיין, ווען די שול און דער בית־המדרש און די קלויז האָבען אויפגעהערט צו פערשפּרייטען זייער גייסטיגע השפעה אויף א געוויסען טהייל אידען. עס האָבען זיך בעוויזען, די אזוי גערופענע, „בראָדער זינגער". מיט'ן נאָמען „בראָדער זינגער" ווערט ניט געמיינט א בעשטימטע פערזאָן אָדער א בעשטימטע קאמפּאַ־ניע, דאָס איז א כלל־נאָמען פאר די זינגער, וואָס האָבען אונ־טערהאלטען אידען מיט זייערע ליעדער און פּרימיטיווע פאָרשטע־לונגען אין די פופציגער, זעכציגער און זיבעציגער יאָהרען, ביז נאָכדפאָרען האָט זיך בעוויזען, און וואָס האָבען געשטאמט פון בראָד.

דאָס זיינען געוועזען פּראָפעסיאָנעלע זינגער, וואָס האָבען מיט חזנות גאָר ניט געהאט צו טהאָן. זיי פלעגען זינגען אין לאָקאלען,

וואו דער עולם איז געזעסען פאר א גלאז וויין און משמח געווען זיך. זיי האבען געזונגען פערשיעדענע ליעדלעך, וואס האבען געהאט א קאפע־שאנטאן כאראקטער, מיט דער מימיק און תנועות, ווי אזעלכע ליעדלאך ווערען געוועהנליך בעגלייט אין א קאפע שאנטאן.

דער ערשטער פון די „בראדער זינגער“ איז געווען יאקאווקע מיט א קאמפאניע פון דריי אדער פיער פערזאן. ער איז געווען א בעקער יונג און ווען מען האט איהם אבגעגעבען פאר א סאלדאט, האט ער געדיענט אין וויען. דארטען האט ער געזעהן דייטשע קאפע שאנטאנען און איהם איז איינגעפאלען, אז דערפון קען מען מאכען א פרנסה ביי אידען. א שטימע האט ער געהאט א גוטע, ער האט אויך געקאנט אליין פערפאסען ליעדלאך, און ווען ער האט זיך צוריקגעקעהרט פון דיענסט, האט ער צוזאמענגעשטעלט א קליינע קאמפאניע און זיי האבען געזונגען אין לאקאלען.

שפעטער האט זיך בעוויעזען אפרים בראדער, ער איז געווען מעהר אינטעליגענט. ער איז פריהער געווען א בעל תפילה און האט געהאט א גוטע שטימע. ער האט צוזאמענגעשטעלט א קליינע קאמפאניע און האט אונטערגעהאלטען דעם עולם מיט ליעדלאך, וואס האבען געדארפט שילדערן דאס חסידישע לעבען. עס פערשטעהט זיך, אז די ליעדער זיינען בעגלייט געווארען מיט חסידישע האוואיעס און תנועות.

נאך שפעטער, ביים סוף זעכציגער יאהרען, האט זיך בעוויזען משה קאפ, וועלכער האט געהאט מעהר ערפאלג ווי אלע. ער פלעגט זיך אקאמפאנירען אויף א הארמאניק. אין זיין קאמפאניע איז געווען משה טייך, וועלכער איז שפעטער געווען איינער פון די ערשטע אקטיארען.

וואס נעהענטער צו די זיבעציגער יאהרען אלץ גרעסער איז געווארען די צאהל פון אזעלכע זינגער קאמפאניעס און זיי האבען זיך פערשפרייט אין גאליציען, רומעניען און פון דארט קיין רוסלאנד. וואס ווייטער בעקומט די דאזיגע אונטערהאלטונג מעהר א פנים פון א פארשטעלונג. עס איז שוין ניט גענוג צו בעגלייטען די ליעדלאך מיט תנועות און האוואיעס. מען דארף שוין די ליעדלאך

איינפלעכטען אין פראזע און עס זאל אויסקומען עפעס א היתר צום ליעדעל. די זינגער טרעטען ניט ארויס פאר'ן עולם ווי זיי שטעהען און געהען, און האבען בעזונדערע מלבושים וואס זאלען פאסען צום כאראקטער פון דעם ליעדעל. האט דאס ליעדעל צו טהאן מיט חסידים, טהוט זיך אן דער זינגער ווי א חסיד, אין א לאנגער אטלעסענע קאפאטע מיט א גארטעל, מיט א טלית קטן, מיט שיכלאך און לאנגע זאקען. דערצו פאדערט זיך אויך א שטריימעל מיט א געוויסען סארט פאות, וואס מען קען זעהן נאר אויף דער ביהנע, מסתמא דערפאר וואס אזוי געהען די חסידים אין גאליציען און וואס די אבי־אבות פון די זינגער זיינען געווען בראדער. האט א ליעדעל געהאט צו טהאן מיט א דייטש, האט זיך דער זינגער אריינגעווארפען אין א לאנגע פאר הויזען, קורצען רע־קיל און געפוצטע שיך. דערצו האט מען שוין אויך געדארפט אבי־סעל גרימירען זיך, אלץ אויף א פרימיטיווען אופן. עס פערשטעהט זיך, אז די זינגער זיינען נאך ניט דערוואקסען צו אזא הרחבה, אז זיי זאלען האבען אונטער דער האנד שמינקע און א פענזיל און פודרע און א פארוקמאכער. אן אבגעברענטע שוועבעלע איז געווען איבערגענוג צו מאכען שווארצע פאסען אויפ'ן פנים, און א רויט שטיקעל פאפיער, אין וועלכען מען וויקעלט איין צוקערקעס, איז געווען די והותר אנצופארבען א פנים רויט.

ווי שוין געזאגט, איז פאר די ערשטע זינגער געווען גענוג צו בעגלייטען זייערע ליעדלאך מיט תנועות און האוואיעס און שפע־טער איז שוין געווען נויטהיג צו געבען די זינגער א פתחון־פה ארויסצוטרעטען מיט א ליעד, כדי עס זאל ניט אויסקומען, אז מען שטעלט זיך אוועק זינגען סתם אין דער וועלט אריין. דאס האט מען דערווזען דערמיט, וואס די זינגער האבען גערעדט אדער פארגעשטעלט עפעס אזוינס וואס האט געהאט צו טהאן מיט דעם ענין פון דעם ליעדעל, און נאכדעם אז מען האט דערצו צוגעפיהרט ווי געהעריג איז, איז מען ארויס מיט'ן ליעד.

אט זיינען א פאר ביישפיעלע פון די פרימיטיווע פארשטעלונ־גען, וואס זיינען געגעבען געווארען אין די וויין־קעלערען אין רומע־

ניען און אין רוסלאנד איידער גאלדפאדען האָט זיך בעוויזען אויף דער ביהנע.

„דער גנב" איז א ליעד, וואָס איז געשריעבען געוואָרען פון דעם בעוואוסטען פאָלקס־דיכטער וועלוועל זבארזשער (עהרענ־קראנץ). א קאָמפּאניע זינגער האָבען גענומען דאָס ליעד און צו־געגעבען דערצו א סצענקע. א איד זיצט אויפ׳ן בעט און לייענט קריאת־שמע און ווען ער לעגט זיך שלאָפען, קומט אריין א גנב דורכ׳ן פענסטער און פּאקט איין די זאכען. דער איד כאפּט זיך אויף פון דעם געררויש און מאכט א גוואלד. דער גנב אנטלויפט, נאָר מען כאפּט איהם און ווען דער פּאָליסמאן פיהרט איהם אריין צוריק אין שטוב, שטעלט זיך דער גנב זינגען דאָס ליעד: „דער גנב".

„דער וכוח צווישען חסיד און דייטש" איז איינע פון יענע ליעדער, וואָס זיינען געשאפען געוואָרען אין א גרויסער צאָהל אין דער צייט פון השכלה. די זעלביגע קאָמפּאניע, וואָס האָט „פּער־זינגערט" דעם „גנב" האָט דאָס זעלביגע געטהאָן מיט׳ן וכוח. עס ווערט פאָרגעשטעלט, ווי א מלמד לערענט מיט א אינגעל אין חדר און כאפּט זיך אז עס איז שוין צייט צו געהן דאוונען. ער געהט ארויס פון שטוב און ער קעהרט זיך באלד צוריק אלס דייטש. פון דעם שמועס מיט׳ן אינגעל ווייזט זיך ארויס, אז דער דייטש איז דעם מלמד׳ס א ברודער. ער איז מיט יאָהרען צוריק אוועקגעפּאָה־רען שטודירען און האָט זיך יעצט צוריקגעקעהרט אהיים. ער ער־קלערט דעם אינגעל די גרונדלאגען פון השכלה און לעגט חסידות אין דר׳ערד אריין. עס פערשטעהט זיך, אז ער רעדט דייטש, און דער אינגעל פערשטעהט ניט א וואָרט, און אז ער איז פאַרטיג מיט׳ן רעדען הויבט ער אָן צו זינגען א ליעד און דער אינגעל ענט־פערט איהם, און עס קומט ארויס א מין דועט.

די „פּראָזע", אָדער די ווערטער וואָס די זינגער האָבען גע־רעדט, איידער זיי זיינען צוגעקומען צום ליעד, איז ניט געווען קיין געשריבענע, דאָס האָבען די זינגער אליין פערפאסט און האָבען עס גערעדט בעל פּה. זיי האָבען געקאָנט בייטען די ווערטער, צוגעבען המצאות און טהאָן וואָס זיי האָבען געוואָלט.

דער עיקר ביי אזא מין פאָרשטעלונג זיינען געווען די ליע־דער, און עס איז מערקווירדיג, הגם זייער מקור איז געווען א קאפע שאַנטאַן, זיינען זיי אין יענע צייטען ווייט ניט געווען קיין קאפע שאַנטאַנישע. די דאָזיגע ליעדער האָבען מ ט זייער כאַראַקטער, מיט זייער גייסט, מיט זייער אינהאַלט אין גאַנצען זיך אונטערשיידעט פון די ליעדלאך, וואָס זיינען שפּעטער איינגעפיהרט געוואָרען אין טהעאַטער אין אמעריקא. דאָס רוב ליעדער זיינען געווען פון א העברעען סאָרט. זיי זיינען געווען געשריעבען פון וועלוועלע זבאַר־זשער, אליקום צונזער און אין אָנהויב פון די זיבעציגער יאָהרען אויך פון גאָלדפאַדען און לינעצקי. גאָלדפאַדענ'ס ליעדער זיינען גע־זונגען געוואָרען אין רוסלאנד, רומעניען און גאליציען א סך פריע־הער, ווי ער האָט עפּעס געהאַט צו טהאָן מיט טהעאַטער, און דער עולם האָט פון זיי געלעקט די פינגער. קאפע שאַנטאַניש זיינען מייסטענס געווען די דועטען.

פון די זינגער זיינען ניט נאָר די „בראָדער" געווען מפורסמים. יעדע געגענד האָט געהאַט איהרע גדולים. אין רוסלאנד זיינען אין אָנהויב פון די זיבעציגער יאָהרען געווען די מפורסמים גראַדנער און פינקעל. זייער הויפּט מקום מנוחה איז געווען אין אדעס און זיי האָבען געזונגען דאָרטען אין די וויין־קעהלערען.

אין אדעס האָט שטאַרק אויסגענומען דאָס ליעד „דאָס אדע־סער ווייבעל." ווי אַלע ליעדער פון דעם סאָרט אין יענער צייט, איז דאָס „אָדעסער ווייבעל" געווען פערזעהן מיט פּראָזע, וואָס האָט געדאַרפט רעכט מאַכען דאָס זינגען. אין דער „אדעסער ווייבעל" קומען אריין דריי פּערזאָן. א חסיד, א לעהרער און א פרוי. עס איז פערשפּאָרט צו זאָגען, אז קיין פרויען האָבען דאַמאָלט ניט געזונגען און ניט געשפּיעלט אין די לאָקאַלען. גראַדנער האָט זיך אָנגע־טהאָן ווי א חסיד'ל, און פינקעל האָט זיך פערקליידט פאַר א ווייבעל.

דער אינהאַלט פון „אדעסער ווייבעל" איז אזא:

א ווייבעל האָט געהאַט א מאַן א חסיד. ער איז געזעסען אין בית־המדרש און האָט גע'שכור'ט. א לעהרער איז אריינגעקומען. זי קלאָגט זיך פאַר איהם, אז איהר מאַן איז א לא יוצלח, א באַנק־

קוועטשער. דער מאן קומט און עס הויבט זיך אן א קריעג צווישען איהם און איהר אין דער פארם פון א דועט:

ע ר. זאג מיר, דו וויבעל, דו שעהנע, דו פיינע,
וואס זיינען דיר פערוויינט די אויגען דיינע?
ז י. וואס זאל איך ניט וויינען, אין דר'ערד ניט אריין,
איך האב אזא חסיד, א פליאסקע א מאן.

אזוי זיינען געווען געבויעט אלע ליעדער, וואס די זינגער האבען געזונגען אין אנהויב פון די זיעבעציגער יאהרען, סיי אין רוסלאנד, סיי אין רומעניען און סיי אין גאליציען. שטימען אליין זיינען ניט געווען גענוג פאר די דאזיגע ליעדער, די זינגער האבען געדארפט קאנען געבען א מין פארשטעלונג. וואס לעבעדיגער איינער האט זיך ארויסגעוויזען אין אזא פארשטעלונג, אלץ גרעסער איז געוואקסען זיין נאמען צווישען די בעזוכער פון די וויין־קעהלערען.

ווי פרימיטיוו אזעלכע פארשטעלונגען זיינען ניט געווען, זיינען די זינגער אין א קליינעם פארמאט געווען אקטיארען, און הגם זיי האבען נאר געהאט געצעהלטע ראלען — א חסיד'ל, א „דאטש", א וויבעל — האבען זיי אבער געוואוסט, ווי א קעהר צו טהאן זיך אויף א ביהנע און ווי פארצושטעלען א לעבעדיגען מענשען.

די פערשיעדענע קאמפאניעס, וואס האבען ארומגעוואנגעלט איבער די גרעסערע שטעדט אין רוסלאנד, רומעניען האבען געווען, אז עס האט זיך שוין פארמירט א היבש פובליקום, וואס לעקט די פינגער פון אזא מין אונטערהאלטונג וואס האט א שייכות מיט א טהעאטער־פארשטעלונג, און צו טהעאטער איז געווען אין אידישען גייסט צו נימ. דער עולם האט זיך שוין איבער אזעלכע פראגען ניט פערטראכט און איז מיט א גרינגען הארצען געגאנגען זעהן און הערען די זינגער אין די וויין־לאקאלען.

אויף אזא אופן זעהען מיר, אז די נויטהיגע שטיינער פאר א בנין פון א טהעאטער זיינען שוין געווען אנגעגרייט און עס האט זיך נאר געפאדערט דער בוימייסטער, וואס זאל פערשטעהן, וואס מען קאן אויסבויען פון דעם גרייטען מאטעריאל.

אכטער קאפיטעל.

דער גרינדער פון אידישען טהעאטער.

אין אנהויב פון די זיבעציגער יאהרען זיינען שוין אלע דריי נויטיגע עלעמענטען פאר א אידישען טהעאטער געווען פארטיג. עס זיינען געווען די דיכטער וואס האבען פערשטאנען צו שאפען דראמאטישע זאכען פאר דער ביהנע; עס זיינען געווען די פאלקס־זינגער, וואס האבען געגעבען אין וויין־קעהלערען מיניאטורע פאר־שטעלונגען און עס איז שוין געווען א היבשע פובליקום וואס האט זיך לחלוטין ניט געקימערט וועגען „מושב לצים„ און וואס האט געפאדערט אזא אונטערהאלטונג, וואס מען געפינט אין א טהעא־טער.

אין דער צייט האט זיך בעוויזען אברהם גאלדפאדען. נאך זייענדיג א תלמיד פון דער זשיטאמירער ראבינער־שול האט ער ארויסגעוויזען א תשוקה צו טהעאטער. אין די זעכציגער יאהרען האבען די תלמידים מיט דער צומוטהיגונג פון די א דישע לעהרער געגעבען א פארשטעלונג פון „סערקעלע“, און גאלדפאדען האט גע־שפיעלט די הויפט־ראלע אין דער דאזיגער פיעסע. אט דער פאקט דארף אויסגעטייטשט ווערען, אז די היסטריאנישע קונסט איז איהם געווען נאהענט צום הארצען און זיינע חברים האבען געוואוסט, וואס ער קאן דער נען אויפטהאן.

די אטמאספער פון דער זשיטאמירער ראבינער־שול צו דער צייט וואס גאלדפאדען האט דארטען געלערענט איז געווען אזא, וואס האט געוועקט די תשוקה פון די תלמידים צו דער דראמאטי־שער קונסט. דער גרויסער ערפאלג פון די תלמידים, וועלכע האבען אין די פופציגער יאהרען געגעבען עטליכע אידישע פארשטעלונגען אין בערדיטשעוו און דער אפיציעלער דאנק וואס זיי האבען גע־קריגען פון דער רעגיערונג פאר זייער גוטער ארבייט, האט ממש

אנגעצונדען די פאנטאזיע פון די אנדערע תלמידים און די ווענד אליין פון דער ראבינער־שול האבען געדערט וועגען טהעאטער.

אברהם גאלדפאדען איז געווען דורכגעדרונגען מ ט דער דאזיגער אטמאספערע און דערצו האט אויף איהם געמאכט אזא שטארקען איינדרוק דר. עטינגער'ס דראמע אז נאך מיט עטליכע יאהר פריהער, ווי ער האט זיך גענומען צו א אידישען טהעאטער, האט ער אנגעשריבען א קאמעדיע אדער א פארס, וואס ווייזט דייטליך און בולט דעם איינפלוס פון „סערקעלע."

די קאמעדיע הייסט „די מוהמע סאסיע" און איז גאנץ לעבעדיג געשילדערט. דער סיוזשעט איז א ביסעל א פערפלאנטערטער, גאר ניט ווי אין די אנדערע שפעטערדיגע פארסען. סאסיע ווי סערקעלע איז די עקרת הבית און געהט אין ספאדעק. זי וויל זעהר אויסגעבען א הר שוועסטער און געפינט א שניידער א ליטוואק, וועלכער איז פיקס און פארטיג צו געהן צו דער חופה. נאר אין דעם טאג פון דער חתונה קומט אן דעם ליטוואק'ס ווייב און דערלאזט ניט איהר מאן עובר זיין אויפ'ן חרם דרבנו גרשם. אין דער שטיק איז נאך איינגעוויקעלט א צווייטער סיוזשעט. סאסיע האט א פלימעניצע און טהוט איהר אן געבראטענע צרות. דער מאן וואלט זיך וועלען אננעהמען פאר איהר, האט ער אבער מורא פאר זיין פלונית'טע (גראד ווי אין סערקעלע). זיין פריינד איספאנסקי קומט צו הילף און דורך א רמאות געלינגט זיי חתונה צו מאכען די ארימע פל מעניצע. די בילדער זיינען אזוי לעבעדיג, אז דער דאזיגער פארס איז א סך בעסער פון די אלע אנדערע פון דעם מין, וואס גאלדפאדען האט נאכדעם געשריבען.

אין 1872 האט גאלדפאדען אויך געדרוקט א דיאלאג. אונטער'ן נאמען „צוויי שכנות". דאס איז א שמועס צווישען צוויי ווייבער, וועמעס קינדער, אלטערוניו און זיידוניו, שפיעלען זיך אן א זייט. שיינדעלע און גנעסיע מאכען איינע די צווייטע אמת'ע ווייבערשע קאמפלימענטען און געפינען ניט גענוג ווערטער אויסצודריקען זייערע הייסע ווינשעוואניעס איינע פאר דער צווייטער:

שיינדעלע. און איך וועל טאנצען ביי אייער זוהן אויף דער חופה!

גנעסי. און איך וועל אייערען צוטראגען די גילדערנע יויך!
שיינדעלע. און איך וועל טאנצען א קאזאטשאק מיט'ן מחותן.
גנעסי. און איך וועל טאנצען מיט די מאנסבילען אין מיטען.
שיינדעלע. א פאר לייכטער דרשה־געשאנק אייער אלטע־רוניון!
גנעסי. און איך א פאר פריאלען אייער זיידוניון!
שיינדעלע. און איך וועל אייער פאר־פאלק אונטערבעטען דאס קישען.
גנעסי. אוי, דאס איז א גוטער פריינד, לאמיר זיך צוקושען.
און בשעת די דאזיגע הייסע ווינשעוואניעס פליהען פון איי־נער צו דער צווייטער און די הערצער פון די יונגע מאמעס זיינען אזוי דערוואַרעמט, אז די שכנות כאפען זיך אזש קושען, קאנען זיך די קינדער צווישען זיך מיט עפעס ניט צוטהיילען און הויבען זיך אן צו שלאגען.
די הייסע פריינדשאפט צווישען די שכנות ווערט תיכף אי־בערגעריסען. יעדע גיט זיך א ווארף צו איהר קינד און איינע הויבט אן אויסצו'בטל'ען אלע איהרע חלומות אויף דער צווייטער און איינע אויף דער אנדערער לייענט אויס א צעטיל פון כל דבר אסור.
אברהם גאלדפאדען איז געבארען געווארען דעם 20טען יולי, 1840, אין אלט קאנסטאנטין, וואלינער גובערניע, רוסלאנד. זיין פאטער איז געוועזען א זייגער־מאכער, וועלכער איז געווארען אנגע־שטעקט פון דער השכלה. דעמאלט איז געוועזען די צייט פון פאַי־מאניקעס און געוועהנליך האט מען פאר רעקרוטען געכאפט די קינ־דער פון בעלי מלאכה'ס. די קינדער פון רייכערע בעלי בתים האט מען ניט אנגעריהרט, נאר בעלי מלאכה'ס האבען אויך געהאט א מיטעל ווי אזוי צו בעווארענען זייערע קינדער פון די כאפערס. און דער מיטעל איז געוועזען צו שיקען זיי, די קינדער הייסט עס, אין שקאלעס. אברהם גאלדפאדען איז געוועזען צווישען די ערשטע קינדער אין דער קאזיאנער שקאלע. ער האט ארויסגעוויזען גרויסע פעהיגקייטען און צו צעהן יאהר האט ער אנגעשריבען א לשון־

קודש'דיגען שיר. דער בעוואוסטער שרייבער אברהם בער גאָט־לאָבער איז דעמאָלט געווען לעהרער אין דער דאָזיגער קאַזיאַנער שול און האָט זיך פעראינטערעסירט מיט דעם גראַטענעם אינגעל און האָט זיך בעזונדערס אָבגעגעבען מיט איהם, געלערענט איהם העברעאיש און געוועקט אין איהם דעם פּאָעטישען געפיהל.

גאָטלאָבער איז אבער ניט נאָר געווען א העברעאישער שריי־בער און דיכטער, ער האָט אויך געשריבען אידישע ליעדער. פון זיין טאַטען דעם חזן האָט ער גע'ירש'עט א גוטע שטים און א ליעבע צו נגינה. ער פלעגט אליין שאפען די נגונים צו זיינע ליעדער. די דאָזיגע ליעדער מיט די נגונים האָט גאָלדפאדען איבערגענומען און פלעגט זיי שפּעטער מיט חשק זינגען אין דער ראבינער שול.

ביי גאָטלאָבער'ן האָט ער זיך אויך באקאנט מיט דער אידישער דראמע, און אויב גאָלדפאדען האָט אין דער „מוהמע סאָסיע" ארויסגעוויזען דעם שטארקען איינפלוס פון „סערקעלע", האָט ער אין די שפּעטערדיגע פארסען געוויזען דעם איינפלוס פון גאָטלאָ־בער'ס „דעקטוך".

די אידישע לעהרער און ראבינער־שול האָבען געהאלטען אז עולם ומלאה פון דעם יונגען דיכטער גאָלדפאדען און געלעגט אויף איהם גרויסע האָפנונגען און נביאות געזאָגט, אז ער וועט אמאָל זיין א ציערונג פאר דער העברעאישער ליטעראטור, און דאָס האָט איהם געהאָלפען ארויסצוקומען פון די עקזאמענס מיט גאנצע ביי־נער. ווי די מייסטע פּאָעטען האָט ער ניט ליעב געהאט קיין מא־טעמאטיק און די טרוקענע חשבונות זיינען איהם געווען דערווידער. ער וואָלט קיין מאָל ניט אויסגעהאלטען דעם עקזאמען אין דער דאָ־זיגער חכמה, נאָר א דאנק זיין וואקסענדען, פערשפּרעכענדען טא־לאנט, איז ער נצול געוואָרען פון דעם גזלן דעם לעהרער פון מא־טעמאטיק.

נאָכ'ן ענדיגען די ראביענר־שול איז ער געוואָרען א לעהרער פון קאַזיאַנער שול, פריהער אין סימפעראָפּאָל און נאָכדעם אין אָדעס, וואו ער האָט חתונה געהאט מיט ווערבעלס טאָכטער.

גאָלדפאדען איז געווען צו לעבענס־לוסטיג פאר אזא טרוקענע פּראָפעסיע און א חוץ דעם איז דער געהאלט פון א לעהרער דע־

מאָלט געווען נאָך צרה'דיגער ווי איצט. „18 רובעל מיט קאָפּי־
געס האָט א לעהרער דעמאָלט בעקומען געהאַלט!" האָט גאָלדפאַ־
דען שפּעטער געמאַכט חוזק דערפון. און דאָס קומט אויס א פיער
רובעל א וואָך, כמעט אַזוי פיעל, וואָס אַן אָרימער מלמד האָט גע־
קריגען אין א קליין שטעדטעל. ער האָט אוועקגעוואָרפען חרפה אַן
א זייט און איז אריין אלס קאַסיר אין א מאַגאַזין פון דאַמען־היט.
די שכירות פון א קאַסיר אין אַזא געשעפט זיינען אויך ניט
געווען אַזעלכע, וואָס האָבען איהם געקאָנט צופריעדען שטעלען.
נאָר ווי עס שיינט האָט ער דערביי געהאַט אַן אַנדער כונה. ער האָט
זיך געוואָלט בעקאַנען מיט'ן דאָזיגען געשעפט, כדי ער זאָל שפּע־
טער קענען אַליין עפענען אַזא מאַגאַזין. און טאַקע אַזוי איז גע־
ווען. ס'האָט לאַנג ניט געדויערט און אויף איינער פון אַדעסער גאַ־
סען האָט זיך געעפענט א מאַגאַזין פאַר פרויען־היט מיט א שילד,
פון וואַנען עס האָט אַרונטערגעקוקט דער נאָמען גאָלדפאַדען.*)
דאָס געשעפט איז אָנגעגאַנגען גאַנץ לעבעדיג כל זמן מען האָט גע־
געבען סחורה אויף קרעדיט, נאָר ווען די קרעדיטאָרען האָבען גענו־
מען פאָדערען געלד, האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז עס איז ניטאָ מיט
וואָס צו בעצאָהלען זיי, און איידער ער האָט זיך נאָך רעכט צוגע־

---

*) ווען ער איז אריינגעטראָטען אין ראַבינער־שול האָט ער געהייי־
סען גאָלדענפאָדים און האָט נאָך דעם דאָזיגען נאָמען געברויכט, ווען ער
האָט געלאָזט דרוקען זיין זאַמלונג פון אידישע ליעדער „אידעלע"
(1866). דאָס לעצטע ליעד אין דער דאָזיגער זאַמלונג ענדיגט זיך
מיט'ן פערז:

„מיר נעהמען ניט ביידע מיט פון דאַנען,
מיר זיינען ביידע גלייכע צדדים;
מיך וועט מען כאָטש א צייט דערמאַנען:
דאָס האָט געשריבען א. גאָלדענפאָדים.

נאָר אויף דער עצה פון א לעהרער אין ראַבינער־שול האָט ער גע־
ענדערט דעם נאָמען אויף גאָלדענפאַדען, כדי אָבצוטרייבען פון איהם
דעם פּראָסט־אידישען קלאַנג און נאָך שפּעטער האָט ער שוין אַליין פער־
קירצט אויף גאָלדפאַדען.

וואוינט צום נאָמען „געשעפטסמאן,“ איז ער געצוואונגען געװעזען צו ערקלערען זיך באנקראָט. און שוין גאָר ניט ווי א געשעפטסמאן איז ער אוועק ניט נאָ פון אדעס נאָר אויך פון רוסלאנד.

ער איז אָנגעקומען אין מינכען און דאָרטען געוואָלט שטודירען מעדיצין. אלס געענדיגטער פון ראבינער־שול, זיינען פאר איהם געװעזען אָפען די אוניווערזיטעטען אין רוסלאנד, נאָר מסתמא צוליעב דעם באנקראָט האָט ער דאָרטען שטודירען ניט געקענט. נאָר אין מינכען האָט ער געטראָפען א געוועזענעם לעהרער פון אלט קאָנסטאנטין, וועלכער האָט דאָרטען אויסגעשטודירט אויף דאָקטאָר מעדיצין. יענער האָט איהם קלאָר געמאכט, אז מיט זיינע פאָדערונגען פון לעבען וועט ער לאנג קיין סטודענט ניט בלייבען און ער וועט גאָר אומזיסט זיך פלאָגען און ער האָט די עצה געפאָלגט און אָבגעזאָגט זיך פון דעם געדאנק צו שטודירען ווייטער.

אין דער צייט איז שוין זיין נאָמען געוועזען פאָפולער צווישען די העברעאישע און אידישע לעזער און מעהר צווישען די אידישע, ווייל דערצו האָבען געהאָלפען זיינע ליעדער, וואָס מען האָט צו דער צייט געזונגען אין א סך, א סך אידישע הייזער.

ער האָט זיך מיישב געוועזן, אז נאָך אלעמען איז זיין פאך ליטעראטור און ער האָט אָנגעהויבען צו טראכטען וועגען א אידישע צייטונג. אין רוסלאנד האָט ער קיין צייטונג ניט געקאָנט ארויסגעבען — דערצו האָט זיך געפאָדערט א ספּעציעלע ערלויבניס פון דער רעגיערונג און דאָס איז געוועזען שווער אָדער גאָר אונמעגליך צו קריגען. נאָר דערפאר האָט א צייטונג, וואָס האָט זיך געדרוקט אין אויסלאנד, געמעגט אריין אין רוסלאנד. ער איז אוועק אין לעמבערג און צוזאמען מיט יואל לינעצקי צוגעטראָטען צו א וועכענטליכער הומאָריסטישער צייטונג אונטער׳ן נאָמען „ישראליק.“ דאָס איז געוועזען אין 1875. נאָר די צייטונג האָט לאנג זיך ניט געהאלטען, און אין א יאָהר ארום, אין 1876, גיט ער שוין ארויס אין בוקאָווינא אן אנדער צייטונג אונטער׳ן נאָמען „דאָס בוקאָווינער איזראָעליטישע פאָלקס בלאט.“ די צווייטע צייטונג האָט געהאַט נאָך אן ערגערען מזל און נאָר א קליינע צאָהל נומערען זיינען פון איהר ארויס. אין דער צייט איז איהם אָנגעקומען א בריעף פון

זיינעם אן אבאנענט, מיט׳ן נאמען יצחק ליבערעסקו, וועלכער איז געווען איינער פון די משכילים אין יאסי, רומעניען, און וועלכער האט איהם געמאכט דעם פארשלאג, אז ער זאל די רעדאקציע פון דעם בלאט איבערטראגען אהין. א. גאלדפאדען האט זיך אן דעם פארשלאג אנגעכאפט און איז אנגעקומען קיין יאסי, צווישען די ימים טובים אין 1876.

אין יאסי איז דעמאלט געווען דער לידער־זינגער גראדנער, וועלכער האט יעדען שבת צו נאכט אבגעגעבען „זמירות" אין א קליין גערטענדעל ביי שמעון מארק.

גראדנער איז געווען יאקאווקע׳ס א תלמיד און זיין רעפוטא־ציע האט צו יענער צייט דערגרייכט אין דריי מדינות: רוסלאנד, עסטרייך און רומעניען. ער איז געווען א פרעמדער פלאנץ אויף דעם דאזיגען פעלד. ער איז אפשר געווען דער איינציגער ליטוואק צווישען די לידער־זינגער און דאך האט ער פערנומען צווישען זיי דעם אויבען־אן.

עס איז שוין געווען דערמאנט וואס די ארבייט פון א לידער־זינגער איז געווען. פאר א לידער־זינגער איז ניט געווען גענוג צו זינגען א ליעד; ער האט דאס זינגען געדארפט בעגלייטען מיט תנועות און העויות און מיט טענץ. איז דאס ליעד געווען וועגען א חסיד, האט ער זיך אנגעטהאן ווי א חסיד׳ל, און אויפ׳ן לשון פון די בעזוכער האט עס געהייסען „פערשטעלען" זיך. איז דאס ליע־דעל געווען וועגען א בעל־העגלה, האט ער זיך אנגעטהאן ווי א בעל־העגלה. איז דאס ליעדעל געווען וועגען א מלמד, האט ער זיך אנ־געטהאן ווי א מלמד, און דאס גלייכען. דערביי האט ער געמאכט די מימיק פון די פארשוינען וואס ער האט פארגעשטעלט. אויפ׳ן לשון פון די בעזוכער האט די מימיק געהייסען „מאכען אנשטעלען."

ווען א ליעד האט געפאדערט א צווייטע פערזאן האט דער זינגער גענומען א מיטהעלפער, וועלכער האט אויך געמאכט די זעל־בינע קונצען. און אזוי ווי די לידער האבען צו דער צייט געהאט דעם כאראקטער פון מיניאטורע פארשטעלונגען האבען זיך גע־וועהנליך געפאדערט דערצו לכל הפחות צוויי פערזאן.

גראדנער האט זיך אויסגעצייכענט פון אנדערע ליעדער־זינגער סיי מיט זיין טאלאנט, וואס איז דעמאלט נאך געווען אין א רוי־ הען, ווילדען צושטאנד, און סיי מיט זיין מוטה, ענערגיע און אונ־ טערנעהמונגס־גייסט. ער איז געווען געבענשט מיט א געבארענעם טאלאנט, וואס האט נאר געפאדערט ענטוויקלונג און שולונג. ביי די ערשטע ווארימע שטראהלען פון א ביהנע האט זיך זיין טא־ לאנט צובליהט און ער האט זיך אויסגעצייכענט סיי אין קאמישע ראלען און סיי אין טראגישע, און ער איז געווארען דער גרעס־ טער אקטיאר פון זיין צייט.

גאלדפאדען האט איהם כאראקטעריזירט אין די ווערטער:

„גראדנער האט שעהנע פעהיגקייטען: ער בעזיצט א געזונ־ טע אנגענעהמע נאר נישט נאך אויסגעארבייטע באריטאן־שטימע. זיינע בעוועגונגען און מימיק איז בעפריעדיגענד נאר ווילד. ער פאדערט איינע רעגעלמעסיגע ענטוויקלונג און מעלאדיע."

דאס איז די כאראקטעריסטיק פון גראדנער, ווען גאלדפאדען האט איהם ערשט דערקאנט.

מען ווייסט זעהר ווייניג וועגען דעם ערשטען בעדייטענדסטען אקטיאר. אלץ וואס מען ווייסט וועגען איהם איז, אז ער איז גע־ בארען געווארען אין דער ליטא און דארטען האט ער זיך אויסגע־ האדעוועט. אלס יונגער בחור'ל האט ער געהאט די מלאכה פון א פאפיראסענמאכער און האט געארבייט אין ווילנא ביי שישמאן און דורונטש אין פאבריק. נאר די דאזיגע ארבייט איז איהם ניט געפעלען געווארען און ער האט זיך אוועקגעלאזט איבער דער וועלט פרובען זיין מזל. ווי אזוי ער איז געווארען א ליעדער זינגער איז ניט בעקאנט, נאר ווען גאלדפאדען האט איהם בעגעגענט אין יאסי, האט ער ארויסגעוויזען מעהר אנטרעפּעניארישען גייסט ווי די אנ־ דערע.

גראדנער האט זיך ניט בענוגענט ווי די אנדערע ליעדער־זינ־ גער צו געבען א „פארשטעלונג" ערגעץ אין א שטוב ביי א בעל־ הבית אדער אין א שיינק. ער האט געשטרעבט נאך גרעסערעס און האט אויסגעקליבען די גרויסע שטערט פאר זיין טהעטיגקייט. ווען ער איז אנגעקומען אין א גרויסער שטאדט האט ער גענומען א

גרויסען לאָקאַל, געמאַכט דאָרטען א פּלאַטפאָרם, געלאָזט נומערי־רען די ביינקלעך און אָבדרוקען קליינע אפישען מיט דער מעלדונג, אז ער זינגט די בעסטע ליעדער פון די בעליעבטע פאָלקס־דיכטער: אליקום צונזער, וועלוויל זבארזשער, יואל לינעצקי און אברהם גאָלד־פאדען.

ווען גאָלדפאדען איז אנגעקומען קיין יאסי, מיט'ן צוועק אי־בערצוטראַגען אהער זיין רעדאקציע, האָט גראָדנער געגעבען זיינע זמירות אָדער קאָנצערטען אין א קליינעם גאָרטען און זיין מיט־העלפער איז געווען שכר גאָלדשטיין.

גראָדנער איז געווען פון די ערשטע צו קומען אָבגעבען איהם א ווארימען שלום עליכם. זיי האָבען ביידע ניט פערשטאַנען די בעדייטונג פון דער דאָזיגער היסטאָרישער בעגעגעניס. גראָדנער האָט זיך פּשוט דערפרעהט מיט'ן דיכטער, וועמעס ליעדער ער האָט געזונגען און וועלכער איז פאר איהם געווען א קוואל פון פּרנסה. ליעדער קאָן מען ניט זינגען שטענדיג די זעלביגע און מען דאַרף האָבען פון צייט צו צייט נייע. גאָלדפאדען האָט אין איהם געזעהן א קונה, וועמען ער וועט קאָנען פערקויפען עטליכע נייע ליעדער, און אין זיין דאַמאָלדיגען צושטאַנד וואָלט איהם דאָס ביסעל געלד זעהר צוניץ געקומען. עס איז אבער געווען פון ביידע זייטען א מקח טעות. גאָלדפאדען דערצעהלט מיט א ווייכען הומאָר, ווי גראָדנער האָט איהם ערקלעהרט, אז דעם שכר פאר זיינע ליעדער בעקומט ער אין פּאָפּולאַריטעט. אָט איז ער, גאָלדפאדען, ערשט נע־קומען אין א פרעמדער שטאָדט, און זיין נאָמען איז שוין דאָ בע־קאַנט פון איין עק ביז'ן צווייטען, און דאָס איז דערפאר וואָס ער גיט אָן דעם נאָמען פון דעם דיכטער פון יעדען ליעד וואָס ער זינגט. קיין אנדער שכר קאָן מען פון קיין ליעדער זינגער ניט ערוואַר־טען, ווייל קיין גרויסע גליקען מאַכט ער דאָך אליין ניט.

גאָלדפאדענס פערהערער האָבען איידער וואָס ווען געזוכט צו מאַכען פאר איהם אָביסעל געלד, וואָס ער האָט געדאַרפט זעהר נויטיג. זיי האָבען דערוויזען מיט אַלע ראיות דעם אייגענטהי־מער פון דעם גערטעל, וואו גראָדנער האָט געזונגען, וואָס פאר א פּוראַר עס וועט מאַכען גאָלדפאדען, ווען עס וועט אַנאַנסירט ווע־

רען — אז ער אליין וועט ערשיינען פאר'ן פובליקום און דעקלא־
מירען זיינע אייגענע ליעדער. דער בעל הבית פון דעם גערטעל
האט זיך אנגעכאפט אן דעם און איז מרוצה געווארען צו געבען
גאלדפאדען הונדערט פראנק פאר דעם אבענד און די איינטריט
פרייזען זיינען פאר דעם אבענד געהעכערט געווארען.

די ראל פון א דעקלאמאטאר איז פאר גאלדפאדען ניט געווען
ניי. מיט עטליכע יאהר צוריק האט ער געגעבען אזא אבענד אין
אדעס פאר דער אינטעליגענץ און דער אבענד איז געקרוינט געווא־
רען מיט גרויס ערפאלג.

גאלדפאדען דערצעהלט וועגען דעם אבענד אין יאסי אזוי:

דער גערטעל איז געווען געפאקט, ווען גאלדפאדען איז ער־
שיענען אויף דער עסטראדע אין א פראק, אין ווייסע גלאסעע האנד־
שוה, און האט ארונטערגענומען זיין צילינדער און פערנייגט זיך
פאר'ן פובליקום. ער האט ערווארט דונערענדע אפלאדיסמענטען,
נאר א חוץ עטליכע פערעהרער האט קיינער קיין האנד ניט אויפגע־
הויבען און דאס פובליקום איז געבליבען ווי פערשטיינערט.

ער האט אבער בשעת מעשה ניט פערשטאנען די ריכטיגע בע־
דייטונג דערפון און האט זיך גענארט מיט'ן געדאנק, אז דאס האט
ער מיט זיין ערשיינונג אזוי איבערראשט די פערזאמעלטע, אז זיי
האבען זיך אין גאנצען פערלארען און ניט געוואוסט וואס צו טהאן.
ער האט קיין שהיות ניט געמאכט און דעקלאמירט „דאס פינטעלע
איד." ווען ער האט דאס ליעד געענדיגט, האט ער זיך גראציעז
פערנייגט צום צייכען, אז מען קאן שוין אפלאדירען, נאר צו זיין
טרויעריגער איבערראשונג, האבען זיך נאר אויפגעהויבען די עט־
ליכע הענד פון די פערעהרער און דער גאנצער עולם איז געבליבען
שטיל.

„דאס פינטעלע איד" איז אן ערנסטע ליעד און גאלדפאדען
האט א טראכט געטהאן, אז אפשר איז דאס צו ערנסט פאר'ן
פובליקום און ער האט אנגעהויבען צו דעקלאמירען א הומאריסטיש־
סאטירישע געדיכט „דער מלאך", וואס בעשטעהט פון צוויי אב־
טהיילונגען: די יונגע נשמה און די אלטע נשמה. ער האט אבגע־
דעקלאמירט „די יונגע נשמה."

דער עולם שווייגט.
דעקלאמירט „די אלטע נשמה.“
דער עולם שווייגט.

ער האט זיך געלאזט געהן פון דער ביהנע, איז געווארען נאך ערגער. דער עולם האט פערלארען די גדולד און האט אנגעהויבען צו פייפען, וואס האט בעדייט: אי טייער געצאהלט אי פערפוילטע פיש געגעסען.

די פיאסקא איז געווען די גרעסטע, וואס מען האט זיך אפילו ניט געקאנט פארשטעלען.

גראדנער א ז די גאנצע צייט געשטאנען אן א זייט און האט דערפון גרויסען צער געהאט. ער איז ארויף אויף דער פלאטפארם און האט אויסגעזידעלט דאס „ווערטהע פובליקום“ מיט די ערגסטע ווערטער. דער עולם איז גאר לעבעדיגער געווארען און האט איהם אפלאדירט.

פארטיג געווארען מיט'ן גאב, איז גראדנער ארונטערגעלאפען פון דער פלאטפארם, צוגעגאנגען צו גאלדפאדען און געטרייסט זיהם און אין קורצע ווערטער ערקלערט איהם די אורזאך פון דער פיאסקא. דער עולם וואס האט געזעהן גראדנער'ן, וועלכער האט נאר געזונגען גאלדפאדען'ס ליעדער, פלעגט זיך ווייזען אין לאנגע פאות'ן און אין א שטריימעל און געמאכט האפקעס, האט ערווארט, אז דער מאן וואס מאכט אליין די ליעדער וועט מסתמא ערשיינען און וועט ווייזען אזעלכע האפקעס, וואס מען האט דאס נאך ניט געזעהן, און ווער ווייסט, אפשר וועט ער אויך ציהען רויטע שטענגעס פון נאז. ענטטוישט אין זיין ערווארטונג איז דער עולם, נאטירליך, געווען בייז און אויפגעבראכט.

גראדנער האט זיך דערמיט ניט בענוגענט און געסטארעט זיך צו פערגלעטען דעם שלעכטען איינדרוק. ער האט זיך גיך ארייגעווארפען אין א כאלאטעל, ארויפגעכאפט א פאר פאות און א שטריימעל און איז ארויפגעשפרונגען אויף דער פלאטפארם. פון גרויס איילענים האט ער פערגעסען אנצוטהאן א בארד, נאר דאס האט נאר ניט געשטערט. ער האט אנגעהויבען צו זינגען „דאס

פרעהליכע חסיד׳ל״ פון גאָלדפאדען און דערביי געקרימט זיך און געטאַנצט און דער עולם האָט איהם דערפאַר בעלוינט מיט דונערענ־דע אפּלאָדיסמענטען.

גראָדנער האָט געראַטעוועט דעם אָבענד און פערמידען א מ׳אוס׳ען סקאנדאל.

דאָס איז געווען די ערשטע גרויסע לעקציע אין דעם געשמאַק פון יענעם עולם, וואָס האָט פערלאַנגט אזא אונטערהאַלטונג, וואָס האָט דערמאַנט טהעאטער. אויב גאָלדפאַדען האָט פריהער געהאַט טהעאַריעס וועגען א ביהנע, זיינען זיי נאָך דעם דאָזיגען אָבענד צושפּרונגען געוואָרען, ווי א זייפענבלאָז. דאָ האָט ער זיך בעגעג־נענט פּנים אל פּנים מיט יענעם עלעמענט, וואָס וועט בעזוכען א אידישען טהעאטער און ער האָט בעשיינפּערליך געזעהן, וואָס דער דאָזיגער עלעמענט פערלאַנגט, און ווי אזוי מען קאָן צו איהם צו־קומען.

דאָס אַליין ערקלערט גאָלדפאַדען אַליין.

די נאָהענטע שייכות פון גאָלדפאַדען׳ס ערשטער ערשיינונג אויף א ביהנע אַלס דעקלאַמאַטאָר אין יאַסי מיט דעם ווינקעל־שטיין פון דעם אידישען טהעאטער, און די וויכטיגקייט פון דעם דאָזיגען מאָמענט פאַר דער אידישער ביהנע פון א היסטאָרישען שטאַנדפּונקט איז אזוי גרויס, אז דאָס פערדיענט א גענויערע בע־טראַכטונג און עס איז כדאי לענגער דערויף אָבצושטעלען זיך.

מען דאַרף קיינעם קיין פינגער ניט לעגען אין מויל, פאַר וואָס גאָלדפאַדען האָט איבערגעגעבען אַלע איינצעלהייטען פון דעם דאָ־זיגען דעביוט זיינעם אין יאַסי. ער האָט געשילדערט יענעם אָווענד ביי שמעון מאַרק אין גערטעל מיט יאָהרען און יאָהרען שפּעטער, ווען ער איז שוין געווען מעהר א זייטיגער צושויער און האָט גע־קוקט אויפ׳ן אידישען טהעאטער מיט די אויגען פון א היסטאָרי־קער. עס איז פאַר איהם ניט געווען קיין סוד, אז מען בעטראַכט איהם אַלס פאָטער פון איד׳שען טהעאטער און ער האָט גוט געדענקט ווי מען האָט איהם אויפגעוואָרפען פאַר וואָס זיינע ערשטע שטי־קער זיינען געווען אזעלכע נאַרישע בורלעסקעס. ער האָט דאַריבער געוואָלט ווייזען, אז דער פאָטער פון אידישען טהעאטער האָט קיין

אנדער בריה נים געהאט און ער האט געמוזט געהן מיט׳ן וועג, מיט וועלכען ער איז געגאנגען.

דאס איז אזוי ריכטיג, אז קיין צוויי מיינונגען קאנען גאר נים זיין דעריין.

דער טעות אבער שטעקט אין די מאטיווען. גאלדפאדען האט געגלויבט, אז דער דעביוט זיינער אין יאסי איז געווען דער פינגער פון גאט, וואס האט איהם געוויזען דעם ריכטיגען וועג צו ער־פילען זיין גרויסע מיסיאן צו ווערען דער פאטער פון איצטיגען טהעאטער, און אין יענעם אווענד, ווען ער איז געשטאנען פאר א גרויסען פובליקום און דעקלאמירט זיינע ליעדער, איז איהם אנט־פלעקט געווארען ווי און וואס ער זאל שאפען. דאס איז נים ריכ־טיג שוין דערפאר אליין, ווייל ווען ער וואלט צוגעטראטען צו זיין מיסיאן מיט אן אויסגערעכענטקייט, וואלט ער קיין מאל נים גע־ווארען דער גרינדער פון דער אידישער ב הנע.

דער בעגעהר צו ווייזען, ווי אויסגערעכענט עס זיינען געווען די ערשטע טריט פון דעם אידישען טהעאטער האט איהם געטריבען איבערצוגעבען די איינצעלהייטען פון זיין דעביוט אין יאסי אין א ראטושירטער פארם. גאלדפאדען האט פערפעהלט צו דערצעהלען נאך א פאר איינצעלהייטען, וועלכע בעלייכטען בעסער זיין ריכטיגע פיזיאגאמיע און ערקלערען בעסער פיעלע פונקטען, וואס זיינען אונפערשטענדליך פאר דעם וואס שטודירט יענע צייט. ער האט די דאזיגע אנדערע איינצעלהייטען דורכגעלאזט, ווייל זיי האבען נים הארמאנירט מיט דער קאנצעפציע, וואס ער האט געמאכט פון זיך גופא.

דער ערשטער אונפערשטענדליכער פונקט איז, ווי קומט איי־נער, וואס האט זיך יאהרען־לאנג מכין געווען צו רבנות, זאל זיין אפילו קאזיאנע רבנות, אנשליסען זיך אן די פאלקס־זינגער און ארומפאהרען מיט זיי און געבען נארישע פארשטעלונגען. מען דארף זיך דאך נים נארען, די מחיצה צווישען א ראבינער און א פאלקס־זינגער איז געווען אזוי הויך, אז זיי האבען נים געקענט האבען קיין שום מגע ומשא איינער מיט׳ן צווייטען; דאס וואס מען האט דע־מאלט גערופען טהעאטער איז געווען נים מעהר ווי א שמוציגער

שענקעל, און די ערשטע שטיקער זיינען געווען די נארישסטע, ווילדסטע, אומגעלומפּערטסטע זאכען, וואָס מען קען זיך נאָר פאַר־שטעלען, און ביי אן אינטעליגענטע מענשען האָט דאָס פּנים גע־דארפט פלאַמען פאר בושה, אז עפּעס אזוינס זאָל טראָגען זיין נאָמען.

גאָלדפאדען גופא האָט עס ניט געקענט פערשטעהן. ערגעץ שרייבט ער אזוי:

„איך האָב ניט געקענט בעגרייפען וויפיעל מאָל אין מיין יו־גענד, ביי אזא ענערגיע, ווילען און פעהיגקייטען, וואָס איך האָב דעמאָלט געהאט און האָב מיך בעשטרעבט גלייך מיט אלע מיינע שול־קאַמעראַדען, מיר מאכען א דעפיניטיווע קאריערע און גלייך ווי זיי ענדיגען איינע האָהע־שולע אלס יוריסט אָדער מעדיצינער, און ווי אויף צו להכעיס, נאָר איבער א קליינע אורזאך איז דאָס מיר איבערגעשלאָגען געוואָרען. ענדליך אין דער קריעגס־צייט האָב איך געהאט די געלעגענהייט גלייך ווי אנדערע פּאָדריאַטשיקעס פער־דיענען ממון קרח און ווערען א גביר, נאָר עפּעס איבער א נארי־שער קליינינקייט האָט זיך דאָס דריידעל א קעהר געטהאָן קאַפּויר...“

און די קאריערע פון זיין לעבען האָט ער אָנגעהויבען, ווי ער דריקט זיך אויס, פון שמוציגסטען שענקעל.

ער האָט פערגעסען אָדער גערעכענט פאַר איבעריג אנצוגע־בען די קליינע אורזאך, וואָס האָט איהם געשטערט צו מאכען א „דעפיניטיווע קאריערע“, נאָר דאָס איז פאַר אונז ניט נויטיג. דאָס שטודירען אין ראבינער־שול האָט ארויסגערופען ניט נאָר גרויסע האָפנונגען אויף עולם־הזה, נאָר אויך געשאַפען גרויסע פאָדערונ־גען פון לעבען. א גוטער יוריסט, א גוטער דאָקטאָר האָט געלעבט אין גרויס רחבות און דער דאָזיגער וועג איז געווען אָפען פאר די תלמידים פון ראבינער־שול. ווען אבער א געענדיגטער ראבינער האָט צוליעב וועלכער עס איז אורזאך ווייטער ניט שטודירט, האָט ער זיך געמוזט בעגנוגענען מיט א קאַזיאָנער קרוין פון רבנות אָדער גאָר ווערען א לעהרער. גאָלדפאדען איז געווען צופיעל הומאָריסט פאר א מין רבנות וואָס איז בעשטאַנען אין שרייבען מעטריקעס און האַלטען א סטערעאָטיפּישע דרשה אין טאבעלנע טעג. ער האָט דע־

ריבער קיין אנדער ברירה ניט געהאט ווי צו נעהמען זיך צו לעה־רעריי. נאר ווי שוין געזאגט אין דעם פאריגען ארטיקעל, איז ער געווען צו לעבענסלוסטיג פאר אזא ארימער און טרוקענער פראפע־סיע. און ביי דער ערשטער געלעגענהייט האט ער די לעהרעריי א שליידער געטהאן און ארייגעוואָרפען זיך אין מסחור.

ווען מסחור געלינגט, גיט ער א סך מעהר רהבות ווי די בעסטע פראפעסיע. און גאלדפאדען האט ניט סתם געוואלט זיין א סוחר'על. ער האט חשק געהאט צו לעבען גאר אויפ'ן ברייטען פוס און האט זיין מסחור געפיהרט פון דער גרויסער האנד. ווערליג בעקאנטע זיינע זאגען, האט דער באנקראט זיינער אין אדעס בעטראפען א סומע פון אכציג טויזענד רובעל, ווען ער האט געמוזט אויפגעבען זיין מאגאזין פון דאמען־היט.

נאכדעם זיינען שוין פאר איהם אבגעהאקט געווארען אלע וועגען פון א לעבען און ער איז געבליבען נאר מיט די גרויסע פא־דערונגען און אהן שום מ טלען.

אבער דער בייטש פון לעבען האט איהם געטריבען צו געפי־נען עפעס א וועג פאר זיך. פאר איהם איז נאך געווען אפען איין וועג, וואס האט געהאט א שייכות מיט זיינע פריהערדיגע פארבע־רייטונגען און מיט זיין טאלאנט און דאס איז געווען דאס פעלד פון זשורנאליסטיק. ער האט אין גאר א קורצען משך געגרינדעט איין צייטונג נאך דער אנדערער און זיי האבען זיינע האפנונגען ניט פערווירקליכט.

אין יאסי איז ער פערוואגעלט געווארען צוליעב די אינטערע־סען פון א נייער צייטונג, וואס ער האט געהאפט דארטען צו גרינ־דען נאר ער האט זיך אן דעם אנגעכאפט ווי איינער וואס טרינקט זיך אן א שטרוי. ער האט שוין געוואוסט, אז דאס זשורנאליסטי־שע פעלד פערמאגט זעהר וועניג פאר איהם. ער האט נאר געקענט האפען אויף א היי שעה, און ערגער דערפון האט שוין קיין זאך ניט געקאנט זיין. ער איז איצט געווען גרייט צו ווארפען זיך אויף אלץ, און א'ן דעם מאמענט פון זיין לעבען האט זיך פאר איהם געוויעזען דער פאלקס־זינגער גראדנער.

א דינער פעדימעל, וואס גאלדפאדען וואלט אונטער אנדערע אומשטענדען קיין מאל ניט בעמערקט, האט געמאכט א פערבינ־דונג צווישען דעם פאלקס־זינגער און דעם פאלקס־דיכטער. גראדנער האט געזונגען גאלדפאדען'ס ליעדער און דאס האט איצט צווישען זיי געמאכט א מין שייכות ווי פון א תלמיד און א רבי'ן. גראדנער האט ניט נאר גערעכענט פאר זיין הייליגסטען חוב צו קומען אב־געבען כבוד זיין רבי'ן, נאר דאס איז ביי איהם אויך געווען א פרא־גע פון פרנסה. גאלדפאדען, וועמען די צורה פון א מטבעה איז שוין באלד געווארען פרעמד, האט איצט געדארפט דענקען זעהר פלינק און ער האט אויך גלייך אבגעלערענט א קל וחומר פון גראדנער'ען, אז דאס עפענט זיך פאר איהם א ברייטע פעלד פון פערשיעדענע מעגליכקייטען. וואס ניעדריגער ער האט ארונטער־געקוקט אויף די פאלקס־זינגער, אלץ מעהר אפטימיסטיש איז ער געווארען וועגען זיך אליין און אלץ מעהר האפנונגען האט ער גע־לעגט אויף זיין געבילדעטקייט און קענטנים פון דער וועלט. ער האט זיך איצט ניט געקימערט, וואס ער וועט טהאן אויף דעם דא־זיגען פעלד; ער איז געווען גרייט אויף אלץ.

אין זיין שילדערונג וועגען זיין דעביוט אין יאסי האט גאלד־פאדען פערגעסען צו דערמאנען איין קלייניגקייט, וועלכע ווייזט אונז, וואס ער איז געווען גרייט צו טהאן אין יענער צייט. ער האט ניט דערמאנט, אז ווען ער איז ארויס אויף דער עסטראדא האט ער זיין ליעד ניט דעקלאמירט, נאר געזונגען. גאלדפאדען האט געהאט א גוטען קול און האט ליעב געהאט נגינה. די חברים אין ראבי־נער־שול האבען געלעקט די פינגער פון זיין זינגען און פון זיינע אידישע ליעדער. נאר ער האט ניט פערשטאנען, אז דאס וואס איז געווען גוט פאר חברים, האט ניט געטויגט פאר א פובליקום, וואס איז געקומען אבגעבען כבוד דעם גרויסען דיכטער. דעם אווענד האבען פאר איהם געמאכט זיינע פערעהרער און עס פערשטעהט זיך, אז זיי זיינען געקומען פארטיג צו אפלאדירען איהם, און ווען ער וואלט טאקע דעקלאמירט קען זיין, אז דער פראסטער עולם וואלט געבליבען זיצען שטיל, אבער די פערעהרער וואלטען געפאטשט בראווא מיט אלע כחות. ווען אבער דער גרויסער פאלקס־דיכטער

אין ארויסגעטראטען אלס א פאלקס־זינגער, האבען זיי דערפיהלט א פאטש אין פנים און ביי זיי האט זיך קיין האנד ניט געקענט הויבען. און דער פראסטער עולם האט פון זיין זינגען קיין התפעלות ניט געקענט כאפען און דער אווענד האט זיך געמוזט ענדיגען מיט א פיאסקא.

נאך גאלדפאדען׳ס ארויסטרעטען אלס זינגער ווייזט ווי אזוי דער שיקזאל האט איהם פערבונדען מיט די ערשטע אידישע אקטיא־רען און ווי אזוי אויך זיין גורל איז אויסגעפאלען צו ווערען דער גרינדער פון אידישען טעהאטער.

גאלדפאדען האט אין דעם מאמענט פון זיין ערשטער פיאסקא בלייך איינגעזעהן, אז אלס זינגער וועט ער זיך קיין רעפוטאציע ניט שאפען און עס איז געווען לאגיש פאר איהם צו קומען צום שלום, אז ער קען א סך מעהר אויפטהאן, ווען ער שטעלט זיך בראש פון די זינגער און ווערט זייער וועג־ווייזער. אויב זיי האבען דעם טאלאנט צו זינגען און צו טאנצען און צו מאכען די נויטיגע תנועות און האוואיעס, בעזיצט ער דעם טאלאנט אריינצובלאזען דעם גייסט פון לעבען אין זייער אונטערהאלטונג און ער האט דעם פיינערען געשמאק צו פערוואנדלען די ווילדע תנועות און האוואיעס אין א גוטער מימיק. מיט איין ווארט, ער קען ווערען דער דירעק־טאר, דער דראמאטורג, דער רעזשיסער און אלץ וואס איז נויטיג פאר א טהעאטער.

נײנטער קאפּיטעל.

דער װינקעלשטײן געלעגט.

די פּיאסקאַ פון גאָלדפאדען'ס דעביוט אין יאסי און די דאנק־באַרקײט צו גראדנער'ן פאר זײן קומען איהם צו הילף אין אזא קרי־טישען מאָמענט, האָט זײ נאָך דעם דאָזיגען אָװענד געמאכט א סך נעהענטער אײנער צום צװײטען און פון דעם דינעם פעדימעל איז צװישען זײ געװאָרען א שטארקער באנד, און װען אויף מאָרגען נאָכ'ן דעביוט איז גראדנער געקומען בעטען בײ גאָלדפאדען עטליכע נײע ליעדער, איז שוין אין גאָלדפאדען'ס קאָפּ פארטיג געװאָרען דער גאנצער פּלאן.

גאָלדפאדען האָט מיט'ן אויג פון א קענער ריכטיג אָבגעשאצט גראדנער'ס פעהיגקײטען און האָט תיכף אײנגעזעהן, אז פון איהם קען ארויסקומען א פײנע כלי. ער האָט איהם ערקלעהרט, אז עס איז א שאָד, אז אזא טאַלאנט זאָל פערלאָרען געהן אויף ליעדלעך און האָפּקעס און האָט איהם גלײך געמאכט דעם פאָרשלאג, ער זאָל זיך האלטען אָן איהם, װעט ער איהם געבען די מעגליכקײט צו שפּיעלען אין אמת'ע טהעאטער־שטיקער.

און אין יענעם מאָמענט איז געלעגט געװאָרען דער גרונד־שטײן פון א אידישען טהעאטער.

גראדנער איז געװען אן אמת'ער ארטיסט און די פּערספּעקטיװ פון װערען אן אמת'ער אקטיאָר אויף אן אמת'ער בּיהנע, אין אן אמת'ען טהעאטער, איז געװען מעהר, װי ער האָט װען געקענט האָ־פען און חלום'ען, און ער האָט זיך דערין אָנגעכאפּט מיט בײדע הענד. ער איז איצט געװען גרײט צו דיענען דאָס גאנצע לעבען גאָלדפאדענען, אבי צו זעהן די פערװירקליכונג פון אזא שעהנעם חלום. אויס זינגער, נאָר שוין אקטיאָר! אויס שענקעל, נאָר שוין א טהעאטער! אויס קרימען זיך, נאָר טאקע אמת שפּיעלען! און

דאָס אַלץ אונטער דער השגחה און פּערזענליכער לייטונג פון אַזאַ געבילדעטען מענשען ווי גאָלדפאַדען!

גראָדנער'ען האָט זיך ניט געוואָלט גלויבען אַזאַ גליק, נאָר גאָלדפאַדען האָט איהם ערקלערט, אַז דאָס איז זיין ערנסט, און ער האָט טאַקע גלייך גענומען פערווירקליכען זיין פּלאַן.

דעם גרעסטען פערדיענסט האָט זיך גאָלדפאַדען געמאַכט דערמיט, וואָס ער האָט ריכטיג פערשטאַנען אַבצומעסטען די סי־טואַציאָן און בויגען זיך צו די אומשטענדען. ער האָט שוין מיט יאָהרען פריהער אָנגעשריעבען אַ קאָמעדיע „די מוהמע סאָסיע", וועלכע ווערט גערעכענט אַלס איינע פון זיינע בעסערע שטיקער, נאָר ער האָט פערשטאַנען, אַז פאַר'ן פּובליקום פון די זינגערס איז אַזאַ פּיעסע קיין סחורה ניט און מיט'ן איינציגען טאַלאַנטירטען זינגער קען מען צום טיש ניט געהן. ער האָט פערשטאַנען, אַז דאָס טהעאַטער דאַרף אויסוואַקסען פון די ליעדלעך און זינגער, וואָס ער האָט דאָ געטראָפען אין יאַס', און די ענטוויקלונג פון דער ביהנע און פון דעם געשמאַק פון דעם פּובליקום קען נאָר צוגעהן בהדרגה. ווען ער זאָל עס ניט פערשטעהן, וואָלט ער קיין מאָל ניט געוואָרען דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאַטער.

גאָלדפאַדען איז געוועזען אַ קינד פון זיין פאָלק. ער האָט געקענט אויסגעבונדען אַלע שיכטען פון דער געזעלשאַפט. ער האָט אויסגע־צייכענט געוואוסט דעם געשמאַק פון די בעזוכער פון די שיינקען און רעסטאָראַנען און פון דער אידישער אינטעליגענץ. ער האָט אינסטינקטיוו געפיהלט, אַז אַ אידישער טהעאַטער קען ערוואַרטען די שטיצע נאָר פון יענעם עלעמענט, וואָס האָט פּאַטראָניזירט די זינגער. ער האָט געזעהן, ווי אַזוי ניינציג פּראָצענט פון זיינע גע־וועזענע חברים אין ראַבינער שול האָבען זיך פערהאַלטען צו אי־דיש. ער האָט ניט געקענט האָבען דעם מינדסטען צווייפעל, אַז דער אינטעלי־גענטערער אידישער עולם וועט קרימען די נאָז אויף אידישע פאָרשטעלונגען.

פאַר די אידישע אינטעליגענטען זיינען געוועזען אָפען די טהי־רען פון אַלע טהעאַטערס, וואו עס האָבען געשפּיעלט געשולטע אַק־טיאָרען און וואו מען האָט אויפגעפיהרט פּיעסען פון אַ ליטעראַרי־

שען און דראמאטישען ווערטה. און ווי שוין געזאָגט, ווען אפילו די אינטעליגענטען וואָלטען זיך ניט געקרימט אין יענער צייט אויף „זשארגאָן“, האָט מען דעמאָלט פשוט ניט געקענט אויפפיהרען קיין בעסערע פיעסען, ווייל א בעסערע פיעסע פאָדערט בעסערע אקטיאָרען, און זיי קען מען פון פינגער ניט או סברעכען.

גאָלדפאדען האָט דעריבער געטהאָן דאָס בעסטע אונטער די אומשטענדען. ער האָט זיך גלייך אנידערגעזעצט און אויף דער הייסער מינוט אָנגעשריבען עטליכע ערנסטע און קאָמישע ליעדלעך און זיי באלד איינגעשטודירט מיט זיינע צוויי אקטיאָרען גראדנער און שכר גאָלדשטיין.

דאָס איז געווען די ערשטע שטיק, וואָס גאָלדפאדען האָט צוגעגרייט ביים לעגען דעם גרונדשטיין פון דעם אידישען טהעאטער. ווי דאָס שטיק האָט געהייסען, האָט ער שפעטער אליין ניט געוואוסט, נאָר דער עיקר פון דער דאָזיגער פיעסע זיינען געווען די ליעדלאך. די צוויי אקטיאָרען האָבען אויסגעלערענט די ליעדלאך. ער האָט זיי ערקלערט, וואָס די האנדלונג דארף זיין, וואָס זיי האָבען צו טהאָן און וואָס צו רעדען. אויסער די ליעדלאך איז קיין זאך ניט געשריבען געוואָרען און קיין ראָלען האָט מען ניט געמאכט. בשעת מען האָט שטודירט די ליעדלאך, איז אויסגעארבייט געוואָרען די „פראָזע“, וואָס די אקטיאָרען האָבען געדארפט רעדען לויט דער האנדלונג. עס האָט ניט אויסגעמאכט צו די אקטיאָרען וועלען געדענקען אקוראט צו ניט. עס איז קיין בייז ניט געווען, אז זיי זאָלען זאָגען, וואָס אין מויל וועט זיי אריינפאלען. די הויפט־זאך איז געווען, אז זיי זאָלען וויסען, ווען צו קושען זיך, ווען צו שלאָגען זיך און ווען צו טאנצען.

דאָס דאָזיגע „שטיק“ איז ארויסגעקומען אין צוויי אקטען און גאָלדפאדען דריקט זיך אוים ווענען איהם אזוי:

„וואָס זאָג איך א שטיק! א — איך וויים אליין ניט וואָס — א מין דולענים, אז אונזין, א קאָלאָטוכע—“

און דאָס איז ניט געווען קיין עניוות פון זיין זייט.

אין דעם דאָזיגען שטיק איז גראדנער געווען א יונגער חסיד און גאָלדשטיין זיין יונגע ווייבעל. די האנדלונג אין ערשטען

אקט איז בעשטאַנען דעריין, וואָס זיי האָבען זיך געקריגט און גע־זונגען, געזונגען און געזידעלט זיך.

אין צווייטען אקט איז דאָס ווייבעל מגולגל געוואָרען אין א בחור׳על, וועלכער איז געזעסען ביי א נעה־מאַשין און האָט געזונ־גען. גראָדנער שטעקט אריין דעם קאָפּ אין טהיר און דערקענט אין איהם דעם קאָמוניסט, וואָס האָט געוואָלט אברעדען זיין ווייב, און בשעת ער שטעהט אזוי מיט׳ן קאָפּ אין טהיר דערצעהלט ער דעם עולם, אז ער לויפט נאָכ׳ן שמש און מען וועט איהם אָבגעבען פאר א סאָלדאט.

ווען דער חסיד פערמאַכט די טהיר, כאַפּט דער אינגעל א קליידעל מיט א שאַל, טהוט זיי אָן און נעהט ווייטער.

דער חסיד קעהרט זיך אום צוריק און טרעפט א שעהנע מיי־דעל ביי דער מאַשין. ער ווערט דערפון איבערראַשט און באַלד הויבט ער זיך אָן צו שאַרען צו איהר און ערקלערט איהר, אז ער וועט שלאָגען כפּרות מיט זיין ווייב און חתונה האָבען מיט איהר.

די מיידעל גיט זיך ארויס פאר א יונגער אלמנה און שטימט איין אויף זיין פאָרשלאַג, נאָר זי בעדויערט דעם גרויסען חסרון וואָס זי האָט, און דער חסרון איז, וואָס איהר טויטער מאַן וויל איהר ניט אָבלאָזען און אלע האַלבע נאכט יאַוועט ער זיך אין איהר צימער און קנייפּט איהר.

דער חסיד לאַכט זיך אויס דערפון און ערקלעהרט איהר, אז ער איז שוין גאָר ניט פון די שרעקעדיגע און ביי איהם איז דאָס קיין חסרון ניט. דערווייל ווערט האַלבע נאכט און דער זייגער שלאָגט צוועלף. די טהיר עפענט זיך, און א בחור אין ווייסען שטעהט פאר איהם.

דער חסיד דערשרעקט זיך צום טויט און פאַלט אנידער מיט׳ן פּנים צו דער ערד. דער טויטער רעכענט איהם אויס אלע זיינע חטאים און דער חסיד קלאַפּט זיך על חטא אין הארצען און דער טויטער צעהלט איהם מיט א בעזים פיערציג מלקות.

נאָך די מלקות רופט זיך דער טויטער אָב:

— איצט פערשווינד איך און דו מעגסט נעהמען מיין ווייב.

דער בחור׳ל וואַרפט דערווייל אראָב דאָס קליידעל און שאַל

און שטעלט אוים דעם חסיד א צונג, און דער חסיד בלייבט מיט א נאז.

דאס דאזיגע שטיק איז אויפגעפיהרט געווארען אין יאסי ארום די ימים טובים אין 1876, גאלדפאדען אליין האט עס ניט בע־טראכט פאר קיין דראמאטישע ווערק און ער האט דערויף געקוקט ניט מעהר ווי אויף א פראבע צו מעסטען זיינע אייגענע און די זינגערס קרעפטען. ווי עס שיינט, איז ער מיט דער דאזיגער פרא־בע ניט געבליבען צופריעדען און עס איז זעהר מעגליך, אז מעהר ווי איין מאל האט מען דאס „דולענים" ניט געשפיעלט. אבער דאס האט איהם ניט אבגעשלאגען די פליגלען. ער נעהמט זיך ווייטער מיט מעהר מוטה און מעהר ענערגיע צו דעם בנין וואס ער האט אנגעהויבען.

פאר יאסי איז זיין דעביוט און די ערשטע שטיק געווען אי־בערגענוג און ער האט בעשלאסען צו פרואווען זיין מזל אין אן אנדער שטאדט. און גלייך נאך די ימים טובים האט ער זיך אוועקגעלאזט אויף זיין ערשטער רייזע מיט א טרופע, וואס איז בעשטאנען פון אנדערטהאלבען אקטיארען פון יאסי, נאך באטו־שאני. ער האט גלייך געדונגען א לאקאל און געווענדט זיך צום פרימאר נאך אן ערלויבנים צו שפילען.

דאס האט געדארפט געדויערען א קורצע צייט און אין מי־טען האט דארטען אויסגעבראכען די בהלה.

דאס איז געווען א האלב יאהר פאר דער רוסיש־טערקישער מלחמה, און רומעניען האט שוין אנגעהויבען צו מאכען הכנות צו דעם קריעג. די הויפט־זאך איז געווען אנצוגרייטען חיל און דארטען איז דאס צוגעגאנגען ניט ווי אין אנדערע לענדער. א בע־פעהל איז ארויסגעגעבען געווארען צו כאפען יונגע מענשען און אב־געבען זיי פאר סאלדאטען. אין רומעניען זיינען געווען פיעל רו־סישע אידען, וואס זיינען אריבער דעם גרענעץ מיט דעם צוועק צו בעפרייען זיך פון דיענסט. איצט זיינען בעאמטע אין דער בע־גלייטונג פון זשאנדארען בעפאלען אלע קאפע־הייזער און אז מען האט געכאפט יונגע מענשען, האט מען קיין שאלות ניט געמאכט און מען האט זיי אבגעגעבען פאר סאלדאטען. פאר א יונגען מענ־

שען איז ניט געווען זיכער צו ווייזען זיך אין גאס, און אפילו אזעל־כע, צו וועמען רומעניען האט קיין שליטה ניט געהאט, האבען זיך געמוזט בעהאלטען, ווייל איידער וואס ווען האט מען זיי שוין אריינגעהאקט אין די קאזארמעס, און אויב שפעטער האט זיך ארויסגעוויזען, אז זיי זיינען פרעמדע אונטערטהאנען האט מען זיי ארויסגעלאזט.

די יונגע לייט זיינען זיך צולאפען וואו די אויגען האבען זיי געטראגען. מייסטענס האט מען זיך אריבערגעכאפט דעם גרענעץ נאך בוקאווינא און מען האט דארטען געווארט, ביז די בהלה וועט אריבער.

איצט איז ניט נאר ניט געווען קיין צייט צו שפיעלען טהעא־טער, נאר גאלדפאדען מיט זיינע צוויי אקטיארען האבען זיך גאר מורא געהאט צו ווייזען, און דער בעל אכסניא האט זיי געטהאן א גרויסע טובה, וואס ער האט זיי בעהאלטען ביי זיך אויף א בוידעם.

ווען די בהלה וועט זיך ענדיגען, האט קיינער ניט געוואוסט און ליעגענדיג אויפ'ן בוידים האט גאלדפאדען מיט גראדנער'ען גע־האט צייט צו בעטראכטען בעסער זייער נעקסטען שריט. נאך דער ערשטער אונגעלונגענער פראבע מיט א „דולענים" האט זיך ביי גאלדפאדען געוויעזען די אמביציע צו שטעלען א בעסערע זאך און ער האט פאר זיינע צוויי אקטיארען איבערגעלייענט די „מוהמע סאסיע." נאר נאך א קורצען ישוב הדעת זיינען זיי געקומען צום שלום, אז די דאזיגע שטיק פאדערט פינף פרויען־ארטיסטקעס און א מענער־פערסאנאל פון לכל הפחות ניין ארטיסטען און דאס איז געווען אונמעגליך, און ער האט זיך גענומען צו א נייער שטיק.

די בהלה האט איהם אריינגעגעבען א געדאנק וועגען אידישע רעקרוטען און דעם פארם וואס ער האט געשאפען אויפ'ן בוידים האט צוליעב דעם געקריגען דעם נאמען „די רעקרוטען."

עס וועט אבער זיין ניט אין גאנצען ריכטיג צו זאגען, אז די בהלה אליין האט איהם בעגייסטערט פאר א שטיק וואס זאל האבען צו טהאן מיט רעקרוטען. ווען ער זאל שעפען די בעגייסטערונג פון דער בהלה גופא, וואלט דערפון ארויסגעקומען מעהר טראגעדיע ווי פארס. מיר האבען שוין געזעהן ווי איינע פון די ערשטע פיע־

סען געשריעבען מיט א פופציג יאהר פאר גאָלדפאדען׳ס שטיק און וואס האט געהאט צו טהאן מיט רעקרוטען איז ארויסגעקומען א טראגעדיע. די בהלה האט נאר דערמאָנט גאָלדפאדענען, אז ביי די אומות העולם זיינען געשריבען געווארען א סך פארסען, וואו דעם גאנצען שפאס גיט דער נארישער פויערשער רעקרוט, און דאס האט געטריבען זיינע גדאנקען אין א בעשטימטער ריכטונג און נעגעבען איהם שוין א פארטיגע פארם. אבער, ניין, אפילו די דאזיגע פארטיגע פארם האט זיך נאך ניט געפאסט פאר א טרופע, וואס איז בעשטאנען פון פוטהאלבען שפיעלער. ער האט גערארפט האבען אזא פארס, וואס זאל קאנען אויסגעפיהרט ווערען פון דעם איינציגען שפיעלער אויף וועלכען ער האט געבויט, דאס הייסט גראדנער, און אין דער זעלביגער צייט זאל דער פארס האבען אונ־טערהאלטונג גענוג, אז דעם עולם זאל ניט דערעסען צו זעהן דעם איינציגען שפיעלער א לענגערע צייט. ער האט זיך דערמאָנט, אז ער האט געזעהן „אז ווען איין אקטיאר וויל אויספילען אליין א סאָלא שפיעל — עס זאל דויערען לאנג און דאך אונטערהאלטען דאס פובליקום, האבען זיך אלע קאמיקער פון יעדער נאציאן גע־וועהלט איינעם און דעם זעלביגען סיוזשעט פארצושטעלען אין קאמישער וויזע דעם „רעקרוט", דאס הייסט די פלומפהייט פון א רויהען דומען בויער־יונג, ווען מען נעהמט איהם פאר א רעקרוט."

ער איז געווען טריי צו זיין כלל, „אז מען מוז שטרעקען נאך די עקען" און ניט פערמעסטען זיך גרעסער, ווי זיין מאטעריאל האט איהם ערלויבט.

גאָלדפאדען האט זיך מישב געווען מיט גראדנער׳ען וועגען דעם און יענער האט איהם ערקלעהרט, אז ער האט שוין ניט איין מאָל פרובירט פארצושטעלען א בילד פון א אידישען רעקרוט און טאקע גלייך דארטען אויפ׳ן בוידים געוויזען די גרימאסען. גאָלד־פאדען איז געבליבען צופריעדען און האט זיך גענומען מאכען א שטיק אין דריי אקטען. אזוי ווי פאר א דריי אקטיגע שטיק זיי־נען צוויי פערזאָן וועניג, איז בעשלאָסען געווארען צו דינגען א זעקס אדער אכט אינגלעך פון גאס אלס סטאטיסטען און אויב זיי וועלען האבען עפעס צו זאגען אדער צו זינגען, וועט ער מיט זיי

איינשטודירען, און די גרעסערע ראָלען וועלען שפּיעלען די צוויי אַקטיאָרען. אַזעלכע ראָלען זיינען געווען מעהר ווי צוויי, נאָר גראַדנער און גאָלדשטיין האָבען זיך גיך געדאַרפט איבערטהאָן און ערשיינען אין די דאָזיגע אַלע ראָלען. עס פערשטעהט זיך, אַז דערביי האָט זיך געפאָדערט ניט מעהר ווי צוויי גרעסערע ראָלען אין איין צייט אויף דער ביהנע.

די בהלה האָט לאַנג ניט אָנגעהאַלטען און אַלע אַנטלאָפענע און בעהאַלטענע האָבען זיך געמעגט פראַנק און פריי און זיכער אומקעהרען אהיים און אַלע באַטושאַנער יונגע לייט האָבען זיך צוריקגעקעהרט. דער עולם איז געוואָרען לעבעדיגער און פרעהליכער. גאָלדפאַדען מיט זיין טרופּע איז אויף אַרונטער פון בוידעם און האָט זיך גענומען צום אויפפיהרען די שטיק אונטער׳ן נאָמען „די רעקרוטען“.

צווישען די טהעאַטער בעזוכער וועט מען טרעפען זעהר ווענינע, וואָס האָבען געהערט פון דער דאָזיגער שטיק און אַזוי ווי אין איהר ווייזט זיך שוין אַרויס גאָלדפאַדען מיט אַלע זיינע מעלות און חסרונות, וועלען מיר איבערגעבען דעם אינהאַלט מיט מעהר איינצעלהייטען.

ערשטער אַקט. שטעלט פאָר אַ קלויז. פּיעלע בטלנים לויפען אַרום הין און הער. מאַנכע זיצען אויף אַ באַנק, קוקען אַריין אין אַ ספר, וואַרפען זיך און שרייען, מאַנכע זיצען רוהיג און לערנען שטיל. מאַנכע טענה׳ן גלאַט צווישען זיך. אַרום איינעם שטעהט אַ רעדעל און מען הערט ווי ער דערצעהלט דעם נס, ווי דער רבי האָט געמאַכט דעם הויפּט־טרעפער אין דער לאָטעריע דוקא אָהן אַ לאָטעריע־צעטעל. עס ווערט אַ מהומה, אַ געפּילדער, אַ געשריי. אַלע ריידען, אַלע שרייען. איינער גיט אַ שטאַרקען געשריי „שאַט!“ אַלע שרייען „שאַט“. איינער שלעפּט אַרויס אַ צווייטען און פרעגט:

— אנו, לאָמיר הערען, למשל, וואָס וואָלסטו געטהאָן, ווען דו וואָלסט געווינען דעם גרויסען געווינס?

דער צווייטער ענטפערט מיט געזאנג:

ווען מיר זאָל נאָר באשערען מיין בעשעפער
ביי דער היינטיגער לאָטעריע, ביים היינטיגען ציהען,
אז איך זאָל קענען מאכען דעם הויפּט־טרעפער,
ווייסט איהר וואס איך וואָלט געטהאָן?

אלע אין איינעם:

וואס? וואס? וואס?

צווייטער זינגט:

גאָר דיך אליין וואָלט איך גערינט, טייערער טאטע,
גאָר דיך אליין, זיסער גאָט!
און דו אליין וואָלסט טאקע נעבען מיר לעת עתת
אויף הנאה געהאט.
איך וואָלט געמאכט און געמאכט און גע...

אלע:

וואס וואָלסטו געמאכט?

צווייטער זינגט:

א פאבריק פון גרעגערס און המן־קלעפּליך
פון דריידלעך און פאָהנען גאָר א פּראכט;
א קאָנדיטאָריי פון קוגעלעך און קרעפּלעך
פאר מיין אשה צנועה געמאכט.
גאנצע סלויעס פון המוציא מיט האָניג
אין די שאפּעס שעהן אויסגעשטעלט,
און פלוימעניזויך מיט א גרויסען פּאָלאָניק
וואָלט איך געזופּט ביי מיר אָהן געלד.

א דריטער חסיד טרעט ארויס און פאנגט אָן זינגען פון אנ־פאנג „ווען מיר זאָל נאָר בעשערען מיין בעשעפער“ כסדר אין דער ארדנונג ווי פריהער, ביז ער קומט צו „און וואָלט געמאכט.“

אלע: וואס וואלסטו געמאכט?
דער דריטער:

א שיינק פון ראזינקעס־ווײַן אין טעפליך
פעסליך מיט פסח'ד׳גען בארשט א פראכט.
אן אפאטהייק פון קאנעם און האניג צעפלאך
פאר מיין אשה צנועה געמאכט.
מים שלנו וואלט איך פערקויפט אויפ'ן שעפ ל
מוהל מעהל זעהר וואלוועל אויף דעם פוד,
און „מרור" וואלט ביי מיר געגעסען גאנצע לעפיל
יעדער עהרליכער כשר'ער איד.

דער פיערטער (ווידערהאלט זיך דער זעלביגער סדר):

א קאנטאר פון גבאים און מצוה שלוחים
פון בטלנים און לעהרנערס־משניות ביי נאכט;
א מאנופאקטור קלייט פון תכריכים
פאר מיין אשה צנועה געמאכט.
כ'וואלט אבגעקויפט מיט רוחים
אויף א בית הקברות א פעלד א פוסט,
ביי די דייטשען וואלט איך גענומען גוטע מקחים,
און חסידים געלאזט בעגראבען גאר אומזיכסט.

מען שמועסט ווייטער און דא קומט פאר א קאמישער דיאלאג צווישען צוויי חס דים וועגען תכסיסי מלחמה, ביז עס עפענט זיך די טהיר און עס קומט אריין דער כאפער מיט א רויטען גארטעל און טהוט א קלאפ מיט זיין שטעקען. אלע כאפען זיך ארוים פון קלויז. נאר א יונג חסיד'על פערטיעפט זיין לערנען האט ניט בע־מערקט דעם כאפער. דא קומט פאר א קאמישע סצענע, וואו דער כאפער פרואווט איהם נעהמען און ער לאזט זיך ניט. ביז ענדל ך דער כאלדאט, וואס איז געקומען מיט'ן כאפער, שלעפט איהם מיט געוואלט אוועק.

דער כאפער געהט צו איינעם צדוק, וועלכער שטעהט די גאנצע צייט און ווארימט זיך ביים אויווען. ער שטעהט רוהיג און ווארט

געלאסען אויף זיין אורטהייל, אלס קאנטראסט פון דעם רעקרוט, וואס האט ניט געוואלט געהן פרייוויליג. ווען דער כאפער ערקלעהרט איהם, אז ער מוז איהם נעהמען פאר א סאלדאט, ענטפערט צדוק, אז ער וועט ג ע רן טהאן זיין פליכט און שולדיגקייט צו דיענען זיין פאטערלאנד, נאר פאר'ן אוועקגעהן זאל ער איהם ערלויבען אויף א ווײלע צו זעגענען זיך מיט דעם ווינקעל, וואו ער האט פערבראכט די יוגענד און וועט דאס אפשר שוין מעהר ניט וויעדערזעהן.

דאס ליעד וואס צדוק זינגט איז א פאראדיע אויף יאהאנאס אבשיעד אין שילער'ס „יונגפרוי פאן ארלעאנס":

זייט געזונד, איהר סטענדערס, וואס איך פלעג ביי אייך שוויצען
איהר אבגעריבענע ביינק — זייט געזונד!
צדוק וועט אויף אייך שוין מעהר ניט זיצען,
צדוק זאגט אייך אויף אייביג — זייט געזונד!
איהר, אלטע ספרים, וואס איך פלעג אייך קנייטשען דא,
רוהט אייך ווייטער, רוהט אייך אין א גוטער שעה!
זייט געזונד, איהר גרילען, אויך איהר אלע פליגען,
וואס איהר פלעגט מיר אונטערהאלטען צו מיין גמרא־נגון,
ווען איך פלעג מיר לערנען ביי נאכט אין קלויז אליין,
צדוק געהט — און קומט מעהר ניט צוגעהן.

ער זינגט נאך עטליכע קופלעטען און דא פאלט דער פארהאנג אויפ'ן ערשטען אקט.

דער צווייטער אקט שטעלט פאר א פעלד אונטער דער שטאדט: פאר א פעסטונג שטעהט א סאלדאט אויף דער וואך און זינגט א סאלדאטסקע ליעדעל. דער סאלדאט איז צדוק און אז ער ווערט פארטיג מיט'ן זינגען קומט אריין דער רעקרוט חיים שע'ה. צווישען זיי קומט פאר א קאמישער דיאלאג און דאן קומט אריין אן אונטער־אפיציער און הויבט אן צו לערנען דעם רעקרוט גימנאסטיק און דער אקט ענדיגט זיך דערמיט, וואס מען הערט טראמפייטען און פויקען אלס סיגנאל צום עסען. דער טאמבור מא'שאר אין בעגלייטונג פון איניגע סאלדאטען מארשירען ארויף או ף דער ביהנע. דער רעקרוט שלעפט זיך נאך אין א קאמישער פאזע.

דער דריטער אקט שטעלט פאר דאס זעלבע פעלד. אז א זייט שטעהען ביקסען צוזאמענגעשטעלט אין פיראמידען־פארם. איינינע רעקרוטען ליגען אויסגעלעגט אויף דער ערד, זיי רוהען זיך אוים. או סער חיים שעיה'ן געפינען זיך אויך די אידישע רעקרוטען: עוזר לאזער, געצעל מיכאל. זיי דערמאהנען די גליקליכע יאהרען פון דער היים. איינער הויבט זיך אויף און זינגט דאס הומאריסטישע ליעד „רבש"ע, הורא!" דער אונטער־אפיציער קומט אריין. אלע כאפען זיך אויף, נעהמען די ביקסען און שטעלען זיך אוים אין א רייהע. דער אונטער־אפיציער ערקלעהרט, אז היינט וועט ער זיי לערנען שיסען, און אז ער וועט זאגען „פייער!" מוזען אלע אויס־שיסען. ער ווייזט זיי דעם ערשטען ביישפיעל און שיסט אוים. אלע פאלען אנידער אהן לשון מיט די פנים'ער צו דער ערד. דער אונטער־אפיציער זעהט, אז ער קאן מיט זיי גאר ניט מאכען, געהט ער אוועק מיט'ן ענטשלוס צו בעפרייען זיי אלעמען פון מיליטער־דיענסט. באלד קומט ער ווידער אריין און זאגט זיי. אז זיי קענען געהן אהיים, נאר זיי זאלען אומבייטען זייערע קליידער, און ווען זיי ווייזען זיך ווידער אמאל אויף דער ביהנע, זיינען זיי שוין אנגעטהאן ווי חסידים און זינגען און טאנצען א חסידים־טאנץ.

די הויפט־ראלע פון דער שטיק איז פון דעם רעקרוט חיים שעיה, דאס הייסט די קאמישע, און געשפיעלט האט איהר גראד־נער. דעם נאמען חיים שעיה האט גראדנער אליין אויסגעקליבען און דאס ווייזט, אז ער האט אויך געהאט א האנד אין די רעק־רוטען.

עס איז אויך כדאי צו בעמערקען, אז די סאלדאטען וואס מאר־שירען אריין מיט'ן טאמבור מאזשאר צום שלום פון צווייטען אקט, זיינען ניט געווען סטאטיסטען נאר אמת'ע זעלנער. עס איז ניט בעקאנט, צי דאס איז געטהאן געווארען מיט אן אויג פאר עקאנא־מיע, דאס הייסט אז עס איז געווען ביליגער צו בעשטעלען עטליכע אמת'ע סאלדאטען, אז זיי זאלען ארויפמארשירען אויף דער ביהנע, ווי צו דינגען סטאטיסטען און לערנען זיי ווי צו מארשירען און שאפען פאר זיי די נויטיגע סאלדאטסקע קליידער, אדער דאס איז געטהאן געווארען מיט אן אויג פאר רעאליזם. דער אמת'ער סאל־

דאס האט געמארשירט בעסער ווי א סטאטיסט וואלט עס דערוויזען און ער האט געהאט מעהר פנים פון א סאלדאט. גאלדפאדען האט געהאט אזא אויג פאר רעאליזם. אזוי ווי ער האט אנגעהויבען צו גרינדען דעם טהעאטער אהן אקטיארען און ער האט געדארפט זוכען מיט ליכט בחורים און יונגע לייט פאר די ערשטע שטיקער און זיי זיינען געוועזן פערזאנען, וועמען די קונסט פון שפיעלען איז געוועזן פרעמד, האט ער זיך געקליגט צו העלפען זיך דערמיט, וואס פון צייט צו צייט האט ער פון גאס ארויפגעשלעפט אויף דער ביהנע די מענשען, וואס האבען אין לעבען קארעספאנדירט מיט די פערזאנען, וואס מען האט גענדארפט פארשטעלען. אין דעם פאל פון די „רעקרוטען" האבען מיר געזעהן, ווי ער האט ארויפגעבראכט אויף דער ב׳הנע אמת׳ע סאלדאטען אנשטאט סטאטיסטען אדער אקטיארען וואס זאלען זיך פערקליידען פאר סאלדאטען. אין אנדערע פיעסען איז ער געגאנגען פיעל ווייטער. אזוי, למשל, האט גאלדפאדען דערצעהלט, אז פאר איינער פון זיינע ערשטע שטיקער האט ער געדארפט האבען א שוסטער אויף דער ביהנע. ער האט געטראפען אזא כוואטסקען שוסטער און טאקע אויפ׳ן ארט האט גאלדפאדען איהם געהייסען זיך פארשטעלען, אז ניט ווייט פון איהם שטעהט זיין ווייב און זי גיט איהם א גאב און ער ענטפערט איהר מיט פראצענט. גאלדפאדען האט איהם סופלירט וואס צו זאגען און יענער האט עס ארויסגעבראכט מיט דער ריכטיגער פארב און מיט׳ן ריכטיגען טראפ.

עס זיינען ניט וויכטיג די איינצעלהייטען, ווי אזוי גאלדפאדען מיט זיין קליינער טרופע האט זיך ארומגעשלעפט דעם ערשטען ווינטער איבער די קלענערע שטעדט אין רומעניען, און מיר וועלען נאר דערמאנען די שטאדט גאלאץ, וואו גאלדפאדען האט אנגעשפארט ארום פורים צייט אין 1877. זיין אנקומען אין גאלאץ ווארפט א ליכט, ווי אזוי ער האט אין יענער שווערער און ביטערער צייט „געהויבען הקפות" און ווי אזוי ער האט דערוויזען אריבערצופיהרען זיינע „פוטהאלבען" אקטיארען פון איין שטעדטעל אין דעם צווייטען.

אין רומעניען האבען די אידען דעמאלט געהאט א פרייען,

וואס האט געהייסען „לעבאנאן." די לעבאניסטען אין יאסי האָ־
בען מקרב געווען גאָלדפאדען און האבען איהם געמאכט פאר זייער
עהרען־פרעזידענט. און איידער ער איז אוועקגעפאהרען קי ן גאלאץ,
האט דער פרעזידענט פון די יאסער לעבאניסטען געלאזט וויסען די
גאלאצער לעבאניסטען, אז דער עהרען־פרעזידענט א. גאָלדפאדען,
דירעקטאָר פון אידישען טהעאטער מיט זיין קאָמפאניע, קומט צו
זיי און זיי זאָלען איהם געבען א פיינעם קבלת פנים.

עס האט זיך געגרינדעט א קאָמיטעט פון פ נף און צוואנציג
פערזאָן, וועלכער איז ארוים מקבל פנים זיין איהם. זיי האבען ער־
ווארט צו בעגעגענען אן אימפאָזאנטע טרופע, די זיילען פון דעם
אידישען טהעאטער מיט'ן בעוואוסטען ד כטער אלס דירעקטאָר,
און צו זייער גרויסער פערוואונדערונג האבען זיי געטראָפען איין
מענשען, און דאס איז געווען גאָלדפאדען.

ער האט זיי לאנג ניט געלאזט וואונדערען זיך און האט זיי
ערקלערט, אז זיין קאָמפאניע איז געבליבען אין וועג, ווייל ער האט
פשוט ניט געהאט אויף הוצאות.

מען האט איהם געשאפען די נויטיגע הוצאות און ער האט
תיכף אראָבגעבראכט זיינע צוויי אקטיאָרען.

אין א רעסטאָראן האט מען פאר איהם געדונגען א זאל, וואו
מען האט אויפגעבויט א ביהנע, און ער האט דאָרטען אויפגעפיהרט
די „רעקרוטען" מיט ערפאָלג. דאָרטען האט ער אויך געשפ עלט די
„באָבע מיט'ן אייניקעל."

אין א וואך צוויי ארום איז גאָלדפאדען מיט זיין טרופע אוועק־
געפאָהרען קיין בוקארעסט. עס האט זיך איהם אפילו ניט גע־
חלום'ט, ווען ער איז אריינגעפאָהרען אין בוקארעסט אָהן א פרוטה
אין קעשענע, מיט א טרופע פון צוויי אקטיאָרען, מיט א טהעאטער
מעהר אין דער פאנטאזיע ווי אין דער ווירקליכקייט, מיט אוים־
זיכטען אויף א ציגיינערשען ארומוואנדלען פון שטאָדט צו שטאָדט,
מיט פלענער ווי צו „הויבען הקפות", אז אין עטליכע וואָכען ארום
וועט פאסירען אזעלכעס, אז מען וועט האבען צו דערצעהלען ווע־
גען דעם צו קינד און קינדס קינדער.

גאָלדפאדען איז געקומען קיין בוקארעסט מיט א רעקאָמענ־

דאציע צו א געוויסען אהרן שנאפּ, וועלכער האט איהם געהאָלפען צו קריגען דעם טהעאטער „זשיגניצע" און ער האט דארטען גע־שטעלט די „רעקרוטען". מען האט אין דעם דאָזיגען טהעאטער געשפּיעלט נאָר איינמאָל, און ביי יענער פאָרשטעלונג איז צוגע־קומען נאָך אן אקטיאָר, שאפּיראָ, דער פאָטער פון דער אקטריסע שאפּיראָ, וועלכע שפּיעלט איצט אין ניו יאָרק.

נאָך דער דאָזיגער פאָרשטעלונג האט גאָלדפאדען גענומען א האַל ביי א געוויסען לאַזאַר.

די גאנצע צייט האט גאָלדפאדען געזוכט קרעפטען ווי מיט ליכט. די דריי אקטיאָרען, וואָס ער האט איצט געהאט, זיינען געווען וועניג אפילו פאר די „רעקרוטען."

ווי מיר האָבען שוין געזעהען, זיינען די ערשטע קרעפטען זיי־נע געווען ליעדער זינגער אָדער פאָלקס זינגער. אזעלכע זיינען געווען גראָדנער און שכר גאָלדשטיין, און שפּעטער האָבען זיך א שאָט געטהאָן די ליעדער זינגער פון אלע זייטען צום אידישען טהעאטער.

נאָר די לאָקאלען זיינען ניט געווען דער איינציגער קוואַל, פון וואנען גאָלדפאדען האט גענומען זיינע קרעפטען. שוין גלייך ביי זיין אָנקומען אין בוקארעסט האט ער ענטדעקט א צווייטען קוואַל, און דאָס איז געווען די חזנ'ישע וועלט.

די חזנ'ישע וועלט האט שוין ביי די ערשטע טריט פון דעם אידישען טהעאטער ארויסגעוויזען א פיינדשאפט צו איהם. די חזנים גופא, אלס פאָרשטעהער פון שוהל און בית המדרש, האָבען ניט געוואָלט האָבען קיין מגע ומשא מיט אן אינסטיטוציאָן, וואָס האט פערשפּראָכען צו פערשפּאָטען אידישע טראַדיציעס און אלס מנגנים האָבען זיי גערעכענט פאר א פחיתת הכבוד צו האָבען עפּעס א שייכות מיט א קונסט וואָס האט איהר מקום מנוחה געפונען אין טראַקטירען און סטאַדאָלעס.

אָבער די חזנ'ישע וועלט איז ניט בעשטאַנען בלויז פון גע־צעהלטע חזנים. די חזנים וועלט איז געווען א סך, א סך רייכער אין משוררים, און פאר יענע האט דאָס טהעאטער געהאט מעהר רייץ ווי די שוהל. די משוררים, אלס א קלאַס, זיינען גייסטיג גע־שטאַנען מיט איין פוס אויסער בית המדרש. די שוהל איז פאר זיי

געוועז ניט מעהר ווי א פרנסה, און אזוי גיך ווי זיי זיינען אוועק פון עמוד, האבען זיי אויסגעטהאן דעם גייסטיגען טלית און גע־פיהרט א לעבען פון הפקרות. אין יעדער שטאדט און שטעדטעל זיינען די משוררים געוועז די פרעהליכסטע קונדסים. אין א לוס־טיגער געזעלשאפט האבען זיי נאכגעקרימט און איבערגעמאכט די תנועות און האוואיעס פון אנגעזעהענסטע בעלי בתים, ווי אויך פון די חזנים, קיינער איז פאר זיי ניט געוועז צו חשוב, קיין זאך איז פאר זיי ניט געוועז צו הייליג.

ווען גאלדפאדען איז אנגעקומען קיין בוקארעסט, איז דארטען דער חזן געוועז דער בעוואוסטער קופער. צווישען זיינע משוררים זיינען געוועז זעליג מאגולעסקא, לייזער צוקערמאן, זילבערמאן, דינמאן. אין דער זעלבער צייט וואס מאגולעסקא, דעמאלט א יינ־געל פון זיבצעהן יאהר, און צוקערמאן מיט א יאהר אדער צוויי על־טער זיינען געוועז אנגעשטעלט אלס משוררים ביי קופער'ן, האבען זיי אויך געזונגען אין א קירכע. עס פערשטעהט זיך, אז דער חזן און די בעלי בתים האבען דערפון ניט געטארט וויסען. זיי האבען אויך שוין געהאט געלעגענהייטען צו זינגען אלס כאריסטען אין ּאפערעס, און דאס שפיעלען, וואס זיי האבען געזעהען ביי די דא־זיגע געלעגענהייטען, האט געמאכט אויף מאגולעסקא'ן אזא איינ־דרוק, אז ווען מען פלעגט צו א שמחה פעררופען די משוררים, פלעגט מאגולעסקא אונטערהאלטען דעם עולם ניט נאר מיט זינ־גען, נאר אויך מיט נאכמאכען געוויסע רומענישע אקטיארען. אויך פלעגט ער אזעלכע שטיקלאך ווייזען ביים חזן אין הויז, ווען די משוררים און פיינע בעלי בתים פלעגען זיך צוזאמענקלייבען ביי איהם א שבת־צו־נאכט און דער עולם האט פון זיי געלעקט די פינ־גער.

דאס האט דערגרייכט צו גאלדפאדען, און ער האט תיכף נאך זיין קומען קיין בוקארעסט געשיקט רופען צו זיך די אויבענדער־מאנטע פיער משוררים: מאגולעסקא, צוקערמאן, דינמאן און זיל־בערמאן. ביים פערהער האט מאגולעסקא פארגעשטעלט א סצענע פון דעם רומענישען שטיק „וולאדוצו מאמו“, און דאס איז געוועז דער אריגינאל פון דער צוקונפטיגער פיעסע „שמענדריק.“

גאָלדפאדען איז געווען אזוי געפעלען די פארשטעלונג, אז ניט נאָר האָט ער צוגענומען מאגולעסקא אין זיין טרופע, נאָר ער האָט איהם אויך צוגעזאָגט, אז ער וועט לאָזען דאָס שטיק איבערזעצען און דערפון וועט ער מאכען א אידישע פיעסע פאר איהם.

צוקערמאן האָט געקראָגען ביים פערהער צו זינגען עפּעס פון „לוטשיא“. ער האָט זיך זעהר אויסגעצייכענט מיט זיין שטים און אָלע צוזאמען מיט מאגולעסקא זיינען אריינגענומען געוואָרען אין דער טרופע.

דינמאן האָט געקריגען לאָמפען־פיעבער, פשוט געזאָגט, ער האָט זיך געשראָקען, און דערצו האָט ער ניט געקענט קיין אידיש. און הגם ער האָט געהאט א גוטע טענאָר שטימע, איז ער פערבראַקירט געוואָרען. דאָך בעגעגענט מען איהם אין א קורצער צייט ארום אויף דער ביהנע. דאָס איז געווען אין גאַלאַץ, נאָכדעם ווי גאָלדפאדען האָט אָנגעשריעבען „ני בע ני מע ני קוקי רעקו“. גאָלד־פאדענ׳ס קאָמפּאַני איז געווען צושלאָגען און ער האָט אוועק־געשיקט צוקערמאן ער זאָל ברענגען דינמאן. ער איז אויפגעטראָטען אין דער ראָלע פון פּראָקוראָר. מיט זיין זינגען האָט ער געמאכט א פוראָר, נאָר די מורא פאר דער ביהנע האָט ער ניט געקענט בייקומען. אין דעם לעצטען אקט האָט ער געדאַרפט מיט בייזקייט פרעגען: ווער זייט איהר? איז ער אבער געווען אזוי דערשראָקען, אז ער האָט די דריי ווערטער ניט געקענט אויסרעדען. און דער קאָמיקער צוקערמאן האָט זיך צו איהם אנגערופען טאקע אויף דער ביהנע:

— האָט קיין מורא ניט, מיר זיינען דאָ ניט קיין גזלנים.

ער האָט געשפּיעלט נאָר עטליכע וואָכען און איז אוועק פון דער ביהנע. מיט יאָהרען שפּעטער איז ער געוואָרען קאנטאָר אין וויען.

אויך משה זילבערמאן איז אָנגענומען געוואָרען און גאָלדפאָ־דענ׳ס טרופּע איז מיט אמאָל אויסגעוואקסען.

סיי דער פערשטאָרבענער מאַגולעסקא, סיי צוקערמאן און סיי אָלע יענע, וואָס האָבען זיך פערבונדען מיט גאָלדפאדען ביי זיין אָנקומען קיין בוקארעסט אדער באלד נאָכדעם האָבען אָלע בפּה אחד דערצעהלט, ווי אזוי שמעגדריק איז איבערגעמאכט געוואָרען אויף

זייערע אויגעגן פון „וולאדוצו מאמו.“ פון מאגולעסקא׳ס רייד איז אויסגעקומען, אז איהם האט גאלדפאדען געהאט צו פערדאנקען פאר דעם דאזיגען שטיק, און די אנדערע וואס זיינען דערביי געווען האבען מיט זייערע אייגענע אויגען געזעהן, ווי גאלדפאדען האט עס פערפאסט. עס איז מערקווירדיג דערביי, וואס די אלע געדענקען גוט דעם נאמען פון דעם אריגינאל, הגם צעהנדליגע יאהרען זיינען זייט דעמאלס אריבער. עס קען דאריבער קיין שום ספק ניט זיין, אז „שמענדריק“ איז געשאפען געווארען פון גאלדפאדען אין בוקארעסט באלד נאך זיין קומען אהין, דאס הייסט אין 1877.

מיר מוזען דאריבער קומען צום שלוס, אז דער „שמענדריק“, וואס איז געווען געדרוקט אין לעמבערג אין 1875 איז ארויסגעגעבען געווארען אונטער א פאלשען דאטום.

דער דערמאנטער „שמענדריק“ איז ארויס פון דעם דרוק און פערלאג פון ב. ל. נעבעלעס, און דער דאטום איז דארטען אנגעגעבען 1875. די דאזיגע פיעסע הייסט אין יענעם פערלאג:

די קאמישע חתונה

פאן

שמענדריק

מיט די כלה

אין דריי אקטען.

דער שער האט אויך אן אויפרוף צו די קונים:

„צו שמענדריק מיט די כלה. ליופט קוינים (קונים) אלו. וועט אור האבען א שיינום אונטערהאלט. וועט עטץ זעהן וואס מוט אוז גישעהן באלד. מען האט די כלה פאר בוטען (פערביטען) אונטער די חופה אין מיטען.

„עס איז איין פערגנוגען פאר די וועלט. איר וועט דאס קענון קויפין פאר א שפאט געלד.“

דער דאזיגער לשון און אויסלעגען דארפען ווייזען אויף גאליציען, אז דארטען איז עס געשריעבען געווארען. אבער אלע אויספארשונגען האבען געוויזען, אז „שמענדריק“ איז גענומען פון א רומענישער שטיק און דער פערפאסער איז געווען גאלדפאדען.

די לעמבערגער אויסגאבע גיט ניט אָן דעם נאָמען פון דעם פערפאסער און מען דארף קומען צום שלוס, אַז אָדער עס איז ארייגעפאַלען א גרייז אין דעם דאטום אָדער דער דאטום איז מיט א כיון פערגרייזט געוואָרען.

גאָלדפאדען האָט אין יענער צייט ניט ארויסגעלאָזט קיין מאַנוסקריפּט פון האנד און קאָפּירען זיינע א פּיעסע איז געווען כמעט אונמעגליך. ווען אקטיאָרען פון זיין טרופּע זיינען אוועק פון איהם און געמאכט שבת פאר זיך, האָבען זיי קיין קאָפּ עס פון זיינע פּיעסען ניט געהאט. זיי האָבען אונגעשטערט געקענט שפּיעלען זיינע שטיקער, ווייל אין רומעניען איז דער זכות פון מחבר געזעצליך ניט אנערקענט געוואָרען. ווען אזא טרופּע האָט יא אויפגעפיהרט א פּיעסע פון גאָלדפאדענ'ס רעפּערטואר, האָבען די אקטיאָרען געדארפט זאגען זייערע ראָלען פון זכרון. עס קען דאריבער זיין, אז עפּעס אַן אקטיאָר פון גאליציען האָט אָנגעוואָרפען די ראָלען פון זכרון און דערפון איז ארויסגעקומען די „קאָמישע חתונה“, וואָס האָט זיך געדרוקט אין לעמבערג. ער האָט דערביי אויך געברויכט זיין אייגענעם פערגרייזטען אויסלעגען און לאָקאלע ווערטלאך און דערפון איז ארויסגעקומען א מיש מאַש פון גאָלדפאדענ'ס זיד־רוסישען לשון מיט א גאליצישען אויסלעגען און גאליצישע ווערטלאך. עס פערשטעהט זיך ממילא, אז ווען מיר נעהמען אָן די דאָזיגע הנחה, מוזען מיר בעשליסען, אז דער דאטום פון דער לעמבערגער אויסגאבע איז א פערגרייזטער.

מיט דער נייער קאָמפּאניע האָט גאָלדפאדען אויפגעפיהרט די „באָבע מיט'ן איייניקעל“. דאָס דאָזיגע שטיק בעשטעהט פון עטליכע ליעדער, צו וועלכע מען האָט פון פּאָרענט און פון הינטען און אין מיטען צוגעגעבען אביסעל פּראָזע. גראדנער האָט געשפּיעלט די ראָל פון דער באָבע, מאגולעסקא פון אייניקעל, פּנחס שאפּירא— שדכן, זילבערמאַן — פון דער לעהרער און צוקערמאַן די ראָל פון דעם טערק אין דעם לעצטען אקט.

די באָבע און אייניקעל זיינען צוויי פרויען ראָלען, נאָר די ערשטע פּאָר חדשים אין בוקארעסט האָט מען נאָך ניט געקענט בעוועגען קיין מיידעל אדער ווייבעל אויפצוטרעטען אויף דער אידי־

שער ביהנע, ווייל דאס האט זיך גערעכענט ערגער ווי אונאנשטענ־דיג, און מאנסביל האבען געשפּיעלט פרויען־ראלען.

גראדנער האט זעהר שטארק אויסגענומען אין דער ראל פון ־ער באבען, און דער איינדרוק איז געווען אזוי גרויס, אז מיט יאהרען און יאהרען שפּעטער, ווען די ביהנע האט געצעהלט ניט וועניגער פרויען ווי מענער, האבען די גרויסע קאמיקער, ווען נאר זיי האבען געהאט די געלעגענהייט, געשפּיעלט די באבע.

דאס פּובליקום איז געווען פון די סאמע פּראסטע עלעמענטען און בעשרענקט אין צאהל. דער אינטעליגענטער טהייל פון שטאדט האט פון דעם טהעאטער ניט געוואלט וויסען און אין זיינע אויגען איז עס ניט געשטאנען פיעל העכער פון א שטאל, וואו מען קען זעהן קאמעדיאנשמשיקעס. און אזוי ווי די צאהל טהעאטערגעהער איז געווען ניט קיין גרויסע, האט מען אלע ווײלע געדארפט האבען נייע שטיקער, כדי אויפצואוועקען א נייעם אינטערעס אין די צו־שויער.

נאך דער „באבע מיט'ן איניקעל" איז אויפגעפיהרט געווארען די „אינטריגע", אדער „דוואסיע די פליאטקעמאכערין," אדער „דוואסיע די ספלעטניצע". אין דעם דאזיגען שטיק האט מאגולעס־קא געשפּיעלט צוויי ראלען, איינע פון א יונגער ווייבעל רחל'ע און די צווייטע פון א משרת א זאאיקע. די דראמאטישע ראל האט גע־שפּיעלט גאלדפאדען. און מאגולעסקא האט אזוי גוט קאפּירט א יונג ווייבעל, אז ווען גאלדפאדענ'ס פרוי איז געזעסען אין טהעאטער און האט דערזעהן, ווי איהר מאן קושט זיך אויף דער ביהנע מיט א שעהנער מיידעל, איז זי געווארען אייפערזיכטיג.

„שמענדריק" האט גאלדפאדען געשריעבען מיט אן אויג פאר א ראל פאר מאגולעסקא, און אזוי ווי דאס איז געווען די הויפּט ראל, האט גראדנער'ן פערדראסען, וואס אין זיינע שיך טרעט אריין א פרעמדער. די קנאה צווישען אקטיארען פאר ראלען איז שטענ־דיג זעהר גרויס. איינער פערגינט ניט דעם צווייטען איבעריגע עט־ליכע צייליען און בפרט ווען עס האנדעלט זיך וועגען א הויפּט ראל. אין יענער צייט איז די ראל געווען כמעט די איינציגע בעלוינונג, וואס דער אקטיאר האט געהאט. ווען אן אקטיאר האט זיך געקלאגט

פאר גאלדפאדען, אז ער האט ניט אויף הצטרכות, האט ער איהם ניט פערשפּראכען קיין שפּעטרע מאטעריעלע גליקען, נאר האט איהם געוואוינליך געענטפערט:

— איך וועל דיר אנשרייבען א ראל. אי, וועט דאס זיין א ראל! דאס וועט דיר מאכען א נאמען און דו וועסט ווערען גרויס!

און דאס איז געווען די בעסטע הבטחה.

מען קען זיך דאריבער לייכט פארשטעלען, ווי גראדנער איז פערביטערט געווארען, ווען די הויפּט ראל פון „שמענדריק" האט געקריגען מאגולעסקא. דאס איז געווען ניט נאר א פּאטש אין פּנים דעם לייכטענדען שטערען, ווייל גראדנער איז געווען די וויכטיגסטע קראפט אויף דער ביהנע און ביז „שמענדריק" האט ער פערנומען דעם אויבען אן, נאר דאס איז אויך געווען א פערראטה צו איהם, וועלכער האט גאלדפאדענען געהאלפען טראגען די שטיינער צום פונדאמענט פון אידישען טהעאטער. ער האט זיך געבויגען פאר גאלדפאדען, אבער ער האט זיך ניט געוואלט בויגען פאר קיין אנדערן אויף דער ביהנע, און די אויפפיהרונג פון „שמענדריק" מיט מאגולעסקא אין דער הויפּטראל איז געווען דער סוף פון דער פריינדשאפט און געמיינזאמער ארבייט צווישען גאלדפאדען און גראדנער. און דער פּועל יוצא דערפון איז געווען, אז די ערשטע קאמפּאניע, וואס האט זיך קוים געהאלטען אויף די פיס און האט נאך קיין ריכטיגען טהעאטער ניט געהאט, האט זיך צושפּאלטען, און גראדנער איז אוועקגעפאהרען קיין יאסי און האט געמאכט שבת פאר זיך.

און אויף אזא אופן, איידער גאלדפאדען האט נאך צייט געהאט דורכצולעגען א וועג פאר איין טהעאטער, האט זיך שוין געוויזען א צווייטער און די קרעפטען זיינע צושפּאלטען געווארען.

ווערליג די ארימע קרעפטען פון דער ערשטער קאמפּאניע, האט גראדנער'ס ארויסטרעטען געדארפט רואינירען די גאנצע עקזיסטענץ פון דעם אידישען טהעאטער, וואס האט זיך דעמאלט געהאלטען אויף היהנערשע פיסלאך, נאר דאס האט קיין ווירקונג ניט געמאכט און די פארשטעלונגען זיינען אנגעגאנגען אהן גראדנער'ן ווי מיט גראדנער'ן. דער עולם האט אזוי געלעקט די פינגער פאר

מאַגולעסקא ווי פריהער פון גראַדנער, און ווען אין א קורצער ווייל־ע ארום איז מאַגולעסקא אוועק פון גאָלדפאַדען, האָט עס ווידער קיין ווירקונג ניט געמאַכט אויפ׳ן טהעאַטער.

נאָך גראַדנער׳ס אוועקגעהן האָט גאָלדפאַדען אריינגענומען צו „שמענדריק" א נייעם אקטיאָר אין דער טרופּע. דאָס איז געווען משה טייך (גאַזניק). ער איז געווען א פאָלקס־זינגער און איז גע־קומען פון גאַליציען.

משה טייך איז אינטערעסאַנט צוליעב דעם, וואָס ער איז גע־ווען א טויבער און אלס אזעלכער האָט ער, פערשטעהט זיך, ניט געקענט הערען וואָס מען רעדט צו איהם אויף דער ביהנע. נאָר ער האָט שטענדיג געמאַכט זיין רעפּליק ריכטיג. ער האָט אין די לי־פּען דערקענט, וואָס דער צווייטער זאָגט. אלס אקטיאָר האָט נאָר מאַגולעסקא געהאַט וועגען איהם א גוטע מיינונג און האָט זיך ווע־גען איהם אויסגעדריקט, אז ער איז געווען א וואונדערבארער כאַ־ראַקטער־שוישפּיעלער.

אלע אנדערע האָבען פון איהם ניט געהאַלטען און יעקב אדלער האָט איהם שפּעטער כאַראַקטעריזירט אזוי:

„משה טייך, א טויבער איד, מיט קרומע אויגען, א נידעריגער, זעהר א מיאוס׳ער מענש און קיין טאַלאַנט. ער איז געווען דער ליעב־האָבער, דער טראַגיקער. זיינע ראָלען האָט ער אויסגעפּויקט ווי א פּאַנאָגראַף."

ווען מאַגולעסקא איז אוועק פון גאָלדפאַדען און, ווי שוין גע־זאָגט, איז דאָס געשעהן אין א פּאָר חדשים ארום, איז לייזער צו־קערמאַן געוואָרען די הויפּט־קראַפט פון דער טרופּע.

די ערשטע און וויכטיגסטע פאָדערונג פון אן אקטיאָר אָדער אקטריסע איז דעמאָלס געווען, ער אָדער זי זאָל קענען זינגען. עס האָט געזונגען דער קאָמיקער, עס האָט געזונגען דער ליעבהאָבער, עס האָט געזונגען די פּרימאַדאָנאַ, עס האָט געזונגען די סוברעטין. אלע האָבען גע׳דאַרפט זינגען. צוקערמאַן האָט געהאַט א פיינע שטים און אלס זינגער איז ער אפשר בעסער געווען פון מאַגולעסקא, הגם דער לעצטער האָט זיך מעהר אויסגעצייכענט אלס מנגן. ער, צו־קערמאַן הייסט עס, איז אויך געווען א פיינער טענצער און בכלל

זעהר א לעבעדיגע סחורה. זיין גרויסער חסרון איז געווען, וואס ער האט ניט געהאט קיין מאס, און זיין האלטונג אויף דער ביהנע איז געווען א ווילדע. ער האט ניט געוואוסט פון קיין ווייכע אי־בערגאנגען, פון ווייכע שאטירונגען און אלץ וואס ער האט געטהאן איז געווען איבערטריבען.

איבריגענס, ווערליג גאלדפאדען כאראקטעריזירט גראדנער׳ן, איז דער לעצטער אויך אזוי געווען א׳ן יענער צייט, און אפשר זיי־נען אלע אזוי דעמאלט געווען. אלענפאלס האט דער עולם בעסער ניט פערשטאנען און האט געפאדערט גראבע פארמען.

צוקערמאן איז אפשר געווען דער איינציגער וואס איז פון דע־מאלט אן געבליבען מיט גאלדפאדען, ביז דאס אידישע טהעאטער איז מיט יאהרען שפעטער פערבאטען געווארען אין רוסלאנד. און צוליעב זיין איבערגעבענהייט צום גרינדער פון אידישען טהעאטער האבען די אנדערע אקטיארען איהם גערופען: אל עזר עבד אברהם.

דערווייל האט אויסגעבראכען די רוסיש־טערקישע מלחמה און פון רוסלאנד האבען זיך א שאט געטהאן קיין רומעניען מיזנות מענשען אין דער האפענונג צו פערדיענען א לייכטען רובעל. דער קאמיסאריאט פון דער רוסישער ארמעע האט זיין הויפט־קווארטיר געמאכט א׳ן בוקארעסט און פון דארטען האט א שטראם גאלד גע־פלייצט איבער די קעשענעס פון אלע יענע, וואס זיינען נאר ניט פויל געווען עס צו נעהמען. קיין זאך איז אזוי ניט ביליג געווען, ווי געלד. מענשען וואס זיינען געקומען ארים, זיינען אין א קורצער צייט עשירים געווארען. און מיט׳ן לייכט געקריגענעם געלד איז געקומען א פאדערונג אויף לעבען א גוטען טאג, הוליאנקעס און דאס גלייכען.

דאס טהעאטער איז געווען ווי פשוט בעשאפען פאר זיי. און דער גרויסער אנגעלאפענער, רייך געווארענער עולם האט זיך ממש דערפרעהט מיט אזא אונטערהאלטונג. מען האט איצט געשפיעלט פאר געפאקטע הייזער, און אין טהעאטער איז געווארען א גרויסע שפע. פון לעדיגע בענקלאך האט מען שוין מעהר ניט געוואוסט און די אקטיארען האבען פערגעסען די הונגעריגע טעג.

דאס פובליקום האט אויך בעקומען גאר אן אנדער פנים. אנ־

שטאט וואס ביז איצט זיינען די בעזוכער נאר געווען פון די סאמע נידריגע שיכטען, האט מען שוין איצט געקענט דא זעהן דעם פיי־נעם היימישען בעל הבית, דעם משכיל און דער טהעאטער ווערט אין א קליינעם מאסשטאב אן אינסטיטוציאן פון דעם גאנצען פאלק.

אין טעהאטער זעהט מען איצט אויך א צומיש פון רוסישע אפיצירען. די פזמונים און טענצלאך מיט וועלכע די ערשטע שטי־קער זיינען געווען דורכגעפלאכטען, זיינען פערשטענדליך און צו־גענגליך פאר אלעמען, בפרט ווען די האנדלונג איז דורכאויס פון אידישען לעבען און די לאנגע קאפאטעס און בערד מיט פאות'ען זיינען גוט בעקאנט דעם רוסישען. אויב דער דאזיגער צומיש האט ניט געהויבען די ביהנע, האט ער אבער פיעל געהאלפען דער קא־סע.

דער קליינער האל, וואס גאלדפאדען האט געהאט ביי לא־זאר'ן אין שיינק, איז געווארען צו קליין פאר דעם גרויסען פובלי־קום, און דאס טהעאטער האט זיך אריבערגעצויגען אין דעם גרע־סערען האל „פאמול ווערדי" (גרינער בוים).

צווישען די אנגעלאפענע אין בוקארעסט איז אויך געווען משה פינקעל. ער איז געקומען פערדיענען א גרינגען רובעל ביים קאמי־סאריאט, נאר ער איז באלד אריינגעפאלען אין גאלדפאדענס טרופע.

משה פינקעל איז געווען א וואנדערער פאלקס־זינגער און, ווי עס זעהט אויס, האט ער אלס אזעלכער שוין געגעבען פריהער פאר־שטעלונגען אין רומעניען, נאך איידער גאלדפאדען איז אהין געקו־מען. דערפון ווארשיינליך האט זיך גענומען דער פערשפרייטער איינדרוק, אז גאלדפאדען האט ביי זיין אנקומען אין רומעניען גע־טראפען גראדנער'ן און פינקלען, און מיט זיי האט ער געגעבען זיינע ערשטע שטיקער.

מאגולעסקא דערצעהלט עס אין זיינע ערינערונגען אלס א פאקט און פיעלע, וואס געדענקען נאך די ערשטע גאלדפאדען שטי־קער, זיינען אויך אונטער דעם זעלבען איינדרוק. נאר דאס איז ניט ריכטיג. פינקעל איז ניט געווען אין גאלדפאדענ'ס טרופע ביז דער

רוסישער קאמיסאריאט איז אריבער אין בוקארעסט.

באלד קומט אויך אריין אין גאלדפאדענ'ס טרופע דער קאמי־קער וויינבלאט. ער איז געווען א משורר און האט זיך געלערנט שחיטה, נאר איהם איז בעסער געפעלען געווארען דאס זארגלאזע און פרעהליכע לעבען פון די קעלער־זינגער און ער האט זיך געלאזט געהן אויף דעם דאזיגען וועג. דערפון האט ער אבער ניט געקענט מפרנס זיין קיין ווייב, און ער האט גענומען טראכטען וועגען א תכלית. א נשמה־זארגער האט איהם צוגערעדט צום שמד, און ער איז מיט דעם צוועק געפאהרען קיין בוקארעסט, און איז אריינגע־פאלען אין גאלדפאדענ'ס טרופע. אין טהעאטער איז די שפע געווען גרויס און דאס לעבען איז געווען זעהר א פרעהליכס.

גראדנער איז אונטער דער צייט ניט געזעסען ליידיג. ער איז אוועק פון גאלדפאדען איידער עס איז אזוי לעבעדיג געווארען אין בוקארעסט. ער איז אוועקגעפאהרען קיין יאסי און דארטען געגרינ־דעט אן אייגענע קאמפאניע. קיין גרויס הכבדה איז דעמאלט ניט געווען צו עפענען אליין א טהעאטער. די הינטער־שטוב אין א שיינק איז געווען איבער גענוג דערצו, און די עטליכע גראשען וואס מען האט געדארפט האבען אין אויסלאג האט אזא ווי גראדנער שטענדיג געקענט קריגען ביי א מלוה. יענער האט אין דער קאסע אריינגעזעצט זיינעם א מענשען, וועלכער האט קודם־כל ארונטער־גענומען דעם חוב און די פראצענטען, און אויף אזא אופן איז די הלואה געווען מעהר אדער ווייניגער געזיכערט. און ווען די נויטיגע קרעפטען און די נויטיגע עטליכע גראשען זיינען פארהאן, איז די איינציגע זארג נאר געבליבען וועגען פיעסען. נאך אפילו מיט שטיקער האט מען זיך אויך געקענט ווי עס איז אן עצה געבען. אין רומעניען האט מען ניט אנערקענט דעם זכות פון אן אויטאר, בפרט ווען די ערשטע שטיקער זיינען געווען גענומענע אדער צוזאמענ־געשטעלט פון עטליכע ליעדלאך מיט אביסעל פראזע. גראדנער האט זיך אויף אזא אופן גרינג געקענט אן עצה געבען מיט גאלדפאדענ'ס שטיקער. [illegible] וועלכע ער האט פריהער געשפיעלט.

מיט [illegible]טרופע האט קיין גרויסע שוועריגקייט ניט געקענט זיין. אלע, וואס האבען דעמאלט געשפיעלט, זיינען געווען ניי־געבאקענע

אקטיארען, און אזעלכע האבען זיך געפונען אין יעדער שטאדט.

גראדנער'ס אונטערנעהמונג האט אין יאסי פינאנסירט דער שיינקער מאריץ ראט, און יאסי האט געקריגען אן אייגענעם אידי־שען טהעאטער.

עס איז כאראקטעריסטיש וואס גראדנער האט באלד אריבער־גענומען מאגולעסקא'ן פון גאלדפאדען'ס בוקארעסטער טרופע צו זיך, דעם זעלביגען זעליגעל מאגולעסקא צוליעב וועלכען ער האט צוריסען מיט גאלדפאדען. ער האט אויך אבגערעדט זילבערמאנען, וועלכער האט ארויסגעוויזען געשעפטס־פעהיגקייטען, און שכר גאלדשטיין איז שוין פון פריהער געווען מיט איהם. אויף אזא אופן האט די טרופע פון יאסי געקענט זיך בעריהמען מיט עטליכע פון די בעסטע קרעפטען פון יענער צייט און האט זיך בשום אופן ניט גע־דארפט שעהמען פאר דער בוקארעסטער טרופע.

נאר די ערשטע עטליכע פיעסען, וואס גראדנער האט מיט זיך געהאט זיינען באלד אלט געווארען און מען האט דעם עולם גע־דארפט געבען נייע. אלס ליעדער־זינגער פלעגט גראדנער אמאל אנשרייבען פאר זיך אן אייגענעם קליינעם וואדעוויל, אבער גאלד־פאדען האט שוין געגעבען א געוויסע פארם פאר שטיקער, און אזעלכע האט ער אליין ניט געקענט שאפען. ארום דער צייט איז אין דער יאסער קאמפאנ ע אריין יוסף לאטיינער אלס סופלער, און די אויגען פון דעם דירעקטאר און פון דער קאמפאניע האבען זיך גע־ווענדעט צו איהם, אלס צום מאן וואס פערשטעהט זיך אויף די שווארצע פינטלאך.

יוסף לאטיינער איז געווען א געבארענער א יאסער (1853) און האט ביז זיעבצעהן יאהר געקראגען א אידישע ערציהונג, נאר די כוואליע פון השכלה האט אויך דערגרייכט אהין און ער האט זיך גענומען צו חכמות חיצוניות. מיט גאלדפאדענ'ס אנקומען א'ן יאסי האט זיך ביי איהם דערוועקט א חשק צו שרייבען טהעאטער־שטיקער, און ווען גראדנער האט דערפיהלט א דוחק אין פיעסען, איז לאטיינער ארויסגעקומען מיט זיין ערשטען שטיק „יענטע די פיפערנאטערין." באלד נאכדעם האט ער גענומען א בערמאכען פון דער דייטשער פיעסע „נאטהאן שלומיאל" א אידישע שטיק, וואס

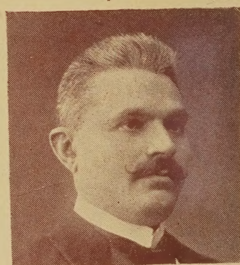
— קלויזנער, צוקערמאַן, [illegible]

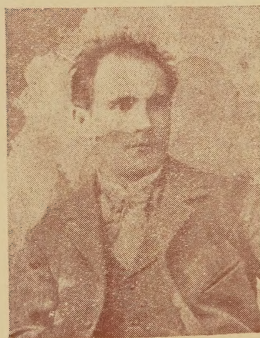
שכר גאָלדשטיין
סאָפיע קאַרפּ

אבא שיינגאָלד, מאַקס קאַרפּ
חוה שרה שיינגאָלד

מ. הורוויץ (חיימאָוויטש)

ישראל גראָדנער

זעליג מאָגולעסקאָ

ער האט א נאמען געגעבען „שמואל שמעלקעס", און גאלדפאדען האט באלד דערפון געמאכט דעם בעקאנטען פארס „ביידע קוני לעמילס."

אין דער צייט האט גאלדפאדען דערוויזען צו קריגען א פרוי פאר דער ביהנע אין בוקארעסט. ווי שוין געזאגט, האבען די ערשטע צייט מאנסביל געשפיעלט פרויען־ראליען. וויל אידישע מיידלאך און ווייבלאך האבען מורא געהאט איינצושטעלען זייער רעפוטאציע. דער טהעאטער האט קיין גוטען נאמען ניט געהאט, די בעזוכער זיינען געווען דער גרעבסטער עלעמענט. די מייסטע אקטיארען האבען זיך אויפגעפיהרט ווי הפקר־יונגען, און פאר א מיידעל אדער ווייבעל ארויפצוגעהן אויף דער דעמאלטדיגער אידישער ביהנע איז געווען ניט בעסער ווי צו געהן אין א שיינק צווישען שלעכטער קאמפאניע. נאר דער דראנג איז געווען אזוי גרויס, אז ער האט אפילו בייגעקומען די איינגעבארענע צניעות פון דער אידישער פרוי. עס איז נאר געווען שווער, אז די ערשטע פרוי זאל זיך ווייזען אויף דער ביהנע און באלד נאכדעם האבען זיך א שאט געטהאן פרוען פון אלע זייטען.

ווער איז געווען די ערשטע פרוי?

די געשעהעניסען אין יענער צייט זיינען געקומען אזוי האסטיג איינע נאך די אנדערע, אז אפילו אזא וויכטיגע און אינטערעסאנטע פאסירונג ווערט איבער־געגעבען אנדערש פון פערשיעדענע פערזאנען. דער פערשטארבענער דראמען־שרייבער הורוויטש האט מיר דערצעהלט, אז איהם קומט דער קרעדיט פאר ארויפברענגען די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע. אבער צו דער צייט איז נאך זיין נאמען גאר ניט פערבונדען מיט'ן אידישען טהעאטער, און ערשט אין עטליכע חדשים ארום ווייזט ער זיך מיט זיינער א טרופע.

אין זיינע עראינערונגען, גיט אונז איבער זעליג מאגולעסקא, אז די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע איז געווען ראזא פריעדמאן. ער דערצעהלט, אז איידער דאס אידישע טהעאטער האט זיך בעוויזען, האט ראזא פריעדמאן געטאנצט און געזונגען אין די קאנסטאנטינאפאלער קאפעס, זי האט זיך דעריבער ניט גע־

האט וואס צו שעהמען פאר'ן אידישען טהעאטער און זי איז געווא־רען די ערשטע אידישע אקטריסע און איז אוועק אין גאלדפאדען'ס טרופע.

לייזער צוקערמאן בעהויפטעט, אז מינדעל צוקערמאן און גאל־דיצע זיינען געווען די ערשטע אקטריסעס און שוין ביי „שמענד־ריק" האבען זיי זיך געוויזען אויף דער ביהנע.

נאר דער אלגעמיינער איינדרוק ביי טהעאטער־מענשען, וואס האבען גוט געדענקט יענע צייט, איז געווען, אז די ערשטע אקט־ריסע איז געווען שרה, אדער ווי זי איז שפעטער בעסער בעוואוסט געווארען אונטער'ן נאמען סאפיע קארפ, די מוטער פון ראזא קארפ. און דער דאזיגער איינדרוק איז ניט קיין אומזיסטער.

ווען גראדנער האט דערהערט, אז גאלדפאדען האט אריינגע־קריגען א פרוי אין זיין טהעאטער, האט ער ניט גערוהט און אנגע־הויבען צו זוכען א פרוי מיט ליכט. שכר גאלדשטיין, וועלכער האט געשפיעלט צוזאמען מיט איהם, האט זיך ארויסגערופען צו העלפען איהם קריגען א פרוי, און א דאנק איהם איז שרה אריין אין גראדנער'ס קאמפאניע. נאר איידער דאס איז געשעהן, האט גראדנער געשריבען צו זיין ווייב אין קרעמענטשוג, אז זי זאל צו איהם קומען קיין יאסי, און גלייך ווי זי איז געקומען איז זי אריין אין זיין קאמפאניע. און ווען גאלדשטיין איז אנגעקומען מיט שרה, האט שוין פרוי גראדנער געשפיעלט.

נאר ווי עס ווייזט זיך ארויס איז שרה'ס דעביוט ניט געווען אין יאסי און איהר ערשטער אויפטריט אויף דער ביהנע איז זעהר אינטערעסאנט.

זי איז ערשיענען צום ערשטען מאל אויף דער ביהנע מיט גאר דער ערשטער קאמפאניע, נאך איידער גאלדפאדען איז צוגע־קומען צו בוקארעסט. דאס איז געווען אין גאלאץ, ווען גאלדפא־דען'ס קאמפאניע איז בעשטאנען פון דריטהאלבען אקטיארען. אין א פריהערדיגען קאפיטעל איז שוין געווען בעשריבען ווי אזוי גאלד־פאדען האט געגעבען די ערשטע פארשטעלונג אין גאלאץ. ער האט געדארפט האבען מעהר קרעפטען, ווי ער האט פערמאגט, און ער האט זיי געזוכט מיט ליכט. אין גאלאץ איז זיין בליק געפאלען

אויף א יונגע מיידעלע, א נייטערקע מיט'ן נאמען שרה, וועלכע האט זיך אויסגעצייכענט מיט א זיסען קול'כעל. פאר איהר זיס זינגען האט מען איהר גערופען „פאסאריקא,“ דאס איז א רומעניש ווארט וואס בעדייט פויגעלע. און גאלדפאדען האט געבראכט דערצו, אז זי האט איינגעוויליגט צו שפיעלען א ראל אין דעם שטיק, וואס ער האט זיך געקליבען צו שטעלען. זי האט איין אבענד אבגעשפיעלט, נאר איהר מוטער האט ערקלערט מיט'ן הארבען ווארט, אז זי וועט ניט לאזען איהר טאכטער מעהר שפיעלען און שרה'ס שידוך מיט דער ביהנע האט זיך נאך יענעם אבענד געענדיגט אין גאלאץ.

אבער די יונגע שרה האט דוקא השק געהאט צו שפיעלען און זי האט אריינגע'טענה'ט מיט איהר מאמען, נאר די טענות האבען איהר גאר ניט געהאלפען און די מוטער האט קאטעגאריש ערקלערט, אז כל זמן זי איז ביי איהר טאר קיין טהעאטער ניט געדאכט ווערען, נאר ווען זי וועט חתונה האבען, וועט זי קענען טהאן וואס זי וויל.

שרה האט געלאזט וויסען גאלדפאדענ'ען דעם אורטהייל, וואס איהר מוטער האט ארויסגעגעבען, און דער גרינדער פון אידישען טהעאטער האט צוזאמענגערופען זיינע צוויי אקטיארען און האט מיט זיי געהאלטען א ראט. ער אליין האט געהאט א ווייב, גראדנער איז אויך געווען א בעווייבטער און אויף אזא אופן איז שכר גאלדשטיין געווען דער איינציגער וועלכער האט מיט איהר געקענט חתונה האבען מיט'ן צוועק צו געווינען איהר פאר דער ביהנע. גאלדפאדען און גראדנער האבען איהם איבערגערעדט, אז ער זאל עס טהאן נאר ווי עס ווייזט אויס האט דאס אנפאנגס געקלונגען ווי א המצאה, נאר ווי עס האט זיך ארויסגעוויזען אין עטליכע חדשים ארום, איז שכר גאלדשטיין טאקע אריבערגעפאהרען קיין גאלאץ, האט מיט איהר חתונה געהאט און געבראכט איהר קיין יאסי שפיעלען.

ארום דער צייט האט זיך אין בוקארעסט געוויזען א נייער אנטרעפעניאר מיט א נייער טרופע אקטיארען.

דאס איז געווען משה הורוויטש.

משה הורוויטש איז געבארען געווארען אין סטאניסלאוו, גא־

ליציען, אין 1844, ביי פרומע עלטערען און האט געקראגען א אידי־
שע ערציהונג. ביז פופצעהן יאהר האט ער געלערנט אין ישיבות
און נאכדעם האט ער זיך גענומען לערנען שחיטה, נאר אין דער
צייט איז ער געכאפט געווארען פון דער השכלה און ער האט זיך
אבגעגעבען מיט זייטיגע למודים. צו אכטצעהן יאהר האט ער
פערלאזט גאליציען און איז אוועק נאך רומעניען און איז געווארען
א לעהרער פון העברעאיש אין יאסי. אין 1871 האט ער אנגעהוי־
בען ארויסצוגעבען א צייטונג אין העברעאיש און רומעניש, וועלכע
האט געהייסען „טימפול" (די צייט), נאר זי האט קיין ערפאלג ניט
געהאט. ווען יאסי איז פאר איהם געווארען צו ענג איז ער אוועק
קיין בוקארעסט. הורוויטש האט בעהויפטעט, אז ער איז געווען א
לעהרער פון געאגראפיע אין דעם בוקארעסטער אוניווערזיטעט און
דערפון האט ער זיך גענומען די פרעטענזיע אויפ'ן טיטעל פראפע־
סאר. ווי ווייט די דאזיגע פרעטענזיע האט א ממשות איז ניט
בעשטימט, נאר זיכער איז, אז ער איז געווען א דירעקטאר פון א
אידישער שולע אין בוקארעסט. די אידישע בעלי בתים פון בוקא־
רעסט זיינען מיט איהם צוליעב וואס עס איז ניט געווען צופריעדען
און זיי האבען איהם ארויסגעיאגט פון זיין שטעל. ער האט זיך
דערפאר מיט זיי אבגערעכענט אויפ'ן סאמע נארעשסטען אופן און
האט זיך גע'שמד'ט.

אלס איינער וואס האט זיין חיונה געדארפט זוכען פון א אי־
דישער שולע האט דאס איהם קיין גוטס ניט געקענט טהאן און אויב
ער האט ערווארט אז די קריסטליכע נשמה־פערזארגער וועלען איהם
קומען צו הילף, האט ער זיך אין זיין חשבון גענארט. און ארום
דער צייט וואס גאלדפאדען האט געגרינדעט זיין טהעאטער אין בו־
קארעסט, איז משה הורוויטש ארומגעגאנגען אהן א קנעלונג און
האט ניט געוואוסט, צו וואס צו נעהמען זיך.

די קורצע צייט וואס דער רוסישער קאמיסאריאט איז געזע־
סען אין בוקארעסט האט מען אין אידישען טהעאטער געמאכט
גלענצענדע געשעפטען און דאס האט באוואויגען משה הורוויטש
צו פרוב'רען זיין מזל אויפ'ן נייען פעלד.

נאך פסח אין 1878 האט ער געעפענט א טהעאטער אין בוקא־

רעסט. זיין טרופע איז בעשטאנען פון אבא שעהנגאלד, וועלכער האט זיך דעמאלט בעוויזען צום ערשטען מאל, משה טהייך, הערשעל גאלדענבערג און א געוויסע גאלדשטיין.

זיין ערשטע שטיק איז געווען „דאס פוילישע אינגעל", גענומען פון לינעצקי'ס ווערק אונטער דעם זעלביגען נאמען. דערביי איז נויטיג צו בעמערקען, אז דאס דאזיגע שטיק האט גאר ניט צו טהאן מיט'ן „פוילישען אינגעל", וואס הורוויטש האט אנגעשריבען מיט יאהרען שפעטער און וואס איז עד היום געבליבען אין רעפערטואר.

באלד נאכדעם האט ער אנגעשריבען א צווייטע שטיק „באנקיי טיראן", נאר זי איז מאוס דורכגעפאלען און א דריטע שטיק „די וויסטע אינזעל", אן איבערזעצונג פון רומעניש.

גאלדפאדען'ען איז ניט געפעלען געווען צו האבען א קאנקורענט ביי דער זייט, און כדי פטור צו ווערען פון איהם, האט ער געשיקט נאך אבא שעהנגאלד, וועלכער איז געווען די הויפט קראפט פון הורוויטש'עס טרופע און האט איהם אריינגענומען צו זיך.

אהן אבא שעהנגאלד האט זיך די טרופע ניט געקענט האלטען און זי איז גלייך צופאלען געווארען.

אבער דאס האט הורוויטש'ן ניט געמאכט פאר אוים דירעקטאר. ער האט שוין דעם טעם פון טהעאטער פערזוכט און ער האט שוין געוואוסט מיט וואס מען עסט עס. אין בוקארעסט איז פאר איהם בעת מעשה קיין פלאץ ניט געבליבען, האט ער זיך אוועקגעלאזט איבער די אנדערע רומענישע שטעדט.

אויף דער פראווינץ האט ער זיך געטראפען מיט גראדנער און אזוי ווי איצט זיינען זיי ביידע געווען דורכגעדרונגען מיט א שנאה צו גאלדפאדען האבען זיי צוזאמען געשלאסען איין קאמפאניע און אוועקגעלאזט זיך צוריק קיין בוקארעסט צו לערנען מיט איהם בלק.

די טרופע האט איצט געטראגען דעם דאפעלטען נאמען פון גראדנער און הורוויטש, און דער לעצטער האט דא אויך פערנומען א פלאץ אלס שוישפיעלער. צוזאמען מיט זיי איז אויך געקומען פייוועלע פריעדמאן.

אבער הורוויטש און גראדנער האבען ניט געקענט הויזען צו־

זאמען. מען דארף פערשטעהן, אז זיי האבען קיין גלענצענדע געשעפטען ניט געמאכט און דערצו נאך האט זעהר פיעל געהאט צו זאגען, וואס יעדער פון זיי האט זיך גערעכענט פאר דאס אויבערסטע פון שטויסעל, און זיי האבען זיך ניט נאר געריסען נאר עס פלעגט אפט קומען ביי זיי צו א געשלעג. די געשלעגען זיינען געווען אזוי אפט, אז עס איז געווארען א ווערטעל: ווען מען זעהט צוויי צילינדערס וואלגערען זיך אין גאס, זאל מען וויסען אז זיי זיינען גראדנערס און הורוויטשעס.

דאס האט לאנג ניט געקענט אנהאלטען און זיי האבען זיך צוטהיילט. הורוויטש האט צוזאמענגעשטעלט א נייע טרופע, אין וועלכע עס זיינען אריין זיין טאכטער שארלאטע, צלאל גרינבערג (שפעטער זיין איידעם) און אנדערע, וועלכע זיינען לאנג ביי דער ביהנע ניט געבליבען. ער האט אויך אריינגעקראגען צוריק אבא שעהנגאלד און אוועקגעלאזט זיך אויף דער פראווינץ. אין בערלאט איז צו דער טרופע צוגעקומען א נייע אקטריסע, דאס איז געווען חיה שרה אדער קלארא, מיט וועלכער שעהנגאלד האט חתונה געהאט און א לאנגע צייט האבען זיי ביידע פערנומען דעם אויבען אן אויף דער אידישער ביהנע.

גראדנער און זיין ווייב האבען זיך אוועקגעלאזט געבען קאנצערטען, ווי ער האט עס געטהאן פאר גאלדפאדען. ער האט געהאפט, אז צוזאמען מיט מרס. גראדנער וועלען די קאנצערטען צוגעהן לעבעדיגער, נאר דער דאזיגער סארט אונטערהאלטונג איז אין די פאר יאהר פון מאדע ארוים און זיי זיינען ביידע אוועקגעפאהרען קיין קאנסטאנטינאפאל.

איידער גראדנער האט שותפות געמאכט מיט הורוויטשען, האט ער געהאט זיין אייגענע טרופע אין יאסי. אלס דירעקטאר האט ער געטהאן אלץ וואס ער האט געקענט, אז זיינע פארשטעלונגען זאלען אויסנעהמען ביים עולם און ער האט דאריבער אבגערע־ט מאגולעסקא פון גאלדפאדען און געווירקט דורך שכר גאלדשטיין, אז ער זאל מחנך זיין זיין יונגע ווייבעל שרה צו דער ביהנע. נאר אלס שוישפיעלער האט ער ניט געקענט פערטראגען, ווען דער עולם האט אפלאדירט מאגולעסקא און מרס. גארדנער, האט ניט געקענט

פערטראַגען די אפּלאָדיסמענטען, וואָס מען האָט געשענקט שרה גאָלדשטיין (שפּעטער בעוואוסט אלס סאָפיע קאַרפּ). די קנאה צווי־שען די אקטיאָרען און די אקטריסעס איז געוואָרען אזוי גרויס, אז זיי האָבען מעהר ניט געקענט שטעהן צוזאמען.

נאָר מיט'ן אַבפאָהרען פון די גראָדנערס איז די טרופּע גע־בליבען אין יאסי, און איצט איז דער הויפּט פון דער קאָמפּאַניע גע־וואָרען זעליג מאגולעסקא און זי האָט געטראָגען זיין נאָמען. פון אקטיאָרען און אקטריסעס איז שוין איצט קיין מניעה ניט געווען. אין דער צייט האָט מען שוין מעהר קיין שהחיינו ניט געדאַרפט מאכען אויף א אידישען אקטיאָר אָדער אידישע אקטריסע. אזוי ווי שוועמלאך נאָך א רעגען זיינען זיי ווי פון אונטער דער ערד אויסגעוואַקסען. דער צעטיל פון אקטיאָרען און אקטריסעס איז גאָר אין קורצען משך אויסגעוואַקסען גאָר א היבשער. איידער די ביהנע איז אלט געוואָרען א יאָהר צו צוויי, האָט מען שוין אַנגעצעהלט עט־ליכע צעהנדליג שוישפּיעלער און שוישפּיעלערינס. אזוי בעגעגענען מיר שוין אין די פערשיעדענע שטעדט אין רומעניען, אין דער צייט פון דעם רוסיש טערקישען קריעג: גראָדנער, גאָלדשטיין, שאַפּירא, מאגולעסקא, צוקערמאַן, זילבערמאַן, מיכל גליקמאַן, ישראל וויינ־בלאַט, משה טהייך, בויקע, אבא שעהנגאָלד, משה פינקעל, ראָזענ־בערג, ספּיוואקאָווסקי, וואָלף שפּייזער, וויינבערג, מאָריס קריץ, לייזער שוואַרץ, שמחה דיימאָנד, בערגמאַן, צלאל גרינבערג, פייוועל פריעדמאַן, עדעלמאַן, גאָרטענשטיין, און נאָך פיעלע אנדערע, וואָס האָבען זיך אויף דער ביהנע לאַנג ניט געהאַלטען. אויף דער צעטיל פון פרויען אויף דער ביהנע איז אין דעם משך פון די ערשטע צוויי יאָהר היבש אויסגעוואַקסען. אזוי בעגעגענען מיר שוין דעמאָלט די אקטריסעס: ראָזע פריעדמאַן, מאַרגאַרעטע שוואַרץ, אנעטא שוואַרץ (פינקעלס ערשטע ווייב), גאָלדיצע, שרה נאַטהאַן, שרה גאָלדשטיין (שפּעטער סאָפיע קאַרפּ) אנעטע גראָדנער, מינדעל צוקערמאַן, שאַרלאָטע הורוויטש (שפּעטער גרינבערג), ראָזע אקסעלראָד, קלאָ־רא שעהנגאָלד, פּאָלינע פינקעלשטיין (שפּעטער עדעלשטיין) און איהר שוועסטער, וועלכע איז שפּעטער געוואָרען פרוי מאגולעסקא און נאָך אנדערע. עס איז שוין דעמאָלט אפילו געווען א יונגע מיי־

דעלע, א קינד, וואס פלעגט ערשיינען אויף דער ביהנע און זינגען קופלעטען, לאקסער האט זי געהייסען, און זי איז איצט אויך בע־קאנט אונטער דעם נאמען אויף דער ביהנע.

אונטער דער צייט האט גאלדפאדען געשאפען נאך עטליכע אפערעטקעס, אויפ'ן זעלביגען שניט ווי די פריהערדיגע. די דאזיגע אפערעטקעס זיינען איצט איבערגעמאכט געווארען פון גוישע בי־ליגע שטיקער אהן שום פרעטענזיעס אויף ליטעראטור. זיינע שטי־קער פון דער דאזיגער צייט זיינען געווען: „א מאן מ מ ט הערנער" אין דריי אקטען, „טודרוס בלאז" אין דריי אקטען (די לצים צווי־שען די אקטיארען האבען גערופען די דאזיגע שטיק „טודרוס דוי"), „די שטומע כלה" אין דריי אקטען (מיט יאהרען שפעטער האט זא־לאטארעווסקי פון דאנען ארויסגענומען די גאנצע סצענע מיט'ן רבי און גבאי און מיט אלע וויצען פאר זיין „ישיבה בחור"), „ברייג־דעלע קאזאק", „די כישוף מאכערין," „ני־בע ני־מע, ני־קוקעריקו", און נאך אנדערע. די דאזיגע ווי אויך גאר די ערשטע שטיקער זיי־נען שטענדיג געשטעלט געווארען מיט א צוגאב, דאס הייסט מיט א קליינעם וואדעוויל. „אזוי למשל, איז צו „שמענדריק" צוגעגעבען געווארען „א גלאז וואסער", צו אן אנדער שט ק — „דער קאטאר" צו נאך אן אנדערער — „די שוועבעלעך" און דאס גלייכען.

און ווי דער מנהג איז דעמאלט געווען צווישען די דראמענ־שרייבער האט גאלדפאדען אויך איבערגעמאכט דעם „באנקיי טי־ראן" און „די וויסטע אינזעל" און ארייגענומען זיי אין זיין רע־פערטואר. דערביי איז אפשר כדאי צו בעמערקען, אז גאלדפא־דענ'ס „באנקיי טיראן" האט געהאט מעהר ערפאלג ווי הורוויטשעס.

אין יאסי האט לאטיינער אונטער דער צייט געגעבען „לומפא־ציוס וואגאבונדוס" (איבערזעצט פון רומענישען) און „די ליעבע פון ירושלים."

די „ליעבע פון ירושלים" איז טהיילווייז געווען גענומען פון מפו'ס „אהבת ציון" און טהיילווייז פון ווערבעל'ס „חולדה ובור", און דאס הייסט, אז דער אינהאלט איז עהנליך געווען צו גאלד־פאדענ'ס מייסטערווערק „שולמית", וואס איז געשריבען געווארען מיט עטליכע יאהר שפעטער. דערביי איז אויך כדאי צו בעמער־

קען, אז ווערבעל, דער פּערפאסער פון „חולדה ובור" איז געווען גאָלדפאַדען'ס שוועהר.

די שפּע איז געווען גרויס אין אידישען טהעאטער אין דער דאָזיגער צייט. די גרעסטע שפּע איז געווען אין גאָלדפאַדען'ס טהעאטער אין בוקארעסט און דער דירעקטאָר און די אקטיאָרען האָבען זיך ממש געבאָדען אין כל טוב. און דערצו איז אפילו ניט געווען נויטיג, אז די אקטיאָרען זאָלען קריגען זעהר גרויסע שכירות. אזוי גיך ווי א פאָרשטעלונג אין טהעאטער האָט זיך געענדיגט, האָבען שוין פּאַדריאטשיקעס געווארט אויף זיי און געפיהרט זיי אין די רייכסטע רעסטאָראנען, וואו מען האָט געגעסען, געטרונקען און געהוליעט ביז גרויסען טאָג. אזוי איז געווען נאכט איין נאכט אויס און די טייערסטע וויינען האָבען זיך געגאָסען ווי וואסער.

מען דערצעהלט אן אנעקדאָט, וואָס כאראקטעריזירט גוט יענע צייט. דער אקטאָר נ. נ. איז פּלוצים קראנק געוואָרען און א דאָקטאָר האָט איהם ערקלערט, אז ער דארף האָבען אן אפּעראַציע. ווען ער האָט זיך אָנגעפרעגט, וואָס דאָס איז פאַר א חלאת, האָט איהם דער דאָקטאָר געזאָגט, אז ער ליידט פון וואסער אין מאַגען. ער האָט זיך צולאכט, און דער דאָקטאָר האָט נאָך אזא מין ערקלערונג געקראָגען א פּנים פון חוזק אין זיינע אויגען, ווייל דאָס איז געווען אין דער סאמע צייט פון דער גרויסער שפּע אין טהעאטער און ער האָט געקענט שווערען אז זינט די אידישע פּאַדראטשיקעס זיינען אָנגעלאָפען אין בוקארעסט, איז אפילו א טראָפּען וואסער ניט אריין אין זיין מויל, און ער האָט זיך ממש געבאָדען אין שאמפּאַניער.

און די שפּע איז ניט נאָר געווען אין בוקארעסט; אין יעדער היבשער שטאָדט, וואוהין גאָלדפאַדען איז געקומען גאסטראָלירען מיט זיין טרופּע, איז דאָס טהעאטער געווען געפּאַקט. אין גאַלאַץ האָבען זיך צוויי אונטערנעהמער ארויסגערופען צו בויען א טהעאַטער ספּעציעל פאַר גאָלדפאַדען. דאָס איז שוין געווען אין די לעצטע חדשים פון דעם קריעג.

אויך דארף מען פערשטעהן, אז אין דעם טהעאטער אין יאסי האָט מען אויך ניט געמאכט קיין שלעכטע געשעפטען. אזוי, למשל,

זעהען מיר, אז דער אַקטיאָר ישׂראל וויינבלאַט, וועלכער איז אַרי־בער פון גאָלדפאַדען צו מאָגולעסקאָ אין יאַסי האָט געקריגען 250 פראַנק א חודש. ביי גאָלדפאַדען אין בוקאַרעסט האָט ער געקרי־גען 170 פראַנק א חודש.

געשפּיעלט האָט מען דעמאָלט ניט מעהר ווי פיער מאָל א וואָך: שבת צו נאַכט, זונטאג ביי נאַכט, דינסטאג און דאָנערש־טאג. ווי עס איז צו זעהן האָט מען זיך דעמאָלט געהיט ניט אויפ־צורייצען די פרומע אידען געגען טהעאַטער און אזא אבענד ווי פרייטאג צו נאַכט, ווען אַלע אידען סיי פרומע און סיי ניט פרומע זיינען פריי, האָט מען ניט געשפּיעלט, הגם אין די פּיעסען פון יע־נער צייט איז אָנגעגאַנגען א שטענדיגער „קאַמף מיט׳ן פאַנאַטיזם“ און מען האָט חוזק געמאַכט פון די פרומע אידען.

הגם מען האָט זיך געדאַרפט רעכטען, אז די מלחמה וועט איי־ביג ניט געדויערען און פריהער אָדער שפּעטער וועט זי זיך ענדי־גען, האָט אבער קיינער וועגען דעם ניט געטראַכט. מען האָט גע־גלויבט, אז אזא איז געוואָרען דער צושטאַנד פון אידישען טהעאַ־טער און די שפע וועט אַלע מאָל אָנהאַלטען. נאָר דאָ איז אָנגע־קומען איין בעריכט נאָכ׳ן צווייטען, אז די מלחמה האָט זיך געענ־דיגט און דער גאַנצער קאָך ארום דעם קאָמיסאַריאַט איז מיט אמאָל שטילער געוואָרען. איינער נאָכ׳ן צווייטען האָבען די אידישע פאָד־ריאַטשיקעס פערפּאַקט זייערע זאַכען צוזאַמען מיט׳ן אָנגעקליבענעם גאָלד און געלאָזט זיך פאָהרען צוריק אהיים, און איידער מען האָט זיך גוט ארומגעקוקט, איז קיינער פון די אָנגעלאָפענע ניט געבלי־בען. א חוץ יענע וואָס האָבען ניט געהאַט אויף הוצאות.

מיט׳ן אויפהערען פון דעם גאָלדענעם מבול האָט אויך אויפ־געהערט די שפע אין אידישען טהעאַטער. עס איז ווידער געבליבען דער זעלבינגער אָרימער עלעמענט, וואָס האָט פאַטראָניזירט די אי־דישע ביהנע פאַר דער מלחמה. די ביינקלאך זיינען געבליבען האַלב אָדער דריי פיערטעל לעדיג, אין דער קאַסע איז געווען א חושך, נאָר אויב פאַר דער מלחמה האָבען די דירעקטאָרען און אַקטיאָרען צופריעדענגעשטעלט זיך מיט אזא צושטאַנד אין דער האָפנונג אויף בעסערע צייטען, האָבען זיי איצט בשום אופן ניט געקענט בלייבען

צופריעדען נאכדעם ווי זיי האבען געלעבט אזא גוטען טאג.

אין יאסי איז מאגולעסקא׳ס טרופע באלד נאך דער מלחמה צושלאגען געווארען און די אקטיארען האבען זיך צושפרייט איבער׳ן לאנד.

אין בוקארעסט האט גאלדפאדען איינגעזעהן אז דארטען איז שוין מעהר פאר איהם קיין פלאץ ניט געבליבען און ער האט איצט אנגעהויבען צו טראכטען וועגען רוסלאנד.

פאר פסח אין 1879 האט גאלדפאדען איבערגעלאזט זיין טרופע אין רומעניען און איז צוזאמען מיט זיין סעקרעטער יצחק ליברעסקו אוועקגעפאהרען קיין אדעס.

צעהנטער קאפיטעל.

טהעאטער קלייבט זיך איבער קיין רוסלאנד.

איידער גאלדפאדען האט בעשלאסען צו פאהרען קיין רוס־לאנד, האבען זיך פון זיין טרופע אבגעטהיילט עטליכע אקטיארען און זיינען אוועקגעפאהרען קיין אדעס. צווישען זיי זיינען געווען ישראל ראזענבערג און ספיוואקאווסקי.

ראזענבערג איז פריהער געווען אן אדעסער וואוילער יונג, האט זיך געריבען ארום געריכט, געשריבען פראשעניעס און תמיד געזוכט א גרינגען רובעל צו פערדיענען. בשעת די מלחמה האט אויסגעבראכען, איז ער אוועק קיין בוקארעסט, וואוהין עס זיינען געלאפען אלע, וואס האבען געהאט אן אויסקוק אויף א גרינגען פערדיענסט. נאר א ליץ פון דער נאטור, און אהן א בעשטימטען צוועק אין לעבען, איז ער אריינגעפאלען אין גאלדפאדענ׳ס טרופע און איז געווארען אן אקטיאר. ער איז געווען א קאמיקער און האט זיך דעמאלט אויסגעצייכענט מיט זיין שפיעלען. אזוי גיך ווי ער האט דערזעהן, אז אין טהעאטער אין בוקארעסט ווערט אומע־דיג, האט ער זיך מיישב געווען און אוועקגעלאזט זיך צוריק קיין אדעס. איהם זיינען געווען בעקאנט אלע וועגען און שטעגען פון דארטען און האט ריכטיג אויסגערעכענט, אז אין אדעס איז פאר־האן א גוטער פלאץ פאר א אידישען טהעאטער.

ראזענבערג און ספיוואקאווסקי האבען צוגעצויגען צו זיך די אדעסער פאלקס זינגער, צוזאמענגעשטעלט א טרופע, אין וועלכע

עס זיינען אריין יאנקעל קאצמאן, מענדעל אבראמאוויטש (ער איז שפעטער געווארען דער מאן פון דער בעקאנטער אקטריסע מרס. אבראמאוויטש, וועלכע איז איצט מרס. יאוועליר) אריה שראגע, אהרן טאגער, בארים אלטמאן און סאפיע אבערלענדער, וועלכע האט געשפיעלט אונטער'ן נאמען מיכעלסאן (זי האט שפעטער חתונה געהאט פאר דעם בעוואוסטען שוישפיעלער יעקב אדלער). געדונגען דעם רעמעסלעני קלוב און צום ערשטען מאל אין אדעס האט מען גענומען שפיעלען אידישע שטיקער.

דעם ערשטען אבענד האט מען געשפיעלט דריי וואדעווילען: „פיער פאר פארצעלייענע טעלער", „די שוועבעלאך," און „די דריי טויבע," אלע געשריעבען פון א. גאלדפאדען; א חוץ דעם האבען די נעכטיגע פאלקס זינגער געזונגען קופלעטען פון גאלדפאדענ'ס רע־פערטואר.

דער עולם האט דערפון געלעקט די פינגער און מען האט דעם זעלביגען פראגראם אנגעהאלטען עטליכע מאל.

עס ווייזט אויס, אז ראזענבערג און ספיוואקאווסקי, וועלכע האבען זיך שוין בעטראכט אלס גרויסע קינסטלער, האבען מורא געהאט צו פערלאזען זיך מיט א גאנצע שטיק אויף די נעכטיגע פאלקס זינגער און דעריבער האבען זיי אנגעהויבען מיט וואדעווי־לען, וועלכע זיינען געווען נעהנטער צו זיי.

די ערשטע גאנצע שטיק איז געווען „ברײנדעלע קאזאק", פון א. גאלדפאדען.

מען איז פשוט געשטאנען אויף די קעפ, אזא גרויסער עולם איז געקומען זעהען די קאמעדיע. די פאדריאדטשיקעס, וואס הא־בען זיך צוריקגעקעהרט פון בוקארעסט, האבען זיך נסים אנדער־צעהלט פון אידישען טהעאטער. די פאלקס זינגער האבען אויפגע־כאפט די קופלעטען פון גאלדפאדענ'ס שטיקער און אריינגעבראכט זיי אין די אידישע הייזער. און דאס אלץ האט אנגעצונדען די נייגיערדע צו זעהן, וואס מען שפיעלט אין א אידישען טהעאטער.

מען האט נאכדעם געשטעלט „שמענדריק„ און די „קאפריזנע טאכטער". די הויפט ראל פון „שמענדריק" האט געשפיעלט קאצ־מאן און ער האט זיך אין איהר אויסגעצייכענט און גלייך בעקומען

די העכסטע אנערקענונג.

די „קאפריזנע טאכטער“ פערדיענט דא צו ווערען ספעציעל דערמאנט, ווייל אין דעם דאזיגען שטיק, אין „רעמעסלעני קלוב“ האט יעקב אדלער געמאכט זיין דעביוט. ער האט נאך דעמאלט ניט געהאט די זכיה צו קריגען א ראל מיט ווערטער, נאר ער האט געהאט א צד אין דער קאמפאניע, ער איז געווען א גוטער ברודער מיט ראזענבערג און דער לעצטער האט איהם איינגעטהיילט א שטו־מע ראל. דאס איז די ראל פון דער שיקסע מארדיאלא, וואס קבצנזאן פיהרט ארויף אויף דער ביהנעביים סוף פון דריטען אקט. מארדיאלא טאנצט א קאדריל און דער פארהאנג פאלט.

יעקב אדלער איז ניט קיין פאלקס־זינגער און זינגען איז גע־ווען זיין אכילעס'עס פיאטע, דאס הייסט זיין שוואכסטער פונקט. ער איז געווען א בן יחיד ביי ארימע עלטערען און אלס אזעלכער האט ער איבער זיך ניט געהאט קיין אויבער האר. ער האט קיין חשק ניט געהאט צום לערנען און איז לאנג אין קיין חדר ניט גע־זעסען און אויך ניט אין קיין שקאלע. די גאס איז איהם געווען בעסער געפעלען און ער האט זיך אין גיכען קונה שם געווען אלס מזיק ווען ער איז אביסעל אונטערגעוואקסען האט ער זיך אויסגעצייכענט אין געשלעגען און מען האט איהם דערפאר גערופען „יאנקעלע קולאק“.

זיין פאטער האט איהם אריינגעגעבען אין א שניט קראם, כדי ער זאל האבען א בעשעפטיגונג. ער האט דא געדארפט טראגען קלומקעס צו די קונים און דאס איז איהם נאך ווייניגער געפעלען געווארען. ער האט געהאט א שעהנע האנדשריפט און ער האט געגומען זוכען א פרנסה אלס איבערשרייבער. ער האט זיך געוואר־פען פון איין בעשעפטיגונג אויף דער צווייטער, פון איין שטעלע אויף דער צווייטער, און האט זיך ביי קיין זאך ניט אבגעשטעלט, און די לעדיגע צייט האט ער מיט יונגע חברה פערבראכט אין דעם שטאדטישען טהעאטער, וואו ער האט זיך דערהויבען צו דער מדרגה פון א משניח איבער קלאקיארען. אין די לאקאלען, וואו ער האט געהערט די פאלקס־זינגער, און געמאכט אליין הוליאנקעס, איז ער געווען דער קאמיקער און נאכשפאטער. ער האט געהאט א

תשוקה צו דעקלאמירען און איבערקרימען און נאכשפעטען יעדען און אלעם.

אלס משגיח איבער קלאקיארען איז ער אין טהעאטער ניט גע־גאנגען ווי א געוועהנליכער בעזוכער. ער האט זיך ניט אזוי אינ־טערעסירט מיט די פיעסען, ווי מיט די אקטיארען. ער האט געהאט זיינע אקטיארען, פאר וועלכע ער איז כורעים געפאלען און וועלכע ער האט פערגעטערט. און צוזאמען מיט אנדערע העלדען פון דער גאליארקע האט מען אויסגעדריקט די בעגייסטערונג פאר זיי מיט דונערענדע אפלאדיסמענטען. און פערקעהרט, ווען אן אקטיאר איז זיי ניט געפעלען געווען האט מען איהם אויסגעפייפט. אין אמע־ריקא אויפ'ן אידישען טהעאטער לשון הייסען אזעלכע „פאטריא־טען", און פיעלע אקטיארען זיינען ארויסגעקומען פון די דאזיגע „פאטריאטען".

דאס אידישע טהעאטער איז געווען ווי געוואונשען פאר איהם. און ער איז גלייך געווארען א בן בית הינטער די קוליסען. אין דער שטיל האט ער זיך גענומען צוגרייטען פאר א טהעאטער קאריער. ווען ער פלעגט בלייבען אליין, איז ער לאנג געשטאנען פאר'ן שפיעגעל, געמאכט פערשיעדענע גרימאסען, געגלאצט מיט די אויגען און געזוכט אויסצודריקען אלערליי געפיהלען. ער האט אויך פערלאזט מעשה ארטיסט, לאנגע האר און געווארט אויף דער געלעגענהייט צו ערשיינען אויף דער ביהנע און ווערען אן אקטיאר מיט אקטיארען גלייך. נאר וועגען אדלער אלס שוישפיעלער ווע־לען מיר רעדען שפעטער.

ביי א פראבע פון דער נעקסטער שטיק האט זיך ארויסגע־וויזען, אז איינער פון די אקטיארען איז ניט געקומען. מען האט זיך געקליבען שטעלען אויף מארגען גאלדפאדענ'ס „סצוציק און מור־ציק" און די ראל פון אבעלע איז נ ט געווען בעזעצט. די דאזיגע ראל האט געדארפט שפיעלען „בארים באד גוי" און דאס איז געווען די ערשטע געלעגענהייט, וואס אדלער האט געקריגען צו שפיעלען א ראל מיט ווערטער. ביים אויפטרעטען אין דער דאזינער ראל איז איהם די נשמה ארויסגעפאלען. ער האט ניט געזעהן, וואס עס טהוט זיך אויף דער ביהנע און האט ניט געהערט דעם סופלער, נאר

פון דעם אבענד אן האט מען איהם אפט איינגעטהיילט קליינע, אונבעדייטענדע ראָלען, און ער איז שוין געווען פערעכענט אזוי גוט ווי איינער פון דער קאמפאניע.

די פיהרער פון דער טרופע האבען געלעבט א גוטען טאָג, די געשעפטען אין טהעאטער זיינען געווען גוט און די אקטיאָרען האָבען אנגעטהאָן צילינדערס, לאנגע „ווינטשיקאָווס", וואס זיינען דערמאָלט געווען אין דער מאָדע און זעמשענע הענדשקעס.

ארום דער צייט האט זיך גאָלדפאדען אויסגעקליבען צו פאָהרען קיין אָדעס.

אין א פריהערדיגען קאפיטעל איז שוין געווען דערמאָנט, אז צוליעב א באנקראָט האט גאָלדפאדען געמוזט פערלאָזען אדעס און צוליעב די בעלי חובות האט ער אהין ניט געקענט קומען. עס איז שווער אויסצוגעפינען, ווי אזוי גאָלדפאדען האט איצט געמאכט די רייזע קיין אָדעס. די מיינונגען זיינען וועגען דעם גרונט פערשיעדען. מען זאָגט, אז ארום יענער צייט איז אָבגעשאפט געוואָרען דער שולד געזעץ און אויף אזא אופן האט ער מעהר ניט געדארפט מירא האָבען פאר זיינע קרעדיטאָרען. מען זאָגט אויך, אז אויס כבוד אויפ'ן דיכטער און דראמאטורג האָבען די קרעדיטאָרען בעשלאָסען ניט צו פערפאָלגען איהם און ער האט איצט געקענט זיין פראנק און פריי אין אָדעס. נאָר ווי דאס זאָל ניט זיין, איז ער פאר פסח, צוזאמען מיט יצחק ליבערעסקו, אוועקגעפאָהרען קיין אדעס. זיי זיינען געקומען אליין, אָהן דער טרופע, נאָר דאס איז געווען גענוג, אז ראָזענבערג און ספיוואקאָווסקי זאָלען אויפהערען צו געבען זייערע פאָרשטעלונגען. אין רומעניען איז ניט אנערקענט געווען קיין אויטאָרס רעכט, נאָר אין רוסלאנד איז דער זכות פון דעם שרייבער בייגעשטאנען איהם, אז פרעמדע זאָלען זיך מיט זיינע ווערק ניט בענוצען.

א חוץ דעם איז געווען נענוג, וואס גאָלדפאדען אליין איז געקומען, אז די פריהערדיגע קאמפאניע זאָל אבטרעטען אין א זייט. די דאָזיגע קאמפאניע האט געהאט אנדערע פיעסען — לאטיינער'ס און הורוויטש'עס, נאָר מיט זיין קומען איז ביי זיי אָבגעפאלען יעדער חשק צו מאכען שבת פאר זיך. די מורא און דרך ארץ פאר

גאָלדפאַדען איז געווען זעהר גרויס צווישען די אַקטיאָרען, און זיי האָבען איהם גערופען „רבי" און „טאַטע".

גאָלדפאַדען האָט גלייך געדונגען דעם רעמעסלעני קלוב, און ווען ער האָט מיט ליברעסקו געמאַכט דעם חשבון, זיינען זיי געקו־מען צום שלום, אז מען דאַרף דערצו האָבען לכל הפחות פינף טוי־זענד רובעל.

און עס האָט זיך איצט אויסגעוויזען, אז פון די אַלע גליקען, וואָס גאָלדפאַדען האָט געמאַכט אין רומעניען, איז איהם נ ט גע־בליבען געגנוג אפילו אויף אריבערצונעהמען די טרופּע פון בוקאַ־רעסט קיין אָדעס. נאָך דעם גרויסען גאָלדענעם מבול איז ער אין אָדעס אָנגעקומען אָרימער, ווי ער איז מיט עטליכע יאָהר צוריק אנטלאָפען פון דאָרטען. די סומע פון פינף טויזענד רובעל א ז גאָר אַן אונבעדייטענדע און יעדער איינער, וואָס האָט געהאַט עפּעס א שייכות מיט'ן טהעאַטער וואָלט עס געקענט גרינג שאַפען פאַר אזא אונטערנעהמונג, בפרט דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאַטער, נאָר דער פריהערדיגער באַנקראָט איז איהם געווען אין וועג, און ער האָט געמוזט אַוועקשיקען זיין סעקרעטאַר ליברעסקו צוריק קיין רומעני:ן און יענער זאָל דאָרט הויבען אן הקפה. עס האָט לאַנג ניט גענומען ליברעסקו צו שאַפען אין רומעניען די נויט:גע סומע און חל המועד פסח איז ער צוזאַמען מיט דער קאָמפּאַניע אַוועק־געפאָהרען קיין אָדעס. ער האָט מיטגעפיהרט מיט זיך צוויי און פערציג פּערזאָן, צווישען וועלכע עס זיינען אויך געווען קרעדי־טאָרען.

די קרעפטען פון דער קאָמפּאַניע זיינען געווען: צוקערמאַן, פינקעל, טהייך, אַנעטע שוואַרץ, מאַרגאַריטע שוואַרץ, מינדעל צו־קערמאַן, בויקע, יאַנקעלע ראָזענפעלד, הערשעל גאָלדענבערג און אַנדערע.

אין אָדעס האָט גאָלדפאַדען אריינגענומען אין זיין טרופּע פון דער פאַר הערדיגער קאָמפּאַניע: אריה שראַגע, יאַנקעל קאַצ־מאַן, באַריס באַר־גוי, באַראַדקין, שאול וויינשטיין און פּאַשענקאַ מאָשקאָוויטש, און געשטעלט די „כשוף מאַכערין", „בריינדעלע קאָ־זאַק," „קאַפּריזנע טאָכטער", און „שמענדריק". צוקערמאַן איז

געווען דער פער פון דער קאמפאניע און די פרעסע האט איהם זעהר געלויבט און ער איז געווען דער ליעבלינג פון טהעאטער.

מען האט אזוי אבגעשפיעלט עטליכע חדשים און עס האט אויסגעזעהן, אז דאס אידישע טהעאטער האט שוין געפונען זיין ריכטיגע היים, נאר דא האבען זיך אנגעהויבען מסירות און אין א שעהנעם טאג איז אנגעקומען פון פעטערבורג א בעפעהל, מען זאל ניט לאזען שפיעלען קיין אידיש טהעאטער.

אין אדעס איז דעמאלט געווען א געוויסער קאך-לעפעל מיט'ן נאמען קרוג. ער איז געווען בעקאנט מיט'ן פעטערבורגער גאלאווא און איז געווען אויסגעמישט מיט „נאטשאלסטווא". ער האט זיך ארויסגערופען אויסצוכלאפאטשען אן ערלויבניס, אז מען זאל מעגען שפיעלען אידיש טהעאטער, ניט נאר אין אדעס נאר אין גאנץ רוס־לאנד, און דערפאר האט ער פערלאנגט, אז גאלדפאדען זאל מיט איהם מאכען דעם טהעאטער שותפות. גאלדפאדען איז דערויף איינגעגאנגען און זיי זיינען ביידע אוועקגעפאהרען קיין פעטער־בורג.

נאר אזוי ווי קיינער האט ניט געקענט וויסען אויף זיכער, צי פון דער שתדלנות וועט עפעס ארויסקומען, און סתם זיצען און ווארטען איז ניט געווען קיין פלאן, האט די טרופע דערווייל גע־מאכט א רייזע צוריק קיין רומעניען און האט זיך אבגעשטעלט אין יאסי, און געשפיעלט דארטען פינף וואכען צייט. דאן איז אנגעקו־מען א טעלעגראמע פון רוסלאנד, אז מען מעג שוין ווידער שפיע־לען אידיש טהעאטער און די טרופע האט מיטגענומען מיט זיך אבא שעהנגאלד און א נייע אקטריסע, ליזע איינהארן, וועלכע האט שעהן געשפיעלט פיאנא און גוט געזונגען.

איצט איז שוין דער רעמעסלעני קלוב געווען צו קליין, צו אונבעדייטענד פאר'ן אידישען טהעאטער און גאלדפאדען האט גע־דונגען דעם מארינסקי טהעאטער. די קאמפאניע האט זיך נעהאל־טען אין איין סטאלירען, קרעפטען האבען זיך געביטען, איינינגע זיינען צוגעקומען און אנדערע זיינען אבגעפאלען. באלד איז דא אריין ספיוואקאווסקי און אויך גראדנער מיט זיין פרוי. גראדנער האט געמאכט א גרויסען פוראר אין דער ראלע פון דער באבע אין

דער „כשוף מאכערין“, נאָר ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט אָ ווידערשפעניגסטען גייסט און האָט ניט געקענט פערטראָגען צו האָבען איבער זיך אן אויבערהאר. ער האָט געהאט זיינע אייגענע צוויי שטיקער און האָט געקריגען אן ערלויבניס צו שפּילען זיי אין ניקאָלאיעוו. ער האָט אָבגערעדט פינקלען, משה טהייך און שעהנגאָלד און נאָך אנדערע און צוזאמענגעשטעלט אן אייגענע טרופּע. גראדנער האָט אבער געמאכט א טעות, ווען ער האָט געמיינט, אז עס איז גענוג צו האָבען אן ערלויבניס צו שפּיעלען. ער האָט ניט געוואוסט, אז א חוץ דער ערלויבניס דארפען די פּיעסען זיין צענזורירט און זיינע פּיעסען האָבען דעם הכשר פון דער צענזור ניט געהאט. דער ניקאָלאיעווער פּאָליצמייסטער האָט איהם די ערלויבניס אונטערגעשריעבען, נאָר ווען עס איז געקומען צו די פּיעסען, האָט מען זיך געכאפּט, אז זיי זיינען ניט צענזורירט. האָט זיך גראדנער אן עצה געגעבען אויפ׳ן רומענישען אופן און האָט אויסגעקליבען די „כשוף מאכערין“, וואָס האָט געהאט דעם נויטהיגען הכשר, נאָר גוטע מענשען האָבען וועגען דעם געלאָזט גלייך וויסען גאָלדפאדען, וועלכער האָט תיכף טעלעגראפּירט צום פּאָליצמייסטער, אז די „כשוף מאכערין“ איז זיינע און האָט איהם אויפגעפאָדערט ער זאָל ניט ערלויבען צו שפּיעלען איהר. דער פּאָליצמייסטער האָט געשיקט רופען גראדנער׳ן און געמאכט איהם אָ שארפען אויסרייד. גראדנער איז גלייך אבגעפאָהרען פון ניקאָלאיעוו און די טרופּע איז דאָרטען געבליבען שטעקען אויף גרויסע צרות. נאָר אין שטאָדט האָט מען זיך אויף זיי מרחם געווען און מען האָט זיי אָבגעשיקט קיין אָדעס. דאָ האָבען זיי אָנגעשטעלט מענשען, אז מען זאָל זיך ארייינלעגען אין א שלום, און גאָלדפאדען האָט זיך געלאָזט איבערבעטען און צוריק אריינגענומען זיי אין זיין טהעאטער.

אין דער צייט האָט זילבערמאן פערלאָזט מאָגולעסקאָ׳ס רומענישע טרופּע און איז אָנגעקומען צו גאָלדפאדען און האָט דאָ אויך געמאכט א גרויסען פוראָר.

אין אָדעס איז אי צט אויך אָנגעקומען מאקס קארפּ. ער איז נאָך קיין אקטיאָר ניט געווען, נאָר ער האָט געהאט א נאָהענטע בע־

קאנטשאפט מיט'ן אידישען טהעאטער. און אזוי ווי ער האט גע־האט א גוטע שטים האט מען איהם באלד אריינגענומען אין טהע־אטער.

ווען גאָלדפאדען האט אין אדעס געגומען מארינסקי טהעא־טער, האט ער קיין חשק ניט געהאט צו מאכען שותפות מיט קרוג, הגם בשעת עס איז פערבאָטען געווארען צו שפּילען א דיש טהעא־טער און קרוג האט זיך אונטערגענומען אויסצואווירקען אן ער־לויבנים, האט איהם גאָלדפאדען צוגעזאָגט צו מאכען איהם פאר א שותף אין טהעאטער, אויב פון זיין שתדלנות וועט עפּעס ארויסקו־מען. אבער דערפאר האט גאָלדפאדען צוזאמענגעשטעלט א קאָמ־פּאניע פאר דער פּראָווינץ אונטער דער דירעקציאָן פון זיין ברו־דער טוביא און קרוג און האט זיי אוועקגעשיקט א בער זיך רוס־לאנד.

די קאָמפּאניע איז בעשטאַנען פון ראָזענבערג, קאצמאן, סאָ־ניע אַבערקענדער, שבתי (עלטערער ברודער) און אנדערע. מיט דער קאָמפּאניע איז אויך מיטגעפאָהרען אדלער און עס האט געדויערט א קורצע צייט ביז ער איז געווארען א גאנצער אקטיאר.

עס פערשטעהט זיך, אז די קאָמפּאניע האט קיין נייע זאכען ניט געשפּיעלט און ניט געדארפט. פאר די שטעדט און שטעדטלאך, וואו די קאָמפּאניע האט אָנגעשפּארט, איז אלץ וואָס מען האט גע־שפּיעלט געווען שפּאָגעל ניי.

קיין איבעריגע קרעפטען האט די קאָמפּאניע ניט פערמאָגט און אויב עס האט אויסגעפעהלט א קראפט אין א שטאָדט האט מען זי דאָרטען גופא געזוכט און געפונען. די הויפּט פאָדערונג פון אן אקטיאר איז דעמאָלט געווען, אז ער זאָל קענען זינגען.

אזוי האט שוין ביים ערשטען ארויספאָהר אין כערסאָן אויס־געפעהלט דער קאָמפּאניע א קאָמיקער פאר דער ראָל פון האָצמאך אין דער כשוף־מאכערין. נאָר גלייך האט זיך אָבגעזוכט א בחור, וואס איז געווען בעקאנט מיט'ן גאנצען רעפּערטואר פון די פאָלקס־זינגער און אין א פּאָר טעג האט ער אָבגעקנאקט זיין ראָל אזוי, אז ער האט אויסגענומען ביי די דירעקטאָרען און איז פערבליבען אין דער קאָמפּאניע און איז מיטגעפאָהרען איבעראל און האט גע־

שפּיעלט יונגע און אלטע פרויען און אויך קאָמישע ראָלען. דאָס איז געווען דער בעקאַנטער קאָמיקער אברהם פישקינד.

אין קעשענעוו האָט די דאָזיגע קאָמפּאַניע געגעבען דוד קעס־לער'ן די ערשטע געלעגענהייט צו פערזוכען דעם טעם פון א ביהנע. ער האָט ניט געהאַט אזא גליק אריינצושפּרינגען גלייך אין א ראָל. פאַר דער ערשטער צייט איז געווען איבער געגנוג, אז ער האָט גע־קראָגען די זכיה צו שטעהן אויף דער ביהנע אלס סטאַטיסט. נאָר ער האָט געהאַט א גוטע שטים און ער האָט געקענט האָפען צו שטייגען העכער און דערגרייכען צו דער מדרגה פון אן אקטיאָר.

אין קעשענעוו זיינען אויך אריינגעקומען די פאָלקס־זינגער מ. היימאָוויטש (היינע) און גרודבערג. אלס פאָלקס־זינגער האָ־בען זיי שוין קיין אונטערר־כטונג אין דער קונסט פון שפּיעלען ניט געדאַרפט האָבען און זיי זיינען גלייך אריין אלס אקטיאָרען.

ווען די דערמאָנטע קאָמפּאַניע איז אָנגעקומען קיין סמילע, האָט אויסגעפעהלט אן אקטריסע. ביז איצט האָט א ן דער קאָמ־פּאַניע געשפּיעלט פריילין דאַיען (שפּעטער מרס. קאַצמאַן), נאָר דעם פאָטער איז ניט געפעלען געווען, וואָס זי פאָהרט ארום מיט אקטיאָרען און ער א ז געקומען און אוועקגענומען איהר. נאָר אפילו אין אזא קליינעם שטעדטעל ווי סמילע האָט מען לאַנג ניט גע־דאַרפט זוכען א נייע קראַפט. דאָ האָט די קאָמפּאַניע געטראָפען פריילין סאָניעס און זי איז ארויף אויף דער ביהנע. פריילין סאָ־ביעס איז קיין אנדערע ווי די שפּעטער געוואָרענע בעוואוסטע שוי־שפּיעלערין קעני ליפּצין.

ווי עס זעהט אויס, איז אלץ וואָס האָט זיך געפאָדערט איז געווען צו געבען נאָר א רוף, און פארטיגע אקטיאָרען זיינען ווי דורך א כשוף פון אונטער דער ערד אויסגעוואקסען. אין די שטעדט, וואו מען האָט נאָך קיין טהעאטער אין די אויגען ניט געזעהען, האָט מען שוין געזונגען פיעלע טהעאטער ליעדלאַך מיט'ן אמת'ן טראָפּ און מיט די ריכטיגע האוואיעס פון טהעאטער און דאָס זיינען געווען ניט נאָר פאָלקס־זינגער נאָר אויך יונגע פועלים, וואָס האָבען שוין געטראָפען דעם וועג א ן א קעלער. אלע אזעלכע, אויב זיי האָבען נאָר געהאַט שטימען, זיינען געווען פיקס און פארטיג פאַר

דער ביהנע און מען האט זיי נאר געדארפט ווייזען דעם שניט און זיי זיינען געוואָרען פארטיגע אקטיארען.

נאר איין זאך איז שווער צו ערקלערען. מיר האבען געזעהן ווי אזוי איידער דאס אידישע טהעאטער איז אלט געוואָרען עטליכע חדשים האבען מיר שוין אויף דער אידישער ביהנע געהאט אזעלכע אקטיארען ווי ישראל גראדנער, זעליג מאגולעסקא און איידער דאס אידיש טהעאטער איז אלט געוואָרען א יאהר אין רוסלאנד האבען מיר שוין געהאט יעקב אדלער, דוד קעסלער, קעני סאניעס. עס איז אמת, גראדנער און מאגולעסקא זיינען געוועזן דעמאלט נאך גאר רויהע טאלאנטען און סיי אדלער און סיי קעסלער און סיי סאניעס האבען נאך ניט דערגרייכט אפילו צו דער מדרגה פון וואס מען רופט אויפ'ן טהעאטער לשון פורציעס. אדלער איז געוועזן א קטן שבקטנים אין אן אונבעדייטענדע פראווינציעלע קאמפאניע און קעסלער איז געוועזן ניט מעהר ווי א סטאטיסט, נאר זיי זיינען שוין פון דער ב הנע מעהר ניט אבגעשטאנען און עס האט ניט געדויערט זעהר לאנג און זיי האבען זיך גענומען רוקען צום אויבען אן אויף דער ביהנע מיט זיכערע טריט און זיינען דארטען פערבליבען ביז היינטיגען טאג.

מאכט מען א חשבון פון אלע שטערען וואס האבען געלויכ־טען אויף דער ביהנע מיט א שטענדיגען שיין, געפינען מיר גיך אויס, אז מיט דער אויסנאהם פון מאדאם קאליש, זיינען קיינע אידישע ערשטע קלאסע אקטיארען ניט צוגעקומען דורך אלע יאהרען. עס איז אמת, אז עס זיינען געוועזן א סך, א סך שטערען אין אידישען טהעאטער די ערשטע יאהרען, נאר זייער שיין האט לאנג ניט אנגעהאלטען, און איידער מען האט זיך ארומגעקוקט, זיינען זיי אויסגעלאשען געוואָרען. שטערען וואס האבען אויסגע־האלטען די פראבע פון צייט, זיינען געוועזן מאגולעסקא, גראדנער, אדלער, קעסלער, ליפצין, דאס הייסט די זעלביגע וואס האבען זיך בעוויזען די סאמע ערשטע צייט אין רומעניען און אין רוסלאנד. און דורך אלע יאהרען און וואנדערונגען פון דער אידישער ביהנע איז אויסער מאדאם קאליש ניט צוגעקומען קיין איינציגער גרויי־סער שטערן. עס זיינען צוגעקומען פיעל גוטע, אמת גוטע אק־

טיאַרען און אקטריסעס, נאַר ניט קיין שטערען. און פאַר דער דאַ־
זיגער ערשיינונג איז ניטאָ קיין שום ערקלערונג.

מיר האָבען שוין דערמאַנט, אז קיין מניעה פון שפּיעלער איז ניט געווען. אפילו אין די פּערוואַרפענסטע שטעדטלאַך האָט מען זיי געקענט שאַפען, אויב מען האָט זיי גענויטיגט. עס פערשטעהט זיך, אז דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס דער מאַסשטאַב פון שפּיע־לען איז געווען זעהר א נידריגער — און די וואָס האָבען פערנומען דעם אויבען אַן אויף דער ביהנע זיינען געווען אוך ניט מעהר ווי אַנפאַנגער. און דער דאָזיגער צושטאַנד האָט גרינג געמאַכט פאַר יעדען וואָס האָט געוואָלט ווערען אן אקטיאָר ארויפצוגעהן אויף דער ביהנע.

נאַר וואָס איז געווען די צויבערקראַפט, וואָס האָט אַזוי גרינג צו זיך צוגעצויגען אַזוי פיעל יונגע מענשען צו דער ביהנע?

א מאַטעריעלען געווינס האָבען די דאָזיגע יונגע מענשען ניט געקענט ערוואַרטען. די מאַטעריעלע לאַגע פון די אידישע אקטיאָ־רען די ערשטע יאָהרען אויף דער ביהנע איז געווען ניט בעסער ווי פון די משוררים'לאַך ביי די חזנים אין די קלענערע שטעדט. די דאָזיגע משוררים'לאַך האָבען ניט אַלע מאָל געהאַט אפילו ריכ־טיג אבצועסען און ווען ניט די „גוטע ברידער", וואָס מען קען געפינען אין יעדען שטעדטעל, וואָלטען זיי נאָך מעהר צוגעהונ־גערט. די גוטע ברידער, וואָס האָבען ליעב געהאַט די נגינה, פלע־גען אונטערדוקען די משוררים עפּעס א ביס אָדער א נאַשעריי און שטילען זייער הונגער. מיט דער אויסנאַהם פון דער צייט וואָס דער רוסיש־טערקישער קריעג האָט געדויערט, און א גאָלדענער מבול האָט זיך א גאָס געטהאָן אויף אַלעמען, האָבען די קלענערע אקטיאָרען די ערשטע יאָהרען גאָר ניט געקענט ערוואַרטען פון דער ביהנע. עס האָט געהייסען, אז די אקטיאָרען קריגען בעשטימטע שכירות, נאָר דאָס רוב זיינען די שכירות געווען אויפ'ן צעטעל און מעהר ניט. ווען גאָלדפאַדען האָט אויסגעריכט די ערשטע קאָמפּאַ־ניע פון אדעס און אוועקגעשיקט איהר אין די אנדערע שטעדט, האָבען די אקטיאָרען אין אדעס גופא א לענגערע צייט זייערע שכירות ניט בעקומען; ווייל עס איז פשוט ניט געווען מיט וואָס

צו צאָהלען זיי. נאָר דאָס האָט ניט אָבגעהאַלטען סיי פּאַרטינע אַקטיאָרען און סיי אַזעלכע וואָס האָבען ערשט געזוכט צו ווערען אַקטיאָרען אַנצושליסען זיך אין דער קאָמפּאַניע, וואָס האָט זיך אָוועקגעלאָזט איבער די קלענערע שטעדט. די דירעקציאָן פון דער דאָזיגער קאָמפּאַניע האָט אויך אויפגעהערט צו צאָהלען שכירות אַזוי גיך ווי די קאַסע איז געוואָרען שוואַכער. און עס איז אפילו ניט געווען נויטיג פאַר דער קאַסע צו ווערען שוואַכער, אַז די פער־שפּראָכענע שכירות זאָלען ניט אויסגעצאָהלט ווערען פּינקטליך. די דירעקציאָן איז ניט געווען בלינד, די דירעקטאָרען האָבען גע־זעהן, וואָס פאַר א גדלות עס ווערט אויף א בחור אָדער א מיידעל, אַז מען נעהמט איהם אָדער איהר אַריין אין טהעאַטער און מען לאָזט איהם אָדער איהר ערשיינען אויף דער ביהנע, און זיי האָבען זיך אָנגעשטויסען, אַז די גדולה אַליין איז א גענוגענדע געצאָהלט פאַר דער ארבייט. און דאָס איז טאַקע געווען אמת, פּיעלע פון דער קאָמפּאַניע זיינען געווען העכסט צופריעדען מיט די בעסאַראַ־ביער ווייַנען, וויינטרויבען און פּאַסטראָמאַ און האָבען מעהר גאָר ניט פערלאַנגט.

הייסט עס אַז קיין מאַטעריעלען געווינס האָבען די יונגע קרעפ־טען ניט געזוכט ביים אַריינטרעטען אין טהעאַטער, און נאָך ווע־ניגער וואָלט געווען צו פערדעכטיגען אין די דאָזיגע קרעפטען א שטרעבונג צו קונסט. דעמאָלט איז קונסט געווען נאָך גאָר א פרעמדע זאַך פאַר די יונגע בחורים און מיידלאַך, וואָס האָבען גע־וואָלט אַרויפטרעטען אויף דער ביהנע.

עס פערשטעהט זיך, אַז די ביהנע האָט דעם צויבער פון אויפ־הויבען עטליכע פערזאָנען איבער טויזענדע. די וואָס שטעהן אויף א ביהנע פיהלען, ווי טויזענדע אויגען זיינען צוגעשמידט צו זיי, ווי טויזענדער הערצער קלאַפּען מיט שמחה אָדער טרויער פון זייערע ווערטער און פון זייערע האַנדלונגען, און זיי פיהלען זיך ווי העלדען צווישען א מאַסע. אַזא מין גרויסע אויפמערקזאַמקייט ווי דער אַקטיאָר אָדער אַקטריסע ציהט צו זיך, קען פערדרעהען דעם קאָפּ פּיעלע מענשען. און עס דאַרף ניט זיין קיין צווייפעל, אַז די דאָ־זיגע גרויסע אויפמערקזאַמקייט, די דאָזיגע מדרגה פון העלדיש־

קייט, וואס די שפיעלער פיהלען אויף דער ביהנע איז געוועזן און איז און וועט זיין דער טריב צו ווידמענען זיך ז'ער ביהנע.

נאר עס וואלט געווען א גרויסער טעות צו ערקלערען דערמיט אליין, פאר וואס יונגע מענשען האבען אזוי אבגעשלאגען די שוועלען פון דער ביהנע. נאך אלעמען דארף מען זיך ניט נארען, מען האט דעמאלט געקוקט אויף די שפילער ווי אויף די פסולת פון דער גהעטא. אין בעסטען אופן האט מען זיי גערופען פורים שפיעלער, אקטיארסטשיקעס, קאמעדיאנסטשיקעס און אנשטענדיגע מענשען האבען זיך געהאלטען פון זיי פון דערווייטענס. און דאס האט בשום אופן ניט געקענט געבען דער ביהנע אזא צויבער, וואס זאל צוציהען יונגע לייט אין אזא גרויסער צאהל.

קוקט מען זיך גוט צו ווי די שפיעלער האבען דעמאלט פערבראכט זייער צייט, געפינען מיר א שטארקערע צויבערקראפט פאר דער ביהנע. די ביהנע האט געהאט דעם זעלטענעם גלאנץ פון הפקרות. אזוי גיך ווי איינער איז ארויף אויף דער ביהנע, האט זיך פאר איהם אנגעהויבען א לעבען, וואו עס זיינען אבגעשאפט געווארען אין גאנצען אזעלכע ווערטער ווי „עס איז ניט שעהן", „עס פאסט ניט," „מען טאר ניט." ווען מען איז אריין אין דער חברה שפיעלער איז שוין אלץ געווען שעהן, אלץ האט געפאסט און אלץ האט מען געמעגט.

אין יענער צייט און אפילו נאך איצט אויך אין אזעלכע פלעצער וואו א טהעאטער שטעהט אויף היהנערשע פיסלאך זיינען געוועהנליך די מעצענאטען דער סאמע פסולת פון דער שטאדט. אלע וואס זיינען מעהר אדער ווייניגער בעקאנט מיט'ן אידישען טהעאטער ווייסען, אז די דירעקטארען זוכען שטענדיג צו געפעלען ווערען דער מאסע. דאס טהוט מען בשום אופן ניט אויף צו להכעיס די אינטעליגענטערע טהעאטער־בעזוכער אדער אוים שנאה צו דער בעסערער דראמע. די דירעקטארען זיינען איבערצייגט, אז זייער ברויט קומט פון דער גרויסער מאסע, און ניט ווייל די מאסע איז אזוי גרוים און די צאהל אינטעליגענטערע בעזוכער איז א קליינע, נאר ווייל דער פראסטער עולם איז טאקע מעהר פעראינטערעסירט אין טהעאטער. די ערשטע יאהרען פון א טהעאטער איז ער איינ־

גאנצען אבגעלעגט אויף דעם סאמע פראסטען עולם. נאר דער פראסטער עולם איז ארים און דאס העכסטע וואס ער קען איז קויפען א בילעט און וויטער גאר ניט. ווען דער דאזיגער עולם איז זעהר א גרויסער, דארף דער טהעאטער צו קיינעם ניט אנקומען, נאר ווען דער עולם איז ניט זעהר קיין גרויסער, פאדערען זיך שוין מע־צענאטען. און אזוי ווי די בעלי בתים, די נגידים וויכען אין אזא צייט פון דעם טהעאטער, נעהמען אויף די ראל פון מעצענאטען אזעלכע, וועמען א קערבעל קומט אן זעהר גרינג. און דאס זיי־נען געוועהנליך פערזאנען פון דער אונטער־וועלט. די דאזיגע חברה־לייט פיהלען זיך בעשמירט, וואס זיי קענען זיך קאמפאנירען מיט מענשען, וואס טראגען צילינדערס, פאלירטע שיך, זעמשענע הענדטשעקעס און פעלערינעס. צוזאמען מיט די חברה־לייט הויבט מען אן צו לעבען א גוטען טאג. אזוי גיך ווי מען ווישט אב די שמינקע פון געזיכט נאך א פארשטעלונג שטעלט מען זיך אין גאנ־צען אין דעם רשות פון די חברה לייט און מען שלעפט זיך איבער שענקען, רעסטאראנען, וואו מען עסט און מען שכור׳ט אויף וואס די וועלט שטעהט און פון דארטען לאזט מען זיך אוועק איבער די פרעהליכע הייזלאך און מען הוליעט כל זמן מען קען נאר האלטען זיך אויף די פיס.

אן אנצוהערעניש ווי אזוי מען האט די ערשטע יאהרען זיך אויפגעפיהרט ביים טהעאטער, גיט דער בעוואוסטער שוישפילער יעקב אדלער:

„...וואס זאל מען זיך לייקענען, איך בין קיין צדיק פריהער אויך ניט געווען, נאר פריהער איז דאס געווען מעשה יונגערמאן, דאן און וואן, אבער איצט האט מיך געצווינגען יעדע נאכט צו פערברענ־גען ביז׳ן פריהמארגען אין לוסטיגע געזעלשאפטען, וואו עס שפאצ־צירען א סך מאמזעלען פאר׳ן שיין פון פיעלע ליכט... עס האבען זיך פערברידערט מיט אונז מענשען מיט א שלעכטען רענאמע און די קליינע פאליציי בעאמטע, ווי פריסטאווס, נאדזיראטעלס, צוזאמען מיט דעם ביינאכטיגען פאטרול קאזאקען. זיי האבען אנגעטהאן קאצ־פאטעס אין אונזער גארדעראב, און מיר אין זייערע שינעלען און

מיר זיינען כלומרשט געווען די גאטשאלסטווא און אזוי האבען מיר געהוליעט גאנצע נעכט.

„אין מיין נייער קאריערע האב איך נאך קיין וואונדער ניט דערוואיזען. נאר אין דער קורצער צייט האב איך שוין בתכלית השלמות אויסגעלערענט די תורה צו קומען יעדען פריהמארגען אהיים מיט ניט זיכערע טריט, מיט א ברוישטען מוח און צו שלאפען א גאנצען טאג ווי אן אונפערשעהמטער פוילענצער. אין מיין טהיר האבען אנגעהויבען צו קלאפען אונגעבעטענע געסט; איך האב אנגעהויבען צו בעקומען ליעבעס־בריעף... קורץ, מיין אויפפיהרונג איז געווען מעשה אקטיאר.“

און אויב דאס איז געווען דער בעגריף וועגען דער אויפפיהרונג פון אן אקטיאר, דארף גאר קיין וואונדער ניט זיין, פאר וואס אזוי פיעל יונגע בחורים האבען מיט קנאה ארויפגעקוקט צו די אקטיארען און פאר וואס זיי האבען אזוי אבגעשלאגען די שוועלען פון דער ביהנע.

אזא אויסגעלאסען לעבען האט א רייץ פאר א געוויסען סארט מענשען. בפרט ווען די הפקרות איז צוגעדעקט מיט דעם שעהנעם מאנטעל פון קונסט.

אברהם גאלדפאדען האט זיך אין אדעס איצט דערפיהלט טאקע ווי גאט אין אדעס. ער האט זיך ניט נאר געזעהען אלס גרינדער פון אידישען טהעאטער, נאר אלס פערקערפערטער אידישער טהעאטער. ער איז געווען דער טהעאטער און אהן איהם האט זיך די אידישע ביהנע ניט געטארט א ריהר טהאן. אונטער דער פאפירענער קרוין פון דער ביהנע האט ער זיך פארגעשטעלט אלס אבסאלוטער הערשער אין דעם אידישען טעמפעל פון קונסט. אויף זיינעם א מאך מיט'ן פינגער איז זיינער א ברודער, אן איינפאכער בעל מלאכה, געווארען אן אנטרעפּאניאר און האט מזכה געווען די אידען אויף דער פראווינץ מיט טהעאטער פארשטעלונגען, און אויף זיינעם א וואונק האט יעדע אידישע פארשטעלונג געמוזט גלייך אויפהערען. ער האט זיך אין דער צייט גאר ניט געקענט פארשטעלען, אז ער זאל דארפען קאנקורירען מיט וועמען עס איז אויף דעם דאזיגען פעלד.

די געשעפטען אין אדעס זיינען אוועק זעהר גוט. די אידישע בעפעלקערונג האט שטארק פאטראניזירט די קונסט, וואס איז גע־ווען אזוי ניי ביי אונז, און צום טהעאטער זיינען כסדר צוגעקומען נייע קרעפטען און אנדערע זיינען אוועק. די לייכטקייט מיט וועל־כע נייע קרעפטען זיינען געשאפען געווארען האט געפיהרט דערצו, וואס גאלדפאדען האט איבער זיי ניט געציטערט און מיט זיי קיין צערעמאניעס ניט געמאכט. און יענע אקטיארען וואס זיינען פון איהם אוועק האבען אויף איהם קיין גוט הארץ ניט געהאט.

איינער פון די דאזיגע אונצופרידענע אקטיארען איז געווען ספיוואקאווסקי. אנגעהויבען צו שפיעלען האט ער אין רומעניען אין דער צייט פון דעם קריעג. ער איז אין בילדונג געשטאנען מיט פיעל קעפ העכער פון אלע אידישע אקטיארען, זיין האלטונג און בענעהמונג איז געווען אריסטאקראטיש און ער איז געווען דער ליעבהאבער פאר עקסעלאנס. מיר זעהען, אז באלד ווי גאלדפאדען האט גענומען דעם מארינסקי טהעאטער, האט ספיוואקאווסקי גע־שפיעלט אין זיין טרופע און אין א קורצע צייט נאכדעם טרעפען מיר איהם שוין אויף דער פראווינץ אין טוביא גאלדפאדענס טרופע. עס איז גרינג אנצושטויסען זיך, אז דאס האט ער ניט געטהאן פאר נחת, און ער איז געווען זעהר אויפגעבראכט אויפ'ן גרינדער פון טהעאטער.

די גוטע געשעפטען, וואס גאלדפאדען האט געמאכט אין מא־רינסקי טהעאטער האבען געריסען די אויגען דעם בעל הבית פון דעם דאזיגען טהעאטער. דער אייגענטימער איז געווען א גרעק און געהייסען האט ער אמער. גאלדפאדען האט דעם טהעאטער פון איהם געדונגען, נאר ווען אמער האט דערזעהן וואס פאר גוטע גע־שעפטען דער דירעקטאר מאכט, האט ער אנגעבאטען גאלדפאדענ'ען צו ווערען מיט איהם א שותף. גאלדפאדען האט דערפון ניט גע־וואלט הערען, און דאס האט דעם גרעק בייז געמאכט.

אמער אליין האט קיין בעגריף ניט געהאט וועגען די אנדערע אידישע אקטיארען אין רומעניען, נאר דא האט זיך ארייגעמישט ספיוואקאווסקי און איהם ערקלערט וועגען דער גרויסער רעפוטאציע וואס מאגולעסקא האט זיך ערווארבען, און וואס פאר א פוראר ער

וועט מאכען אין אדעס. ער האט זיך אונטערגענומען אריבערצו־ברענגען מאגולעסקא׳ן מיט זיין קאמפאניע, מיט זיין רעפערטואר.

מיר קענען ניט בעשטימען, צי ספיוואקאווסקי איז געווען דער ערשטער, וואס האט אריינגעגעבען שכל אמער׳ן און אויפגעגעבען איהם דעם דאזיגען פלאן, צי עס האבען זיך שוין געפונען פאר איהם אזעלכע וואס האבען געוואלט רעכענען זיך מיט גאלדפאדען, נאר זיכער איז, אז אמער האט געשיקט ספיוואקאווסקי׳ן אלס שליח קיין רומעניען, ער זאל ברענגען מאגולעסקא׳ן מיט זיין טרופע. אין יאסי האט ספיוואקאווסקי געטראפען יצחק ליברעסקו, וועלכער איז ביז א קורצע צייט צוריק געווען די רעכטע האנד פון גאלדפאדען. אין אדעס האט גאלדפאדען איהם אבגעזאגט פון זיין שטעל און צו־ריקגעשיקט איהם אהיים קיין יאסי. ער האט דערפאר געהאט א כעס אויף גאלדפאדען און צו איהם האט זיך ספיוואקאווסקי גע־ווענדעט, אז זיי זאלען אלס גאלדפאדענס שונאים צוזאמענשטעלען א טרופע און פאהרען קיין אדעס.

מאגולעסקא און לאטיינער זיינען דעמאלט געווען אין באטו־שאן און זיי האבען קוים קוים זיך דורכגעשלאגען. זיי האבען זיך אנגעכאפט אן דעם פארשלאג ווי אן א הייסען שטיין און אלע פיער זיינען גלייך אוועק קיין אדעס.

ליברעסקו האט אין גרונד קיין זאך דארטען ניט געהאט וואס צו טהאן, נאר פאר זיין הילף האט מען איהם איינגעטהיילט אן ארבייט איבערצושרייבען פיעסען.

דאס אלץ איז געטהאן געווארען בשתיקה, כדי גאלדפאדען זאל דערפון ניט געוואהר ווערען, איידער מען וועט זיין זיכער, אז מא־גולעסקא קען האבען א קיום אין רוסלאנד און צי ער וועט האבען פיעסען פאר׳ן טהעאטער.

עס פערשטעהט זיך, אז אמער האט געגארט צו האבען גאלד־פאדענ׳ס רעפערטואר, נאר מען האט איהם ערקלערט, אז פון שטי־קער וועט קיין מניעה ניט זיין. לאטיינער האט שוין עטליכע אויס־געפרובירטע שטיקער געהאט און מאגולעסקא האט אויך מיטגע־בראכט דעם „פוילישען אינגעל" פון הורוויטש. אמער איז מיט די דא־זיגע שטיקער אוועקגעפאהרען קיין פעטערבורג און געלאזט זיי צענ־

זורירען, און ווען ער איז געוואָרען זיכער מיט א טרופע און פיע־סען, האָט ער אָהן צערעמאָניעס ארויסגעוואָרפען גאָלדפאדען פון טהעאטער און אריינגענומען מאָגולעסקא מיט זיין קאָמפּאניע.

דאָס ערשטע שטיק האָט מען געשטעלט „יענטע פּיפּערנאָטער" פון לאטיינער, און זי איז דורכגעפאלען בתופים ובמחולות. נאָר דאָס צווייטע שטיק, וועלכע איז אויך געווען לאטיינערס און האָט געהייסען „שמואל שמעלקעס", האָט זעהר אויסגענומען.

גאָלדפאדענ׳ען האָט זיך אָנפאנגס ניט געגלויבט, אז א טהעאטער וועט זיך קענען האַלטען אָהן איהם. נאָך איצט, ווען ער האָט דערזעהען, אז מאָגולעסקא האָט גענומען אדעס מיט שטורעם און אז לאטיינער׳ס שטיק האָט אויסגענומען, האָט ער צוזאַמענגענומען א קאָמפּאניע און האָט זיך אַוועקגעלאָזט איבער דער פּראָווינץ. זיין ערשטער אָבשטעל איז געווען אין ניקאָלאיעוו, וואו זיין קאָמפּאניע האָט געשפּיעלט דריי חדשים נאָכאַנאַנד, און ביי יעדער פאָרשטע־לונג איז דער טהעאטער פול געווען.

גאָלדפאדען איז אהין אָנגעקומען חנוכה צייט אין 1880 און ער האָט גענומען דורכלופטערן זיין אלטען רעפּערטואַר, און די קאָמ־פּאניע האָט געשפּיעלט „שמענדריק", „כשוף מאַכעריןן," „ברייינדעלע קאָזאַק" און דאָס גלייכען. דערווייל האָט גאָלדפאדען דערוואוסט זיך, אז מאָגולעסקא קלייבט זיך צו שטעלען לאטיינער׳ס פּיעסע „די ליעבע פון ציון", א שטיק וואָס איז געווען גענומען פון ווער־בעל׳ס „בור וחולדה" און פון מפו׳ס „אהבת ציון." איצט האָט זיך גאָלדפאדען דערמאָנט אז נאָך אין רומעניען האָט ער אָנגעהויבען צו שרייבען א פּיעסע „שולמית" וואָט האָט זיך אויך געשטיצט אויף „בור וחולדה", און ער האָט זיך ענערגיש גענומען צו דער ארבייט. ער האָט איצט געפיהלט, אז ער דאַרף עפּעס אויפטהאָן, און אויפ־טהאָן עפּעס אַזוינס, וואָס זאָל קלאָר און דייטליך מאַכען, אז די ביהנע האָט נאָר איין צויבערער און דאָס איז קיין אנדערער ווי גאָלדפאדען.

אין ניקאָלאיעוו האָט ער „שולמית" געענדיגט און דאָרטען אויפגעפיהרט, און זי האָט געמאַכט א גוואַלדיגען רעש. דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, ווי מען האָט געזעהען אויף דער אידישער

ביהנע א היסטארישע פיעסע. דער ערפאלג איז געווען אזא גרויד סער, אז מען האט אנגעהויבען צו שפיעלען יעדען אבענד, אויך פרייטאג צו נאכט. ביז דעמאלט, סיי אין רומעניען, סיי אין אדעס און סיי אויף דער פראווינץ, האט מען נאר געשפיעלט עטליכע מאל א וואך און קיין מאל ניט פרייטאג צו נאכט.

אבער עס האבען זיך גלייך א שאט געטהאן בריעף צו גאלד־ פאדען, אז אויב ער וועט ווייטער מחלל שבת זיין און ניט אויפהע־ רען צו שפיעלען פרייטאג צו נאכט, וועט מען מאכען אין טהעאטער אזעלכע סקאנדלען, אז ער וועט דארפען אנטלויפען פון שטאדט און ער האט זיך בערעכענט אז עס לוינט ניט איינצורייסען מיט'ן פרו־ מען עלעמענט, און ער האט נאכגעגעבען.

„שולמית" איז דאס בעסטע ווערק, וואס גאלדפאדען האט אנ־ געשריבען. זי צייכענט זיך אויס מיט אזא איינפאכקייט, מיט אזא פשטות, וואס מען בעגעגענט ניט אין די אנדערע שטיקער, און זי איז געווען דאס ערשטע שטיק וואס האט געגעבען דער אידישער ביהנע א רעכט צו רופען זיך מיט אזא נאמען און געוויזען איהר דעם ריכטיגען וועג אויף וועלכען צו געהן.

„שולמית" איז אן אפערעטע און די מוזיק האט גאלדפאדען אליין געשאפען. גאלדפאדען איז ניט געווען קיין מוזיקער, נאר ער האט ליעב געהאט נגינה און האט געהאט דערין א בעל־הבית'שען בעגריף. ווי שוין געזאגט, האט ער זיך צו שולמית גענומען נאך אין רומעניען, און טאקע באלד ווי ער האט געגרינדעט א טהעאטער אין בוקארעסט. ער האט אויף דער אפערעטע געלייגט גרויסע האפענונג און האט אבגעשאצט איהר ריכטיגען ווערטה. דעמאלט האט מאגולעסקא געשפיעלט אין זיין קאמפאניע, און אזוי ווי דער לעצטער איז געווען א מנגן, האט ער זיך מיט איהם מיישב געווען וועגען דער מוזיק.

און מאגולעסקא'ס השפעה פערשפרייט זיך כמעט איבער דעם גאנצען ערשטען אקט. דאס האט ער צוגעפאסט וועלוועלע טשעס־ טאפאלער'ס „לך, השם, הגדולה" צום ערשטען כאר: „אנגעלאדען." די סאלא וואס שולמית זינגט, ווען זי פערבלאנדזשעט: „לאז זשע דיין נס" איז גענומען פון דעם זעלביגען וועלוועל טשעסטאפא־

לער׳ס „ד׳ זכרני“ (הלל), און אזוי כמעט דורך דעם גאנצען ערש־טען אקט. נאר ווי עס ווייזט אויס, איז מאגולעסקא ארויסגע־טראטען פון זיין קאמפאניע איידער גאלדפאדען איז פארטיג גע־ווארען מיט דער מוזיק פון דעם ערשטען אקט, און דאס האט איהם אבגעהאלטען פון ענדיגען די אפערעטע די ערשטע עטליכע יאהר.

דערמיט דארף אויך ערקלערט ווערען, ווי אזוי לאטיינער איז געקומען צו דעם זעלביגען סיוזשעט אין זיין „ליעבע צו ציון“. פון גאלדפאדענ׳ס טרופע איז מאגולעסקא אוועק קיין יאסי און דאר־טען איז לאטיינער געווארען זיין סופלער און פערפאסער. און עס איז מעהר ווי וואהרשיינליך אז מאגולעסקא האט איהם אויפמערק־זאם געמאכט אויף „בור וחולדה“ און ער אליין האט שוין צוגעגע־בען דערצו דעם „אהבת ציון.“

עס איז אויך נויטיג צו בעמערקען, אז גאלדפאדען האט אליין אויך געשאפען נגונים פאר שולמית. אין צווייטען אקט איז גאלד־פאדענ׳ס „קום צו מיר, דו שעהנער בחור“, ווי אויך דער געזאנג פון חתן און כאר, און דאס גלייכען: די מוזיק פון דעם „פאסטו־כעל“ האט געגעבען מינדעל צוקערמאן פון א טערקישען ליעד. און דערפאר איז גרינג צו זעהען, אז ביים שאפען די מוזיק פאר שולמית האט גאלדפאדען געהאט שטארק אין זינען צוצופאסען זיך צום אמת׳ען אידישען גוסט.

דער ערפאלג האט אריינגעגעבען גאלדפאדענ׳ען פרישען מוטה און ער איז באלד אוועקגעפאהרען צוזאמען מיט פינקעל קיין ווער־שא, מיט דער האפענונג צו קריגען דארטען א „ראזרעשעניע“ (ער־לויבנים) צו עפענען א אידישען טהעאטער. נאר זיין מיה איז גע־ווען אומזיסט.

און גאלדפאדען האט געמוזט נעהמען דעם וואנדער־שטעקען און געהן פון איין שטאדט אין דער צווייטער. פון ניקאלאיעוו איז ער אוועק קיין יעליסאוועטגראד, קיין קרעמענטשוג, קיין כאר־קאוו. דא האט ער אוועקגעשיקט צוקערמאנען קיין פאלטאווע, וואו עס האט געשפיעלט טוביה׳ס קאמפאניע און אין פאלטאווע האט ער זיך בעגעגנט מיט טאבאטשניקאוו, וועלכער האט געזונ־גען ביי א חזן און אין אן איטאליענישער אפערע. אין דער אפערע

איז ער געווען א כאריסט און מען האט איהם אויך אנפערטרויט קליי־
נע ראָלען. צוקערמאן האט איהם אוועקגעפיהרט קיין כארקאוו,
וואו ער איז אריין אין גאָלדפאדען'ס טרופע. אין כארקאוו איז די
טרופע געשטאנען זעקס וואכען, און דא האט שוין „שולמית" ניט
אזוי שטארק נושא חן געווען. נאר דערפאר האט מען דא געלעקט
די פינגער פון „שמענדריק" און „קוני לעמעל."

טאבאטשניקאוו איז גלייך אריין אויף ליעבהאבער ראָלען,
וועלכע ביז א צט האט געשפיעלט זילבערמאן. דער לעצטער איז
דערפאר ארויס פון דער קאמפאניע און איז אוועק פון כארקאוו.

נאך די זעקס וואכען איז גאָלדפאדען מיט זיין טרופע אוועק־
געפאהרען קיין מאסקווע, וואו ער איז געשטאנען דריי חדשים. דא
איז די גאנגבארסטע סחורה געווארען „שמענדריק" און דאס פוב־
ליקום איז געווען א געמישטע. מען רעכענט, אז א העלפט בעזו־
כער זיינען געווען קריסטען און אזוי גיך ווי די ערשטע פארשטע־
לונגען זיינען געגעבען געווארען, האט מען אנגעהויבען צו בעגריסען
אידען אין די מאסקווער גאסען מיט'ן נאמען „שמענדריק". וואו נאר
א קריסט האט בעגעגענט א אידען האט ער איהם גערופען שמענד־
ריק.

דאס איז זעהר ניט געפעלען געווארען די מאסקווער אידען
און זיי האבען אנגעהויבען צו מורמלען געגען גאָלדפאדען. די אי־
דישע אינטעליגענץ האט איהם אויפגעווארפען, אז מיט זיינע שטי־
קער ברענגט ער א חרפה אויף'ן אידישען נאמען און מ'איז איהם
אזוי דערגאנגען די יאהרען, אז נאכדעם ווי זיין טרופע האט דאר־
טען געשפיעלט דריי חדשים, האט ער ערקלערט צוקערמאנ'ען, אז
ער איז שוואך און אויסגעמאטערט און ער וויל אברוהען, און דער־
ביי האט ער איהם געמאכט א פארשלאג, אז ער זאל נעהמען די
טרופע און אוועקלאזען זיך אין דער ליטע. און אליין איז גאָלד־
פאדען אוועקגעפאהרען נאך קיעוו.

פינקעל האט זיך געפונען בעליידיגט, וואס די ממשלה איבער
דער טרופע איז איבערגעגעבען געווארען צו צוקערמאן. ער האט
גענומען אנעטע שווארץ, מיט וועלכער ער האט חתונה געהאט און
איז מיט איהר אוועקגעפאהרען קיין אדעס.

צוקערמאן האט איבערגענומען די ממשלה איבער דער טרו־פע, נאר קיין געלד מיט וואס צו פאהרען איז ניט געווען. ער האט דאריבער איבערגעלאזט די קאמפאניע אין מאסקווע און איז אליין אוועקגעפאהרען קיין מינסק. דא האט ער ניט נאר געדארפט בע־זארגען א טהעאטער, נאר אויך שאפען געלד אויף אריבערצוברענ־גען די קאמפאניע. אין שטאדט האט מען איהם אנגעוויזען אויף א מלוה און ווען ער האט זיך צו איהם געווענדעט נאך דער הלואה האט יענער געפרעגט:

— און וואס איז דער משכון?

— די גארדעראב פון שולמית.

נאר אזוי ווי די סומע וואס צוקערמאן האט געבעטען איז גע־ווען טויזענד רובעל, האט ער זיך געקווינקעלט און נאך א לענגע־רען ישוב הדעת האט ער געפרעגט:

— און וואס איז מכח די פערד?

צוקערמאן האט גלייך פערשטאנען, אז דער מלוה מיינט, אז ער האט דא צו טהאן מיט א צירק און ער האט איהם געענטפערט:

— אה, מיר האבען פערד און שקאפעס!

און די הלואה איז געשאפען געווארען.

די טרופע איז געשטאנען אין מינסק זעקס וואכען און האט געמאכט גלענצענדע געשעפטען. די גאנצע אינטעליגענץ פון שטאדט איז געקומען זעהען די אידישע פארשטעלונגען און האט אנגעקוואלען פון „שמענדריק" און „קוני לעמיל" און די „כשוף־מאכערין." דאס זעלביגע איז געווען אין קאוונע — פון וואנען די טרופע איז אוועקגעפאהרען קיין דינאבורג. דא איז צו דער טרופע צוגעקומען י. אדלער און זיין ווייב.

אונטער דער קורצער צייט איז שוין אדלער געווארען אן אמת'ער אקטיאר און האט חתונה געהאט מיט סאפיא אבערלענדער. אזוי ווי ער האט קיין גוטע שטימע ניט געהאט, האט ער געזוכט אויס־צוצייכנען זיך מיט עפעס אנדערש. און ער איז געווען דער ערש־טער אקטיאר צו ווייזען, אז א חוץ זינגען דארף מען אויך שפיע־לען אויף דער ביהנע. זייער ערשטער אויפטריט אין דינאבורג איז געווען אין דער דראמאטישער ראל פון יאזעף אין דער „אינטריגע"

(„דוואסיע די פליאטקע מאכערין") און ער האט געמאכט א גרוי־סען פוראר.

אזוי ווייט איז „שולמית" געווען די איינציגע נייע פיעסע וואס איז געשאפען געווארען צווישען ויסעו און ויחנו אויפ'ן וועג. ווען מען האט געהאלטען אין איין ארומפאהרען פון איין שטאדט אין דער צווייטער, איז ניט געווען קיין שום נויטיגקייט צו שאפען נייע פיעסען. די אלטע שטיקער זיינען געווען ניי אין יעדער פרא־ווינציעלער שטאדט, וואוהין א נע ונד קאמפאניע איז אנגעקומען. און די קאמפאניעס האבען געקענט ארומפאהרען יאהרענלאנג און די ביהנע זאל גאר ניט געווינען.

אבער אנדערש איז די זאך געווען אין אדעס. דארטען איז דאס פובליקום שטענדיג געווען כמעט דאס זעלביגע און די אלטע פיעסען האבען דארטען ניט געקענט געהן. מען האט געדארפט הא־בען עפטער און עפטער נייע שטיקער און דער טהעאטער האט שוין מעהר ניט געקענט זיין דער רשות היחיד פון איין פערפאסער.

אונטער דער צייט האט דער בעל הבית פון מארינסקי טהעא־טער אמער געהאט אויף זיך עפעס א פראצעס און ער איז געווען גע־צוואונגען צו פערלאזען אדעס. דעם טהעאטער האט איבערגענו־מען לערנער.

לערנער איז ניט אראבגעפאלען פון הימעל, ווען ער האט אי־בערגענומען דעם מארינסקי טהעאטער. ער איז בעקאנט געווען מיט'ן אידישען טהעאטער פון דער ערשטער שעה, וואס ער האט זיך נעגרינדעט אין בוקארעסט.

ווי עס זעהט אויס פ.ו דעם אנהויב פון זיין קאריער איז ער געווען אן אונרוהיגע נאטור און האט זיך געווארפען אויף אלע זייטען. געענדיגט די גימנאזיע אין זשיטאמיר, האט ער א יאהר שטו־דירט אין אדעסער יורידישען פאקולטעט, נאר ער איז ווייטער ניט געגאנגען און גענומען זיך צום זשורנאליזם. ער איז באלד אריין אין „אדעסקי וויעסטניק" און איז דארטען געווארען א שטענדיגער מיטארבייטער, נאר ווען דער רוסיש־טערקישער קריעג האט אויסגע־בראכען, טרעפען מיר איהם שוין אין בוקארעסט אלס ארויסגעבער און רעדאקטאר פון א טעגליכער רוסישער צייטונג „זאפיסקי

גראזשדאנינא." אזא בעשעפטיגונג האט נאר געקענט זיין א צייט־ווייליגע, ווייל לאנג האט די מלחמה ניט געקענט אנהאלטען, און בוקארעסט איז ניט געווען דער פלאץ פאר א רוסישער צייטונג.

דערווייל האט ער געהאט די מעגליכקייט צו זיין ביים ברית פון אידישען טהעאטער און שליסען מיט איהם א נאהענטע בע־קאנטשאפט.

אליין וואלט לערנער'ן קיינמאל ניט איינגעפאלען, אז די צייט א'ז געקומען פאר א אידישען טהעאטער. ער איז געווען ווייט פון יענעם אידען, וועלכער האט זיך געניוטיגט אין אזא אונטערהאל־טונג, וואס א אידישער טהעאטער האט געקענט געבען. נאר ווען דער טהעאטער איז שוין געווען א טהאטזאך, איז איהם אריין א געדאנק, אז דאס איז א פרוכטבארע פעלד, ווען מען זאל עס בע־ארבייטען ווי געהעריג איז.

לערנער האט בעלאנגט צו אן אנדער פליעגעל פון דער אידי־שער אינטעליגענץ. ער האט זיך ניט געשטעלט צופריעדען מיט גאלדפאדען'ס אראבלאזען זיך צום פאלק. ער האט גערעכענט, אז די אויפגאבען פון א אידישען טהעאטער איז אויפצוהויבען דאס פאלק צו זיך. און אזוי ווי איהם איז אויסגעקומען צו זעהען אין בוקארעסט די ערגסטע בורלעסקעס אין אידישען טהעאטער, האט זיך אין איהם גענומען ענטוויקלען א פערלאנג צו ווייזען וואס מען קען אויפטהאן מיט א אידישען טהעאטער און ער האט געווארט אויף אזא געלעגענהייט.

די דאזיגע געלעגענהייט האט זיך געמאכט אין אדעס. נאר צו געבען די בעסערע פיעסען פון וועלכע ער האט געטרוימט האבען זיך געפאדערט שרייבער, וועלכע זאלען זיי קענען שאפען. מיר האבען שוין דעמאלט געהאט גוטע טאלאנטפולע אידישע שרייבער, נאר זיי האבען ניט געהאט קיין בעקאנטשאפט מיט דער ביהנע. לערנער האט די דאזיגע שווערע פראגע פערענטפערט דערמיט, וואס ער האט זיך געווענדעט צו די שרייבער פון די אומות העולם. ער האט בעגריפען, אז דער גאנצער אויפטהו וועט ניט ווערטה זיין קיין שאס פולווער, אויב די בעסערע שטיקער וועלען ניט האבען אידישעס אין זיך. ער האט בעגריפען, אז עס וועט זיין גאר א קנאפער קונץ

צו נעהמען א גוטע דראמע פון די גוים און דערלאנגען איהר די בע־זוכער פון א דישען טהעאטער. דער פראסטער טהאטער בעזוכער וועט אויף אזא דראמא קוקען ווי א האהן אויפ'ן בני אדם, און די אידישע אינטעליגענץ וועט אויס'בטל'ען אלע בייזע חלומות צום דירעקטאר פון טהעאטער. וואס פאר א פנים האבען געקענט האבען די פארשטעלונגען פון גוטע אייראפעאישע פיעסען אויף דער אי־דישער ביהנע, ווען די ניי־געבאקענע אידישע אקטיארען האבען אפילו ניט געוואוסט דעם אלף־בית פון שפיעלען?

לערנער האט דעריבער געמאכט א קאמפראמיס. ער האט אויס־געקליבען ביי די אומות העולם אזעלכע פיעסען אין וועלכע די האנדלונג און די פערזאנען זיינען געווען אידישע. פון דעם דייטשען רעפערטואר האט ער אויסגעקליבען גוצקאוו'ס „אור' אל אקאסטא", פון דעם פראנצויזישען האט ער גענומען סקריב'ס „די יודין" און האט זיי איבערגעזעצט אין א ריינעם אידיש. די דערמאנטע פיע־סען האבען ניט נאר געהאט די מעלה, וואס זייער אינהאלט איז געווען א אידישער און פערשטענדליך פאר דעם דורכשניטליכען אידישען טהעאטער געהער, נאר זיי זיינען געווען אין דעם רעפער־טואר פון יעדער אייראפעאישער מדינה און די אידישע אקטארען האבען געקענט געהן זעהן בעריהמטע רוסישע אדער דייטשע אק־טיארען שפיעלען אין די דאזיגע פיעסען, און אויב זיי האבען נאך אליין דעמאלט ניט געקענט אויפפאסען אזעלכע ראלען האבען זיי עס געקענט אבלערנען פון בעריהמטע אקטיארען.

די הויפט־ראלען אין די דאזיגע צוויי פיעסען האבען גע־שפיעלט אבא שעהנגאלד און סאפיע גאלדשטיין (קארפ) און הא־בען זיך אויסגעצייכענט אין זיי. און יאהרען־לאנג איז געווען די שטרעבונג פון יעדען אמביציעזען אקטיאר און אקטריסע, וואס הא־בען געשפיעלט די ראלען פון ליעבהאבער און ליעבהאבערין צו ער־שיינען אין „אוריאל אקאסטא," וואס איז ביז היינטיגען טאג גע־בליבען א רעפערטואר שטיק. און אויב „זשידאווקא" (די יודין) האט ניט אזוי מאריך ימים געווען, איז דאס געווען דערפאר, וואס זי איז ניט נאר א דראמא, נאר אויך אן אפערא (די מוזיק האט גע־

שריעבען האלעווי) און שוין א לאנגע צייט ווי אפעראס זיינען פערשוואונדען פון דער אידישער ביהנע.

עס וואלט אבער געווען א גרויסער טעות צו דענקען, אז לער־נער איז געווען דער איינציגער, וועמען עס איז איינגעפאלען צו געבען דער אידישער ביהנע א ליטעראַרישען פנים.

אין אן אנדער פלאץ איז געווען בעמערקט, אז אין דער זעל־ביגער צייט האט גאלדפאדען פערענדיגט די ערשטע פיעסע, וואס האט דעם אידישען טהעאטער געגעבען א רעכט צו טראגען אזא נאמען. און דארטען איז אויך געווען בעמערקט, אז גאלדפאדען האט די דאזיגע פיעסע „שולמית" אנגעהויבען צו שרייבען נאך אין בוקארעסט.

אונטער די בעסטע אומשטענדען האט דער אידישער טהעא־טער אין בוקארעסט געהאט ניט מעהר ווי א לאקאלען כאראקטער, און א נאציאנאלע בעדייטונג האט ער ערשט געקראגען ווען זיין השפעה האט זיך גענומען פערשפרייטען איבער א גרויסען טהייל פון פאלק. און דאס איז געשעהן, ווען דער טהעאטער איז אריי־בערגעטראגען געווארען פון רומעניען נאך רוסלאנד, וואו עס איז געווען דער ראשו ורבו פון דעם אידישען פאלק. און עס איז געווען דא מעהר ווי צו ערווארטען אז די אנשטרענגונגען זאלען זיין גרע־סער פאר א נאציאנאלער ביהנע, ווי פאר א לאקאלען טהעאטער. אין בוקארעסט האט דער שרייבער ניט געפיהלט קיין גרויסע פער־אנטוואָרטליכקייט און זיין גאנצע שטרעבונג איז געווען צו שטע־לען צופריעדען דעם אָרטיגען בעזוכער, וועր ער איז ניט געווען. נאר אפילו דארטען זעהען מיר, ווי גאלדפאדען האט שוין דעמאלט גע־טראכט וועגען עפעס אזוינס, וואס זאל האבען א גרעסערען און שטארקערען קיום. אין אדעס האט דער דראמענשרייבער אויף זיך דערפיהלט א נאציאנאלע פעראנטוואָרטליכקייט און גאלדפא־דען האט איצט מיט מעהר התמדה גענומען זיך צו „שולמית", לערנער האט זיך גענומען צו בעקאנטע דראמען פון די אומות העולם מיט א אידישען אינהאלט און איבערזעצט זיי. די בעוואוס־טע אידישע שרייבער, וואס האבען אין יענער צייט געוואוינט אין אדעס האבען זיך ערנסט פעראינטערעסירט מיט'ן טהעאטער. מעג־

דעלע מוכר ספרים איז געווען אן אפטער בעזוכער און האט געהאט דעם חשק צו שאפען עפּעס פאר דער ביהנע. אין א דראמאטישער פארם האט ער שוין מיט יאהרען פריהער געשאפען א ווערק און ער האט געוואלט שרייבען אזא פיעסע, וואס מען זאל אויך קענען שפיעלען. די שטיקער וואס ער האט געזעהן האבען צו זיין האר־צען ניט גערעדט און זיין וואונש איז געווען צו געבען א ווערק, וואס זאל האבען א העכערען פּאעטישען און ליטערארישען ווערטה, א חוץ דעם דראמאטישען. אין טהעאטער איז אויך געקומען משה ליב ליליענבלום און האט געזוכט נעהענטער צו בעקאנען זיך מיט די ספּעציעלע פאדערונגען פון דער אידישער ביהנע. אן אפטער בעזוכער איז אויך געווען יצחק יואל לינעצקי, וועלכער האט מיט עטליכע יאהר פריהער ארויסגעגעבען צוזאמען מיט גאלדפאדען א צייטונג. זיי זיינען געקומען ניט נאר זעהן ווי מען שפיעלט אי־דיש טהעאטער, נאר טאקע מיט א הייסען בעגעהר צו העלפען פארמירען די אידישע ביהנע און מאכען פון דעם אידישען טהעא־טער א נאציאנאלע אינסטיטוציאן.

ארום דער צייט אדער אביסעל שפּעטער האט לערנער אנגע־שריעבען „מנחם בן ישראל“, קאצענעלענבויגען איז ארויסגעקומען מיט א דראמא „רשי“, ליליענבלום האט צוגעגרייט א שטיק, וואס האט געהייסען „דוואַיעזשאנעץ“. פון דעם רוסישען נאמען האט מען גערארפט שליסען, אז דאס איז געווען אן איבערזעצונג, נאר די אקטיארען וואס געדענקען נאך די צייט ווען מען האט די דאזיגע שטיק אויפגעפיהרט זיינען אונטער דעם איינדרוק, אז עס איז גע־ווען אן אריגינעלע פיעסע, און עס איז אונפערשטענדליך, פאר וואס ליליענבלום האט געמוזט אנקומען צו אזא רוסישען ווארט, וואס איז ניט אין געברויך ביי די אידען אין רוסלאנד.

ביי דער ערשטער אויפפיהרונג פון דער דערמאנטער פיעסע איז ליליענבלום געווען הינטער די קוליסען אין טהעאטער. ער האט זיך צוגעקוקט צו דער פארשטעלונג פון הינטער א קוליסע מיט א גרויסער געשפאנטקייט. עס האבען זיך געקייקעלט טרערען פון זיינע אויגען ווען עס איז צוגעקומען נעהנטער צום קלימאקס אין דריטען אקט. נאר דא האט ער פלוצים דערזעהן עפּעס אזוינס, וואס

האָט איהם בשעת מעשה אביסעל צומישט. פאר'ן שלום אקט האָט זיך אָבגעשפּיעלט א סצענקע, וואָס איז איהם געווען אין גאנצען פרעמד. ער האָט אויף דער ערשטער מינוט ניט פערשטאַנען, וואָס דאָס איז אזוינס און פון וואנען דאָס האָט זיך גענומען. נאָר באלד האָט ער זיך אָנגעשטויסען, וואָס דאָס איז. די צוויי קאָמיקער, וואָס האָבען געשפּיעלט אין דעם שטיק, מאָגולעסקא און וויינבלאַט, האָבען ניט אָנפּרעגענדיג זיך ביים פּערפאסער, אליין אריינגעשטוקעוועט א קאָמישע סצענע, וואָס האָט זיך לחלוטין צו דער פּיעסע ניט געפּאסט. ליליענבלום האָט זיך דערפיהלט דערפון אזוי ניט גוט, אז ער האָט אוועקגע'חלש'ט אויפ'ן אָרט.

דער אידישער טהעאטער אין אדעס האָט אויך ביי ליגעצקי'ן ארויסגערופען א חשק צו נעהמען זיך צו דער דראמא. אזוי ווי ער האָט געהאט א גוטען חוש פאר הומאָר, האָט מען פון איהם ערווארט א צאַפּעלדיגע קאָמעדיע. דער פאקט, אז אין רומעניען האָט הורוויטש דראמאטיזירט זיין „פּוילישען אינגעל", האָט איהם געוויזען, אז ער קען שאפען אָריגינעלעס פאר דער ביהנע. און ער האָט זיך טאקע גענומען צו א פּיעסע, וועלכע איז פארטיג געוואָרען, ווען גאָלדפאַדען האָט זיך צוריקגעקעהרט קיין אדעס.

גאָלדפאדען און די גאנצע קאָמפּאניע איז געקומען הערען ליגעצקי'ס נייעסטע שאפונג. ליגעצקי האָט געלייענט און גאָלדפאדען און די אקטיאָרען האָבען זיך געהאלטען אין די זייטען פון לאכען. פּלוצים האָט זיך ליגעצקי איבערגעהאקט אין מיטען. ער איז געקומען צו א שטעלע, וואָס הייסט אויף דעם לשון פון דער ביהנע „אפּארט" אָדער „ביי זייט". דאָס רעדט איינער ארויס אויף דער ביהנע וואָס ער טראכט אין הארצען און די צושויער דארפען פערשטעהן, אז ווען ער רעדט אזוי, ה ע ר ע ן נ י ט ד י א נ ד ע ר ע וואָס שטעהען לעבען איהם אויף דער ביהנע וואָס ער זאָגט.

עס איז גראָד אויסגעקומען, אז די רייד, וואָס זיינען געווען בעצייכענט אפּארט האָבען אויסגעזאָגט א סוד, וואָס די אנדערע פּערזאָנען אויף דער ביהנע האָבען בשום אופן ניט געטאָרט וויסען, און ווען זיי ווערען דערפון געוואָר האָט די גאנצע ווייטערע

האנדלונג קיין שום ממשות ניט און קריגט א פנים פון חוזק. דער אבסורד דערפון האט אזוי א קיצעל געטהאן דעם הומאריסט, אז לינעצקי האט אויסגעשאסען אין א געלעכטער און אויסגערופען:

— צו אלדי רוחות! דאס איז דאך נארעש. אין אלע ווינקע־לאך פון טהעאטער וועט מען הערען, וואס ער זאגט, נאר די וואס שטעהען לעבען איהם דארפען אויף דער מינוט טויב און בלינד ווערען און קיין זאך ניט הערען און קיין זאך ניט זעהן. פוי!

ער האט ענטשלאסען פערמאכט די העפט און ניט געוואלט לייענען ווייטער. און פיעל גאלדפאדען איז צו איהם ניט צוגע־שטאנען און ערקלערט איהם, אז דאס איז גוט אזוי, אז דאס איז די ליסענץ פון דעם דראמאטורג און אז אנדערש קען גאר ניט זיין, האט ניט געהאלפען. וואס איז געווארען פון יענע שטיק, איז ניט בעוואוסט. זי איז קיין מאל ניט געדרוקט געווארען. און שפע־טער האט ער זיין חשק צו דראמא געשטילט דערמיט, וואס ער האט איבערזעצט לעסינגס „נאטהאן דער ווייזע."

עס איז א פערדרוס, וואס א שרייבער מיט אזא געפיהל פאר ווארהייטליכקייט אויף דער ביהנע און מיט אזא טאלאנט האט ניט געהאט די געלעגענהייט צו בעקאנען זיך מיט דער נייערער ביהנע־טעכניק, וואס האט אבגעשאפט די „אפארטס" און „ביי זייט" און וואס וואלט איהם געוויזען א וועג, ווי אויסצוקומען אהן זיי.

דערווייטערט פון דעם טומעל פון טהעאטער האט זיך גאלד־פאדען גענומען פאר א נייער פיעסע, וואס זאל מעהר ענטפערען די שטרענגערע פאדערונגען, וואס זיינען געשאפען געווארען ארום דער ביהנע אין אדעס. אזעלכע דראמען ווי „אוריאל אקאסטא" האבען צו איהם ניט אפעלירט און ער איז געבליבען טריי זיין טאקטיק צו געבען דעם פאלק אפערעטענמעסיגע שטיקער. און די ווארימע אויפנאהמע פון „שולמית" האט איהם געוויזען דעם אויסוועג. ער האט זיך ווידער גענומען צו א היסטארישען שטיק און דאס איז געווען „בר כוכבא". נאר מיט דער מוזיק איז ער ניט פארטיג געווארען, ביז ער האט זיך צוריקגעקעהרט קיין אדעס, וואו מאגולעסקא איז איהם געקומען צו הילף.

נאר סיי פיעסען אין דעם גוסט פון לערנער און סיי אזעלכע

ווי „שולמית“ און „בר כוכבא“ זיינען געשאפען געוואָרען ניט אזוי גרינג. און אין דעם אייראָפעאישען רעפּערטואַר זיינען זיי געווען זעהר ווייניג. און דער איד׳שער טהעאטער אין אדעס האָט געפאָדערט נייע שטיקער. לערנער האָט זיך געווענדט צו מאיר שייקעוויטש (שמ״ר), וועלכער האָט דעמאָלט געוואוינט אין אָדעס און דער לעצטער האָט זיך גענומען צו דראמאטיזירען זיינע אייגענע ראָמאנען. ער האָט דראמאטיזירט דעם „אידישען פריץ“, דעם „קאַטאָרזשניק“, דעם „פּראַצענטניק“ און זיי האָבען אויסגענומען ביים עולם.

דאָס האָט אריינגעגעבען שייקעוויטש׳ען א געדאנק, אז ער זאָל אליין ווערען אן אנטרעפּעניאָר. פון קיין אקטיאָרען איז שוין דעמאָלט קיין מניעה ניט געווען און א פלאץ צום שפּיעלען האָט מען געקענט געפינען אין יעדער שטאָדט. דער עיקר איז געווען פּיעסען, און א פערפאסער וואָס האָט געקענט צוזאמענשטעלען א קליינעם רעפּערטואַר האָט גרינג געקענט ווערען א דירעקטאָר. שמ״ר האָט צוזאמענגעשטעלט א קאָמפּאַניע, וואָס איז בעשטאַנען פון גראדנער און פרוי גראדנער. מאירסאָן, היינע (חיימאָוויטש), קנעלער, קויפמאַן, פריילין זאקס, געלים און פרוי געלים, קאַצמאַן, וואכטעל, פרידזעל, וועלכער איז געווען א כאָהר דיריגענט און אקטיאָר און נאָך אנדערע.

אָבער שייקעוויטש איז געווען א צו רוהיגער און שטילער מענש, אז ער זאָל קענען אויסהאַלטען פון די אקטיאָרען, צווישען וועלכע עס זיינען געווען אייניגע, וואָס האָבען זיך ספּעציאַליזירט אין אינטריגעס און מחלוקות און ער האָט זיך באַלד אָבגעטרייסעלט פון זיי. די קאָמפּאַניע איז געבליבען אליין און די דירעקציאָן האָט איבערגענומען היינע. ער האָט זיך בעזאָרגט מיט שייקעוויטש׳עס פּיעסען און אוועקגעלאָזט זיך איבער דער פּראָווינץ. די דאָזיגע קאָמפּאַניע האָט צו זיך צוגעצויגען א נייע קראַפט, א יונגע אדעסער מיידעל. דאָס איז געווען שרה לעוויצקי, די איצטיגע מרס. אדלער. זי האָט געהאַט א גוטע שטים און איהר ערשטער אויפטריט איז געווען אין כערסאָן אין א ראָל אין „פּראַצענטניק“ און זי האָט שטארק אויסגענומען.

ווען לערנער האט זיך דערפיהלט זעהר ענג אין פיעסען, האט ער זיך געווענדעט צו גאלדפאדען און אויסגעווירקט ביי איהם, אז ער זאל איהם ערלויבען צו שטעלען זיינע שטיקער.

עס איז אינטערעסאנט צו בעמערקען, אז ווי חריף פיעסען זיינען דעמאלט ניט געווען, האבען די צוויי אויטארען וועלכע האבען מיט עטליכע יאהר שפעטער געהאלטען די גאנצע ביהנע אין אמעריקא אין זייערע הענד, גאר ניט געשאפען אין רוסלאנד. אין אן אנדער ארט איז שוין געווען בעמערקט, אז יאזעף לאטיינער איז געקומען צו אמער אלס אויטאר און די ערשטע צייט האט מען געשפיעלט זיינע שטיקער, וואס ער האט מיטגעבראכט פון רומעניען און צווישען וועלכע איז אויך געווען די „ליעבע פון ציון“. אויך משה הורוויטש איז אנגעקומען אין אדעס, ווען שייקעוויטש האט פארטיג געמאכט זיין „פראצענטניק“ און ער איז אנגאזשירט געווארען אלס אקטיאר צו שפיעלען א ראל אין דעם דאזיגען שטיק. נאר אלס אויטאר האט ער קיין פלאץ ניט געפונען.

ארום דער צייט האט שלום יעקב אבראמאוויטש גענומען שרייבען דעם „פריזיוו“ פאר דער אידישער ביהנע. זיינע אפטע בעזוכען אין אידישען טהעאטער האבען איהם געוויזען, וואס א נייע ביהנע פאדערט און ער האט געזוכט צו שאפען א שטיק לויט דעם מוסטער וואס ער האט דארטען געזעהן.

ער האט דעם שניט געכאפט און טאקע דערפאר איז דער „פריזיוו“ ארויסגעקומען אהן א פנים. ער האט זיך געקליגט אריינצוברענגען דעם קאמישען עלעמענט און האט אפילו ניט פערגעסען קיין פזמונים און טענצלאך, נאר אנשטאט צו קאנצענטרירען זיך אויף דער דראמע איז ער פערקראכען אין זייטיגע דרכים. אויב אבראמאוויטשעס ווערק געווינען פיעל חן פון זיין „ניט דאס בין איך או כען“ איז דאס גענוג צו הרג'ענען א דראמע. אין „פריזיוו“ קומען אריין פיעל סצענעס, וואס האבען מיט דער דראמע ניט צו טהאן, די סצענקעס גופא זיינען מייסטערהאפט געשילדערט, נאר זיי געהערען זיך ניט אן מיט דער דראמע, און דער פועל יוצא דערפון איז, אז די ענטוויקעלונג פון דער דראמע בלייבט אפט שטעהן און נאכדעם גיט זי מיט אמאל א שפרונג.

עס איז נויטיג צו בעמערקען, אז אין „פריזיוו" האט אבראַמאָוויטש אָנגעוויזען אויף א רייכען קוואל פאר ליעדלאך. אין גאָלדפאדענס שטיקער האבען די ליעדלאך פערנומען א בכבוד׳יגען פלאַץ און די ערנסטע זיינען דורכגעדרונגען מיט א פאַעטישען געפיהל. ער האט די ליעדער אליין געשאפען און אפט זיינען זיי געווען דער בעסטער טהייל פון זיינע שטיקער. די אנדערע דראמענשרייבער זיינען ניט געווען געבענשט מיט אזא מתנה צו שאפען ליעדער מיט א פאַעטישען פונק און זיי האבען ענטוועדער געהאָלפען זיך מיט פרעמדע אָדער אליין געמאכט גראמען, וואס האבען קיין שום טעם ניט געהאט. אבראַמאָוויטש איז געווען דער ערשטער וואס האט זיך בענוצט מיט פאָלקס ליעדער און אין „פריזיוו" זינגט די דיענסטמיידעל דוואסיע אזעלכע ליעדלאך ווי „אויפ׳ן פריפעטשאק", „צו מיר, צו מיר, דו נשמה מיינע," „אבינו מלך", און אין דער הינזיכט פון ליעדלאך וואלט די אידישע ביהנע א סך געוואונען, ווען די דראמענשרייבער וואלטען זיך דערמיט בענוצט.

ווי עס ווייזט אוס, האט אבראַמאָוויטש שפעטער איינגעזעהן, אז ער איז צו דער ביהנע צוגעטראַטען מיט א פאלשען דרך, ווייל אין א פאַר צעהנדליג יאָהר ארום אין א געשפרעך מיט א ניו יאָרקער דירעקטאָר האט ער זיך אויסגעדריקט, אז זיין וואונש איז צו שאפען א פאעטישע דראמע אין דעם גייסט פון לוצאטא.

אבראַמאָוויטש איז פארטיג געוואָרען מיט זיין פיעסע, ווען דער אידישער טהעאטער אין רוסלאנד האט שוין געצעהלט זיינע לעצטע טעג.

עס האט לאַנג ניט גענומען און גאָלדפאדען איז ווידער געוואָרען דירעקטאָר אין דעם טהעאטער אין אדעס. נאָר יעצט איז די מלוכה געווען צוטהיילט צווישען איהם, לערנער און שייקעוויטש. אבער באלד האט זיך אנגעהויבען א רייסעריי צווישען זיי און גאָלדפאדענען איז געלונגען ארויצושטופען לערנער׳ן פון טהעאטער.

גאָלדפאדען האט ביים צוריקקעהרען זיך קיין אדעס מיטגעבראַכט זיין צווייטע היסטאָרישע פיעסע „בר כֹכבא" און מיט מאַגולעסקא ביי דער זייט איז ער גיך פארטיג געוואָרען מיט דער מוזיק. „בר כֹכבא" האט שטארק אויסגענומען. נאָר איידער גאָלד־

פארען האט נאך צייט געהאט אנצופרעהען זיך מיט דעם ערפאלג, איז ארויסגעגעבען געווארען די ביטערע גזרה, וואס האט פערבא־טען אידישען טהעאטער אין גאנץ רוסלאנד.

דאס איז געווען אין סעפטעמבער 1883.

מען זאגט, אז די גזרה האט זיך גענומען פון א מסירה. עמי־צער האט גע'מסר'ט, אז „בר כבבא“ איז ניט קיין כשר'ע שטיק און אז דער פראלאג איז געציעלט געווארען געגען דער רעגיערונג. מען זאגט אויך, אז די מסירה איז געקומען פון א פערפאסער, וועל־כער האט ניט אזוי שלעכט געמיינט, ווי עס האט זיך אויסגעלאזט. ער האט געהאפט צו ווערען צענזאר און דאס וואלט איהם געגעבען די אויבערהאנד אין טהעאטער.

נאר ווי אזוי דאס איז ניט געשעהן, האט דער אידישער טהעא־טער אין רוסלאנד געקריגען א טוידט קלאפ און זיינע טהויערען זיינען אין אלע שטעדט פערשלאסען געווארען.

די וואנדערענדע טרופען האבען זייערע אויגען ניט געוואלט גלויבען און דער גרעסטער טהייל פון זיי האבען זיך געאיילט צו קומען קיין אדעס. זיי האבען געהאפט, אז אלע צוזאמען וועלען אפשר געפינען א מיטעל געגען דער גזרה. אלענפאלס וועט מען זיך קענען קלאר מאכען, וואס מען האט צו ערווארטען. נאר אין אדעס איז צווישען די אקטיארען די פערצווייפלונג געווען נאך גרעסער, און אלע האבען זיך גענומען צום וואנדער־שטעקען.

מאגולעסקא, די פינקעלס, וויינבלאט, קעסלער, פיינמאן, מאר־גארעטא שווארץ, אסתר פינקעלשטיין און פאלינע ערעלשטיין זיי־נען אריבער דעם רומענישען גרעניץ און געלאזט זיך וואנדערען איבער רומענישע שטעדט, וואו די מייסטע פון זיי האבען זייער קאריער אנגעהויבען. די קאמפאניע איז געווען אויף גרויסע צרות און נאכדעם ווי זיי האבען זיך א פאר יאהר אבגעמאטערט, האבען זיי אוועקגעשיקט פינקלען קיין גאליציע, אז ער זאל דארטען אויס־כלאפאטשען א קאנצעסיע, אהן וועלכער מען טאר דארטען ניט שפיעלען. דאס איז געווען אנהויב זומער אין 1886 און אין א וואך ארום איז פון איהם אנגעקומען א בריעף, אז מאגולעסקא זאל קו־

מען צו איהם אין לעמבערג. באלד איז פון מאגולעסקא אנגעקומען א ידיעה, אז ער און פינקעל זיינען אוועקגעפאהרען קיין אמעריקא.

א צווייטע טרופע וואס איז בעשטאנען פון צוקערמאן, ספיוואקאווסקי, שעהנגאלד, שרה גאלדשטיין, גאלדשמיט, וויינשטאק, וויינשטיין, קויפמאנס און נאך אנדערע האט אריבערגעוואנדערט קיין דייטשלאנד. דער פיהרער פון דער קאמפאניע איז געווען דער סופלער בערגער, וועלכער איז אוועקגעפאהרען פריהער און געגרמען אין קעניגסבערג מייערס לאקאל. בערגער האט שוין געהאט אביסעל ערפאהרונג אין דייטשלאנד, ווייל מיט א פאר יאהר פריהער, ווי דער טהעאטער איז פערבאטען געווארען, איז אין אדעס געקומען ליברעסקו נאך פיעסען, און אין יענער צייט איז א חוץ דעם פערפאסער דער סופלער געווען די איינציגע פערזאן ביי וועמען מען האט זיי געקענט קריגען. בערגער האט פערשטאנען זיין גרויסע וויכטיגקייט און האט געפאדערט א חלק אין געשעפט, און דער סוף איז געווען, אז ער איז אוועקגעפאהרען צוזאמען מיט ליברעסקו קיין גאליציען און דארטען האבען זיי צוזאמענגענומען מענשען פון גאס, צוזאמענגעשטעלט א קאמפאניע און האבען אנגעשפארט אין בערלין, וואו זיי האבען געגומען דעם אלעקסאנדער טהעאטער און מזכה געווען דאס בערלינער פובליקום מיט אידישער קונסט. דאס ערשטע שטיק איז געווען „די רעקרוטען“ און געקומען זיינען ניט נאר אידען נאר אויך קריסטען. אין טהעאטער האט זיך באלד אנגעהויבען א פייפעריי און געשריי: „ניעדער מיט די יודען!“. די אידישע בעזוכער, אויב זיי האבען קיין נחת ניט געהאט פון דער קונסט וואס מען האט זיי געוויזען, האבען אין די געשרייען געזעהן אן אנטיסעמיטישע שטעלונג און האבען געענטפערט: „ניעדער מיט שטעקער!“ דאס איז געווען די צייט פון שטעקער׳ס גדולה אין דייטשלאנד. ביים דריטען אקט איז געווארען א גרויסער סקאנדאל אין טהעאטער, און דער דירעקטאר האט געמוזט ארויסטרעטען פאר׳ן עולם און בעטען, מען זאל זיך האלטען אנשטענדיג.

פון דעסטוועגען האט ליברעסקו אויסגעווירקט ביים דירעקטאר פון טהעאטער ער זאל געבען א צווייטע פארשטעלונג, נאר דא

האט זיך דער סקאנדאל אנגעהויבען גלייך ווי דער פארהאנג האט זיך אויפגעהויבען און מען האט מעהר דעם אבענד ניט געקענט שפיעלען און די אקטיארען האבען געמוזט אנטלויפען דורך א הינטער טהיר.

נאר ווי טרויריג דער רעזולטאט איז דעמאלט ניט געווען, האט שוין בערגער געוואוסט דעם וועג קיין דייטשלאנד און ווען אידישער טהעאטער איז פערבאטען געווארען אין רוסלאנד, האט ער זיך ארויסגערופען צו זיין דער וועג־ווייזער פאר דער דערמאנטער קאמפאניע אין דייטשלאנד און בזכות זה איז ער געווארען איהר דירעקטאר.

עס ווייזט אויס, אז אין קעניגסבערג האט מען ביז דעמאלט קיין אידישע שפיעלער ניט געזעהן, און עס איז געווען גרינג פאר דער קאמפאניע צו קריגען א טהעאטער. דאס ערשטע שטיק איז געווען „שולמית" און האט שטארק אויסגענומען ביים קעניגסבערגער פובליקום. נאך „שולמית" זיינען געקומען „קוני לעמילס", „שמענדריק" און די קאמפאניע איז דארטען געשטאנען צוויי חדשים. אן אגענט איז אין דער צייט געקומען נאך דער קאמפאניע פון דאנציג, וואו זי האט געשפיעלט צוויי וואכען און פון דארטען איז זי אוועקגעפאהרען קיין בערלין.

דא האט מען די אידישע שפיעלער ניט בעגעגענט מיט קיין סבר פנים יפות. אזוי גיך ווי מען האט זיך דערוואוסט, אז זיי זיינען אידישע אקטארען, האט מען פאר זיי קיין אנדער נאמען ניט געהאט ווי „חיים שאיע". דאס איז דער נאמען פון דעם קאמיישען כאראקטער אין די „רעקרוטען", וואס די ליבערעסקו־בערגער קאמפאניע האט דא געשפיעלט מיט א יאהר צוריק און וואס האט זיך געענדיגט מיט אזא ביטערע ניעדערלאגע. קיין דירעקטאר האט איצט צו די אידישע אקטיארען קיין צוטרוי ניט געהאט און עס האט געדויערט א וואך צייט ביז מען האט קוים גע'פועלט צו געבען זיי א פראבע און זיי זאלען ווייזען וואס זיי קענען. די פראבע איז געווען פאר קריטיקער און קינסטלער, אויף וועלכע די נייע קאמפאניע האט געמאכט א גוטען איינדרוק. די פראבע האט מען

געמאכט פון „שולמית“ און נאך דער פארשטעלונג איז יאאכים ארויף אויף דער ביהנע, האט געבעטען ארויסרופען צוקערמאן און געפרעגט איהם, וועמעס איז די מוזיק פון צווייטען אקט? צוקער־מאן האט געענטפערט, אז די מוזיק איז גאלדפאדענס און יאאכים האט איהם געבעטען, ער זאל אין זיין נאמען שיקען גאלדפאדענען א דאנק.

די קאמפאניע האט איצט געקריגען דעם טהעאטער, קווארקס פלאץ, אויף זעהר גוטע בעדינגונגען. לויט דעם קאנטראקט האט די קאמפאניע בעקומען זעכציג פראצענט פון הכנסה. זעקס חדשים נאכאנאנד האט מען געשפיעלט „שולמית“ און אויף דער פאדערונג פון דער דירעקציאן האט מען אויסגעשנ טען פון דער אפערעטע די ראל פון דעם כהן, וואס איז בעטראכט געווארען אלס בעליידיגונג פאר אידען. נאך „שולמית“ האט מען אויפגעפיהרט די „כשוף־מא־כערין“ און דא ווידער האט די דירעקציאן געפאדערט מען זאל אויסשניידען די סצענע מיט די נאדלען צוליעב דעם זעלביגען טעם. די קאמפאניע איז אין בערלין געשטאנען אכט חדשים און איז גע־ווען בעקאנט אונטער'ן נאמען „די אידישע אריענטאלישע טרופע.“

דער טהעאטער האט געמאכט גוטע געשעפטען און די טרופע האט אבגעכאפט דעם אטהעם. נאר בערגער איז געווען א דרעה קאפ און איהם א ז איינגעפאלען, אז מען וועט קענען מאכען פיעל בע־סערע געשעפטען, אז מען וועט דעם נאמען פון דער טרופע פער־קירצען און זי זאל זיך ארויסגעבען פאר אן עכטע אריענטאלישע. דער חשבון איז געווען, אז א טהעאטער מיט א:א טרופע וועט ניט זיין אבגעלעגט אויף דעם בעשרענקטען אידישען עולם, נאר וועט פאטראניזירט ווערען פון דעם גרויסען דייטשען פובליקום, וואס וועט קומען בעוואונדערען די שפיעלער און זינגער פון די מזרח פעלקער. די קאמפאניע האט געבראכען דעם קאנטראקט מיט קווארקס פלאץ און איז אוועקגעפאהרען קיין האמבורג. דאר־טען האט בערגער ארויסגעלאזט אפישען, אין וועלכע ער האט מודיע געווען דעם האמבורגער עולם וועגען דעם אנקומען פון דער בעריהמטער אריענטאלישער טרופע און שעהנגאלד איז אנאנסירט

געוואָרען אלס טערקישער טענאָר, צוקערמאַן אלס רומענישער קייזערליכער קאָמיקער, וויינשטאָק אלס רוס שער באַריטאָן און אזוי ווייטער. א טהעאטער האָבען זיי גלייך געקריגען און כדי צוצו־געבען לאָקאַלע פאַרב האָבען זיי געהאַקט ווערטער וואָס זיינען ניט געשטויגען און ניט געפלויגען. שוין אין ערשטען אַקט האָט זיך אָנגעהויבען א פייפעריי צווישען פובליקום און ביים דריטען אַקט האָט מען געמוזט אַרונטערלאָזען דעם פאָרהאַנג, צו פערמיידען א גרויסען סקאַנדאַל.

נאָך דעם אבענד זיינען די אַקטיאָרען געבליבען ווי אָבגע־שמיסענע און האָבען זיך שטיל אריינגע'גנב'עט אין דעם אידי־שען קוואַרטאַל. דאָ זיינען זיי צוריק געוואָרען „די אידישע אָריענ־טאַלישע טרופע“ און נאָך צוויי חדשים שפּיעלען מיט מאַטערנים האָבען זיי זיך צוריקגעקעהרט אין בערלין. נאָר איצט איז שוין זייער רעפּוטאַציע געווען פערפלעקט און הגם זיי האָבען דאָ גע־שפּיעלט נאָך פיער הדשים זיינען זיי בעהאַנדעלט געוואָרען זעהר הענדשקעס און דער סוף איז געווען, אז די טרופּע איז אין בערלין צושלאָגען געוואָרען.

די צוקערמאַנס און שעהנגאָלדס האָבען זיך צוריקגעקעהרט אין רוסלאַנד און געזוכט א מקום מנוחה אין ווארשא. אזוי ווי אידישע שטיקער האָט מען ניט געטאָרט שפּיעלען, האָבען זיי געגעבען קאָנצערטען אין עלדאָראַדאָ. באַלד זיינען צוגעקומען די איבריגע אַקטיאָרען פון דער „אידישער אָריענטאַלער קאָמפּאַניע“, ספּיוואַ־קאָווסקי, וויינשטיין, וויינשטאָק און אַנדערע און צוזאַמען האָט מען זיך געקליגט, ווי אזוי אונטער'ן נאָמען קאָנצערט אריינצופּעק־לען אַן אַקט פון א שטיק און אמאָל א גאַנצע פּיעסעלע. ביי די דאָזיגע קאָנצערטען האָט זיך געוויזען טאַנצמאַן, פריהער אלס סופלער און נאָכדעם אלס אַקטיאָר. אָפּט ביי אזעלכע קאָנצערטען האָט געטראָפען, אז אין מיטען פון א סצענע האָט מען אָנגעזאָגט, אז א פּריסטאַוו קומט אין טהעאטער און תוך כדי דבור, האָט מען אויף דער ביהנע אָנגעהויבען צו זינגען סתם אין דער וועלט אריין. אזא שפּיעלען איז די אַקטיאָרען ניט געווען צום הארצען און

איינציגוויין האבען זיי זיך אוועקגעלאזט זוכען זייער גליק אין אנ־דערע מדינות.

די גראדנערס און יעקב אדלער זיינען געווען אין ריגע, ווען דער פערבאט איז ארויסגעגעבען געווארען און זיי האבען קיין איבריגע שהיות ניט געמאכט און צוזאמען מיט פרוי אדלער (מי־כעלסאן), פריילין טשיזיק, קארפ, קעמפנער, באם, וואכ־טעל און אנדערע זיינען זיי אוועקגעפאהרען קיין לאנדאן און ארום דער זעלביגער צייט האט זילבערמאן צוזאמענגעשטעלט א קאמ־פאניע און אוועקגעלאזט זיך אין אמעריקא. די קאמפאניע איז בע־שטאנען פון זילבערמאנען און פרוי זילמערמאן, חיימאוויטש (היי־נע) און פרוי חיימאוויטש, בארארקין און פרוי בארארקין. דער וועג קיין אמעריקא האט זיך דעמאלט גערעכענט אזוי ווייט, אז די קאמפאניע האט זיך פריהער אבגעשטעלט אין לאנדאן און ערשט פון דארטען גענומען א שיף קיין ניו יארק, צוזאמען מ ט קארפ, וואכטעל און יאזעף לאטיינער אלס סופלאר און אויטאר.

משה הורוויטש האט קיין שום שייכות געהאט מיט'ן אידי־שען טהעאטער אין רוסלאנד. ער איז א לענגערע צייט געבליבען אין רומעניען און געשפיעלט מיט גרינבערג, שפייזנער, בערגמאן און פרוי אקסעלראד, ראזע אקסעלראד, פייוועלע פריעדמאן און אנדערע. נאר אזוי ווי אין רומעניען איז שוין הורוויטש געווען אויסגעשפיעלט, האט ער אריבערגעוואנדערט קיין גאליציען און מיט זיין טאכטער שארלאטע און איידעם גרינבערג האט ער זיך אנגע־שלאסען אן גראדנערס קאמפאניע, וואס איז בעשטאנען פון גראד־נער און פרוי גראדנער, וויינבלאט, עסקרייך, לענארד, הערמאלין און צוזאמען האבען זיי פריהער געשפיעלט אין די גרעסערע גאלי־צישע שטעדט און נאכדעם האבען זיי אנגעשפארט אין וויען און גענומען דעם רינג טהעאטער. קיין כבוד האבען די אידישע אקטיא־רען דא ניט געוואונען און די טרופע איז דא צושלאגען געווארען.

נאך א קורצען וויזיט אין אדעס, וואו הורוויטש האט געהאפט ארייןצוטרעטען אין טהעאטער אלס אקטיאר, האט ער זיך מיט לע־דיגען צוריקגעקעהרט קיין גאליציען, וואו ער האט געטראפען א פארטיגע קאמפאניע, וואס איז בעשטאנען פון די גרינבערגס, אק־

סעלראד, קלמן יאוועליר, יעטע רויך, (פרוי יאוועליר), פרוי סאַ־מוילאף (שפעטער פרוי שאר).

אין בודאפעסט האַט זיך הורוויטש פערפלאָנטערט. ער האַט פערברויכט געלד, וואס די אַנגעשטעלטע אין טהעאטער האבען איהם געגעבען אלס ערבות. ער איז ארעסטירט געוואָרען, נאָר איידער דער פראָצעס האַט זיך געענדיגט, איז ער אַנטלאָפען קיין קאָנסטאַנ־טינאָפּאָל. דאָרטען האַט ער זיך אַ קורצע צייט אַבגעפּלאָגט און איז אוועקגעפאָהרען קיין לאָנדאָן, וואו ער איז אַנגעקומען ארום סוף 1886. ער איז אָבער לאנג ניט פערבליבען אין לאָנדאָן און האט זיך מיט'ן שטראָם אוועקגעלאָזט קיין אמעריקא.

שטאַרקער פון אלעמען האַט דער פערבאָט געטראָפען דעם גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער. ער האַט געהאט אַ געפּ הל, ווי זיין גאַנצער בנין איז אָהן אַ שום ווארנונג איינגעפאלען און בע־גראָבען אונטער זיך דאס בעסטע וואָס ער האַט פערמאָגט. דער קלאפּ איז געווען אזא שטאַרקער, אז ער האַט זיך אין גאַנצען פערלאָרען. זיין טאַלאַנט איז איצט געווען אין סאמע בליהען. ער האַט מיט אַ קורצער צייט צוריק פערענדיגט „שולמית" און ערשט געשאַפען „בר כוכבא", און נאָך עטליכע יאָהר טאַפּען אין דער פינסטער און וואַרפען זיך פון איין פרעמדער נאַרעשער בורלעסק אויף דער צוויי־טער, האַט ער געפונען זיך אליין און דעם ריכטיגען וועג פאַר דער אידישער ביהנע. און מיט אמאל איז אלץ צושטערט געוואָרען און פון אלץ איז געוואָרען אַ תל.

דער קלאפּ האַט פאַראַליזירט זיין שאַפענדען גייסט און אונ־טערגעהאַקט זיינע שאַפענדע קרעפטען. גאָלדפאַדען האַט שפּעטער געשריבען נאָך היסטאָרישע אָפּערעטען און קאָמעדיעס, נאָר עס האַט איהם גענומען יאָהרען לאנג ביז ער איז געקומען צו זיך און דאָס איז געווען, ווען ער האַט אָנגעשריבען „משיח'ס צייטען" און דערנאָך האַט ער זיך ווידער אבגעלאָזט.

גאָלדפאַדען איז געווען דער איינציגער פון אלע יענע, וואָס האָבען ביז דעמאָלט געשריבען פאַר'ן אידישען טהעאטער, צו בע־גרייפען דעם תוך פון דער ביהנע און מעהר פון אלע האַט ער

אינסטינקטיוו געפיהלט וואס עס פאדערט זיך פאר אן ערשט גע־שאפענעם טהעאטער.

אלע שטיקער פון דעם מיטען זיבעציגער יאהרען ביז'ן מיטען אכציגער זיינען דורכגעדרונגען מיט דער זעלביגער טענדענץ. אין זיי אלע ווערט געפיהרט א קאמף פאר השכלה. זיי אלע לאכען אויס דעם נארעשען חסיד און מאכען שפאט פון דעם פאנאטיקער און שטעלען ארויס אין א שעהנעם ליכט די געבילדעטע. אין דעם זיי־נען גלייך גאלדפאדען און לאטיינער און הורוויטש און שייקע־וויטש. און אזוי ווי די ערשטע זיבען יאהר איז גאלדפאדען געוועזן דער קעניג פון דעם אידישען טהעאטער, האט ער זיך מעהר ווי די אלע אנדערע אויסגעצייכענט אין דעם דאזיגען קאמף און זיין שטים האט זיך געהערט העכער פון אלע אנדערע.

נאר אין דעם אופן פון אויסלאכען דעם נארישען חסיד און אבשפאטען פון דעם פאנאטיקער איז אן אונטערשייד צווישען גאלדפאדען און אנדערע. גאלדפאדען ווארעמט זיך אנטקעגען דער זון פון השכלה און פיהלט זיך זעהר אנגענעהם דערפון. ער איז גוט אן פגעלעגט און שפאסט אין גוטען מוטה. ער איז די גאנצע צייט לוסטיג, פרעהליך, לעבעדיג און איז תמיד גרייט אבצוטהאן עפעס א קונדס'עריי.

און טאקע די ערשטע יאהרען פון זיין טהעטיגקייט אויף דער ביהנע, האט דער קונדס אין איהם אין גאנצען פערטריבען דעם פאעט און עס איז געווען דער קונדס אין איהם, וואס האט זיך אזוי גרינג צוגעפאסט צו האמעטנע פארסען, גראבע בורלעסקעס און ביי־ליגע קאמעדיעס. דא קען מען לאכען, שפאטען, חוזק מאכען אויף וואס די וועלט שטעהט. „די באבע מיט'ן איניקעל", „שמענדריק", „קוני לעמיל", „די קאפריזנע טאכטער", „ני בע ני מע" און דער גאנצער צעטיל פון די שטיקער אין בוקארעסט ווייזען מיט די פינ־גער אויפ'ן קונדס. דאס זיינען אלץ גראבע פארסען, וואס האבען אין אריג נאל געהאט נאר איין צוועק צו אונטערהאלטען א גראבען געשמאק און מאכען א פראסטען עולם צו לאכען. גאלדפאדען איז אויך אויסען צו לאכען און מאכען דעם עולם פרעהלאך. נאר די זעלביגע פארסען, ווען זיי געהען דורך זיינע הענד, נעהמען זיי אן

נאָך א טענדענץ און דאָס איז צו עפּענען די אויגען פון דעם טהע־אַטער געהער אויף דעם זיסען ליכט פון השכלה. א חוץ דעם וואָס גאָלדפאדען איז א קונדס איז ער אויך קאמפּסלוסטיג, נאָר זיין קאמף פיהרט ער אָהן שנאה, אָהן א פערביטערקייט, אָהן גאָל. ער האָט אין די מייסטע שטיקער זיינע געהאַט אַן אויג, אַז דאָרטען וואו ער פערשפּאַט א געוויסען סאָרט אידען זאָל אויך זיין א שעה־נער איד און אַז „פּאראלעל" מיט דעם „פעהלער" זאָל זיין די „מעלה".

די מוסטערס וואָס ער האָט אויסגעקליבען פאר זיינע ערשטע שטיקער זיינען געווען גראבע פארסען פון די אומות העולם, וואו די פּערזאָנען און האנדלונגען ווערען ניט געמאָלט נאָר געשמירט. נאָר ווי גראב און אונגעלומפּערט זיי זיינען ניט געווען, האָבען זיי זיך שטענדיג אויסגעצייכענט מ ט צוויי זאכען: ערשטענס, האָבען די פרעמדע פארסען אנגענומען מעהר אָדער ווייניגער א אידישע פארם און מעהר אָדער ווייניגער איז אין זיי געשאַפען געוואָרען א אידישע אטמאָספער און, צווייטענס, האָבען זיי געהאַט איינ־הייטליכקייט און גאַנצקייט. דער פארם איז געווען פארם פון אָנ־הויב ביז'ן סוף אָהן וועלכער עס איז צומישונג. די האנדלונג איז ניט פערקראָכען אין א זייט און ניט איבערגעהאַקט געוואָרען.

אין די דאָזיגע שטיקער האָט זיך גאָלדפאדען ניט אראָבגע־לאָזט צום עולם פון זיין פּאָעטישער הויכקייט. ער ווייזט ניט קיין זויערע מינע, ווען ער מאַכט א משונה'דיגע הלצה, איהם קימערט גאָר ניט, וואָס א סיטואַציע קומט ארויס אונגעלומפּערט, אבי עס איז נאָר לעבעדיג און ער לאַכט אליין און קוועלט דערפון און האָט שטארק הנאה דערפון. די מאַסע פיהלט, אַז דער שרייבער איז אין הארצען און אין דער נשמה מיט איהר און זי לאַכט און קוועלט אַזוי הערצליך ווי דער שרייבער גופא.

ניט דער תלמיד פון דער ראבינער שול, ניט דער פּאָעט האָט אַנגעטאַפּט דעם דופק ביים פאָלק. דאָס איז געווען דער קונדס אין גאָלדפאדען, וואָס האָט געפונען דעם וועג צום הארצען פון פאָלק און געשטעלט איהם אויף איין ברעטעל מיט דער מאַסע. זיינע שפּאַ־סען, זיינע המצאות, זיינע הלצות, זיינע קונדס'דיגע איינפעלע און

שפיצלאך זיינען ניט קיין געמאטערטע, זיי קוועלען פון הארצען. ער אליין האט פון זיי הנאה און די מאסע קוועלט מיט איהם און לעקט פון זיי די פינגער.

דער פיינערער געשמאק אין גאלדפאדען האט איהם אונטער־געזאגט ווי ווייט ער קען ערלויבען דעם קונדס צו טרעטען איבער דעם דאזיגען געפעהרליכען וועג און זאל ניט אריינפאלען אין די גר בער פון וואולגאריטעט און אונאנשטענדיגקייט. און דאס האט מעגליך געמאכט, אז זיינער א פארס זאל קענען אונטערהאלטען ניט נאר דעם פראסטען עולם נאר אויך א צושויער מיט א בעסערען געשמאק.

גאלדפאדען האט דעם קונדס קיין מאל ניט פערטריבען, ווייל ער איז געווען א טהייל פון זיין „איך", נאר וואס לענגער ער האט געשריבען, האט ער איהם אלץ מעהר קאנטראלירט, אלץ מעהר אב־געשטופט צום הינטערגרונד און אלץ מעהר געמאכט פלאץ פאר דעם דיכטער.

איבריגענס, עס האט לאנג ניט געדויערט די פרייד מיט דער השכלה. איבער גאנץ רוסלאנד האט אבגעקלונגען דער אימה'דיגער געשריי פון די פאגראמען און אלע גליקליכע האפנונגען פון די פארטגעשריטענע אידען זיינען פלוצים אויסגעלאשען געווארען. גאלדפאדענס הארץ האט געשלאגען מיט אמת'ער ליעבע צו זיין פאלק און ער האט דערפיהלט דעם גאנצען ווייהטאג פון דעם גרוי־סען חורבן. ער האט שוין איצט מעהר ניט געקענט לוסטיג מאכען זיך איבער זיינע פאנאטישע ברידער און פון זיין מוזע האבען זיך דערהערט נייע טענער. אין דער צייט האט ער געשאפען „בר כוכבא". פאר א קעמפער פון השכלה איז „בר כוכבא" געווען א סיוזשעט, אויף וועלכען ער האט זיך גרינג געקענט אויסגליטשען. „בר כוכבא" איז געווען א קעמפער און פערטרעטער פון דעם נייען דור אין זיין צייט. זיין רעוואלוציאנערער גייסט האט געדארפט גע־ווינען די גאנצע סימפאטהיע פון א שרייבער, וועלכער האט א בייטערען קאמף געהאט מיט'ן אלטען דור. פאר די פאגראמען וואלטען די געגנער פון בר כוכבא ארויסגעקומען פון גאלדפאדענס פעדער ווי שווארצע טייוואלים. נאר איצט איז זיין בליק געווארען טיעפער.

זיין טאלאנט רייפער. דער טיכטיגסטער געגנער פון בר כוכבא, דער פרעדיגער פון קושען דעם שונא׳ס רוט איז געווען רבי אלעזר, און איצט ווערט ער געשילדערט גאר אנדערש.

אין דעם פראלאג, אין דער סצענע אין שוהל, וואו רבי אלעזר קלאגט אויף דעם תל, וואס איז געווארען פון ירושלים, ווענדעט ער זיך צו די פערזאמעלטע מיט די פאלגענדע ווערטער:

„מיר זיינען שולדיג אין אונזער אונגליק מיר, יעדער בעזונדער:
ווי נארישע, שלעכטע קינדער האבען מיר געהאנדעלט אונגלויביג
געגען אונזער גרויסען גאט, וואס ער לעבט אייביג.
ער האט אונז געל עבט, מיר האבען זיך דערפון ניט געמאכט,
ער האט אונז א תורה געשענקט, מיר האבען זי פעראכט,
ער האט אונז גוטס געגעבען מיר האבען עס ניט געוואוסט צו שעצען,
מיר האבען איהם דערצארענט מיט פרעמדע געצען.

— —

דערפאר לאמיר זיך האלטען שטיל, אויף גאט זיך ניט בעקלאגען,
און דאס שלעכטס, וואס קומט אויף אונז מיט בטחון איבערטראגען.
לאמיר איהם בעטען מיט א ריין הארץ, ניט פערשטעלט, מיט נאמנות,
אונזער הארץ זאל זיין דער מזבח, אונזערע ריינע געדאנקען — די קרבנות.
לאמיר בעטען פאר׳ן ביסעל אידען, וואס נאך פערבליבען,
פאר די וואס זיינען דא, פאר די וואס זיינען פערטריבען.
לאמיר פאלגען די נייע הערשער, וואס זיי אונז געביטען,
וועלען זיי אונז בעהאנדלען מיט חסד און מיט גוטען.
לאמיר בעטען פאר׳ן שלום פון אונזער צעזאר הנעלה,
ווייל אין זיין שלום וועט אונז שלום זיין אמן סלה!

אין די דאזיגע ווערטער זעהט איחר דעם אלטען פרומען גרייז, אין וועמעס הארצען זיינען שוין אבגעשטארבען אלע שטורמס.

אין וועמעס אַדערען דאָס בלוט רינט שטיל, און וועמעס אַלע גע־דאנקען זיינען פערנומען מיט דער בעסערער וועלט, אויפ׳ן שוועל פון וועלכער ער שטעהט שוין גרייט און קלאַפּט אין טהיר. דער אַלטער גרייז דאַרף נאָר געצעהלטע טעג געהן אין דעם יאָך פון דעם שונא, זיינע אָבגעשטאַרבענע ליידענשאַפטען לאָזען איהם רוהיג טראַכטען וועגען דעם מקור פון דעם גרויסען אידישען אונגליק. זיין טיעפע אמונה זאָגט איהם, אַז דער שונא איז נ ט מעהר ווי אַ שליח פון גאָט, און ווען אַזוי איז דער ווילען פון גאָט, וואָס וועט זיין די פּעולה פון אַ מרידה? יאָ, ער קען אַנדערש ניט רעדען, ווי נאָר וועגען הכנעה, וועגען בויגען דעם רוקען.

דער יונגער בר כוכבא האָט קאָכעדיג בלוט. יוגענד וואָגט, וואו עלטער טראַכט. ער רופט צום קאַמף:

„הויבט אויף אייערע קעפּ, אַלטע, וועט איהר אַליין זאָגען,
אַז אויף די לעבעדיגע איז דאָ מעהר ווי אויף די טוידטע
צו קלאָגען.

אַ מינדסט רוימיש אינגעל שפּייט אייך אין פּנים,
רייסען אייך אָב די קליידער, מאַכען אייך סימנים.
איהר רעדט מיט זיי מיט גוטען, זיי ענטפערן אייך מיט כעס
אונזער פערמעגען רויבט מען עפענטליך אין מיטען דער גאַס.
אונזערע פרויען שענדען זיי, און מ׳ר טאָרען זיך ניט קלאָגען.
אָה, ניין, וואָס איהר ווילט מעגט איהר אייך זאָגען,
די יונגע הייסע בלוט קען ניט צוזעהן אַזוי קאַלט,
יעדע מינוט פאַר זיך דעם שונא׳ס מערדעריש געשטאַלט.
האַקט מיר אָב דעם קאָפּ, וואַרפט איהם אריין אין קבר,
נאָר ניט רייסען יעדע מינוט צו ביסלעך איטליכס אבר.
כל זמן די האַנד איז דאָ, לאָמיר זי אויפהויבען.
אַז שטאַרבען זאָלען מיר אַלע, וואָס טויג איינעם אַליין לעבען.
שטעהט אויף, ברידער, אין נאָמען פון אונזער הייליג לאַנד
און לאָמיר אויסקעהרען פון איהם, דעם שלעכטען בייזען
פיינד!

אַזוי רעדט עס בר כוכבא און אַזוי רעדט יוגענד, קוראַזש, כח, מוטה, און גאָלדפאַדען איז דאָ געלונגען אויסצודריקען אַז אייבי־

מענשליכע ווארהייט. אין דיזע עטליכע צײלען צייגט זיך ארויס א טאלאנט, און דאס ווערק הויבט זיך אויף צוליעב דעם אויף א העכערע מדרגה.

אין זיינע שפעטערע ווערק זיינען צוזוואַרפען א סך טהייערע פערלען. נעהמט למשל די היסטארישע אפערעטע „עקדת יצחק“. און לעזט די געדאנקען פון אברם׳ן, ווען ער בעט אויף א יורש.

אויף אזא יורש האב איך געבעטען, וואס ער זאל פערפלאנצען ווייטער
פון דור צו דור די תורות פון זיינע פאטער,
אה, קען ער דען הייסען בוים, ווען ער לאזט ארויס קיין צווייגען?
קען ער הייסען קוואל, ווען זיינע וואסערן שטעהען און שווייגען?

. . . .

אך, ווי אונגליקליך פיהלט זיך דער מענש, ווען ער בלייבט אין זיין צעלט
מיעד פון זיין לעבען אליין, און דארף געהען פון דער וועלט
און אויף די עלטערע יאהר
בלייבט ער עלענד גאר
אהן כח און אהן געזונד
און אהן איין איינציג קינד.
ווער קען איהם טרויסטען, ווען ער ווערט נעביך קראנק,
ווער וועט איהם בעגלייטען, ווען ער געהט דעם לעצטען גאנג?
זיין קבר שטעהט אין פוסטע פעלד איינער אליין,
קיין טרעהר פון א קינד בענעצט קיינמאל דעם גלאטען שטיין.
פערגעסען, פערלארען ווערט זיין נאמען אויף אייביג, אוי, אהן א קינד.

דאס זיינען איינפאכע ווערטער, ניט געצאצקעטע, ניט געפינצעלטע און זיי ריהרען די טיעפסטע סטרונעס פון מענשליכען הארצען.

אזעלכע פערלען זיינען צוזייעט איבער אלע שפעטערע ווערק, וואס גאלדפאדען האט געשאפען. וואס ווייטער ווערט זיין טאלאנט

מעהר צייטיג און מעהר ענטוויקעלט, און איהר קענט הערען ווי ער זאגט: „נו קינדער, מיר האבען שוין גענוג געשטיפט. עס איז איצט שוין צייט צו ווערען אביסעל לייטישער!“

נאר די הארמאניע צווישען דעם אויטאר, פובליקום און שוי־שפיעלער פלאצט ניט דערפון, וואס די פיעסען הויבען אן צו אטהע־מען מיט מעהר ערנסטקייט; דאס פובליקום און די אקטיארען זיינען אויך ארויס פון די וויקעלאך און אויסגעוואקסען פון די ערשטע קונדס־שטיקער. די ענטוויקלונג פון די דריי עלעמענטען איז ניט קיין געצוואונגענע, קיין אנגעווארפענע, נאר א גאנץ נא־טירליכע.

נאר ווי ערנסטער גאלדפאדען ווערט ניט, פערגעסט ער אויף איין סעקונדע ניט, אז ער האט צו טהאן מיט א ביהנע און ער ווענדעט אן אלע מיטלען וואס די ביהנע פערמאגט אויסצונעהמען ביים פובליקום. וואס מען זאל ניט שפיעלען מוזען ארייננקומען ליעדעלאך, פזמונים׳לאך, שאנסאנעטען און איז דערביי ניט שטארק מקפיד צו די צייט און פלאץ ערלויבען איהם עס צו טהאן. אין „שולמית“, למשל, שפארט ער אריין דאס ליעד „ראזינקעס און מאנדלען.“ דאס ליעדעל איז א שעהנס, נאר אין דער צייט ווען אי־דישע מיידלאך האבען געטאנצט אין די וויינגערטנער און גערופען צו די בחורים אז זיי זאלען מיט זיי חתונה האבען, האט מען ניט געקענט זינגען ווענען ווערטה פאפיערען און קאנטארען און אייזענ־באהנען, פון וועלכע יודעלע וועט פערדיענען א סך געלד. גאלד־פאדען האט עס געוואוסט אויסגעצייכענט און אין א בעמערקונג צו „ראזינקעס מיט מאנדלען„ פערענטפערט ער זיך: „כאטש דאס ליעד (ראזינקעס און מאנדלען) איז נישט אין פלאץ, נאר איך האב עס דערפאר אהער ארויסגעשטעלט, ווייל דעם פובליקום איז דאס זעהר ליעב און בעקאנט.“ אדער אין „עקדת יצחק“ זינגט לוט „דאס פערבאטענע עפעלע.“

„אוי חוה מיט דער שלאנג!
דער קאסירער טהוט מיר באנג,
איבער דעם עפעלע

ליגט זיין קעפעלע
טיעף אין דר׳ערד פון לאנג.

אזעלכע ליעדעלאך וואס פאסען זיך צו דעם שטיק ווי א היינטמאדישער הוט צו דער נאקעטער מוטער חוה׳ן, קען מען טרעפען כמעט אין יעדען ווערק, און די איינציגע אורזאך פאר וואס מען האט זיי אהין ארייגעקוועטשט איז נאר די, וואס די ליעדעלאך געפעלען דעם עולם.

אמאל פיהלט זיך גאלדפאדען פערשעמט פאר אזא אונגעלומפערטקייט און סטארעט זיך צו מאכען עפעס א היתר, ווי, למשל, אין „שולמית", לאזט ער זיין העלד אבשלום׳ן צובינדען זיין פעקיל און נעהמט ארויס ראזינקעס און זאגט:

ראזינקעס מיט מאנדלען, עס עראינערט מיך אן די ליעדעלע,
מיט וואס בת ציון האט פערוויגט איהר בן יחיד אידעלע.

נאר אפט האט ער אפילו אזא היתר אויך ניט. עס טרעט ארויס דער קאמיקער און הויבט אן צו זינגען סתם אין דער וועלט אריין.

א גרויסען געוויכט האט גאלדפאדען געלעגט אויף די דעקאראציעס און אויסשטאטונג, און זיין רייכע פאנטאזיע ארבייט שטארק, ווי אזוי צו פאנגען דאס אויג פון דעם צושויער, און ער לאזט ניט דורך די מינדעסטע געלעגענהייט צו מאכען א ביהנע עפעקט.

אין „עקדת יצחק" אין ערשטען אקט, ווען אברהם ווערט אנדרעמילט, לאזט זיך אראב אין דער ארקע פון דעם הינטערגרונט אן ענגעל אין דער געשטאלט פון א קליין קינד און בלייבט הענגען אין דער לופט. דאס קינד דעקלאמירט, ידוע תדע כי גר יהיה א. ז. וו. און בשעת מעשה ערשיינט א טראנספארענט-בילד וואס שטעלט פאר ווי די אידען ארבייטען עבודת פרך אין מצרים. און ווען דאס קינד דעקלאמירט ונתתיך לגוים ומלכים ממך, דאן ערשיינט אן אנדער טראספארענט-בילד, וואס שטעלט פאר אלע אידישע מלכים.

דער שלום פון דעם ערשטען אקט ענדיגט זיך דערמיט, וואס די דריי אורחים וואס זיינען געקומען צו אברהם׳ן געהען צו דער ארקע און שטעלען זיך ארויף אויף דעם וואלקען, וואס ליגט אויף

דער ערד, ווארפען אראב די מאנטלען, עפענען אויף די פליגלען. די וואלקען הויבען זיך אויף און פערשווינדען מיט זיי אין הימעל. דאס בילד ווערט בעלייכטעט מיט וויאלעט פייער. די אנדערע אק־טען ענדיגען זיך אויך מיט אזעלכע עפעקטען.

אין „שולמית" ביים שלוס פיערטען אקט הויבט זיך אויף איין פארהאנג נאכ'ן צווייטען נאר מיט דעם צוועק צו ווייזען דעם אויג בילדער פון דער צייט ווען דער בית המקדש איז געווען.

ביים שלוס לעצטען אקט אין „באבע מיט'ן איניקעל" עפענט זיך אין דער טיעף פון דער ביהנע א וואנד, דאס בילד שטעלט פאר רבי מאיר בעל נס קבר, ארום א בלאס פייער זיצען ארץ ישראל אידען און זינגען שטיל. דאן הויבט זיך אויף א צווייטער פארהאנג און, מען זעהט אדעלען מיט איגנאצען אומגעארעמט אין חופה קליידער, בעלייכטעט פון בענגאליש פייער.

ביים שלוס לעצטען אקט אין „בר כוכבא" איז א גאנצע אי־לומינאציע פון פערשיעדענע בענגאלישע פייערן. איבערהויפט האט גאלדפאדען ארויסגעוויזען א שוואכקייט צו בענגאלישע פייערן און מלאכים.

נאר די עפעקטען זיינען ביי איהם אויך ניט קיין אויסגע־טראכטע, זיי זיינען ניט די פרוכט פון א קאלטער אויסרעכענונג, נאר טאקע איהם גופא זיינען זיי געפעלען געווען. זיי זיינען אפשר נאא'וו און דערמאנען גיכער א קינד, וואס שרייט מיט התפעלות „זו זו" פון אן אנגעצונדענעם שוועבעלע. נאר די דעמאלסדיגע צושויער זיינען געווען נאך נאאיווער.

גאלדפאדענס שטיקער, סיי די ערגערע און סיי די בעסערע, סיי די ערשטע און די שפעטערע צייכנען זיך אויס דערמיט, וואס די גאנצע קראפט ליעגט אויפ'ן אויטאר. אין מאדערנע פיעסען איז די ארבייט פון דעם אויטאר נאר א האלבע, די פיעסע איז ניט מעהר ווי א נאקעטע נשמה און די ארבייט פון דעם שוישפיעלער איז צו דערפילען די צווייטע העלפט, געבען דער נשמה א קערפער. עס בלייבט פאר'ן שוישפיעלער צו געבען דער פיעסע אלע חושים און גליעדער, און אויב ער טהוט ניט זיין ארבייט בשלמות, ווערט דאס

שטיק ארויסקומען אהן הענד, אהן פיס, אהן א קאפ, אהן א לייב און אהן לעבען.

גאָלדפאדענס שטיקער זיינען גאר אנדערש געבויט. די אר־בייט פון דעם שוישפּיעלער איז א טפל, די גאנצע קראפט ליגט אין דעם שטיק גופא. עס איז גענוג אז אן אקטיאר זאָל קענען אביסעל זינגען, אביסעל שפּרינגען, אביסעל רעדען, אביסעל מאכען לצנות, און די אויפפיהרונג פון דער פּ עסע וועט דורכגעהן גלאט. גאָלד־פאדענס א שטיק שטעהט ניט אין געפאהר, אז זי זאל ארויס אהן הענד און אהן פיס און אהן לייב און לעבען צוליעב דעם שפּיעלען פון א שוישפּיעלער. ווער עס האט נאר א נישט־קשה'דיגע שטים צום זינגען און האט מוטה און קוראזש ארויסצוטרעטען אויף א ביהנע וועט קענען שפּ עלען אין גאָלדפאדענס א ווערק. דאס שטיק נעהמט אוים ביים פּובליקום מיט די ווערטער, ווערטלאך, סיטוא־ציאנען, ליעדלאך און אויב נאר דער אקטיאר איז ניט אין גאנצען א קאליקע וועט דאס שטיק האבען ערפאלג.

רעדט מיט וועלכען קאמיקער איהר ווילט, וואס האט נאר געשפּיעלט אין גאָלדפאדענס צייט אין רומעניען אדער רוסלאנד, וועט ער אייך דערצעהלען, אז נאך אזא „שמענדריק", נאך אזא „קוני לעמיל", נאך אזא באבע באנציע ווי ער איז ניט געוועז. לאָ־מיר שוין אויפמערקזאם מאכען, אז מאגולעסקא איז געווען אונ־איבערטרעפליך אין די דאזיגע ראָלען, נאר די אנדערע קאמיקער בעריהמען זיך אויך ניט ווען זיי דערצעהלען, ווי מען האט פון זיי דעמאָלט געלעקט די פינגער. ביי יעדען קאמיקער פון יענער צייט וועט איהר געפינען אויסשניטע פון צייטונגען, ווי מען האט איהם געריהמט פאר זיין שפּיעלען.

מיר זעהען דאריבער, אז אלע קליינע טרופּעס, וואס פאהרען ארום איבער דער פּראָווינץ, נעהמען זיך געוועהנליך צו גאָלדפא־דענס שט קער. זיי פיהלען, אז אין די דאזיגע שטיקער וועלען זיי קענען אונטערהאלטען א פּובליקום און מען וועט זיי מיט פוילע אייער ניט פערוואַרפען.

מען דארף אויף איהם קוקען ווי אויפ'ן פאטער פון דער אי־דישער ביהנע, גרינדער פון אידישען טהעאטער. עס איז אמת, אז

אהן גאלדפאדען וואלט אויך א ביהנע בעשאפען געווארען, ווייל די פאדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג איז שוין געווען ביי'ם פאלק, און די אונטערהאלטונג גופא אין דער פארם פון גראבע פארשטע־לונגען איז שוין אויך געווען, נאר עס איז קיין צווייפעל ניט, אז ווען ניט גאלדפאדען וואלט די אידישע ביהנע בעשאפען געווארען א סך שפעטער. גאלדפאדען איז בעזעסען יענע קראפט, וואס האט געמאכט מעגליך, אז א טהעאטער זאל קענען זיך האלטען ביי אידען.

און אז א טהעאטער זאל זיך קענען האלטען האט זיך געפא־דערט, אז עס זאל זיין א הארמאניע צווישען דעם גרינדער פון טהע־אטער, אקטיארען און פובליקום. אהן אזא הארמאניע איז געווען אונמעגליך, אז אידיש טהעאטער זאל האבען א קיום. די פאדערונג אויף אידיש טהעאטער איז נאר געווען ביים פראסטען עולם, ווייל דער אינטעליגענטער קלאס האט זיך געשעהמט מיט אלץ, וואס איז געווען אידיש. און כדי אויסצונעהמען ביים פראסטען עולם האט דער שרייבער פון פיעסען געמוזט עפעס האבען אין זיך, וואס זאל איהם שטעלען אויף איין ברעטיל מיט דער מאסע. אזא פאדערונג האט געקענט נאכקומען איינער, וואס איז ניט געשטאנען העכער פון דער מאסע, אלענפאלס אין געשמאק ניט העכער. ווען אזא וואלט געווען דער גרינדער פון אידישען טהעאטער, וואלט די אי־דישע ביהנע אנגענומען דעם כאראקטער פון א קאפע־שאנטאן און וואלט זיך מיט דער צייט ענטוויקעלט אין א מוזיק האל. אונטער גאלדפאדענס הענד האט די ענטוויקלונג פון אידישען טהעאטער אנגענומען א געזונטען כאראקטער. גאלדפאדען האט אנגעהויבען מיט שטיקער וואס זיינען ניט געווען צו הויך פאר א קאפע־שאנ־טאן. דער קונדס אין גאלדפאדען האט איהם געגעבען די מעגליכ־קייט צו שרייבען אזעלכע שטיקער. נאר ביי די דאזיגע שטיקער האט ער זיך לאנג ניט געהאלטען. דער גוטער פאעט אין גאלדפא־דען און דער בעסערער געשמאק הויבען אן צו פאדערען א בעפריע־דיגונג, און זיי ווייזען זיך ארויס אלץ מעהר און מעהר אין די שפע־טערע שטיקער.

נאר גאלדפאדען איז ניט קיין כופה הר כגיגית. ער ווארפט

ניט אַז אויפ'ן פובליקום מיט גוואלד זיינע בעסערע שטיקער. אזוי ווי ער האָט פריהער ניט געשריעבען גראבע, נארעשע בורלעסקעס כדי צו געפעלען ווערען דעם פובליקום, נאָר ער האָט זיי געשריע־בען ווייל דער קונדס אין איהם האָט פון זיי הנאה געהאט, אזוי שרייבט ער שפּעטער אויך ניט בעסערע שטיקער כדי אויסצונעה־מען ביי אינטעליגענטע מענשען. די שטיקער ענטוויקלען זיך אויף א נאטירליכען אופן. אין די ערגסטע בורלעסקעס האָט ער ארויס־געוויזען אז ער האָט אַן אָפענעם אויג וואָס האָט בעמערקט און אונטערגעכאפּט כאראקטעריסטישע סצענעס פון דעם אידישען לע־בען און געגעבען זיי א לעבעדיגען קאָליר, דאָ און דאָרטען רייסט זיך ביי איהם ארויס א פּערעל פון פּאָעזיע; און שפּעטער קומען מענשליכע, לעבעדיגע האנדלונגען עפּטער. דאָס פובליקום און די אקטיאָרען וואקסען מיט איהם, און די ביהנע געהט אויף אזא אופן אלץ פאָרווערטס און פאָרווערטס.

אין זיינע ערגערע שטיקער ציהט ער זיין גאנצע יניקה פון דעם קאמף צווישען השכלה און פאנאטיזם. ער איז בעגייסטערט פאר בילדונג, און זוכט צו עפענען די אויגען דעם אלטען דור. ער ביי־זערט זיך פאר וואָס מען איז פערגלויבט אין נארעשקייטען און קעמפט פאר די אידישע טעכטער וואָס ווערען פערקויפט צו יחוס. און טריי צום רעצעפּט פון דער צייט פון השכלה קומט ביי איהם ארויס דער אלטער דור שווארץ, און פערקעהרט דער נייער דור שטעלט מיט זיך פאָר, אָדער ריכטיגער געזאָגט, דאַרף מיט זיך פאָרשטעלען אלץ וואָס איז ליכטיג, וואָס איז פיין און וואָס איז גוט. פון דעסטוועגען אז עס מאכט זיך איהם א געלעגענהייט צו מאכען חוזק פון נייערן דור האלט ער זיך ניט אָפּ. אין דער „קאפריזנער טאָכטער" לאכט ער אָפּ פון די היינט־וועלטיגע מיידלאך, וואָס האָבען איבערגעלייענט עטליכע ביכלאך און מיינען אז דאָס איז בילדונג.

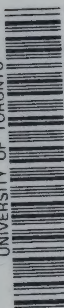
בכלל אבער האָט ער בשום אופן ניט געקענט כאפּען די בילדער פון זיינע פּאָזיטיווע העלדען. זיי קומען גאָר ניט ארויס קיין מענ־שען. זיינע געבילדעטע קומען ארויס אָהן לייב און אָהן לעבען.

מעהר פון אלע היסטאָרישע אָפּערעטען איז איהם געלונגען

„שולמית". די איינפאכקייט, די תמימות פון דער דראמע האט איהר פערגלייכונג מיט'ן ביבלישען ראמאן רות.

ווי וואלט אנגעגאנגען די ווייטערע ענטוויקלונג פון גאלדפאַדען, ווען זיין קאריער וואלט ניט איבערגעריסען געווארען, איז שווער צו בעשטימען. גאלדפאדען האט געקראגען א טוידט־קלאפ, ווען די רוסישע רעגיערונג האט פערבאטען די אידישע טהעאטערס. דאס איז געווען די צייט, ווען גאלדפאדען האט געשאפען זיינע בעסטע שטיקער. זיין טאלאנט איז דאמאלסט געווארען צייטיגער, דאס פובליקום און די אקטיארען זיינען אויך דאמאלסט צייטיגער געווארען, דאס איז געווען א גוטע ערמונטערונג, אז ער זאל געהן ווייטער און ווייטער. נאר ווען דער טהעאטער איז פערבאטען געווארען האט ער זיין גאנצע פובליקום פערלארען, ער האט אויך פערלארען זיינע אקטיארען, מיט וועלכע ער איז צוזאמען אויסגעוואקסען, און ווען ער האט גענומען וואגלען פון לאנד צו לאנד, איז שוין קיין הארמאניע ניט געווען צווישען איהם, פובליקום און אקטיארען. דאס האט געהאט א שלעכטען איינדרוק אויף זיין שאפען און די ענטוויקלונג פון זיין טאלאנט האט זיך איבערגעריסען.

עס איז שווער צו בעשטימען, ווי וואלט זיך זיין טאלאנט ענטוויקעלט, ווען מען וואלט איהם אין מיטען ניט איבערגעריסען; עס איז שווער צו זאגען, צו וואלט ער שפעטער אנגעהויבען צו שרייבען מאדערנע דראמען. גאלדפאדען האט בעהויפטעט, אז ער וואלט פון זיין וועג ניט אבגעטראטען. ער האט ניט ליעב געהאט קיין טראגעדיעס, אלענפאלס זיין הארץ האט ניט געצויגען צו פארשטעלונגען וואס רופען ארויס טרעהרען. ער האט ליעב געהאט קאמעדיעס און אפערעטען. נאר עס איז קיין שום צווייפעל ניט, אז ווען גאלדפאדען וואלט די גאנצע צייט געבליעבען ביים טהעאטער, וואלט זיין ענטוויקלונג געווען א געזינטערע, און די אידישע ביהנע וואלט בעפרייט געווארען פון א סך אנשיקענישען, מיט וועלכע זי איז געשטראפט געווארען נאך איהם.

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00103856 1